

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ТЕХНОЛОГІЙ ТА ДИЗАЙНУ

Д. І. Коваленко

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

теорія і практика

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*3-тє видання
доповнене та перероблене*

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2011

ББК 65.262я73
УДК 336.7(075.8)
К 56

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-49 від 20.01.2009)*

Рецензенти:

І. А. Ігнат'єва — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту сфери послуг Київського національного університету технологій та дизайну МОН України;

Л. М. Шаблиста — доктор економічних наук, провідний науковий співробітник відділу фінансово-монетарного регулювання ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України;

В. В. Пилипів — кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем регіональної політики та розвитку територій Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

Коваленко Д. І.

К 56 Гроші та кредит: теорія і практика: Навч. посібник. 3-тє вид. допов. та перероб. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 352 с.

ISBN 978-966-364-912-2

У посібнику викладено теоретичні та практичні аспекти щодо сутності та функцій таких категорій, як «гроші», «валюта», «кредит», зміст основних теорій грошей, поняття про грошовий обіг, грошова маса, грошові потоки, грошовий ринок. Проаналізовано організацію грошово-кредитної та банківської систем України, функціонування основ кредитних, розрахункових і валютних відносин в умовах ринкової економіки.

Теоретичний матеріал доповнено задачами й прикладами їх розв'язання, а також тестовими питаннями до контролю знань студентів до кожної теми.

Посібник відповідає типовій програмі навчальної дисципліни «Гроші та кредит» відповідно до вимог Державного стандарту підготовки бакалаврів за напрямом «Економіка і підприємництво».

Для студентів усіх економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

ББК 65.262я73
УДК 336.7(075.8)

ISBN 978-966-364-912-2

© Коваленко Д. І., 2011
© Центр учбової літератури, 2011

ПЕРЕДМОВА

Розвиток в Україні ринкових відносин зумовив перебудову кредитно-грошових відносин. Це стосується насамперед розвитку грошової системи і грошового обігу, кредитної та валютної систем.

Економіка України пройшла всі етапи реформування грошової системи, послідовного переходу до постійної грошової одиниці — гривні.

Розроблено досить ефективну грошову систему — державну систему регулювання грошового обігу, інфляції. Вдається уникнути емісії грошей і збалансувати грошову й товарну масу.

Докорінним змінам піддалася кредитна система, що тісно пов'язана з формуванням банківської системи. Зараз в Україні використовуються всі основні форми кредитів, розширені права комерційних банків у здійсненні комерційної діяльності.

Від розуміння світових фінансових процесів, інформаційного забезпечення та вміння ефективно використовувати сучасний грошово-кредитний інструментарій значною мірою залежить успіх та місце суб'єктів політико-економічних відносин у світовій ієрархії. У зв'язку з цим для держави, яка претендує зайняти належне місце в глобальному просторі, особливо актуальною стає підготовка фахівців, здатних аналізувати такі економічні явища, як гроші, грошовий ринок та кредит, осмислювати зміни в їхньому функціонуванні та виробляти адекватні підходи в сучасній економічній політиці, а розвиток ринкових відносин зумовлює підвищення ролі грошей і кредиту в різних галузях економіки України.

Наукове розуміння проблем грошей, грошового обігу, кредитних відносин є необхідною складовою становлення професійних економічних знань студентів. Тому важливе місце в підготовці висококваліфікованих бакалаврів та спеціалістів з економіки відводиться навчальній дисципліні «**Гроші та кредит**».

Мета навчального курсу «Гроші та кредит» — ознайомити студентів з відповідним методологічним і методичним апаратом знань з теорії грошей та кредиту, кількісної теорії грошей і сучасних монетаризму, грошового обігу, грошового ринку та грошових систем, кредитних та валютних відносин для розвитку грошової та кредитної систем.

Предметом дисципліни «Гроші та кредит» є детальна характеристика базових категорій теорії грошей і кредиту, яка необхідна для переходу до конкретних проблем розвитку грошово-кредитної системи в сучасних умовах.

Дисципліна «Гроші та кредит» тісно *поєднана* з такими економічними курсами, як економічна теорія, теорія фінансів, державне регулювання економіки і прогнозування, макроекономіка, ринок фінансових послуг, фондовий ринок, банківські операції, міжнародні фінанси.

Завдання дисципліни — дати майбутнім фахівцям з економіки знання щодо сутності та функцій таких категорій, як «гроші», «кредит», зміст основних теорій грошей, поняття грошового обігу грошових потоків, грошового ринку та грошових систем, основ кредитних, розрахункових і валютних відносин, тобто сформувати

в студентів теоретичну базу для наступного оволодіння практикою використання грошово-кредитних інструментів у системі регулювання економіки України.

Мета цього навчального посібника — забезпечити студентів навчально-методичними матеріалами, необхідними для самостійного вивчення теоретичного курсу «Гроші та кредит».

Посібник містить основні теоретичні та практичні положення щодо вивчення кожної теми, плани практичних і семінарських занять із зазначенням рекомендованої літератури, запитання для самоконтролю міцності засвоєння теоретичних положень курсу «Гроші та кредит», завдання для блочно-модульного контролю, задачі та приклади їх розв'язання, список рекомендованої літератури з курсу.

Навчальний посібник призначений для студентів *усіх економічних спеціальностей*. Зазначені вище матеріали спрямовані на методичне забезпечення всіх форм роботи студентів, пов'язаних з опануванням теоретичного матеріалу, засвоєнням відповідної термінології, ознайомленням з літературними джерелами тощо.

Автор навчального посібника — кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів **Д. І. Коваленко**. Посібник відповідає програмі курсу «Гроші та кредит». Кафедра «Фінанси» КНУТД рекомендує його до видання.

ПРОГРАМА КУРСУ «ГРОШІ ТА КРЕДИТ»

ТЕМА 1. СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

Зміст теми. Походження грошей. Раціоналістична та еволюційна концепції походження грошей. Поява грошей як об'єктивний наслідок розвитку товарного виробництва та обміну. Роль держави у створенні грошей.

Суть грошей. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив. Гроші як особливий товар, мінова і споживча вартість грошей як товару. Гроші як гроші й гроші як капітал. Зв'язок грошей з іншими економічними категоріями.

Форми грошей та їх еволюція. Натурально-речові форми грошей, причини та механізм їх еволюції від звичайних товарів першої необхідності до благородних металів. Причини та механізм демонетизації золота. Ідеальні форми грошей та їх кредитна природа. Еволюція кредитних грошей. Різновиди сучасних кредитних грошей. Роль держави в утвердженні кредитних зобов'язань у якості грошей.

Вартість грошей. Специфічний характер вартості грошей. Купівельна спроможність як вираження вартості грошей при різних їх формах. Вартість грошей і час. Вплив зміни вартості грошей на економічні процеси. Ціна грошей як капіталу: альтернативна вартість зберігання грошей та процент.

Функції грошей. Поняття функції грошей та їх еволюція, функція міри вартості, її сфера використання. Масштаб цін. Ідеальний характер міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів. Функція засобу обігу, її сфера використання. Функція засобу платежу, її сфера використання. Функція засобу нагромадження, її сфера використання. Вплив часу на функцію засобу нагромадження. Світові гроші. Еволюція золота як світових грошей. Роль грошей у ринковій економіці.

Основні терміни та поняття. Гроші як гроші і гроші як капітал. Форми грошей та їх еволюція. Функції грошей. Масштаб цін. Вартість грошей. Товарні гроші. Металеві гроші. Кредитні та електронні гроші. Вексель. Чек. Банкнота. Платіжна система.

ТЕМА 2. ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА

Зміст теми. Поняття про грошовий оборот як процес руху грошей.

Грошові платежі як елементарні складові грошового обороту. Основні суб'єкти грошового обороту. Основні ринки, що взаємно пов'язуються грошовим оборотом. Національний дохід і національний продукт як визначальні параметри грошового обороту. Економічна основа та загальна схема грошового обороту.

Грошові потоки. Поняття про грошовий потік та критерії класифікації грошових потоків. Характеристика основних видів грошових потоків. Взаємозв'язок окремих видів грошових потоків. Балансування потоку національного доходу та потоку національного продукту через внутрішній і зовнішній грошові ринки.

Структура грошового обороту. Готівковий та безготівковий грошовий оборот. Сектори грошового обороту; фінансовий та кредитний сектори.

Маса грошей, її динаміка в Україні (1991–2008 рр.) що обслуговує грошовий оборот, її склад і фактори, що визначають її зміну. Базові гроші. Грошові агрегати. Швидкість обігу грошей, поняття, фактори, що визначають швидкість обігу та її вплив на масу і стабільність грошей. Порядок розрахунку швидкості обігу грошей.

Закон кількості грошей, необхідних для обороту, його суть, вимоги та наслідки порушення вимог.

Основні терміни та поняття. Грошовий оборот. Рух грошей. Грошові потоки. Грошова маса і грошова база. Готівковий оборот. Безготівковий грошовий оборот. Грошовий агрегат.

ТЕМА 3. ГРОШОВИЙ РИНОК

Зміст теми. Сутність грошового ринку. Об'єкт купівлі-продажу на грошовому ринку. Суб'єкти та інструменти грошового ринку. Неборгові та боргові зобов'язання. Депозитні і позичкові зобов'язання. Характеристика основних грошових потоків грошового ринку. Канали руху грошових потоків та фінансовий (грошовий) ринок. Економічна структура грошового ринку. Характеристика основних видів фінансового ринку: ринку короткострокових позик, короткострокових фінансових активів, цінних паперів, середньо- і довгострокових позик.

Сутність попиту на гроші. Попит на гроші і швидкість обігу грошей. Теоретичні моделі попиту на гроші. Цілі, мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші. Трансакційний мотив. Попит на гроші і реальні доходи. Очікуваний дохід на гроші. Купівельна спроможність грошей. Попит на гроші і норма відсотка. Характеристика основних положень теорії попиту грошей: теорія касових залишків, кейнсіанські теорії і теорія сучасного монетаризму. Особливості попиту на гроші в умовах перехідної економіки України.

Пропозиція грошей. Суть та механізм формування пропозиції грошей. Роль банківської системи у формуванні пропозиції грошей. Фактори, що визначають зміну пропозиції грошей. Крива пропозиції грошей. Графічна модель грошового ринку.

Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Наслідки зміни попиту і пропозиції на гроші. Вплив на ринок змін у попиті і пропозиції грошей.

Характеристика облікового ринку та його особливості. Характеристика міжбанківського ринку та операції на міжбанківському ринку. Роль міжбанківського ринку у становленні ринкової економіки в Україні.

Механізм поповнення маси грошей в обороті. Первинна емісія центрального банку. Вторинна емісія депозитних грошей акціонерних (кооперативних) банків. Грошовий мультиплікатор. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий обіг банкнот, розмінних монет, депозитних грошей, векселів, чеків. Їх суть та характеристика. Поняття про дебетовий та кредитовий оборот.

Основні терміни та поняття. Вартість грошей. Попит на гроші. Пропозиція грошей. Рівновага на грошовому ринку. Швидкість обігу грошей. Норма відсотка. Обліковий відсоток. Депозитний відсоток. Онкольний кредит. Вексельний кредит. Депозитний сертифікат. Міжбанківський ринок. Міжбанківський кредит. Грошово-кредитний мультиплікатор.

ТЕМА 4. ГРОШОВІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про грошову систему. Грошова система — форма організації грошового обороту. База формування і функціонування грошової системи. Центральний банк — інституційний центр грошової системи. Об'єкти регулятивного впливу грошової системи.

Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.

Основні елементи економічної системи та їхня характеристика. Грошова одиниця. Масштаб цін. Види та купюрність грошових знаків. Сегментація безготівкових грошових розрахунків. Регламентація готівкового грошового обороту. Регламентація режиму валютного курсу та операцій із валютними цінностями. Регламентація режиму банківського процесу. Державні органи, які здійснюють регулювання грошового обороту.

Типи грошових систем, їхня еволюція. Ринкова та неринкові грошові системи. Форми саморегулювання грошових систем: біметалізм та монометалізм. Система паралельної валюти — найпоширеніша форма біметалізму подвійна валюта. Золотий монометалізм і його види: золотомонетний стандарт, золотозливковий стандарт, золотодевізний стандарт.

Характеристика регульованих грошових систем. Система паперово грошового та кредитного обігу. Відкриті й закриті грошові системи.

Форми організації безготівкових розрахунків за допомогою платіжних доручень, платіжних вимог доручень, чеків, акредитивів, векселів.

Створення і розвиток грошової системи України. Необхідність створення грошової системи України. Особливості процесу запровадження національної валюти — гривні. Види і купюрність грошових знаків в Україні. Державне і правове регулювання грошової сфери як фактор забезпечення фінансової стабільності.

Основні терміни та поняття. Грошова система та її елементи. Типи грошової системи. Види готівкових грошових знаків. Регламентація безготівкового обороту. Валютна система. Біметалізм. Монометалізм. Система кредитного обігу. Платіжне доручення. Платіжна вимога-доручення. Акредитив. Простий та переказний вексель. Розрахунковий чек. Елементи грошової системи України.

ТЕМА 5. ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

Зміст теми. Теоретичні концепції інфляції та інфляційного процесу. Теорія інфляції попиту. Теорія інфляції витрат.

Суть та форми інфляції. Інфляція і дефляція. Етапи інфляційного процесу. Причини інфляції. Форми інфляції: повзуча інфляція; галопуюча інфляція; гіперінфляція; супергіперінфляція та їх дослідження. Зовнішні ознаки інфляції: відкрита інфляція, прихована інфляція; їхня характеристика.

Причини інфляції, монетарні та загальноекономічні чинники. Причини інфляції попиту. Причини фіскальної інфляції. Характерні ознаки інфляції витрат і її чинники.

Показники вимірювання інфляції: індекс вартості життя; індекс купівельної спроможності; індекс споживчих цін; індекс цін виробника.

Особливості інфляційного процесу в Україні. Розвиток інфляційного процесу в Україні в 1992–2008 рр.

Економічні та соціальні наслідки інфляції. Вплив інфляції на виробництво, зайнятість та життєвий рівень населення.

Методи регулювання інфляції. Антиінфляційна політика. Грошові реформи та методи їх проведення. Дефляційна політика. Політика доходів.

Основні терміни та поняття. Інфляція. Форми інфляції. Інфляція і дефляція. Показники вимірювання інфляції. Фіскальна інфляція. Індекс інфляції. Інфляція попиту. Інфляція пропозиції. Нуліфікація. Девальвація. Ревальвація. Деномінація.

ТЕМА 6. ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

Зміст теми. Поняття про валюту. Призначення та сфера використання валюти. Види валют: національна, іноземна.

Суть та види валютних відносин.

Валютний ринок: суть та основи функціонування. Об'єкти та суб'єкти валютного ринку. Біржова та позабіржова торгівля валютою. Основні види валютних операцій. Роль банків на валютному ринку. Фактори, що впливають на кон'юнктуру валютного ринку. Валютне регулювання: суть та необхідність. Механізм регулювання валютного курсу: девальвація, ревальвація, валютна інтервенція. Регламентація статусу валюти та порядку здійснення операцій з нею (правила купівлі-продажу, ввезення-вивезення, використання валютної виручки, здійснення валютних платежів, нагромадження золотовалютних запасів тощо).

Валютні операції та їхня класифікація. Касові операції. Строкові валютні операції (форвардні, ф'ючерсні, опціонні).

Валютні системи: поняття, структура, призначення. Види валютних систем: національні, регіональні, світові. Розвиток валютної системи України. Європейська валютна система. Еволюція світової валютної системи. Характеристика сучасної світової валютної системи та роль МВФ в її функціонуванні. Проблеми формування валютної системи країн СНД.

Валютний курс та конвертованість валют. Суть, основи формування та види валютного курсу. Поняття, значення та механізм забезпечення конвертованості валют.

Основні терміни та поняття. Валюта. Валютні операції. Валютний ринок. Валютне регулювання. Валютний курс. Фіксовані курси. Конвертованість валюти. Гнучкі (плаваючі) курси. Валютна інтервенція. Механізм регулювання валютного курсу. Валютні системи. Міжнародні розрахунки. Конверсійні операції. Форми міжнародних розрахунків. Валютні ризики і валютне регулювання. Форвардні операції. Ф'ючерсні операції. Опціонні операції. Валютний своп. Валютний арбітраж. Валютний механізм.

ТЕМА 7. КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

Зміст теми. Металістична теорія грошей. Розвиток металістичної теорії грошей. Основні представники металістичної теорії грошей. Меркантилісти як основні представники металістичної теорії грошей.

Номіналістична теорія грошей. Основні представники номіналізму. Вартісна теорія грошей у працях англійських вчених. Австрійська та Кейнсіанська школи в номі-

налізмі. Вклад Дж. Кейнса у вдосконалення теорії і практики застосування кількісної теорії грошей та розбудови кредитно-грошового механізму державного регулювання економіки.

Кількісна теорія грошей. Період зародження кількісної теорії грошей. Подальший розвиток кількісної теорії грошей у працях І. Фішера. Математичне рівняння Фішера. Абсолютний рівень цін з позицій кількісної теорії. Вплив неокласиків на розвиток кількісної теорії грошей.

Теорія інфляції. Кейнсіанська теорія інфляції. Крива Філіпа. Монетаристська концепція інфляції. М. Фрідмен як основний представник монетаристської концепції інфляції. Теорія інфляції, спричиненої надлишковими витратами виробництва. Теорія інфляційної спіралі в працях західних економістів.

Основні терміни та поняття. Металістична теорія. Номіналістична теорія. Рівняння І. Фішера. Кількісна теорія. Кейнсіанська модель. Монетаризм.

ТЕМА 8. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Зміст теми. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин. Економічні чинники кредиту та особливості їхнього прояву в різних галузях народного господарства.

Суть кредиту. Кредит як форма руху вартості на зворотній основі. Еволюція кредиту в міру розвитку суспільного виробництва. Кредит як форма суспільних відносин. Кредит – форма руху позичкового капіталу. Ознаки позичкового капіталу. Ринок позичкових капіталів. Позичковий відсоток.

Економічна основа, стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти та суб'єкти кредитних відносин. Зв'язок кредиту в ринковій економіці.

Функціональна характеристика й типи кредитних відносин. Структура кредитних відносин.

Розвиток кредитних відносин в умовах трансформації економіки України. Функції кредиту та їх характеристика. Форми та види кредиту.

Форми кредиту, їхня характеристика. Товарна і грошова форми кредиту, їхнє використання. Переваги і недоліки кожної форми.

Види кредиту та їхня класифікація. Характеристика основних видів кредиту. Комерційний кредит. Об'єкт комерційного кредиту і його суб'єкти. Призначення комерційного кредиту. Механізм комерційних кредитних відносин і його характер. Споживчий кредит і його призначення. Механізм споживчого кредитування. Нові види споживчого кредиту: чековий кредит; кредитна картка; ломбарди. Державний кредит і його призначення. Види державного кредиту. Класифікація державних позик, їхня характеристика. Ощадна справа. Банківський кредит. Об'єкт банківського кредиту. Механізм банківського кредитування. Класифікація банківських кредитів. Система банківського кредитування. Принципи банківського кредитування. Вартість кредиту.

Поняття про кредитну систему, її структура та складові. Кредитна система України як елемент інфраструктури грошового ринку. Складові елементи кредитної системи та їхня загальна характеристика.

Основні терміни та поняття. Сутність кредиту. Середня норма відсотка. Відсоткові ставки. Маржа. Позичковий капітал. Функції кредиту. Об'єкти та суб'єкти

кредитних відносин. Кредитор. Позичальник. Кредитна операція. Форми кредиту. Вид кредиту. Міжгосподарський кредит. Банківський кредит. Державний кредит. Споживчий кредит. Іпотечний кредит. Кредитна система. Кредитний механізм.

ТЕМА 9. ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

Зміст теми. Основні поняття про спеціалізовані фінансово-кредитні інститути (СФКІ), їхнє місце і роль у грошово-кредитній системі. Об'єктивні передумови та причини становлення й розвитку фінансово-кредитних установ як посередників на грошовому ринку.

Основні напрями діяльності сучасних фінансово-кредитних установ. Види, функції, принципи й типи операцій фінансово-кредитних організацій. Відмінності посередницької діяльності небанківських фінансово-кредитних установ від банківської діяльності.

Договірні фінансові посередники. Інвестиційні фінансові посередники. Інвестиційні фонди, їхня діяльність в Україні та правове забезпечення. Діяльність договірних посередників.

Страхові компанії, страховий бізнес і його розвиток в Україні та правове забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди і механізм їхнього функціонування, їхня характеристика. Переваги і недоліки приватних пенсійних фондів. Їхня діяльність в Україні та їхнє правове забезпечення.

Ломбарди і механізм їхнього функціонування.

Фінансові компанії і особливості їхньої діяльності в перехідний період.

Кредитні кооперативи (товариства, спілки), їхня спеціалізація і перспективи розвитку.

Міжбанківські об'єднання, їхня роль у діяльності банківської та кредитної систем. Види міжбанківських об'єднань та їхня характеристика.

Проблеми розвитку небанківських фінансово-кредитних установ в Україні.

Міжбанківські об'єднання, їхня роль у кредитній системі України. Характеристика головних представників міжбанківських об'єднань (асоціативного комерційного типу – консорціуми та картелі й корпоративного типу – концерни та трести).

Основні терміни та поняття. Небанківські фінансово-кредитні установи України. Інвестиційний фонд. Позиково-ощадна асоціація. Кредитна спілка. Пенсійний фонд. Інвестиційна компанія. Фінансова компанія. Страхова компанія. Ломбард. Банківський консорціум. Банківський картель. Банківський трест.

ТЕМА 10. ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

Зміст теми. Центральні банки, їхнє походження, призначення, функції та операції. Функції центральних банків та їхня характеристика.

Побудова, розвиток і діяльність Національного банку України. Функції Національного банку України та їхній аналіз. Грошово-кредитна політика Національного банку України. Правова основа діяльності Національного банку України. Статутний капітал НБУ. Функції Національного банку. Організаційні основи та структура.

Стойкість банківської системи та механізм її забезпечення. Критерії стійкості. Поняття та значення стійкості банків. Нагляд і контроль за діяльністю банків. Страхування банківських депозитів та кредитів. Створення банківських резервів.

Основні терміни та поняття. Центральні банки. Кредитна система. Банківська система. Національний банк України. Грошово-кредитна політика. Функції Національного банку України.

ТЕМА 11. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХНІ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

Зміст теми. Класифікація і характеристика комерційних банків. Характеристика комерційних банків за формою власності (акціонерні, кооперативні, державні, муніципальні та ін.). Необхідність об'єднання банків у систему. Економічна сутність банку, визначення сутності банку. Види банків. Групи банків. Аналіз за активами найбільших та великих банків України станом на кінець 2008 р. Структура прибутку та рентабельності активів комерційних банків України (2002–2008 рр.).

Поняття про банківську систему. Основи організації банківської системи: принципи побудови, цілі, механізм функціонування. Функції банківської системи. Становлення і динаміка розвитку банківської системи України (2003–2008 рр.).

Банки другого рівня, їхнє походження, види, правові основи організації.

Операції комерційних банків (пасивні, активні, лізингові, трастові, факторингові, торгово-комісійні та ін.), їхня загальна характеристика та аналіз в Україні за останні 5 років.

Доходи, видатки і ліквідність активів комерційних банків. Найбільші та великі банки України станом на 2008 рік.

Основні терміни та поняття. Банк. Комерційний банк. Пасивні операції. Активні операції. Банківські ресурси. Банківська операція. Дворівнева банківська система. Депозит банківський. Ліквідність банківських активів. Інкасові операції. Акредитив. Акцептні операції. Переказні операції. Факторинг. Лізинг. Трастові операції.

ТЕМА 12. МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЇХ З УКРАЇНОЮ

Зміст теми. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ. Сутність міжнародного кредиту. Об'єкти та суб'єкти міжнародного кредиту. Міжнародний валютний фонд, його капітал і основні напрями діяльності. Процес кредитування, регулювання міжнародних валютних відносин та постійний нагляд за світовою економікою з боку МВФ. Співпраця України і МВФ — 2008 р.

Група Всесвітнього банку: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародна асоціація розвитку та ін. Історія їх розвитку та аналіз основних напрямків діяльності.

Роль міжнародного кредиту в економічному розвитку.

Негативні наслідки розвитку міжнародного кредитування.

Фінанси міжнародних установ. Характеристика фінансів та основні етапи розвитку Організації Об'єднаних Націй. Європейський Союз та його інтеграційні процеси.

Міжнародні фінансові відносини та їхні грошові потоки. Строк міжнародного кредиту. Вартість міжнародного кредиту. Вид забезпечення.

Міжнародні розрахунки та валютне регулювання. Валютний ринок і його ціноутворення. Валютне регулювання та його система. Валютно-фінансові та платіжні умови міжнародного кредиту. Валюта кредиту і платежу.

Світові кредитні і фінансові центри. Основні тенденції розвитку світового ринку позичкових капіталів.

Основні терміни та поняття. Міжнародний кредит. Об'єкти та суб'єкти міжнародного кредиту. Міжнародне валютне регулювання. Валютне регулювання. SDR. ECU. Валютні інтервенції. Світовий ринок позичкових капіталів. Світовий грошовий ринок. Світовий ринок капіталу.

МОДУЛЬ 1

ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ

Тема 1

СУТНІСТЬ І ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

- 1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей.
- 1.2. Форми грошей.
- 1.3. Функції грошей та їхня еволюція.

1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей

Гроші посідають значне місце в ринковій економіці. Вони забезпечують життєдіяльність кожної з ринкових структур, сприяють подальшому розвитку процесу суспільного відтворення матеріальних та нематеріальних благ, їх виробництву, обміну, розподілу та споживанню. Грошові відносини є найскладнішим елементом ринку. Вивчення сутності грошей, функцій, що виконують гроші, аналіз їхнього розвитку та впливу грошей і грошової політики на стан економіки здійснює грошова (монетарна) теорія, яка є складовою загальної економічної теорії.

Зрозуміти економічну сутність грошей можна лише на основі всебічного розуміння причин їх виникнення та закономірностей розвитку. Існують дві основні концепції, що пояснюють причини виникнення грошей: *раціоналістична* та *еволюційна* (рис. 1.1).

Послідовники **раціоналістичної концепції** пояснювали появу грошей наслідком домовленості, угоди між людьми з метою спрощення і полегшення процедури обміну товарів. Обґрунтування цієї концепції здійснив **Арістотель** (384–322 рр. до н.е.) у праці «Нікомахова етика»: «...що бере участь у обміні, має бути якимось чином зіставленим... за загальною домовленістю з'явилась монета...» (див. Арістотель «Нікомахова етика» Т. 4. — С. 156).

У міру ускладнення відносин обміну суб'єкти господарювання шукали і домовлялися про найбільш зручний засіб, здатний обслуговувати ринкові відносини. На певному етапі цю роль стали виконувати дорогоцінні метали, а також їхні замітники — паперові гроші (див. рис. 1.1).

Водночас підхід до тлумачення походження грошей з позицій раціоналістичної концепції має місце в деяких працях і сучасних економістів. Зокрема, німецький економіст **Г. Кнапп** (1842–1926) у «Нарисах державної теорії грошей» стверджує, що гроші — це продукт права, продукт держави. На його думку, *створені державою гроші*,

приймаються незалежно від їхнього металевого вмісту і є умовними знаками, наділені державною владою певною платіжною силою. **М. Фрідмен і А. Шварц:** «...гроші являють собою певну річ, якій ми даємо чисельну величину за допомогою відповідної процедури; вони не мають природної основи...» (див. М. Фрідмен, А. Шварц «Грошова статистика США», 1970. — С. 137). У підручнику **П. Самуельсона** «Економіка» (див. «Економіка», 1964. — С. 69) стверджується, що гроші є штучною соціальною умовністю, яка визначається суспільством (див. рис. 1.1). Ідея про гроші як «витвір домовленості» переважала аж до кінця XVIII ст., археологічні дослідження розвінчали її постулати.

Представники **концепції еволюційного походження** вказують на товарну природу грошей:

Гроші — продукт історичного розвитку, що має товарну форму. Розвиток товарного виробництва (ринку) зумовлює необхідність у загальному засобі обміну. У різні часи в різних народів таким засобом були найрізноманітніші товари: худоба, хутро, зерно, прикраси, золото як особливий товар-еквівалент.

Послідовниками еволюційної концепції походження грошей стали представники класичної школи політичної економії **А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.**

А. Сміт (1723–1790) у праці «Дослідження про причину та природу багатства народів» (1776) аргументує положення про те, що розвиток грошей пов'язаний з історичним процесом суспільного поділу праці: «...гроші зробилися загально прийнятим засобом торгівлі з тих пір, як закінчилась мінова торгівля, але подібних до всіх інших товарів, золото і срібло обмінюється у своїй вартості...» (див. у 5 розд. 1 кн. «Дослідження про причину та природу багатства народів»).

А. Сміт та Д. Рікардо розглядають гроші не інакше як технічне знаряддя для обміну та торгівлі, ставлячи на перше місце їхню функцію обігу.

У працях **К. Маркса** зроблено аналіз історичного процесу **еволюційного розвитку грошей** за рахунок багаторівневої спеціалізації виробництва, суспільного поділу праці та розширення масштабів суспільного обміну і сформовано в **таких формах** (див. рис. 1.1):

Перша форма — проста, або випадкова, форма вартості — властива низькому рівню розвитку продуктивних сил. При натуральному господарстві надлишок продукції виникав лише періодично, час від часу. Товари, які вироблялися в надлишку, випадково змінювали свою вартість через посередництво іншого товару (наприклад, одна вівця дорівнювала одному мішку зерна). Мінова вартість при такому обміні могла часто змінюватися в часі і просторі. Однак уже в цій простій формі вартості були закладені основи майбутніх грошей.

Друга форма — розгорнута форма вартості. З подальшим розподілом праці і зростанням виробництва все більше продуктів — товарів надходить на ринок. Один товар зустрічається при обміні з великою кількістю інших товарів-еквівалентів. Наприклад, один мішок зерна дорівнює:

- одній тварині;
- одній сокирі;
- одному аршину полотна тощо.

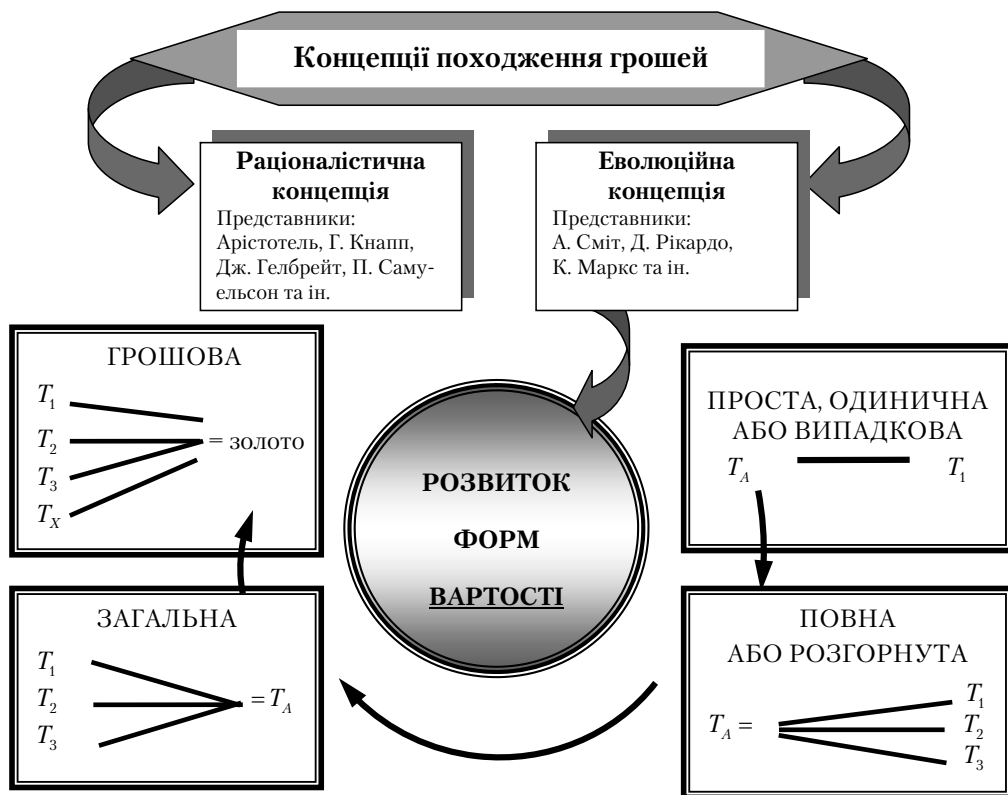

Рис. 1.1. Походження грошей

Третя форма вартості — *загальна*, коли товар стає головною метою виробництва. Кожний товаровиробник за продукт своєї праці прагнув отримати загальний товар, який потрібний усім. У зв'язку з такою об'єктивною необхідністю з товарної маси почали виділятися товари, що виконують роль загального еквівалента. Загальними еквівалентами ставали худоба, хутро, слонова кістка. Однак у цій ролі товари затримувалися недовго, оскільки не задовольняли вимог товарного обігу і за своїми властивостями не відповідали умовам еквівалентності.

Внаслідок розвитку обміну загальним еквівалентом протягом тривалого періоду стає один товар, здебільшого метал. Цей процес становлення товару як загального еквівалента дуже складний і тривалий. Він визначив появу четвертої форми вартості — *грошової*, для якої характерні такі риси:

- загальне визнання цього факту як покупцем, так і продавцем, тобто обидва суб'єкти не можуть відмовитися при обміні своїх цінностей на **товар-гроші**;
- наявність особливих фізичних властивостей у товару-грошей, придатності для постійного обміну;
- тривале виконання грошима ролі загального еквівалента.

Цілком очевидним є висновок, що гроші виникли з обміну стихійно, а не за згодою сторін. У ролі грошей виступали різні товари, але більш придатними виявилися дорогоцінні метали — золото і срібло.

Отже, **гроші** за своїм походженням — це товар. Виділившись із загальної товарної маси, вони зберігають товарну природу і мають ті самі дві властивості, що й будь-який інший товар:

- володіють споживчою вартістю (наприклад, золото у формі грошей може використовуватися як прикраса і задовольняти естетичні потреби людини);
- володіють вартістю, оскільки на виробництво товару-грошей (золота) витрачена певна кількість суспільної праці.

У той же час гроші, на відміну від звичайних товарів, є особливим товаром:

- *споживча вартість* товару, що виконує роль загального еквівалента, ніби подвоюється (крім конкретної споживчої вартості, вони мають загальну споживчу вартість, оскільки за їхньою допомогою людина може задовольнити будь-яку потребу);
- *вартість* грошей має зовнішню форму прояву до їхнього обміну на ринку. Товар-гроші завжди можна обміняти на будь-який інший товар, необхідний власникові грошей. В той же час вартість звичайного товару прихована і виявляється в процесі обміну, коли товар продається на ринку.

Таким чином, **гроші** — історична категорія, яка розвивається на кожному етапі товарного виробництва і наповнюється новим змістом, що ускладнюється зі зміною умов виробництва.

Гроші розв'язали протиріччя товарного виробництва між споживчою вартістю і вартістю. З появою грошей товарний світ розділився на дві частини: перша — товар-гроші, друга — всі інші товари. Споживча вартість сконцентрована з боку всіх товарів, а їхня вартість — з боку грошей. Товари, які беруть участь в обміні, виступають як споживчі вартості. Гроші стають виразником споживчих вартостей усіх товарів через свою вартість.

З аналізу еволюційної концепції випливають важливі висновки:

- гроші — це товар, що виділився стихійно;
- гроші — це особливий привілейований товар, який відіграє роль загального еквівалента;
- гроші розв'язали протиріччя між вартістю і споживчою вартістю, яке власне всім товарам, у тому числі й грошам.

1.2. Форми грошей

У своєму розвитку гроші виступали в двох основних формах: повноцінні гроші та неповноцінні (замінники повноцінних грошей або кредитні гроші) (рис. 1.2).

Повноцінні гроші (товарні та металеві) — гроші, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Повноцінні гроші мали дві складові вартості: — однієї вони набували завдяки витратам на матеріали, з яких вони були зроблені (прикраси, різні метали тощо), — **внутрішня реальна вартість**;

- другу вони отримували в процесі обігу (певні номінали, корисність, цінність тощо) — **еквівалентна вартість**.

Не слід ототожнювати повноцінні гроші лише з використанням у цій ролі золота та срібла, вони не відразу почали монополювати зазначену функцію завдяки своїм унікальним властивостям.

Початковою формою повноцінних грошей були товарні гроші. Як правило, це були товари найбільшого попиту, найцінніші, найкорисніші для певного ринку, певних народів або племен тощо. Спочатку це були предмети першої необхідності — худоба, сіль, зерно, м'ясо, риба, хліб тощо як найбільш ходові та калорійні продукти харчування. Так, худоба використовувалась у багатьох стародавніх народів — слов'ян, греків, індійських племен та інших кочових племен.

На території Київської Русі найбільш поширеним було хутро. Гроші називали «**куни**», що означало «хутро». Це яскравий приклад існування еволюції грошей (від товарних до сучасних форм) і використання хутра куніць та хутра інших цінних пухнастих звірів (песець, соболь та ін.) для обміну між багатьма товарами в період IX–XII ст.

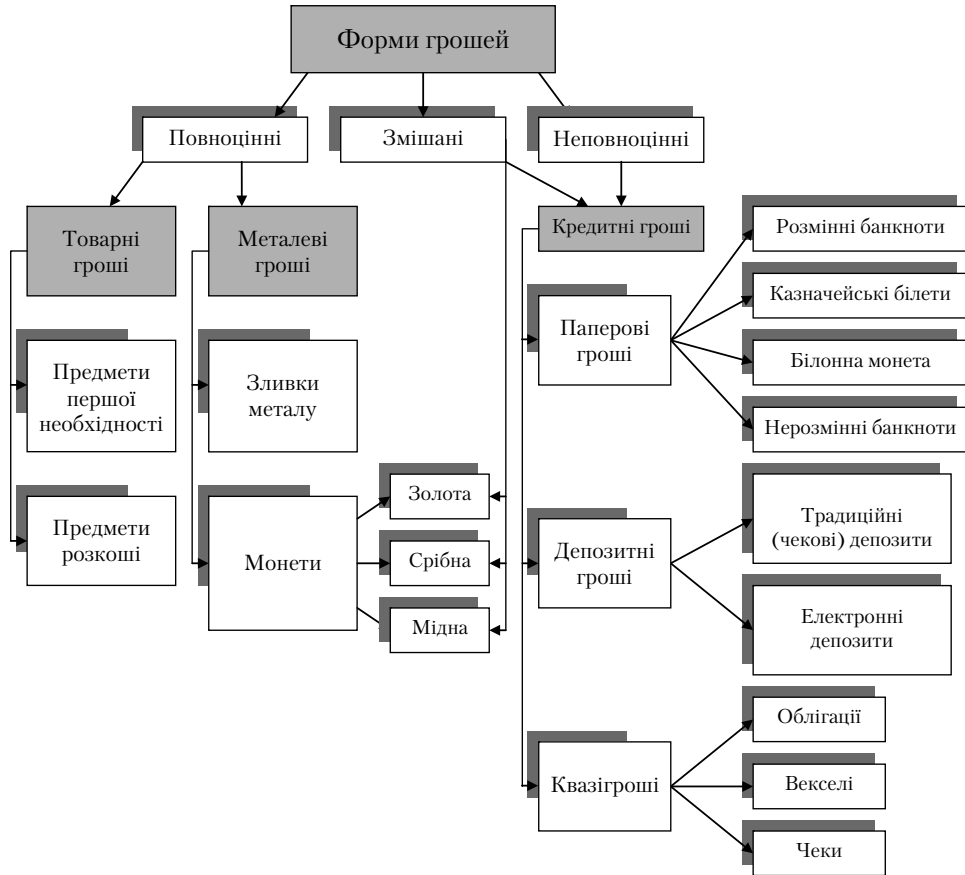

Рис. 1.2. Схема еволюції форм грошей

У Київській Русі навіть у середні віки «Руська правда» часто використовує термін «куни» в розумінні грошей: «давать куни в рези», «кунамися выкупати» тощо.

Подальшим розвитком грошей стало використання *різних металів* (міді, бронзи, заліза та ін.), а згодом і карбування **металевих монет**. *Монета виявилась найдосконалішою формою повноцінних грошей; вона обслуговувала економічні відносини людей протягом майже трьох тисячоліть. За цей час монета розвивалась і змінювалася.*

Вважається, що перші монети з'явилися в Китаї та в країнах Близького Сходу VIII–VII ст. до н.е. Це були здебільшого мідні монети. Близько XX ст. до н.е. в Ассирії почали карбувати монети із золота.

Назва «монета» походить від першого монетного двору, що був відкритий у Римі при храмі Юнони-Монети в 269 р. до н.е., де почали карбувати срібні монети «нуммі» за зразком грецьких «драхм». Пізніше в Римі було введено нову грошову одиницю «денарій» — ця монета практично п'ять сторіч залишалася головною грошовою одиницею Риму та підвладних йому земель.

У Стародавньому Римі існувала досить розвинута грошова система. Наслідуючи греків, римляни відливали мідні монети. Однофунтова монета називалася «асом», $\frac{1}{2}$ фунтова — «сомісом», $\frac{1}{12}$ — «унцією». Поруч з римськими використовувалися срібні монети — «драхми» грецького карбування з римською печаткою. В III ст. до н.е. з'явився римський срібний «денарій» вартістю 10 асів, в обігу також був «сестерцій» вартістю 2,5 аса. В останній період існування Римської держави в обіг були введені золоті монети — «ауриси» та «соліди».

Металеві гроші були в обігу і на території Київської Русі: в IX–XI ст. — здебільшого срібні, частково золоті монети, що витіснили хутро окремих пухнастих звірів.

Головну роль у розрахунках та обміні відігравала срібна гривня. Походження **«гривня»** виводять від «гриви» — волосся, отже (на думку М. Грушевського) у первісному вигляді гривня — **це намисто із срібла** чи обруч. Спочатку обруч міг бути мірою маси, а згодом став грошовою одиницею.

Вважається, що однією з перших карбованих монет Київської Русі була «гривня» — срібний зливочок масою в $\frac{1}{2}$ фунта, мала шестикутну форму і поділялася: 20 ногат, 25–50 кун, 50 різан або 100 векш чи вівериць (найдрібніша монета).

Перші монети — «златники» (4,2 г золота) та «срібники» (8,5 г срібла) почав карбувати Володимир Великий у 998 р. в Києві. Вони підтверджували владу династії Володимира Великого та ознайомлювали населення з ознаками нової релігії, які були відображені на **аверсі** (лицьовій стороні) та **реверсі** (зворотному боці) цих монет (дуже були схожі на Візантійські соліди).

Протягом тривалого часу в обігу використовувалися повноцінні монети, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Скарбниці багатьох країн не мали права отримувати прибуток від випуску монет. За цих умов грошова одиниця могла слугувати масштабом цін за власним ваговим виміром, що стало причиною походження назв багатьох грошових одиниць: фунт стерлінгів (грошова одиниця Англії) — як фунт срібла (стерлінг — справжній, чистий тощо). Мірою маси та масштабом цін була, як зазначалось, і гривня.

Спочатку в обігу були водночас і златники (монети із золота), і срібники (монети зі срібла). До золотого обігу країни перейшли в другій половині XIX ст. Лідером серед них була Великобританія, яка разом зі своїми колоніями і домініонами посідала

перше місце з видобутку золота. Причинами переходу до металевого обігу і передусім до золотого стали властивості благородного металу, що робить його найбільш придатним для виконання *функції грошей*:

- 1) однорідність за якістю;
- 2) подільність і з'єднуваність без втрати властивостей;
- 3) портативність (концентрація вартості);
- 4) збереженість;
- 5) складність видобутку і перероблення.

Для повноцінних грошей характерна тривалість знаходження в обігу, що забезпечувалася вільним розміном знаків вартості на золоті монети, вільним карбуванням золотих монет при певному і незмінному золотому вмісті грошової одиниці, вільним переміщенням золота між країнами. Завдяки своїм якостям повноцінні гроші безперешкодно виконували всі свої функції.

У другій половині XIX ст. становище змінилося. Номінальна вартість монет почала відділятися від їхньої реальної (вагової) вартості. В обігу з'явилися монети, номінальна вартість яких значно перевищувала їхню вагову вартість. Емісія таких монет стала прибутковою справою (сеньйорат). Сеньйорат присвоювався скарбницям або центральним банкам, які проводили емісію.

На той же час в усіх західних країнах поряд з монетами в грошовому обігу з'явилися **паперові гроші** які були забезпечені золотом вмістом, зокрема в 1913 р.:

- долар США — 1,5 г чистого золота;
- фунт стерлінгів — 7,32 г чистого золота;
- французький франк — 0,29 г чистого золота;
- російський рубль — 0,76 г чистого золота;
- німецька марка — 0,36 г чистого золота;
- італійська ліра — 0,75 г чистого золота.

У цей період (20-ті роки XX ст.) практично всі країни розпочали нову епоху в грошовому обігу — перехід від повноцінних до неповноцінних (кредитних) форм грошей. Цей процес набув форм **демонетизації золота**:

- на першому етапі спочатку зменшують вагову кількість дорогоцінного металу в монетах та поступово взагалі відмовились від обігу срібних (кінець XVIII ст.) та золотих (кінець XIX ст.) монет;
- на другому етапі поступово зменшують золотий вміст у національних одиницях (наприклад до 1970 р.: долар США = 0,89 г чистого золота, а фунт стерлінгів = 2,13 г чистого золота), а згодом і повністю зупинено обмін паперових грошей на золото в будь-якій формі (друга половина XX ст.), гроші стають **виключно неповноцінними**.

Поява **неповноцінних грошей** при золотому обігу була зумовлена об'єктивною необхідністю:

- по-перше, золотовидобування не встигало за виробництвом товарів і не забезпечувало повної потреби в грошах;
- по-друге, золоті гроші високої портативності не могли обслуговувати дрібний за вартістю оборот;
- по-третє, золотий обіг не володів властивістю об'єктивної економічної еластичності, тобто не міг швидко розширюватися і звужуватися;
- по-четверте, золотий стандарт у цілому не стимулював виробництва і товарообігу.

Золотий обіг проіснував порівняно недовго — до Першої світової війни, коли країни-учасниці для покриття своїх видатків здійснювали емісію знаків вартості. Поступово золото зникло з обігу.

Неповноцінні гроші (замінники повноцінних грошей, кредитні гроші) — це гроші, номінальна вартість яких вища від реальної (набувають своєї вартості виключно в обігу), тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

- 1) металеві знаки вартості — золота монета, що стерлася, білонна монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);
- 2) паперові знаки вартості, зроблені, як правило, з паперу.

Розрізняють паперові і кредитні гроші.

Паперові гроші — це представники неповноцінних грошей, які з'явилися як заміники золотих монет. Об'єктивна можливість обігу цих грошей зумовлена особливостями функції грошей як засобу обігу, коли гроші є моментальним посередником у русі товарів.

Вважають, що перші паперові гроші були випущені в Китаї ще в XIII ст. та активно використовувалися як єдиний та обов'язковий платіжний засіб на території Китаю, про що свідчать відомості італійця Марко Поло, котрий мандрував на Сході протягом 24 років (1271–1295).

У Європі паперові гроші з'явилися значно пізніше: Франція розпочинає їхню емісію в 1783 р., право емісії паперових грошей було видано Віденському банку в 1762 р., а наприкінці XVIII ст. банкнотний обіг починається в Англії. Емісія паперових грошей у Північній Америці розпочалася наприкінці XVIII ст.

У Російській імперії паперові асигнації з'явилися в 1769 р., в період царювання Катерини II. Всі вони вільно розмінювались на срібні гроші і замінювали в обігу громиздки срібні та мідні монети.

У 1774 р. було емітовано асигнацій майже на 18 млн рублів, значна частина яких запроваджувалася в обіг замість розписок скарбничих установ. Курс асигнацій становив 99–98 коп. сріблом за один рубль. У 1786 р. емісія цієї грошової одиниці досягла 45,3 млн рублів.

Право випуску паперових грошей привласнила собі держава. Різниця між номінальною вартістю випущених грошей і вартістю їхнього випуску утворює **емісійний дохід казни**, що є істотним елементом надходжень до державної казни (бюджету). На початковому етапі паперові гроші випускала держава поряд із золотими, і з метою їхнього впровадження в обіг їх обмінювали на реальні гроші. Однак поява, а після цього і зростання дефіциту бюджету спричинили розширення емісії паперових грошей, розмір якої залежав від потреби держави у фінансових ресурсах.

Отже, сутність паперових грошей полягає в тому, що вони виступають знаками вартості, випускаються державою для покриття бюджетного дефіциту. Зазвичай вони не розмінні на золото і наділені державою примусовим курсом.

Кредитні гроші виникають з розвитком товарного виробництва, коли купівля-продаж здійснюються із розстрочкою платежу (в кредит). Їхня поява пов'язана з функцією грошей як засобу платежу, де гроші виступають зобов'язаннями продавця, які повинні бути погашені у заздалегідь установлений термін. Першочергове економічне значення цих грошей — зробити грошовий обіг еластичним, здатним відобра-

жати потреби товарообігу в готівкових грошах, економити повноцінні гроші, сприяти розвитку безготівкового обігу.

Поступово з розвитком капіталістичних товарно-грошових відносин сутність кредитних грошей зазнає суттєвих змін. В умовах панування капіталу кредитні гроші виражають не взаємозв'язок між товарами на ринку, як було раніше (Т–Г–Т), а відношення грошового капіталу (Г–Т–Г), тому грошовий капітал виступає у формі кредитних грошей.

Кредитні гроші пройшли такий шлях розвитку: *вексель, банкнота, чек, електронні гроші, кредитні картки.*

Перші векселі виникли ще в середині XII ст. в Італії, а вексельне законодавство в європейських країнах було сформовано в XVII ст. (перший вексельний статут прийнято в 1569 р. у місті Болонья). З розвитком товарно-грошових відносин та удосконалення банківської справи вексель зі звичайної боргової розписки перетворився на універсальний платіжний і розрахунковий документ.

В Україні порядок виготовлення і використання вексельних бланків регламентовано в Постанові Кабінету Міністрів України та НБУ, ухваленій 10.09.1992 р., та Законом України «Про обіг векселів в Україні» 2001 р.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

За своїм походженням вексель є знаряддям товарного або комерційного кредиту, який надають один одному суб'єкти господарювання. Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто — боржник чи кредитор виписує вексель, розрізняють *простий і переказний векселі.*

Простий вексель виписує позичальник. Він може бути переданий іншій особі (проданий). Цей процес передачі векселя як платіжного засобу іншій особі називається *індосаментом.* Завдяки цій можливості вексель набуває особливості використання його в обігу як платіжного засобу, а також як об'єкта застави чи дисконту в банках.

Переказний вексель (тратта) виписує не боржник, а кредитор (трасант). Цей вексель є наказом боржнику (трасату) про сплату у визначений термін певної суми грошей третій особі. Щоб наказ кредитора — трасанта мав платіжну силу, боржник-трасат мусить підтвердити свою згоду здійснити платіж у визначеній формі. Така згода на титульній стороні векселя називається *акцептом.*

Розрізняють також *комерційний вексель* (видається під заставу товару) і *банківський вексель*, що видається банком-емітентом за наявності певної суми на депозиті клієнта. На відміну від комерційного, банківський вексель має депозитну форму. Це, за суттю, простий вексель, тому що його виписує клієнт банку своєму постачальникові в оплату за товар, але може бути індосований третій особі. Банківський вексель дає підприємству новий платіжний засіб, гарантований банком. Окрім одержання доходу за депозитом, на основі якого банк видає вексель, підприємство отримує можливість розрахунку зі своїми партнерами. Кожний банк, який їх випускає, має свої особливості, передусім це надання банком переваг своїм клієнтам-векселедержателям.

Банкнота — кредитні гроші, які випускає центральний (емісійний) банк країни. Вперше банкноти були випущені в кінці XVII ст., на основі переобліку поодиноких комерційних векселів. Первісна банкнота мала подвійне забезпечення: комерційну

гарантію, оскільки випускалася на базі комерційних векселів, пов'язаних з товарообігом, і золоту гарантію, що забезпечила її обмін на золото. Такі банкноти називалися класичними, мали високу тривалість обігу і надійність. Центральний банк володів золотим запасом для обміну, що виключало знецінення банкноти.

На відміну від векселя, банкнота являє собою безстрокові боргові зобов'язання продавця і забезпечується гарантією центрального банку, який у більшості країн набув статусу державного.

Сучасна банкнота втратила, за суттю, обидві гарантії: не всі векселі, які переобліковує центральний банк, забезпечені товаром, а також відсутній обмін банкнот на золото. На цьому етапі банкнота надходить в обіг шляхом банківського кредитування держави, банківського кредитування господарства через комерційні банки, обміну іноземної валюти на банкноти певної країни.

Зараз центральні банки випускають банкноти суворо певної вартості. За суттю, вони є національними грошима на всій території держави. Матеріальне забезпечення у вигляді товару або золота відсутнє. Для виготовлення банкнот використовується особливий папір і застосовуються заходи, щоб ускладнити їхню підробку.

Чек — вид кредитних грошей, що виступає як грошовий документ установлені форми, який містить безумовний наказ власника рахунка в кредитній установі виплатити держателю чека зазначену суму. Чековому обігу передують договір між клієнтом кредитної установи і цією установою про відкриття рахунка на суму внесених коштів або надання кредиту. Клієнт на цю суму виписує чеки, а кредитна установа їх оплачує. В чековому обігу беруть участь: чекодавець (власник рахунка), чекодержувач (кредитор чекодавця) і платник по чеку (кредитна установа).

Вперше чеки з'явилися в обігу в XVI–XVII ст. у Великобританії та Нідерландах. З розвитком кредитної системи вони отримали широке розповсюдження. Розрізняють три основні види чеків:

- 1) *іменний* — чек на певну суму без права передачі;
- 2) *на пред'явника* — чек без названого одержувача;
- 3) *ордерний* — чек на певну суму з правом передачі шляхом індосаменту на звороті документа.

Переважна більшість європейських країн приєдналася до Женевської конвенції 1931 р., що означає узгодження їх внутрішнього чекового законодавства з «Єдиним законом про чеки». Однак ряд країн мають своє оригінальне національне законодавство про чеки.

Нині в країнах з високорозвинутою системою ринкових відносин за допомогою чека відбувається основна маса платежів, що значно спрощує грошовий обіг і робить його більш ефективним.

Як і вексель, чек має кредитну природу і з'являється у зв'язку з функцією грошей, як засобу платежу, але він відрізняється тим, що є безстроковим зобов'язанням і оплачується банком за пред'явленням.

За чеком може бути також видана гарантія його оплати (на всю суму або на його частину) будь-якою особою, крім платника. Найчастіше гарантом виступає банк, а ця операція називається **авалюванням**. Аваль за чеком здійснюється у вигляді написів: «Аваль», «Гарантований» тощо та підпису авалісту.

Чек не має терміну оплати, але має термін для здійснення цієї операції (за світовою практикою):

- 8 днів, якщо він виписаний і оплачується в одній країні;
- 20 днів, якщо він виписаний в одній країні, а оплачується в іншій;
- 70 днів, якщо він виписаний в одній країні, а оплачується в іншій, але обидві країни знаходяться в різних частинах світу.

Використання чека в Україні регламентується постановою Національного банку України «Про безготівкові розрахунки у господарському обороті України» (1996 та 2001 рр.). У ній чек визначено однією з форм розрахункових документів, завдяки якому здійснюються безготівкові розрахунки між юридичними, а також між фізичними і юридичними особами (див. 4.3).

Значне розширення чекового обігу після Другої світової війни потребувало зміни форм платежів. Науково-технічний прогрес, розвиток електронно-обчислювальної техніки сприяли появі в провідних зарубіжних країнах світу автоматизованих електронних апаратів для оброблення чеків і ведення поточних рахунків. Електронні прилади і система зв'язку для здійснення кредитних і платіжних операцій (зарахування суми і списання коштів, перекази з рахунка на рахунок, нарахування відсотків, контроль за станом рахунка) шляхом передачі електронних сигналів без участі паперових носіїв сприяли виникненню *електронних грошей*. Завдяки їм відбувається переважна частина міжбанківських операцій.

Користування електронними грошима здійснюється за допомогою електронного гаманця — будь-якої пластикової картки або функції картки, що містить реальну цінність у формі електронних грошей, які власник вніс на рахунок у банку. Банківська *пластикові картка* — це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого можна керувати банківським рахунком, тобто здійснювати оплату за товари, послуги та отримувати готівкові кошти. За фінансово-економічним призначенням розрізняють кредитні картки і дебетові картки. Залежно від суб'єктів використання — пластикові картки особистого використання і корпоративні фінансові картки. Залежно від захищеності — звичайні пластикові магнітні картки, електронні (мікропроцесорні та лазерні) картки. Таким чином, картка — це інструмент безготівкових розрахунків, тому її існування пов'язане з функціонуванням певної платіжної системи.

Платіжна система — це, по-перше, сукупність кредитних установ, які здійснюють розрахунки; по-друге, система взаємовідносин між учасниками, яка необхідна для виконання зобов'язань щодо розрахунків за допомогою карток; по-третє, сукупність нормативних, договірних, фінансових та інформаційно-технічних засобів, що регламентують порядок використання банківських платіжних карток.

Першу загальнонаціональну платіжну систему «Нешел бенк америкен» було створено в 1960 р. у США, незабаром вона вийшла за межі країни і почала діяти в міжнародному масштабі. В 1977 р. вона одержала назву «Віза Інтернешнл» («Visa International»); зараз має більше ніж 500 млн клієнтів в усьому світі та співпрацює з 280 тис. банками.

У 1969 р. у США виникає ще одна загальнонаціональна система кредитних карток, що одержала назву «Інтербенк кард асоунейшн», що теж швидко виходить на міжнародний рівень і отримує назву «Мастер Кард» («Master Card»).

Найбільший сектор світового ринку кредитних карток (50%) займає «Віза», на «Мастер Кард» перепадає близько третини цього ринку (30%).

Депозитні гроші — це різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках. Вони не мають речового

виразу і використовуються в безготівковій формі. Рух їх здійснюється за рахунками в банках і не виходить за межі банківської системи. А приводяться вони в рух за допомогою технічних інструментів — чеків, платіжних доручень, пластикових карток тощо.

Потреба в такій формі грошей об'єктивно зумовлена посиленням вимог щодо економічності та зручності грошового обороту тоді, коли його обсяги і суми окремих платежів досягають значних розмірів. Вона має істотні переваги перед готівковою формою грошей: значно економічніша, зручніша в користуванні, піддається контролю з боку банків за оборотом грошей. Тому в сучасних умовах депозитні гроші стали основною формою грошей у країнах з розвинутою ринковою економікою. Їхня частка становить близько 90% усієї грошової маси в обороті.

Успішне функціонування депозитних грошей можливе лише за високого рівня розвитку банківської справи, коли кожний суб'єкт грошового обороту може вільно покласти свої гроші в банк, взяти їх звідти, швидко перевести в будь-який пункт ринку і йому гарантується повне їх збереження. За цих умов власник грошей на рахунку в банку може дати доручення останньому перерахувати всю суму чи частину її своєму контрагенту і в такий спосіб погасити борг. Переміщуючись за рахунками в банках, депозитні грошові суми успішно виконують функції купівельного та платіжного засобів, а відтак включаються в загальний грошовий оборот.

В Україні в перехідний період не було достатніх передумов для широкого застосування депозитних грошей. Низька надійність банків та високий рівень тінізації економіки спричинили зниження частки депозитних грошей у загальній масі в окремі роки до 50%, що негативно впливало на стан грошового обороту та функціонування банків (див. 2.4).

Квазігроші, або майже гроші, — це специфічні грошові форми, в яких грошова сутність істотно послаблена, відхиляється від загальноприйнятих, стандартних форм. Таке відхилення можливе з кількох причин:

- якщо в стандартних формах значно послаблюється грошова суть. Так, при розміщенні грошей у довгострокові вклади вони зберігають звичайну форму депозитних грошей, проте при цьому знижується їхня ліквідність, здатність бути платіжними засобами;
- якщо грошові функції виконують нестандартні форми, які не можна віднести до жодної з зазначених вище. Наприклад, вексель у певних межах може використовуватися як гроші у функції купівельного і платіжного засобу, хоч не є грошима в загальноприйнятому розумінні. Те ж саме можна сказати про чек та деякі інші грошові інструменти.

Використання квазігрошей має позитивний вплив на економіку:

- дає можливість підвищити ліквідність економіки за рахунок запровадження в оборот додаткових платіжних інструментів, передусім векселів;
- дає можливість зменшити масу платіжних засобів в обороті за рахунок вилучення їх у довгострокові депозитні вклади, що сприяє оздоровленню кон'юнктури ринків та нарощуванню інвестиційних ресурсів;
- робить управління грошовою масою, а отже, пропозицію грошей, більш гнучким і ефективним.

1.3. Функції грошей та їхня еволюція

У сучасній економічній літературі сутність грошей, як правило, визначається через їхні функції.

! **Функція грошей** — це певна дія чи «робота» грошей щодо обслуговування руху вартості в процесі суспільного відтворення, тобто дії, які вони здійснюють у ринковій економіці.

Незалежно від того, в якій формі виступають гроші — у вигляді золота, діамантів, паперових грошей чи банківських рахунків, вони виконують п'ять основних функцій.

Функції грошей виступають не застиглою формою виразу грошових відносин, а відображають динамічні процеси, що відбуваються, і збагачення цих відносин якісними змінами. Ступінь розвитку тієї чи іншої функції відображає певні етапи розвитку суспільного виробництва (рис. 1.3).

✓ Найважливішою функцією грошей є їхня **міра вартості**, тобто спроможність вимірювати вартість усіх товарів та бути посередником при визначенні ціни.

Разом з тим необхідно мати на увазі, що не гроші роблять товари порівнюваними. Товари порівнювані за допомогою грошей тому, що вони, як і гроші, є продуктами людської праці, мають однорідну з ними базу порівняння — абстрактну працю. Виражена в грошах вартість товару є **ціною**.

Функція міри вартості відображає відношення товару до грошей як загального еквівалента. **Однак для визначення ціни товару цього недостатньо.**

Оскільки на виробництво різних товарів витрачається неоднакова кількість абстрактної праці, то гроші реалізують свою функцію міри вартості через взаємодію з *масштабом цін*.

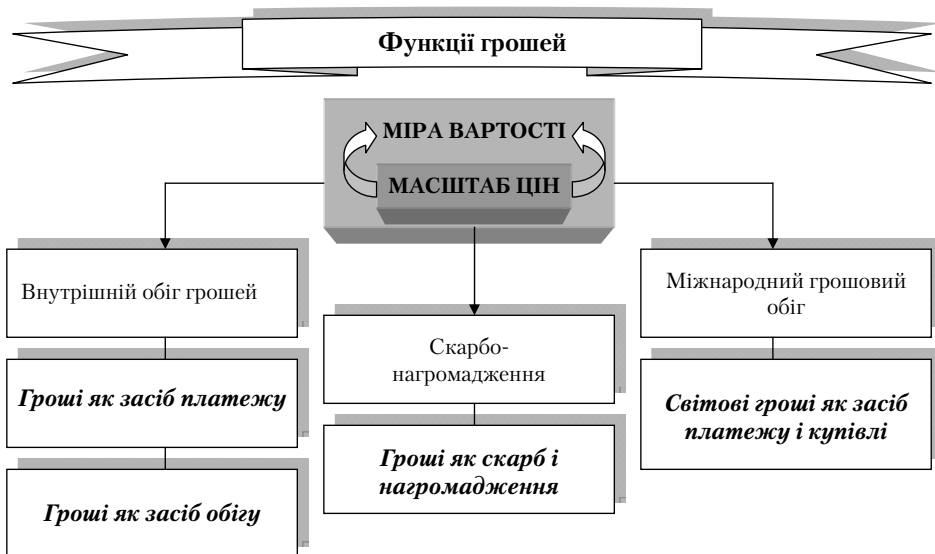

Рис. 1.3. Функції грошей

Масштаб цін — суто технічна, але необхідна функція. Це рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях (табл. 1.1).

Початкові грошові одиниці та їхні назви, як правило, були пов'язані з масою золота чи срібла (1\$ США 1973 р. = 0,736736 г чистого золота). Пізніше масштаб цін став відрізнятися від справжньої маси благородних металів у грошовій одиниці, а в умовах демонетизації золота і зовсім втратив своє значення.

Таблиця 1.1

Сутність масштабу цін під час її еволюції

Золотомонетний стандарт 1867–1922 рр.	Золотозлитковий та золотовалютний стандарт 1922–1976 рр.	Паперово-кредитний стандарт 1976 — ...
<p>Масштаб цін — це вагова кількість грошового металу (золота), прийнятого в певній країні за грошову одиницю (вагова кількість дорогоцінного металу в монетах)</p>	<p>Масштаб цін — це вагова кількість золота, що законодавчо визначалась за одиницю паперових грошей. Наприклад: 1 дол. США = 1,505 г зол. Фунт стерлінгів = 7,32 г зол. Відповідно встановлювався валютний паритет 1 : 4,87</p>	<p>Масштаб цін — це кількість товарів та послуг, які можна придбати на ринку за гроші (купівельна спроможність грошей) Діє система плаваючих курсів, де панівне місце в світі займає долар США — як резервна валюта світу</p>

У сучасних умовах вартість грошей формується зовсім на іншій основі, не на певній кількості дорогоцінного металу (золота) в грошовій одиниці, а визначається кількістю товарів і послуг, які можна купити на ринку за гроші.

Міра вартості — економічна функція грошей, що залежить від держави. Гроші як міра вартостей є суспільним вартісним еквівалентом, втіленням суспільно необхідної абстрактної праці і виразом вартостей товару. А це означає, що ця функція визначається законом вартості.

Масштаб цін має юридичний характер, залежить від волі держави і слугує для вираження не вартості, а ціни товару. Через масштаб цін ідеальна, уявна ціна, що надається товару як показник величини вартості, перетворюється на преїскурантну, або ринкову, ціну, яка виражена в національній грошовій одиниці.

З розвитком світового ринкового господарства, поглибленням міжнародного розвитку праці і формуванням інтернаціональної вартості товару функція міри вартості переростає у функцію інтернаціональної міри вартості. Це пов'язано з ускладненням специфіки суспільної праці в процесі інтернаціоналізації суспільного відтворення: національно-суспільна праця перетворюється на інтернаціонально-суспільну.

Протиріччя між поодиноким і суспільною працею отримує своє розширення на світовому ринку. Відповідно продукт національної праці отримує суспільне визнання на основі національної міри вартості. За допомогою інтернаціональної міри вартостей реалізується основна вимога товарного виробництва: гроші повинні забезпечувати абсолютну обмінність товару не тільки на національному, а й на світовому ринках. Завдяки цьому товари набувають порівнянності і абсолютної обмінності в межах світового господарства.

Усе зазначене справедливе для реальних грошей. Однак у сучасних умовах стан справ докорінно змінився. На зміну повноцінній монеті реальної вартості прийшли папірці, яким передували векселі і розписки ювелірів. Сучасні кредитні гроші не виконують повною мірою своїх класичних функцій.

Благородний метал як загальний еквівалент виконував функцію міри вартості лише завдяки тому, що містив у собі реальну вартість. Проводячи аналогію між обчисленням вартості і виміром маси головки цукру в шматках золота, К. Маркс писав, що якщо б обидва тіла не володіли масою, вони не могли б вступити в це відношення і одне з них не могло б стати виразником маси іншого. Це наочно показує, що кредитні білети не можуть бути мірою вартості так само як, скажімо, шматки паперу з написом 1, 3, 5, 10 кг — слугувати мірою маси. Тільки носій реальної вартості може виконувати функцію міри вартостей. Грошові знаки, які ми називаємо грошима, не володіють власною вартістю, вони можуть бути лише представниками реальної вартості, її знаками, але це не дає їм можливості виконувати функцію міри вартості, притаманну повноцінним грошам.

Сучасні грошові знаки є лічильними грошима, наділеними представницькою вартістю сукупної товарної маси, що перебувають в обігу на ринку на цей момент. При цьому «роль міри вартостей» виконує сукупна товарна маса (визначена нами як загальний еквівалент), між якою (ідеально, шляхом грошових знаків) і окремим товаром установлюється реальне мінове співвідношення, необхідне останнім для обміну. Саме це співвідношення і закріплюється як ціна за допомогою кредитних білетів, функції виразу (фіксації) вартісних пропорцій. Таким чином, у процесі еволюції функція грошей як міри вартості перетворилася на функцію фіксації вартісних пропорцій, властиву кредитним грошам.

Гроші як засіб обігу. У функції засобу обігу гроші виконують роль посередника в обміні товарів і забезпечують їхній обіг.

Процес товарного обміну з участю грошей виражається формулою Т–Г–Т. Процес товарного обігу породжує потребу в грошах як засобу обігу. Це зумовлено тим, що грошовий вираз вартості шляхом функції міри вартості ще не означає реалізації товару. Його ціна реалізується лише під час обміну товару на гроші в процесі товарного обігу:

Т–Г–Т.

Переміщуючи товар з рук у руки, постійно виштовхуючи його із сфери обігу, доводячи товар до споживача, гроші безпосередньо перебувають у русі, переходять від однієї особи до іншої, пов'язуючи завдяки цьому акти обміну в єдиний процес обігу товарів. Для виконання функції засобу обігу гроші завжди повинні бути в наявності, тобто цю функцію можуть виконувати лише реально існуючі гроші. Вони повинні також володіти такими якостями, як портативність, міцність, однорідність, подільність.

Обіг товарів здійснюється за допомогою грошей. Щоб гроші виконували функцію засобу обігу, необхідно дотримуватися однієї умови: рух грошей і товарів повинен здійснюватися одночасно. Отже, функція грошей як засобу обігу призводить до розриву обміну в часі і просторі: Т–Г–Т, той хто продав свій товар (перша частина акту Т–Г), не зобов'язаний тут же і в той самий час купувати інший товар, тобто здійснювати акт Г–Т.

Це й зумовлює необхідність в функції грошей як засобу нагромадження.

Гроші як засіб платежу. Функція засобу платежу полягає в обслуговуванні грошима погашення різних боргових зобов'язань між суб'єктами економічних відносин.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші як засіб платежу пов'язують між собою велику кількість товаровласників, кожний з яких купує товари в кредит. В результаті розрив в одній із ланок платіжного ланцюга призводить до руйнування всього ланцюга боргових зобов'язань і виникнення масових банкрутств товаровласників. Проблема неплатежів за своїми боргами стоїть перед підприємцями всіх країн світу. Особливо гострою вона стала в Україні в 90-х роках. Прискоренню платежів між підприємствами може сприяти розширення використання таких видів кредитних грошей, як банківський вексель, електронні гроші та кредитні картки (див. 1.2).

У сучасних умовах господарство є кредитним за своєю суттю, тому кредитні гроші виконують функцію — гроші як засіб обігу і платежу водночас.

Функція грошей як засобу нагромадження і заощадження. Гроші, виступаючи загальним еквівалентом, тобто забезпечуючи його власнику отримання будь-якого товару, стають загальним втіленням багатства.

Тому в людей виникне прагнення до накопичення їх та заощадження. Для утворення скарбів гроші вилучаються з обігу, тобто акт купівлі-продажу переривається. Однак просте накопичення і заощадження грошей додаткового доходу власникові не приносить.

На відміну від попередніх двох функцій, гроші як засіб нагромадження повинні володіти здатністю зберігати вартість хоча б на певний період і бути реальними.

При металевому обігу ця функція виконувала економічну роль стихійного регулятора грошового обороту: зайві гроші направлялися в скарбниці, нестача поповнювалася за рахунок скарбів.

З розвитком товарного виробництва значення функції як засобу накопичення та заощадження зростало. Без накопичення та заощадження ставало неможливим здійснювати процесу відтворення. На відміну від простого товарного відтворення, коли гроші нагромаджувались у вигляді «мертвих скарбів», з розвитком виробництва підприємцю стало не вигідно зберігати гроші, їх стали направляти в оборот щоб отримати прибуток. Крім того, акумуляція тимчасово вільних коштів — необхідна умова кругообігу капіталу. Саме створення грошових резервів на підприємстві забезпечує пом'якшення порушень, що виникають у окремого господарюючого суб'єкта, а резерви в масштабі країни — відсутність диспропорцій у народному господарстві.

У той же час трансформація такої форми нагромадження не призводить до її повного зникнення. Утворення скарбів, або тезаврація (від грец. *thesauros* — скарб), відбувається і на приватному, і на державному рівнях.

У розвинутому товарному виробництві в ролі тезавранта виступає не тільки золото в зливках, а й ювелірні вироби, предмети розкоші, нерухомість, земля тощо.

Що ж стосується держави, то вона, як правило, створює золото-алмазний валютний резерв. При цьому її золоті запаси переважно формуються зі злиwkів золота, золотих монет та ювелірних виробів високої художньої цінності.

Нині все нагромаджене у світі золото (за оцінками фахівців, це майже 91 тис. т), існує у трьох основних формах:

- Золото, яке держави зберігають у вигляді централізованих запасів у своїх казначейських і центральних банках (монетарне золото) у вигляді високопробних золотих зливків. Цей запас становить 35 тис. т. Найбільший запас золота мають США — 8,96 тис. т, Німеччина — 3 тис. т, Швейцарія — 2,6 тис. т. США зберігає своє золото у фортеці Форт-Нокс (штат Кентуккі), а також у Вест-Пойнті (штат Нью-Йорк). Інші країни повністю або частково зберігають своє золото у США (федеральний резервний банк Нью-Йорка, сховища Манхеттена), там міститься золото МВФ та золото більше ніж 70 країн;
В Україні на початок нового сторіччя золотий запас становив близько 5 т.
- Золото, що належить приватним особам, банкам, фірмам. Це золото зберігається як у зливках різної маси, так і у вигляді ювелірних виробів, нумізматичних цінностей. Усього, за підрахунками фахівців, на цю форму припадає майже 24 тис. т золота.
- Золото, що використовується в ювелірній та зубопротезній справах, а також в інших галузях промисловості (наприклад, в радіоелектронних приладах, побутовій, військовій та іншій техніці). На цю форму існування золота припадає приблизно 32 тис. т.

Виконання грошима функції засобу нагромадження є важливою передумовою розвитку кредитних відносин, за допомогою яких можна використовувати тимчасово вільні кошти, що утворюються в різних сферах господарства і населення для надання їх у позику підприємствам та організаціям інших галузей та окремим кредиторам.

Функція світових грошей. *Функція світових грошей полягає в обслуговуванні грошима міждержавних економічних відносин, пов'язаних з розрахунками за зовнішньоторговельні операції, наданням кредитів та іншими угодами.*

Появу світових грошей зумовили зовнішньоторговельні зв'язки, міжнародні кредити, надання послуг зовнішньому партнеру. Світові гроші функціонують як загальний платіжний засіб, загальний купівельний засіб і загальна матеріалізація суспільного багатства. Вони як міжнародний засіб виступають при розрахунках за міжнародними балансами: якщо платежі якоїсь країни за певний період перевищують її грошові надходження від інших країн, то гроші виступають засобом платежу.

Міжнародним купівельним засобом світові гроші слугують в разі порушення рівноваги обміну товарами та послугами між країнами, тоді їхня оплата здійснюється готівковими грошима. Як загальне втілення суспільного багатства світові гроші використовуються для надання позик або субсидій однією країною іншій чи при виплаті репарацій країні-переможниці країною, що переможена. У такому випадку відбувається переміщення частини багатства від однієї держави до іншої в грошовій формі.

При золотому стандарті світовими грошима виступало золото як засіб регулювання платіжного балансу і кредитні гроші (банкноти) окремих держав, розмінні на золото (в основному долар США та британський фунт стерлінгів). Для зміцнення національних грошей таких держав, як США та Великобританія, як світові гроші та за їхньою ініціативою використовувалися міжнародні валютні договори та валютні кліринги.

Вперше міжнародний валютний договір був застосований на Генуезькій конференції 1922 р. Відповідно до цього долар США та англійський фунт стерлінгів були оголошені еквівалентами золота і введені в міжнародний оборот як світові гроші. Наступні міжнародні договори були оформлені на Бретон-Вудській конференції 1944 р., яка встановила, що функція світових грошей зберігається за золотом як засобом кінцевих розрахунків між країнами, хоча масштаби його використання зменшувались. Паралельно з золотом міжнародним платіжним засобом та резервною валютою в міжнародному обороті визнано долар США, який прирівнювався до золота за офіційним співвідношенням 35 доларів за трійську унцію (31,1 г) і меншою мірою — фунт стерлінгів Великобританії.

Крім міжнародних валютних договорів, підписувалися регіональні валютні угоди (валютні блоки, валютні зони), які забезпечували панівне становище однієї грошової одиниці найбільш розвинутої держави в зовнішньоекономічних відносинах країн, які їх підписали. Так були створені Стерлінговий блок (1931), Доларовий блок (1933), Золотий блок (на чолі з Францією, 1933). Під час Другої світової війни і після її закінчення на базі валютних блоків сформувалися зони стерлінгова, доларова, французького франка, а також з'явилися зони голландського гульдена, італійської ліри, іспанської песети, південноафриканського ринда.

У сучасних умовах у зв'язку з демонетизацією золота і дією регіональних та світових валютних систем золото у функції світових грошей успішно замінюється валютами, що відіграють роль світових грошей. Такими грішми нині виступає **долар** (як основна резервна валюта світу), **спеціальні засоби запозичення (СДР)**, **євро**, **японська єна**, **швейцарський франк**, **фунт стерлінгів**, **канадський долар**, **австралійський долар** та інші валюти деяких наймогутніших в економічному відношенні країн світу.

Усі наведені функції грошей являють собою прояв єдиної сутності грошей як загального еквівалента товарів та послуг і перебувають у тісному зв'язку та єдності. Логічно та історично кожна наступна функція є результатом розвитку попередніх функцій.

З усього вищезазначеного впливають три основні властивості грошей, які розкривають їхню сутність:

- *гроші забезпечують загальну безпосередню обмінність — за них купується будь-який товар;*
- *гроші виражають мінову вартість товарів — через них визначається ціна товару, а це дає кількісне порівняння різних за споживчими вартостями товарів;*
- *гроші виступають загальною матеріалізацією загального робочого часу, що втілюється в товарі.*

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які існують погляди на походження і сутність грошей?
2. Дайте визначення грошей.
3. Як гроші розв'язують протиріччя товарного ринку?
4. Назвіть види грошей та охарактеризуйте їх.
5. Що належить до кредитних грошей?
6. У чому полягає функція міри вартості?
7. Значення грошей як засобу обігу та платежу.
8. Особливість функції нагромадження і заощадження.
9. Світові гроші, їхній зміст та значення в міжнародних економічних відносинах.
10. У чому полягає відмінність справжніх грошей від знаків вартості?
11. Чим відрізняються паперові гроші від кредитних?
12. Покажіть особливості реалізації функцій грошей в економіці України.
13. Який існує взаємозв'язок сучасних грошей і золота?
14. Розкрийте роль банківських пластикових карток у грошовому обігу.
15. Що стало причиною виникнення грошей?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Походження грошей. Роль держави у творенні грошей.
2. Суть грошей як загального еквівалента і абсолютно ліквідного активу. Гроші як гроші і гроші як капітал.
3. Форми грошей та їхня еволюція. Демонетизація золота. Еволюція кредитних грошей.
4. Вартість грошей. Ціна грошей як капіталу: вартість зберігання грошей та відсоток.
5. Функції грошей. Функція міри вартості. Ціна як грошове вираження вартості товарів.
6. Функція засобу обігу. Функція засобу платежу. Їхня сутність, сфери використання, відмінності.
7. Світові гроші. Взаємозв'язок функцій та вплив на них зміни вартості грошей.
8. Роль грошей як інструмента регулювання економіки. Гроші в перехідній економіці України.

Теми рефератів

1. Світові гроші. Генезис золота як світових грошей.
2. Монети в давнину.
3. Електронні гроші в Україні.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. В економічній теорії виділяють такі концепції походження грошей:

- а) трансакційну;
- б) раціоналістичну;
- в) еволюційну;
- г) монетаристську.

2. Представники еволюційної концепції походження грошей:

- а) Л. Пігу;
- б) І. Фішер;
- в) А. Сміт;
- г) Арістотель;
- д) К. Маркс;
- е) П. Самуельсон;
- є) Дж. Рікардо.

3. Яке з тверджень правильне:

- а) гроші — це кристалізація мінової вартості;
- б) гроші — загальний товар-еквівалент;
- в) гроші — продукт згоди людей;
- г) гроші — знак обміну;
- д) гроші — все вищеназване?

4. Ліквідність — це:

- а) здатність грошей брати участь у негайній купівлі товарів (робіт, послуг);
- б) можливість грошей бути засобом платежу;
- в) можливість грошей бути засобом накопичення.

5. Формами вартості грошей є:

- а) грошова;
- б) загальна;
- в) проста;
- г) розгорнута;
- д) еквівалентна;
- е) повна.

6. Що таке кредитні гроші:

- а) гроші, випущені державою для покриття своїх потреб, що фінансуються з бюджету;
- б) будь-які неповноцінні гроші;
- в) гроші, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань приватних осіб і держави;
- г) гроші, що емітуються банками для фінансування бюджетного дефіциту?

7. До кредитних грошей належать:

- а) кредитні картки;
- б) вексель;
- в) електронні гроші;
- г) чек;
- д) банкнота;
- е) дебетові картки.

8. Гроші мають всезагальну здатність до обміну тому, що:

- а) вони є кристалізацією мінової вартості, всезагальним втіленням багатства й людської праці;
- б) ринок наперед сприймає їх як загальну цінність, бажану для будь-якого суб'єкта;
- в) вони виготовлені зі специфічного матеріалу.

9. До електронних грошей належать:

- а) казначейські білети;
- б) банкноти;
- в) кредитні картки;
- г) картки для банкоматів;
- д) чеки;
- е) дебетові картки.

10. Купівельна спроможність грошей:

- а) піднімається із зростанням цін;
- б) може підвищуватись і знижуватися;
- в) зростає з часом;
- г) залишається постійною.

11. Форма обміну через посередництво товару-еквівалента (еквівалентна форма обміну) трансформувалася в грошову, коли:

- а) внаслідок розвитку міжрегіональних торговельних зв'язків з маси регіональних товарів-еквівалентів виокремлювався еквівалент, що обслуговував обмін на великій території;
- б) роль еквівалента від товарів першої необхідності (зерно, худоба сіль, тощо) перейшла до товарів, що такими не були (перли, хутра тощо);
- в) роль товару-еквівалента стали виконувати метали.

12. Функції міри вартості й засобу обігу є двома провідними функціями грошей, тому що:

- а) гроші історично почали функціонувати з виконання саме цих функцій;
- б) інші функції є похідними від цих двох функцій;
- в) саме в цих двох функціях гроші обслуговують більшу частину економічного обороту.

13. Функціями грошей є:

- а) розподіл вартості;

- б) засіб нагромадження;
- в) засіб обігу;
- г) надання грошової інформації;
- д) міра вартості;
- е) засіб платежу;
- є) девальвація;
- ж) світові гроші.

14. У якій функції гроші обслуговують процес ціноутворення:

- а) засобу обігу;
- б) міри вартості;
- в) засобу нагромадження;
- г) засобу платежу?

15. Що таке грошова функція:

- а) певний обов'язок, який виконують гроші, обслуговуючи рух вартості в процесі відтворення;
- б) специфічна зовнішня відмінність грошей у товарному світі;
- в) здатність грошей без додаткових витрат у будь-який час обмінюватися на будь-яке благо?

16. Світові гроші виконують такі функції:

- а) міжнародного засобу нагромадження;
- б) міжнародного платіжного засобу;
- в) загального втілення суспільного багатства;
- г) забезпечують безперервність виробництва в країні;
- д) міжнародного купівельного засобу;
- е) міжнародного засобу обігу.

17. Визначити, які гроші перебувають в обігу в Україні в сучасних умовах:

- а) повноцінні;
- б) неповноцінні;
- в) паперово-кредитні;
- г) електронні.

Загари

Задача 1

1 січня 2007 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 6 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2011 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Задача 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 2000 грн при ставці 14% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1 січня 2009 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 8 річних відсотків та за умови, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2012 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Розв'язок.

(Компаундинг — це процес нарахування банківських відсотків).

Для знаходження майбутньої вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i \times n).$$

Оскільки n дорівнює 3 повних роки (2009, 2010, 2011), а річна відсоткова ставка 8%, то майбутня вартість поточного вкладу 2000 грн становитиме:

$$S = 2\,000 \times (1 + 0,08 \times 3) = 2\,480 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: 1 січня 2012 року на депозиті обліковуватиметься вклад вартістю 2480 грн.

Приклад 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 1000 грн, при ставці 20% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{1 + i \times n}.$$

Оскільки ж відсоткова ставка річна, а термін дії депозитної угоди 6 місяців, то в нашому випадку n дорівнює $\frac{6}{12}$, або $\frac{1}{2}$, і після підстановки даних формула набуває вигляду:

$$P = 1000 \times \frac{1}{1 + 0,2 \times \frac{1}{2}} = 909 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 909 грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Вступ до банківської справи* / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: Лібра, 1998.
2. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Грищенко О.* Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
5. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. *Гроші та кредит: Підручник* / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. А. В. Демківський — К.: Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
10. *Гроші та кредит: Підручник* / За ред. М. І. Савлук. — К., 2006. — 748 с.
11. *Деньги* / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
12. *Долан Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д.* Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — Профино, 1991.
13. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 112–123.
14. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
15. *Чухно А. А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 3–16.

Тема 2 **ГРОШОВИЙ ОБОРОТ І ГРОШОВА МАСА**

- 2.1. Характеристика і структура грошового обороту.
- 2.2. Форми грошового обороту.
- 2.3. Грошова маса та її показники.
- 2.4. Закон грошового обігу.

2.1. Характеристика і структура грошового обороту

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різних видів зобов'язань у грошовій формі здійснюються розрахунки та платежі, які відбуваються і під час розподілу та перерозподілу грошових коштів. Сукупність усіх грошових платежів утворює *грошовий оборот*.

В економічній літературі розрізняють: сукупний грошовий оборот і оборот в межах індивідуального капіталу (рис. 2.1).

Грошовий оборот, який обслуговує кругооборот усього сукупного капіталу суспільства на всіх стадіях суспільного відтворення, називається **сукупним грошовим оборотом**. Тут гроші функціонують виключно як гроші і не є функціональною формою капіталу. **Основне завдання грошей при сукупному грошовому обороті – доведення товарів до споживачів з метою обслуговування безперервності відтворення ВВП.**

Зовсім іншу роль гроші відіграють на мікрорівні в межах індивідуального капіталу. В останньому випадку **гроші є однією з функціональних форм капіталу, його складовою й елементом багатства, яким володіє власник цього індивідуального капіталу**. І чим більшою масою грошей володіє індивідуальний власник, тим більші його можливості отримати додатковий прибуток.

Суб'єктами грошового обороту виступають: фірми, домашні господарства, державні структури, фінансові посередники.

Відмінності, які існують у характері економічних відносин між вищезначеними суб'єктами грошового обороту, дають підстави структурувати його на **чотири сектори: грошовий обіг, фінансовий оборот, кредитний оборот, фіскально-бюджетний оборот** (див. рис. 2.1).

Сектор грошового обігу характеризується еквівалентним одностороннім рухом грошей від споживача до виробника. Він обслуговує сферу товарного обміну. Саме обмін товарів є основою грошового обігу. Зміна форм вартості, тобто обмін товарів на гроші та подальше використання грошей для придбання нових товарів та послуг, створюють можливість постійного руху грошей: Т–Г–Т.

Фіскально-бюджетний оборот охоплює фінансові відносини, які зумовлюють відчуження певної частини доходів, суб'єктів господарювання у вигляді *податків, штрафів, відррахувань* та інших платежів в подальшому їх перерозподілі через бюджет та цільові фонди на користь держави.

Кредитний оборот охоплює сферу перерозподільчих відносин, у якій власність суб'єктів господарювання не відчужується, а лише передається в тимчасове

користування іншим особам, за що власник отримує дохід у вигляді *відсотків або дивідендів*. Активними суб'єктами цього обороту є фінансові посередники (в тому числі банки) та суб'єкти господарювання (фізичні та юридичні особи).

Фінансовий оборот – сектор грошового обороту, який обслуговує купівлю-продаж цінних паперів (акцій, облігацій, веселів та інших цінних паперів).

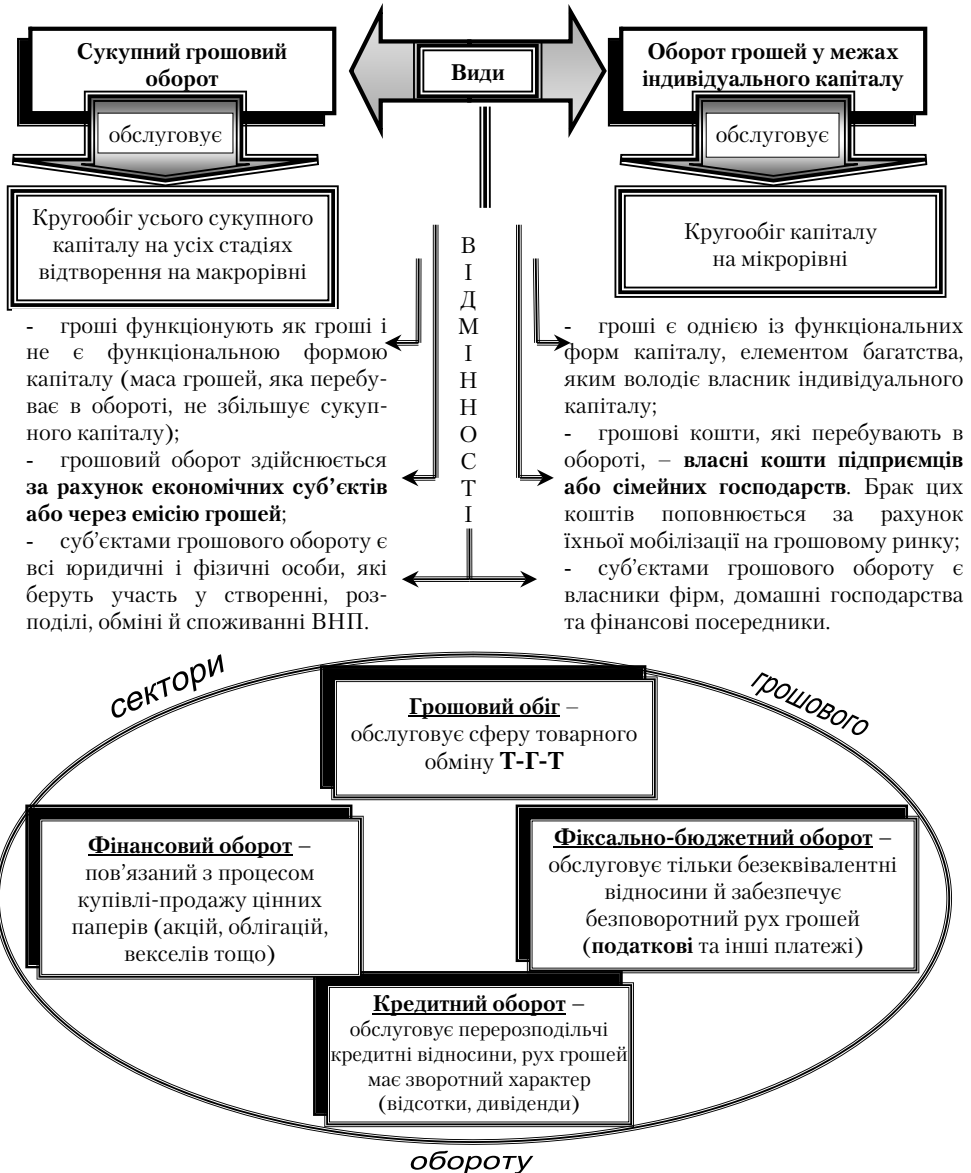

Рис. 2.1. Сутність грошового обороту

Усі сектори грошового обороту тісно взаємопов'язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного в процесі розширеного відтворення. Водночас вони самостійні явища, зі своїм особливим механізмом регулювання грошових платежів і специфічними можливостями впливу на відтворювальний процес.

Сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (сферу) грошового обороту, називається **грошовим потоком** (рис. 2.2).

Грошові платежі можуть здійснюватися у вигляді готівкових грошових потоків, у безготівковій формі і шляхом переведення грошей з однієї форми в іншу (див. 2.2).

Класична модель кругообігу товарів та послуг, якими обмінюються підприємства (фірми) і домашні (сімейні) господарства (населення), врівноважена відповідними **потоками** грошових платежів, що здійснюються під час обміну (рис. 2.2). Підприємства і населення пов'язані між собою двома групами ринків: продуктів та ресурсів.

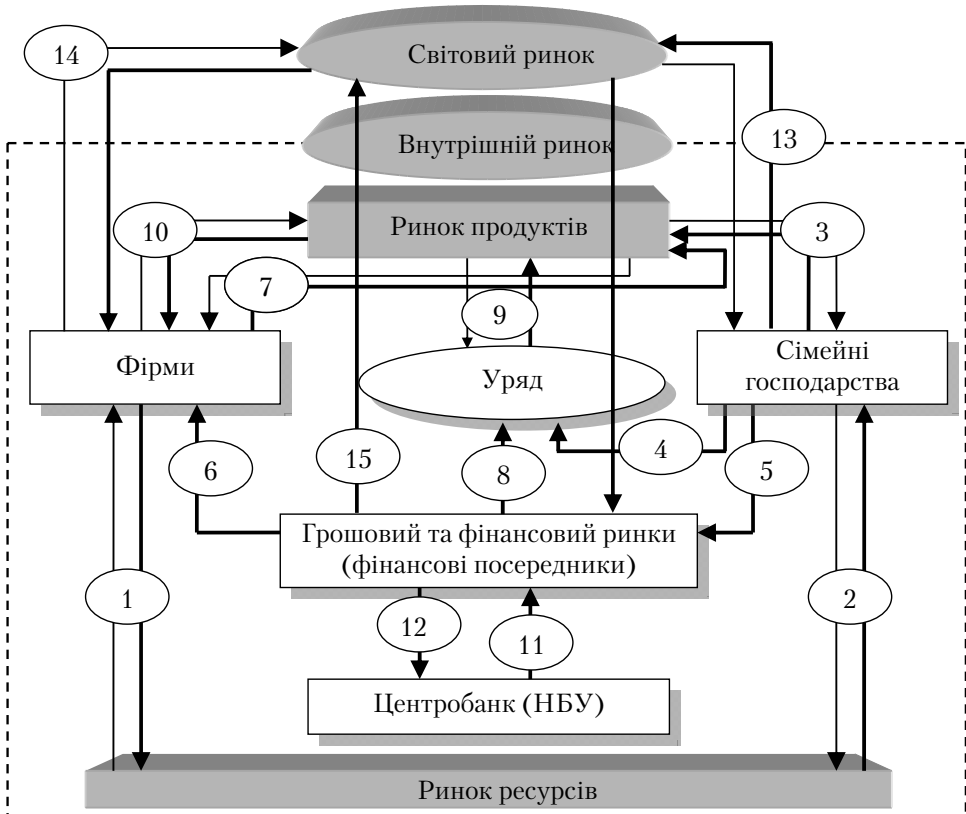

Рис. 2.2. Модель сукупного грошового обороту

Ринки ресурсів — це ринки, на яких населення, підприємства купують ресурси, необхідні для виробництва, — робочу силу, капітал, природні ресурси (потік № 1). Населення та підприємства продають ресурси, що належать їм, за відповідні грошові платежі, які виступають у вигляді заробітної плати, відсоткового доходу, рентних платежів, прибутку (потік № 2).

Ринки продуктів — це ринки, на яких населення, підприємства та уряд купують вироблені іншими підприємствами товари та послуги. Населення витрачає одержані ними доходи на придбання споживчих товарів (потік № 3), а підприємства продають свої продукти населенню та іншим підприємствам з метою одержання виручки (потік № 10), необхідної для продовження процесу виробництва.

Грошовий оборот складається з окремих каналів руху грошей між:

- центральним банком країни і комерційними банками;
- комерційними банками;
- підприємствами та організаціями;
- банками і господарюючими суб'єктами;
- господарюючими суб'єктами і населенням;
- фінансовими інститутами і населенням.

У наведеному рис. 2.2 товари і ресурси рухаються за годинниковою стрілкою, а відповідні платежі — в протилежному напрямку (грошові потоки № 1, 2, 3, 4...). Процеси, показані стрілками, називаються **потоками**, оскільки вони безперервні та довготривалі, вимірюються в одиницях (наприклад, у гривнях за певний період: рік, місяць, день).

Суб'єкти грошового обороту

Фірми — усі юридичні та фізичні особи, які беруть участь у створенні сукупного суспільного продукту й реалізації його. В результаті їхньої діяльності утворюється потік № 10 (платежі, що надходять фірмам за продані товари та послуги). Якщо фірми створюють інвестиційні витрати для придбання на ринку продуктів додаткових засобів виробництва, то з'являється потік № 7.

Зв'язок національної економіки зі світовим ринком не обмежується імпортом, а неминуче включає й експорт, завдяки якому частина виробленого національного продукту надходить на світовий ринок, минаючи внутрішній. Оплата експортних поставок фірм створює новий грошовий потік № 14, за яким у внутрішній оборот надходить додаткова маса грошей.

Сімейні господарства — усі сімейні господарства, які отримують грошові доходи (потік № 2). Більша їхня частина витрачається сімейними господарствами на споживання (за різними оцінками фахівців, витрачають українці 2/3 своїх доходів на споживання різних товарів і послуг), у зв'язку з чим оплачується закупівля продуктів на внутрішньому і на світовому ринках. Ці платежі створюють потоки № 3 і № 13. Завдяки своїм вільним коштам (заощадженням) вони є активними суб'єктами (інвесторами) грошового та фінансового ринків (потік № 5).

Уряд — усі державні структури, які забезпечують розподіл і перерозподіл усього валового національного продукту. Він є активним споживачем товарів і послуг (потік № 9) та приймає рух податкових платежів від усіх суб'єктів господарської діяльності (потік № 4).

Фінансові посередники — суб'єкти грошового та фінансового ринків, які діють посередниками (банки, кредитні спілки, трести, інвестиційні фонди тощо), акумулюючи та розміщуючи вільні грошові кошти всіх суб'єктів господарювання.

Якщо вільні кошти фінансових посередників, насамперед валютні, розміщуються на світових ринках, у такий спосіб формується потік № 15, за яким відпливає грошовий капітал за кордон.

Через механізм урівноваження чистого імпорту відпливом грошових коштів за межі внутрішнього ринку досягається збалансування грошових потоків, які зв'язують національну економіку зі світовим ринком і, врешті-решт, збалансування всього грошового обороту країни. Збалансування грошового обороту, а отже, його нормальне функціонування *забезпечується вирівнюванням двох ключових потоків — національного доходу та національного продукту.*

Та частина доходу, яка не спрямовується на придбання товарів та послуг, сплату податків, погашення боргових зобов'язань, має назву **заощаджень** (потік № 5). Це накопичення у вигляді готівкових коштів, вкладів у банках чи цінних паперах.

Якщо до кругообігу залучаються збереження та інвестиції, виникає два шляхи, якими кошти можуть переходити від господарських суб'єктів до ринків продуктів: **прямий** та **непрямий**. Прямий — це безпосередні витрати на споживання, непрямий — це рух засобів через фінансові ринки. Оскільки більшість заощаджень здійснюється населенням, а інвестицій — підприємствами, необхідний набір інструментів, що забезпечує переміщення потоків у грошових коштах від перших до других. Ці механізми діють завдяки функціонуванню фінансових ринків (див. 9.1).

Завдання фінансових посередників полягає в тому, щоб спрямовувати заощадження від тих учасників економічних відносин, які заробляють більше, ніж витрачають, до тих, які витрачають більше, ніж заробляють. Найважливішими фінансовими інститутами є банки.

До аналізу кругообігу продуктів і доходів слід включати об'єкти **державного сектора**. Зв'язок державного сектора з економічною системою відбувається трьома шляхами: через податки (потік № 4), державні закупки (потік № 9) та позики (потік № 8). Одним з основних джерел державного впливу на процес кругообігу є *податково-бюджетна політика*.

Зниження податків стимулює як зростання заощаджень, так і зростання споживання — зростає національний продукт.

Грошово-кредитна політика, під якою розуміють дії уряду, впливаючи на кількість грошей, що перебувають в обігу, також є засобом державного впливу на кругообіг. Одним із джерел цього впливу є *фіскальна політика*. Збільшуючи чисті податки, уряд може збільшити і розміри грошових засобів, що вилучаються із сімейних господарств. У свою чергу, сімейні господарства в цій ситуації повинні зменшувати або заощадження, або видатки на споживання, чи проводити як те, так і інше. У будь-якому випадку результатом буде зменшення національного продукту. Зниження чистих податків стимулює як підвищення збережень, так і підвищення рівня споживання, позитивно впливаючи таким чином на збільшення національного продукту.

Заходи, що проводяться в рамках *фіскальної політики*, можуть також набувати форми зміни обсягів державних закупок. Підвищення державних закупок стимулює підвищення національного продукту, оскільки в результаті цього підвищуються

доходи фірм від продажу товарів та послуг державі. Зростають і доходи сімейних господарств, якщо збільшити заробітну плату працівників, зайнятих у державному секторі чи за рахунок кількості зайнятих у ньому. Зниження обсягів державних закупок призводить до протилежного ефекту.

Модель кругообігу доходів і продуктів описує потік товарів та послуг, якими обмінюються сімейні господарства і фірми, збалансований контрпотоком грошових платежів, що здійснюються при цьому обміні. Ця модель буде складніша, якщо до її елементів включити міжнародні зв'язки (імпорт-експорт товарів, позики, кредити, міжнародні закупки).

Таким чином, грошовий оборот — це процес безперервного руху засобів платежу в країні. Грошовий оборот включає в себе обіг грошових знаків, що передбачає їхній постійний перехід від одних фізичних чи юридичних осіб до інших. Безготівкові грошові знаки не перебувають в обігу, тому що кожна нова угода потребує нового запису на банківських рахунках. Поняття «грошовий обіг» належить тільки до частини грошового обороту — готівково-грошового.

2.2. Форми грошового обороту

Грошовий оборот — це рух грошових коштів у **готівковій та безготівковій формах**, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Залежно від виду відносин, які обслуговує грошовий оборот, його можна розподілити на:

- грошово-розрахунковий оборот, який обслуговує розрахунки за товари та послуги, і нетоварні зобов'язання юридичних та фізичних осіб;
- грошово-кредитний оборот, який обслуговує кредитні відносини в господарстві;
- грошово-фінансовий оборот, що обслуговує фінансові відносини в господарстві.

Об'єктивною основою грошового обороту є товарне виробництво, при якому товарний світ поділяється на товари та гроші, породжуючи між ними певні протиріччя. За допомогою готівкової та безготівкової форм здійснюється процес обігу товарів, а також рух позикового та фіктивного капіталів. Звідси, залежно від форми функціонування грошей в обороті, виділяють **готівковий грошовий оборот і безготівковий грошовий оборот**.

Готівковий-грошовий оборот являє собою сукупність платежів готівковими коштами, які використовуються при виплаті заробітної плати, пенсій, субсидій. Населення здійснює готівкові платежі при купівлі товарів, оплаті різних видів послуг тощо.

Правове забезпечення готівкового грошового обігу тривалий час визначалося «Порядком про ведення касових операцій у народному господарстві України» та інструкцією Національного банку України «Про організацію роботи з готівковим оборотом установами банків України» від 13.10.1997 р. На зміну цим нормативам банків

згодом було ухвалено Постанову Національного банку України від 19.02.2001 р. *Це «Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні».* У ньому визначено порядок організації готівкових розрахунків, порядок здійснення, обліку і контролю касових операцій і т.ін.

Порядок організації готівкових розрахунків поширюється на всіх юридичних осіб (крім банків і підприємств поштового зв'язку) і фізичних осіб, які займаються підприємницькою діяльністю без оформлення юридичної особи. Він обмежує розміри готівкових розрахунків (не більше ніж 10 тис. грн протягом одного дня), а також визначає перелік винятків із цього положення (розрахунок за комунальні платежі, з бюджетом тощо). Це положення визначає ті документи, що супроводжують розрахунки: **товарні чеки, прибуткові та витратні ордери тощо**, а також порядок обліку всіх первинних документів, які супроводжують видачу або надходження грошей, що здійснюється способом ведення касової книги підприємства.

Правильна організація обороту готівкових коштів впливає на розмір грошової маси, від неї залежить швидкість обертання грошей, що характеризує стабільність та стійкість грошового обігу.

Сфера використання готівкових грошей у народному господарстві обмежена порівняно з безготівковими розрахунками, і в основному їх використовує населення. Разом з тим кожне підприємство та організація без роботи з готівковою грошовою масою поки що обійтися не може: насамперед, це пов'язано з оплатою праці. Крім того, підприємства та організації самостійно можуть реалізовувати свою продукцію і послуги, отримуючи при цьому виручку готівкою. У межах установлених законодавством сум вони також можуть використовувати готівкові гроші в розрахунках між собою. Таким чином, в економіці формується готівково-грошовий обіг, який являє собою розрахунки готівковими грошима.

Оскільки емісійним центром країни є центральний банк, то він за допомогою своїх нормативних документів регулює рух готівкових грошей у країні, а комерційні банки виступають у ролі уповноважених агентів з готівково-грошового (касового) обслуговування господарюючих суб'єктів.

Згідно з установленим порядком ведення касових операцій, обов'язковими є такі основні положення:

- підприємства можуть мати в своїх касах готівкові гроші в межах установленого банком ліміту, інші гроші повинні зберігатися на рахунках у банках;
- за необхідності виплат готівкою заробітної плати або інших платежів підприємство отримує їх у банку; при цьому готівкові гроші повинні використовуватися суворо за цільовим призначенням;
- підприємства можуть отримувати готівкові кошти за наявності джерела засобів (вільний залишок на рахунку чи отримання кредиту);
- перевищення встановлених лімітів каси допускається тільки в особливих випадках, обумовлених у нормативних документах центрального банку (наприклад, у дні виплати зарплати).

В Україні, як і в більшості країн, організацією та регулюванням готівкового обороту займається центральний банк – Національний банк України. Готівкові гроші мають значну частку і тому перспективи їх зменшення пов'язані з:

- стабілізацією економіки;
- підвищенням надійності банків і зростанням довіри до них з боку населення;

- розвитком ринку державних цінних паперів, орієнтованих на населення;
- запровадженням високоефективних банківських технологій у галузі розрахунків, зокрема національної системи електронних масових платежів за допомогою пластикових карток.

Значну частину грошового обороту становлять платежі підприємств за товари, роботи, послуги, які здійснюються безготівковим шляхом.

*Сукупність цих платежів, що здійснюються без використання готівкових грошей, становить **безготівковий грошовий оборот**.*

В Україні правова база організації безготівкових розрахунків визначається рядом законів, які регламентують банківську діяльність («Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України»). Що ж стосується детальної організації самих розрахунків, то вони визначаються затвердженою Національним банком України інструкцією від 29.03.2001 р. «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті».

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями, установами можуть класифікуватися за рядом ознак:

- за об'єктом розрахунків або залежно від призначення платежу (платежі до бюджету, за розрахунками з фондом соціального захисту населення тощо);
- за місцем проведення розрахунків або характером економічних зв'язків — внутрішньодержавних чи міждержавних (якщо розрахунки здійснюються з контрагентами, які знаходяться на території інших держав);
- за способом платежу;
- гарантовані (що забезпечують гарантію платежу за рахунок депонованих коштів) та негарантовані (які не мають гарантії платежу);
- шляхом списання коштів з рахунка чи шляхом заліку взаємних вимог;
- з відстрочкою;
- за способом реалізації продукції, товарів, робіт, послуг — прямі розрахунки (безпосередньо між постачальником та покупцями) та транзитні (з урахуванням проміжних ланок).

В основі організації безготівкових розрахунків лежать такі принципи:

- 1) грошові кошти господарюючих суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на розрахункових, поточних та інших рахунках в установах банків;
- 2) грошові розрахунки і платежі підприємства здійснюються, головним чином, через установи банків чи інші кредитні установи в безготівковому порядку за документами, передбаченими правилами розрахунків;
- 3) розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності та послуги виконуються після відвантаження товарів або надання послуг одночасно з ними або ж у порядку попередньої оплати. Платежі здійснюються в порядку, передбаченому умовами реалізації таких товарів;
- 4) розрахунки за товари та послуги виконуються, як правило, за згодою платника після перевірки виконання постачальником договірних умов;
- 5) платежі здійснюються лише за наявності достатньої кількості коштів на рахунках платника; за певних умов банк може надати кредит на оплату рахунків постачальників або взяти на себе функцію платника-гаранта (поручителя) на комерційній основі (на прохання кредитоспроможного клієнта);

- б) зарахування коштів на рахунок одержувача виконується, як правило, після списання відповідних сум з рахунка платника.

Переваги безготівкових розрахунків:

- по-перше, зменшуються затрати праці і відсотки, пов'язані з використанням готівкових грошей (карбування, друкування, перевезення, зберігання, сортування);
- по-друге, сприяє безперервному кругообігу коштів. Між готівково-грошовим та безготівковим оборотом існує тісна взаємозалежність: гроші постійно переходять із однієї сфери в іншу, змінюючи форму готівкових грошових знаків на депозит у банку, та навпаки. Тому безготівковий платіжний оборот невід'ємний від обігу готівкових грошей і створює разом з ними єдиний грошовий оборот країни;
- по-третє, максимально пришвидшується оплата придбаних товарів чи послуг і погашення боргів, що в сукупності по країні поліпшує ділові стосунки між усіма суб'єктами господарювання.

Рух грошових коштів безготівкових розрахунків між підприємствами, організаціями і установами обов'язково має відображатись в системі *міжбанківських розрахунків*.

Міжбанківські розрахунки. Від ефективності міжбанківських розрахунків залежить безперервність нормального функціонування економіки.

Банки для здійснення платежів і розрахунково-касового обслуговування клієнтів устанавлюють між собою відносини, які одержали назву **кореспондентських відносин**.

Існує три основні види кореспондентських відносин:

- між комерційними банками і центральним банком країни;
- між комерційними банками (в тому числі банками з різних країн);
- між центральними банками різних держав.

Причому якщо два останніх види кореспондентських відносин будуються на добровільних засадах, то відносини між комерційними банками і центральним банком країни більш жорсткі, регламентовані. Кожний комерційний банк, як правило, повинен мати кореспондентський рахунок у якому-небудь відділенні центрального банку.

Кореспондентський рахунок — це рахунок, на якому відображаються розрахунки, які зроблені одним банком за дорученням і за рахунок іншого банку.

Кореспондентські рахунки бувають двох видів:

- рахунок «ностро» («наш рахунок у вас») — якщо банк відкриває рахунок у банку-кореспонденті;
- рахунок «лоро» («ваш рахунок у нас») — якщо в даному банку відкриваються рахунки банків-кореспондентів.

Кореспондентські відносини оформлюються укладанням *кореспондентського договору* (угоди), в якому передбачаються порядок і умови здійснення відповідних банківських операцій. У ході здійснення кореспондентських відносин банки-кореспонденти повідомляють один одному про здійснені операції. Для цього використовують **авізо** (від італ. «avviso» — повідомляти) — офіційне повідомлення про виконання розрахункових операцій, направлене одним банком іншому.

В авізо, як правило, вказується його номер, дата і характер проведеної операції, сума і номер рахунка, назва платника та одержувача коштів та інші дані. Авізо

оформлюється на спеціальних бланках. За способом відправки авізо поділяються на поштові і телеграфні.

Техніка міжбанківських розрахунків розрізняється залежно від того, який тип кореспондентських відносин використовується — з центральним чи комерційним банком.

Міжбанківські розрахунки через центральний банк. Комерційні банки відкривають рахунки в установах центрального банку — розрахунково-касових центрах (РКЦ). За суттю РКЦ — це підрозділ центрального банку, який відповідає за проведення розрахунків між банками. РКЦ створюється в містах, районних центрах.

На коррахунках комерційних банків в РКЦ зберігаються кошти банку; за суттю, цей коррахунок виконує ті самі функції, що й розрахунковий рахунок у підприємства, але з урахуванням специфіки діяльності банків.

Розрахунки між самими РКЦ по операціях комерційних банків здійснюються через рахунки міжфілійних оборотів (МФО), для чого кожному РКЦ надається номер по МФО. Засобом міжфілійних розрахунків і є авізо.

Розрахунки через кореспондентські рахунки, які відкриваються в інших банках. Існує також схема міжбанківських розрахунків «напрямку», обминаючи РКЦ. Це прямі кореспондентські відносини, які встановлюються між комерційними банками. У всьому світі цей спосіб розрахунку використовується досить широко. Так, один з найбільших банків Німеччини — «Дойче Банк АГ» працює через мережу, яка складається з чотирьох тисяч банків-кореспондентів у 184 країнах світу.

За системою прямих кореспондентських відносин здійснюється значна кількість міжнародних розрахунків. При цьому банк повинен володіти відповідною ліцензією центрального банку, яка дає право на встановлення прямих кореспондентських відносин із закордонними банками.

2.3. Грошова маса та її показники

Грошова маса — це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

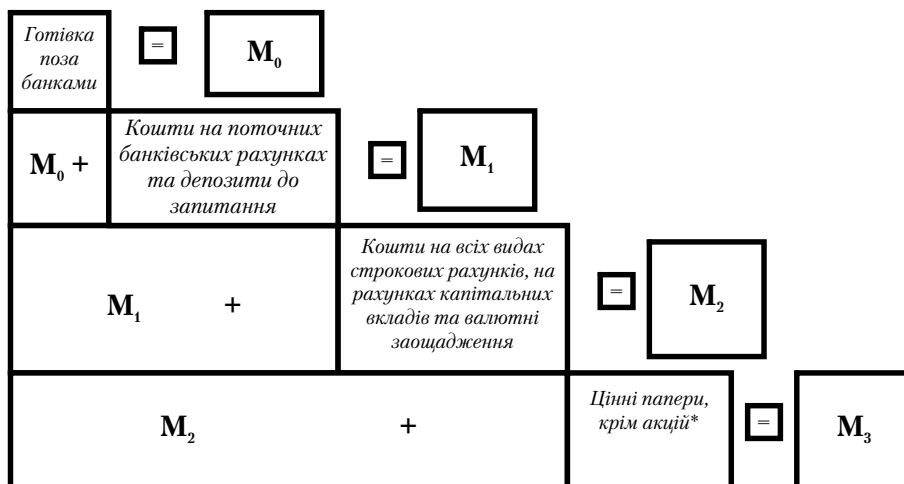
З розвитком форм товарного обміну та платіжно-розрахункових відносин склад та структура грошової маси зазнали значних змін. На початку ХХ ст. при золотому обігу структура грошової маси була в розвинутих країнах такою: золоті монети становили 40%, банкноти та інші кредитні гроші — 50% і залишки на рахунках кредитних установ — 10%; напередодні Першої світової війни — відповідно 15, 22 і 67%.

Вилучення золотих грошей спочатку з внутрішнього обігу, а надалі із зовнішнього внесло якісні зміни в структуру грошової маси. Повноцінні гроші (золоті) повністю зникли з обігу, домінуюче положення зайняли нерозмінні кредитні гроші, які стали функціонувати в готівковій та безготівковій формах.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а потім і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати M_0 , M_1 , M_2 , M_3 (див. рис. 2.3).

Грошовий агрегат — це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

* Цінні папери, крім акцій — це фінансові інструменти, що обертаються на ринку та є підтвердженням про зобов'язання бути погашеними готівковими коштами, фінансовим інструментом чи іншим економічно цінним об'єктом. Це **облігації, казначейські зобов'язання, векселі, ощадні (депозитні) сертифікати корпорацій** тощо.

Рис. 2.3. Структура грошової маси за агрегатним методом

Агрегат M_0 включає готівкові кошти в обігу: банкноти, металеві монети, казначейські білети (в деяких країнах). Це найліквідніша частина грошової маси. Її частка в розвинутих країнах становить 4–7%. В Україні ж частка готівкових грошей сягає 28,05% (у 1996 р. вона становила 43,1%, 1998 р. — 45,5, 2000 р. — 39,68, 2002 р. — 40,75, 2004 р. — 33,66, 2006 р. — 28,7, 2007 р. — 28,05, 2008 р. — 30,01%), тому цей агрегат дуже важливий для статистичного аналізу і заходів регулювання грошової маси.

Висока частка готівки (M_0) в загальній масі грошей (M_3) свідчить про недостатній розвиток безготівкових розрахунків, незадовільну структуру грошової маси, наявність значних обсягів обороту тіньової економіки, втрату довіри населення до банківських структур, але все ж з 1996–2008 рр. є певна позитивна динаміка щодо її зміни (від 43,1–30,01%) (табл. 2.1).

Агрегат M_1 складається з агрегату M_0 і засобів на *поточних та ощадних рахунках* банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Для розрахунків власники рахунків виписують платіжні доручення (переважна форма розрахунків в українській економіці) або чеки та акредитиви. Їхньою особливістю є те, що депозити не приносять значних відсотків, але дають змогу їхнім власникам скористатися ними в будь-який час.

Агрегат M_2 містить агрегат M_1 , термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках.

Заощаджувальні депозити в комерційних банках знімаються в будь-який час і перетворюються на готівку (але це правило не діє в період фінансових, економічних криз, коли центральний банк може заблокувати всі строкові рахунки). Термінові депозити доступні вкладникові лише по закінченню певного строку, у них менша ліквідність, ніж у заощаджувальних депозитах.

Агрегат M_3 містить агрегат M_2 , заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами. Ця частина коштів, яка вкладена в цінні папери, створюється не банківською системою, але перебуває під її контролем, оскільки перетворення векселя на засіб платежу потребує, як правило, акцепту банку, тобто гарантії його сплати банком у випадку неплатоспроможності емітента (див. рис. 2.3).

До агрегату M_3 входять також **трастові операції банків** (довірчі операції банків): управління майном приватних осіб, які позбавлені права здійснювати цю функцію; вкладення грошей в акції і нерухомість, сплата грошей, податків; платіжні операції юридичних осіб; гарантування позик; зберігання ЦП, продаж акцій на фондовому ринку.

Між агрегатами необхідна рівновага, інакше порушується грошовий обіг. Практика показує, що рівновага буде, якщо $M_2 > M_1$ (вона закріплюється в разі, якщо $M_2 + M_3 > M_1$).

У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін тощо.

Щоб визначити грошову масу держави, використовують різну кількість агрегатів (наприклад, у США — 4, у Франції — 2). В Росії та Україні для розрахунку сукупної грошової маси використовують агрегати M_0 , M_1 , M_2 і M_3 .

Близько третини грошової маси в Україні припадає на готівкові гроші (див. табл. 2.1).

Збільшення кількості готівкових грошей, які обслуговують населення (а в сучасних умовах до них часто звертаються юридичні особи) спричинює нестачу грошей у державі.

Перехід грошей з безготівкового обігу на готівковий — результат жорсткої фінансової політики, який призводить до розширення ухилень від сплати податків. Крім того, скорочення безготівкового обороту свідчить про зниження здатності держави впливати на реальні господарські процеси.

На грошову масу впливають два фактори:

- кількість грошей;
- швидкість обертання грошей.

Грошова маса

Кількість грошової маси визначається державою — емітентом грошей, а саме — його законодавчою владою. Збільшення емісії зумовлене потребами товарного обороту і держави.

В Україні головна причина збільшення грошової маси — держава, точніше великий дефіцит державного бюджету, який значною мірою погашався в 1992–1994 рр.

випуском додаткових грошей в обіг. Товарний оборот в той же час у реальному вираженні скоротився через падіння темпів виробництва.

Крім грошових агрегатів (див. табл. 2.1), які представляють грошову масу, НБУ також визначає показник, що називається *грошовою базою* (див. тему 3).

Таблиця 2.1

**Грошова маса, що обслуговує грошовий оборот
в Україні 1991–2007 рр. (на кінець року), млн грн**

Період	Показник грошової маси			
	M_0	M_1	M_2	M_3
1991	0,3	1,7	2,4	—
1992	5	21	25	—
1993	128	334	482	—
1994	793	1860	3216	—
1995	2623	4682	6846	6930
1996	4041	6315	9023	9364
1997	6132	9050	12448	12541
1998	7158	10331	15432	15705
1999	9583	14094	21714	22070
2000	12799	20762	31544	32252
2001	19465	29796	45186	45755
2002	26434	40281	64321	64870
2003	33119	51541	94855	95043
2004	42345	67090	125483	125801
2005	60231	98573	193145	194071
2006	74984	123276	259413	261063
2007	111119	181665	391273	396156
2008	154759	225127	512527	515727

Джерело: Статистичний бюлетень НБУ. – 2009. – № 10.

Показник грошової бази не є ще одним агрегатом грошової маси. Це якісно інший показник, що характеризує масу грошей з боку прояву її на балансі центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова база включає: запаси всієї готівки поза банківською системою та в касах банків (готівка випущена НБУ і не повернута в його фонди) ($M_0 + M_{кб}$) та суму резервів Комерційних банків (КБ) на їх кореспондентських рахунках у ЦБ ($M_{рез}$):

$$Гб = M_0 + M_{кб} + M_{рез}$$

Відмінності між грошовою масою і грошовою базою полягають у тому, що якщо грошова маса у своєму складі має всі елементи — від найвужчого показника M_0 до найширшого агрегату M_3 , то грошова база охоплює лише сукупність готівки емітованої НБУ та залишки коштів комерційних банків на їхніх рахунках у національному банку. Емітовані національним банком гроші називаються **базовими грошима**.

Величина грошової маси і грошової бази залежить від стану і розвитку економічного потенціалу, швидкості обігу грошей та інших факторів, передбачених і не передбачених грошово-кредитною політикою. Суттєвим механізмом впливу на створення грошової маси є використання комерційними банками **грошово-кредитної мультиплікації** (див. 3.2).

Швидкість обігу грошей

Швидкість обігу грошей характеризує частоту (оберти), з якою кожна одиниця готівкових, в обороті, грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Виходячи з відомого рівняння обміну І. Фішера $MV = PQ$, величину швидкості обігу грошей можна визначити за формулою

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}$$

де V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін на товари (індекс цін готових товарів та послуг);

Q – фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в певному періоді (номінальний національний продукт);

M – середня маса грошей, що перебуває в обороті за певний період (статистична кількість грошей).

Американський економіст І. Фішер здобув визнання у західній економічній теорії завдяки праці «Купівельна спроможність грошей» (1921 р.). У цій книзі він обґрунтував залежність рівня цін від маси грошових засобів, що використовуються під час здійснення товарообігу (транзакційних операцій).

Показник швидкості обігу грошей (V) називають – **показником ділової активності в державі, тому що величина V залежить від:**

- частоти і обсягів товарних операцій (транзакцій) між усіма суб'єктами господарювання;
- рівня розвитку ринкових зв'язків між суб'єктами процесу відтворення;
- збалансованості попиту і пропозиції на ринку;
- рівня розвитку маркетингу;
- рівня інфляції;
- рівня розвитку економічної інфраструктури (транспорт, торгівлі, банківської справи, цінних паперів) та інших факторів.

Показник V показує, скільки разів у середньому за рік певна грошова одиниця витрачається на купівлю товарів і послуг, тобто відображає **інтенсивність руху грошей**.

У банківській практиці швидкість обігу грошей розраховується як відношення номінальної величини **ВВП (PQ) до агрегату M_0 або M_1** .

Наприклад, в Україні в 2008 р. **ВВП (номінальний) становив 949,864 млрд грн, грошова маса $M_1 = 225,127$ млрд грн**; звідси швидкість обігу грошей $V = (949,864/225,127) = 4,22$ **обертів** (тобто за 1 рік середня швидкість обігу грошової маси, яка входить до агрегату M_1 , дорівнює 4,22 разу).

В європейських країнах цей показник в середньому дорівнює 8–10 обертів/рік. Це свідчить про іншу динаміку інтенсивності використання запасу грошей в обігу (практично в 2 рази), що прямо пропорційно діловій активності всіх суб'єктів господарювання.

З показником швидкості обігу грошей обернено пропорційно пов'язаний коефіцієнт **монетизації ВВП** — відношення грошової маси до номінальної величини валового внутрішнього продукту:

$$K_M = \frac{M}{ВВП} \quad \text{або} \quad K_M = \frac{1}{V},$$

де K_M — коефіцієнт монетизації;

M — маса грошей на кінець року, взята за агрегатом M_2 ;

$ВВП$ — річний обсяг, виробленого валового внутрішнього продукту (за поточними цінами);

V — швидкість грошей (кількість обертів грошової одиниці).

Чим вищий цей показник — тим краще. Це пов'язано з тим, що збільшення цього показника вказує на посилення мобільності економіки, яка досягається зростанням ступеня варіантності в поведінці господарюючих суб'єктів: підвищення рівня монетизації ВВП означає, що учасники суспільного виробництва значну частину виробленого продукту схильні зберігати не в натуральній (у вигляді незавершеного виробництва, виробничих запасів тощо), а у вартісній формі.

Наприклад, в Україні:

➤ **1996 р.**, коли була введена гривня, **рівень монетизації ВВП становив усього 11,06%**:

$(M_{2\ 1996\ p.} = 9,023 \text{ млрд грн} / ВВП_{1996\ p.} = 81,519 \text{ млрд грн}) \times 100\%$;

➤ **2008 р.** (навидь під час світової кризи) дорівнює **53,96%**:

$(M_{2\ 2008\ p.} = 512,527 \text{ млрд грн} / ВВП_{2008\ p.} = 949,864 \text{ млрд грн}) \times 100\%$.

Це можна розцінювати як прояв певного поліпшення забезпеченості економіки грошовою масою, який привів до поліпшення платіжної дисципліни між усіма суб'єктами господарювання в Україні (за період 1996–2008 рр.).

2.4. Закон грошового обігу

Закон вартості і форма його прояву у сфері обігу (закон грошового обігу) характерні для всіх суспільних формацій, у яких існують товарно-грошові відносини. Аналізуючи шляхи розвитку форм вартості грошового обігу, К. Маркс вивів **закон грошового обігу**, сутність якого виражається в тому, **що кількість грошей, необхідних для виконання функцій засобу обігу, повинна дорівнювати сумі цін товарів, що реалізуються, яка поділена на кількість обертів (швидкість обороту) однойменних одиниць**. Закон грошового обігу виражає економічну взаємозалежність між масою товарів в обігу, рівнем їхніх цін і швидкістю обігу грошей.

Розвиток кредитних відносин обернено впливає на кількість грошей. Зменшення кількості грошей спричинене погашенням певної частини боргових вимог і зобов'язань шляхом взаємозаліку. Кількість грошей для обігу і платежу визначається в умовах розвинутого кредитного господарства такими умовами:

- загальним обсягом товарів та послуг, що перебувають в обігу (пряма залежність);
- рівнем товарних цін і тарифів на послуги (пряма залежність, тому що чим вищі ціни, тим більше потрібно грошей);
- ступенем розвитку безготівкових розрахунків (обернена залежність);
- швидкістю обігу грошей, зокрема кредитних (обернена залежність).

Таким чином, закон, що визначає кількість грошей в обігу ($KГ$), набуває такого вигляду:

$$KГ = \frac{\sum СЦ - K + П - B}{O},$$

де $\sum СЦ$ – сума цін товарів і послуг, які реалізуються в певний період;

K – сума цін товарів і послуг, які продані в кредит ($\sum K$);

$П$ – сума платежів за борговими зобов'язаннями ($\sum П$);

B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\sum B$);

O – середня кількість обігів грошової одиниці.

Отже, суть **закону грошового обігу** полягає в тому, що в обігу кожної економічної системи (економіки) на певний період повинна бути та необхідна сума грошей (M_n), яка потрібна всім активним суб'єктам господарювання для оплати товарів і послуг за поточними ринковими цінами.

Між загальною кількістю грошей і швидкістю їхнього обігу існує певний зв'язок. Він виявляється в тому, що **зі збільшенням швидкості обігу грошей** їхня кількість, яка необхідна для забезпечення обігу всієї товарної маси, **зменшується**, і навпаки, при **зменшенні швидкості обігу грошей** їхня кількість, яка необхідна економічній системі для обслуговування товарно-грошових операцій, **збільшується**. Для ілюстрації цього зв'язку розглянемо малюнок на якому економічну систему (економіку) відобразимо у вигляді **терезів**, де спробуємо її урівноважити завдяки взаємодії її основних елементів (рис. 2.4):

➤ на одній половині нашій моделі буде добуток **середнього рівня цін на кількість товарів та послуг які виробляються в економіці – $P \times Q$ (ВВП)**:

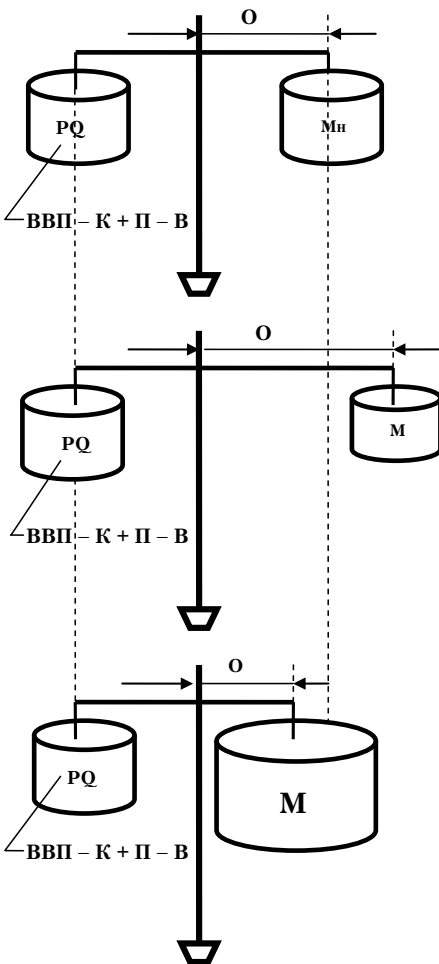
- проте не всі товари, які реалізуються, оплачуються негайно. Частина їх продається в кредит (K) і для їхньої реалізації гроші в певний момент не потрібні. Отже, при збільшення реалізації товарів і послуг у кредит ($\uparrow K$) відповідно зменшується величина необхідної маса грошей в обігу M_n ($M_n \downarrow$);
- водночас в обігу гроші обслуговують не тільки реалізацію товарів чи послуг, виконуючи функцію купівельного засобу, а й забезпечують погашення різних боргових зобов'язань (Π), передусім щодо купівлі товарів у кредит, виконуючи функцію платіжного засобу. За умови збільшення цих платежів в обігу ($\Pi \uparrow$) необхідна додаткова маса грошей ($M \uparrow$) понад ту, яка обслуговує реалізацію товарів і послуг (M_n).

- однак не всі боргові зобов'язання погашаються реальними грошима. Якщо вони мають зустрічний характер (В), то можуть взаємно зараховуватися без участі реальних грошей. За умови збільшення взаємопогашуваних безготівкових платежів ($\uparrow B$) необхідна маса грошей зменшується ($M\downarrow$).

- **на другій:** сукупна маса грошей, яка обслуговує всі економічні процеси, M ;
- «плече» терезів визначимо як *середню кількість обігів грошової одиниці* O .

Таким чином, на кількість грошей, необхідних для обігу, безпосередньо повинна впливати кількість товарів і послуг, які вироблені та реалізовані за певний період, а зворотний вплив на кількість грошей, необхідних для обігу, мають: розвиток кредитних відносин, безготівкові розрахунки, а також **швидкість обігу грошей як основний показник ділової активності всіх суб'єктів господарювання в економічній системі.**

- де O – середня кількість обігів грошової одиниці;
- K – сума цін товарів, які продані в кредит;
- B – сума взаємопогашуваних безготівкових платежів;
- Π – сума платежів за борговим зобов'язаннями;
- M – кількість грошей в обігу.

Рівновага:
 $PQ (ВВП) = M_n$

де M_n – об'єктивно необхідна маса грошей в обігу;
 $ВВП$ – сумарна вартість усіх товарів та послуг, вироблених державою за певний час.

при $\uparrow O, K, B$ (збільшенні) – $M\downarrow$ (зменшиться):

- ✓ за умови збільшення: швидкості обігу грошей ($\uparrow O$), реалізації товарів у кредит ($\uparrow K$) та безготівкових платежів ($\uparrow B$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно зменшити ($M\downarrow$).

при $\downarrow O, K, B$ (зменшенні) та $\uparrow \Pi$ (збільшенні) – $M\uparrow$ (збільшується):

- ✓ за умови зменшення швидкості обігу грошей ($\downarrow O$), реалізації товарів у кредит ($\downarrow K$), зменшенні безготівкових платежів ($\downarrow B$) та збільшенні платежів за борговими зобов'язаннями ($\uparrow \Pi$) масу, яка необхідна для обслуговування грошового обігу, необхідно збільшити ($M\uparrow$).

Рис. 2.4. Модель закону грошового обігу

Забезпечення стійкості грошового обігу, його впорядкування та стабілізації мають **найважливіше значення для нормалізації товарно-ринкових відносин** у будь-якій країні. Адже грошам, що перебувають в обігу, належить особлива роль: саме через їхнє посередництво здійснюється суспільне оцінювання затрат і результатів праці різних товаровиробників, відбувається розподіл національного продукту між споживачами та здійснюються зв'язки між усіма суб'єктами господарювання. За відсутності стійкості валюти, яка спричинена збалансованістю між кількістю грошей і товарною масою, що перебувають в обігу, ринок стає непрогнозованим та непередбаченим, що призводить до інфляційних процесів, які можуть досягти катастрофічних масштабів.

- При металевому обігу кількість грошей регулювалася стихійно, за допомогою грошей у функції засобу накопичення та заощадження (скарбу). Якщо потреба в грошах зменшувалася, то зайві гроші (золота монета) вилучалися з обігу в скарби, а якщо збільшувалась, то відбувався приплив грошей в обіг. Тому кількість грошей в обігу завжди підтримувалась на необхідному рівні.
- При обігу розмінних на золото банкнот можливість їхнього вільного обміну на метал (золото, срібло) виключає перебування в обігу зайвої кількості їх.
- Якщо обіг обслуговується банкнотами, нерозмінними на золото, чи паперовими грошима (казначейськими білетами), то в цьому випадку обіг готівкових грошей здійснюється відповідно до *закону паперово-грошового обігу*.

Нічим не обмежена емісія грошей призводить до порушення цього закону, переповнення сфери грошового обігу зайвими грошовими знаками та їхнього знецінення.

Умови та закономірності підтримки грошового обігу визначаються взаємодією двох факторів: потребами господарства в грошах та фактичним надходженням грошей в обіг. Це головна умова стабільності грошової одиниці.

Якщо в обігу більше грошей, ніж потребує господарство, то це призводить до знецінення грошей — зниження купівельної спроможності грошової одиниці.

Існує багато механізмів зміни маси грошей в обороті, зокрема:

- емісія готівкових грошей Національним банком України (НБУ) і продаж її комерційним банкам (КБ);
- емісія безготівкових грошей Центральним банком:
  - надання позичок комерційним банкам шляхом їхнього рефінансування;
  - через купівлю в комерційних банках цінних паперів;
  - через купівлю в комерційних банках та їхніх клієнтів іноземної валюти для поповнення золотовалютного резерву;
- купівля готівкових грошей комерційними банками у НБУ;
- вилучення безготівкових грошей з обороту шляхом погашення зобов'язання КБ перед НБУ;
- безготівкова емісія грошей комерційними банками через грошово-кредитну **мультиплікацію їхніх вільних резервів та депозитних вкладів (див. 3.2).**

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке грошовий оборот і з чого він складається?
2. Форми грошового обороту та їхня характеристика.
3. Класифікація безготівкових розрахунків.
4. Які існують форми безготівкових розрахунків?
5. У чому полягає сутність закону грошового обігу?
6. Грошові агрегати як показники грошової маси.
7. Способи регулювання грошової маси.
8. Що таке безготівковий грошовий оборот?
9. У чому полягають переваги безготівкового грошового обороту порівняно з готівковим?
10. Назвіть сфери застосування готівки в народному господарстві.
11. Виділіть основні принципи організації готівкового і безготівкового грошових оборотів.
12. Опишіть національну грошову одиницю України – гривню (банкноту та розмінну монету).
13. Охарактеризуйте базову модель грошового обороту в ринковій економіці.
14. Назвіть особливості грошової маси в Україні.
15. Як здійснюється контроль за станом безготівкових розрахунків у народному господарстві України?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття про грошовий оборот, його економічна основа, основні суб'єкти та ринки, які він обслуговує.
2. Структура грошового обороту за формою платіжних засобів та економічним змістом. Характеристика грошового обігу як складової грошового обороту.
3. Поняття та складові маси грошей, що обслуговують грошовий оборот. Базові гроші та грошові агрегати.
4. Швидкість обігу грошей та фактори, що її визначають. Розрахунок швидкості обігу.
5. Вплив швидкості обігу на масу та стабільність грошей. Механізм забезпечення стабільності грошей.
6. Суть та вимоги закону кількості грошей, необхідних для обороту. Монетизація ВВП.
7. Сучасні засоби платежу, які обслуговують грошовий оборот, їх економічні відмінності.

Теми рефератів

1. Грошовий оборот та грошові потоки в Україні.
2. Основні ринки, що взаємопов'язуються грошовим оборотом.
3. Закон кількості грошей, необхідної для обігу та використання їх вимог в Україні.

Тестові завдання

1. Грошовий оборот – це:

- а) процес безперервного руху засобів платежу в країні;
- б) створення готівкових грошей;
- в) створення безготівкових грошей;
- г) кругообіг сукупного індивідуального капіталу.

2. Суб'єктами грошового обігу виступають:

- а) фінансові посередники;
- б) фірми;
- в) сімейні господарства;
- г) ринок продуктів;
- д) уряд;
- е) ринок ресурсів.

3. Вхідні грошові потоки сектора «сімейних господарств»:

- а) заощадження;
- б) податки;
- в) доходи.

4. Вхідні грошові потоки сектора «фірм»:

- а) податки;
- б) інвестиції;
- в) виручка від реалізації;
- г) позики.
- д) кредити.

5. Грошовим обігом взаємопов'язуються такі ринки:

- а) продуктів;
- б) міжбанківський;
- в) інвестиційний;
- г) ресурсів;
- д) фінансовий;
- е) світовий;
- є) кредитний.

6. Вхідні потоки сектора «держава»:

- а) позики;
- б) трансфертні платежі;

- в) податки;
- г) заробітна плата;
- д) заощадження.

7. Агрегат M_0 містить:

- а) депозити в іноземній валюті;
- б) строкові вклади в національній валюті;
- в) гроші поза банками;
- г) депозити до запитання.

8. Грошовий агрегат M_1 визначається за формулою:

- а) M_0 + поточні рахунки;
- б) M_2 – строкові депозити;
- в) M_0 + строкові депозити;
- г) немає правильної відповіді.

9. Який з наведених виразів не може бути помилковим:

- а) $M_2 = M_3 + M_1$;
- б) $M_2 < M_1$;
- в) $M_0 > M_1 + M_2$;
- г) $M_3 > M_2$?

10. Яке з наведених тверджень неправильне:

- а) середня ліквідність M_3 менша за M_2 ;
- б) у складі M_2 є елементи M_3 ;
- в) середня ліквідність M_2 менша, ніж M_1 ?

11. Здатність банків збільшувати пропозицію грошей залежить від ставки банківського відсотка:

- а) так;
- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

12. Якщо готівка на руках у населення становить 1000 тис. грн, строкові депозити – 2000 тис. грн, безготівковий обіг – 3000 тис. грн, готівковий обіг – 4000 тис. грн, кошти за трастовими операціями банків – 5000 тис. грн, то M_2 становить:

- а) 10 000 тис. грн;
- б) 15 000 тис. грн;
- в) 5 000 тис. грн.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) встановлюється з метою обмеження грошової маси;
- б) запроваджується як захід, що збільшує рентабельність банків;
- в) визначається з метою підтримування ліквідності банків.

14. Якщо норма обов'язкових резервів становить 11%, то чому дорівнює депозитний мультиплікатор:

- а) 5;
- б) 9,09;
- в) 9;
- г) 11?

15. Зміна норми банківських резервів найбільше впливає на:

- а) споживчі видатки;
- б) інвестиції;
- в) обсяг експорту;
- г) державні видатки.

16. Грошовий мультиплікатор — це:

- а) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць збільшується грошова маса за зміни грошової бази на одиницю;
- б) коефіцієнт, який відображає, на скільки одиниць змінюється грошова маса внаслідок зміни політики НБУ в системі норм обов'язкового резервування;
- в) коефіцієнт, який показує, на скільки одиниць змінюється ВВП за зміни державного бюджету на одиницю.

17. Залучені ресурси комерційного банку становлять 2 млн грн, а норма обов'язкового резерву — 13%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

- а) 2 млн грн;
- б) 300 тис. грн;
- в) 1 740 тис. грн?

Zagari

Задача 1

Клієнт вносить у банк 4000 гр. од. готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 гр. од. Як саме після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція:

- а) зменшиться на 2000 гр. од.;
- б) збільшиться на 2000 гр. од.;
- в) зменшиться на 4000 гр. од.;
- г) збільшиться на 4000 гр. од.;
- д) збільшиться на 6000 гр. од.?

Задача 2

Кількість проданих товарів протягом року становить 180 тис. шт., ціна одиниці товару — 5 грн. Визначте середню оборотність грошової одиниці та розмір грошової маси, якщо відомо, що в разі підвищення оборотності грошової одиниці на 2 оберти

необхідність у грошовій масі, що обслуговує грошовий обіг, скоротилася на 40%, а при підвищенні оборотності грошової одиниці на 3 оберти — на 50%.

Задача 3

Залучені ресурси комерційного банку становлять 1 млн грн, а норма обов'язкового резерву — 15%. Якими будуть у цьому випадку кредитні ресурси комерційного банку:

- а) 1 млн грн;
- б) 850 тис. грн;
- в) 150 тис. грн?

Задача 4

Порівняйте фактичну швидкість обіговості грошей у наявному грошовому обігу з ідеальним значенням, якщо середня грошова маса за звітний період, розрахована за агрегатом M_1 , становить: $M_0 = 110$ млрд грн, сума поточних рахунків у комерційних банках становить 10% від M_0 , депозити до запитання — 70 млрд грн, середній розмір грошових надходжень у каси банків — 3,8 млрд грн, сума видатків — 65% розміру надходжень. Ідеальне значення швидкості обігу грошей — 1.

Задача 5

Розрахуйте величину агрегатів грошової маси України, якщо:

- готівка поза банками — 145 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 46 млрд грн;
- депозити до запитання — 89 млрд грн;
- строкові вклади — 149 млрд грн;
- валютні заощадження — 107 млрд грн;
- кошти за трастовими операціями — 10 млрд грн;
- вартість облігацій державного займу — 5,3 млрд грн.

Задача 6

Розрахуйте величину грошового агрегату M_2 за такими даними:

- готівка на руках у населення — 134,43 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 39,43 млрд грн;
- строкові депозити — 302,11 млрд грн;
- кошти на спеціальних карткових рахунках — 5,3 млрд грн;
- готівка в оборотних касах банків — 23 млрд грн;
- депозити до запитання — 114 млрд грн.

Задача 7

Визначити кількість грошей, необхідних для безінфляційного обігу, за такими даними:

- сума цін реалізованих товарів, робіт, послуг (ВВП) — 890 млрд грн;
- сума цін товарів, робіт, послуг, що реалізовані з відстроченням платежу — 23% обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- сума платежів за зобов'язаннями, термін оплати яких настав, — 134 млрд грн;
- сума платежів, що взаємно погашаються, — 19% загального обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;

- середня кількість оборотів грошової маси (M_2) за рік — 6.
- 2. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо її оборотність зросте на 3 оберти?
- 3. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів?

Задача 8

Визначте, як зміниться номінальний обсяг ВВП, якщо швидкість обігу грошей становить 1,84 оборотів і залишається незмінною, а грошова пропозиція зросте з 300 до 431 млрд грн.

Задача 9

Визначте середньоквартальну та річну швидкість обігу грошей в Україні за такими даними:

- на 01.04 обсяг ВВП — 187,717 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 416,013 млрд грн;
- на 01.07 обсяг ВВП — 421,417 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 450,589 млрд грн;
- на 01.10 обсяг ВВП — 697,194 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 477,659 млрд грн;
- на 31.12 обсяг ВВП — 949,864 млрд грн; грошова маса (M_3 2008) — 515,727 млрд грн.

Задача 10

Обчисліть агрегатну структуру та середню швидкість обігу грошової маси, а також тривалість одного обороту в днях за наведеними в табл. 1 даними.

Таблиця 1

Показники	На початок звітного року (I квартал), млрд грн	На кінець звітного року (IV квартал), млрд грн
Готівка поза банками	135,176	176,435
Кошти на поточних рахунках та депозити до запитання	87,65	98,234
Валютні заощадження (поточні та строкові)	34,76 121,21	45,65 157,512
Кошти у строкових депозитах	154,64	175,98
Цінні папери, крім акцій	7,567	9,200
Сума цін реалізованих товарів (ВВП)	209,564	1 034,675
Товари, продані в кредит	32,34	101,43
Сума платежів за кредитами	32,21	44,32
Взаємопогашення платежів	4	7

Задача 11

Вкладник відкрив депозит у розмірі 7000 грн під 15% річних на 4 роки. Розрахуйте відсотковий прибуток вкладника, якщо по вкладу нараховуються прості та складні відсотки.

Задача 12

Яку суму грошей необхідно розмістити на депозиті в комерційному банку, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 8100 грн за такими умовами: нарахування один раз на рік відсотка за ставкою 14,8%, строк вкладу — 4 роки, на відсоток щорічно нараховується відсоток?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Розрахуйте величину агрегатів грошової маси України в 2008 р., якщо:

- готівка поза банками — 125 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 30 млрд грн;
- депозити до запитання — 71 млрд грн;
- строкові вклади — 167 млрд грн;
- валютні заощадження — 120 млрд грн;
- кошти за трастовими операціями — 1 млрд грн;
- вартість облігацій державного займу — 1,7 млрд грн.

Розв'язок.

Розраховуємо величину агрегатів грошової маси:

M_0 = готівка поза банками + готівка в касах юридичних осіб = 125 + 30 = 155 (млрд грн);

M_1 = M_0 + депозити до запитання + кошти на спеціальних карткових рахунках = 155 + 71 = 226 (млрд грн);

M_2 = M_1 + строкові вклади + валютні заощадження = 226 + 167 + 120 = 513 (млрд грн).

M_3 = M_2 + кошти за трастовими операціями + вартість облігацій державного займу = 513 + 1 + 1,7 = 515,7 (млрд грн).

Агрегат M_3 охоплює всі форми грошей і являє собою грошову масу (див. табл. 2.1).

Відповідь: M_0 = 155 млрд грн; M_1 = 226 млрд грн; M_2 = 513 млрд грн; M_3 = 515,7 млрд грн.

Приклад 2

Розрахуйте величину грошового агрегату M_2 (на прикладі реальних даних 2007 р.):

- готівка на руках у населення — 91,1 млрд грн;
- готівка в касах юридичних осіб — 20 млрд грн;
- строкові депозити — 209,5 млрд грн;
- кошти на спеціальних карткових рахунках — 3 млрд грн;
- готівка в оборотних касах банків — 31 млрд грн;
- депозити до запитання — 36,6 млрд грн.

Розв'язок.

Для розрахунку грошового агрегату M_2 необхідно розрахувати величини грошових агрегатів M_0 та M_1 :

M_0 = готівка на руках у населення + готівка в касах юридичних осіб = 91,1 + 20 = 111,1 (млрд грн).

$M_1 = M_0 + \text{готівка в касах банків} + \text{депозити до запитання} + \text{кошти на спеціальних карткових рахунках} = 111,1 + 31 + 36,6 + 3 = 181,7 \text{ (млрд грн).}$

$M_2 = M_1 + \text{строкові вклади} = 181,7 + 209,5 = 391,2 \text{ (млрд грн).}$

Відповідь: $M_2 = 391,2 \text{ млрд грн (див. табл. 2.1).}$

Приклад 3

1. Визначити кількість грошей, необхідних для безінфляційного обігу, за такими даними **(на прикладі реальних даних 2008 р.)**:

- сума цін реалізованих товарів, робіт, послуг (ВВП 2008 р.) – 949,9 млрд грн;
- сума цін товарів, робіт, послуг, що реалізовані з відстроченням платежу – 30% обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- сума платежів по зобов'язаннях, термін оплати яких настав, – 120 млрд грн;
- сума платежів, що взаємно погашаються, – 15% загального обсягу реалізації товарів, робіт та послуг;
- середня кількість оборотів грошової маси (M_2) за рік – 1,8.

2. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо її оборотність зросте на 2 оберти?

3. Як саме зміниться обсяг грошової маси, якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів?

Розв'язок.

1. Для знаходження кількості грошей, необхідних для безінфляційного обігу, використовуємо формулу

$$M_H = KG = \frac{CЦ(PQ) - K + П - B}{O(V)}$$

$$M_{H_1} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120 - 0,15 \times 949,9}{1,8} = 356,91 \text{ (млрд. грн).}$$

2. Якщо оборотність грошової маси зросте на 2 оберти, то:

$$M_{H_2} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120 - 0,15 \times 949,9}{1,8 + 2} = 169,06 \text{ (млрд. грн).}$$

Отже, в результаті пришвидшення обертання грошової маси потреба в ній для забезпечення безінфляційного обігу зменшиться на таку величину:

$$356,91 - 169,06 = 187,85 \text{ (млрд грн).}$$

3. Якщо не буде проводитися взаємне зарахування боргів, то:

$$M_{H_3} = \frac{949,9 - 0,3 \times 949,9 + 120}{1,8} = 436,07 \text{ (млрд. грн).}$$

Отже, якщо буде припинене взаємне зарахування боргів, потреба в грошах для забезпечення безінфляційного обігу зросте на таку величину:

$$436,07 - 356,91 = 79,16 \text{ млрд грн.}$$

Відповідь: $M_{H_1} = 356,91 \text{ млрд. грн; } M_{H_2} = 169,06 \text{ млрд. грн;}$

$M_{H_3} = 436,07 \text{ млрд. грн.}$

Приклад 4

Визначте як зміниться номінальний обсяг *ВВП*, якщо швидкість обігу грошей становить 1,84 оборотів і залишається незмінною, а грошова пропозиція зросте з 259 до 391 млрд грн.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2007 р.

http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2007.pdf.

Розв'язок.

Обсяг *ВВП* розраховуємо, виходячи з рівняння І. Фішера:

$$M \times V = P \times Q,$$

де *M* – грошова маса, грн;

V – швидкість обігу грошей, оборотів;

P – середній рівень цін, грн/ум. од.;

Q – фізичний обсяг *ВВП*, ум. од.

Причому,

$$P \times Q = \text{ВВП}.$$

Отже,

$$\text{ВВП} = M \times V.$$

Таким чином, залежність між грошовою масою та номінальним обсягом *ВВП* – прямопропорційна. Розраховуємо номінальний обсяг *ВВП* до та після зростання грошової маси:

$$\text{ВВП}_1 = 259 \times 1,84 = 476,56 \text{ (млрд грн);}$$

$$\text{ВВП}_2 = 391 \times 1,84 = 719,44 \text{ (млрд грн).}$$

Зростання номінального обсягу *ВВП* під впливом зростання грошової маси становило:

$$719,44 - 476,56 = 242,88 \text{ (млрд грн).}$$

Відповідь: $\Delta \text{ВВП} = 242,88$ млрд грн.

Приклад 5

Визначте середньоквартальну та річну швидкість обігу грошей в Україні за такими реальними даними 2008 року :

– на 01.04 обсяг *ВВП*₂₀₀₈ – 187,717 млрд грн; грошова маса (*M*₃2008) – 416,013 млрд грн;

– на 01.07 обсяг *ВВП*₂₀₀₈ – 421,417 млрд грн; грошова маса (*M*₃2008) – 450,589 млрд грн;

– на 01.10 обсяг *ВВП*₂₀₀₈ – 697,194 млрд грн; грошова маса (*M*₃2008) – 477,659 млрд грн;

– на 31.12 обсяг *ВВП*₂₀₀₈ – 949,864 млрд грн; грошова маса (*M*₃2008) – 515,727 млрд грн.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2008 р.

http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2008.pdf.

Розв'язок.

Щоб знайти середньоквартальну швидкість обігу грошей, необхідно розрахувати швидкість обігу грошей за кожний квартал окремо, використовуючи формулу:

$$V = \frac{ВВП_i}{M_i},$$

де i – порядковий номер кварталу:

$$V_1 = \frac{187,717}{416,013} = 0,45 \text{ (об.)};$$

$$V_2 = \frac{421,417 - 187,717}{450,589} = 0,52 \text{ (об.)};$$

$$V_3 = \frac{697,194 - 421,417}{477,659} = 0,58 \text{ (об.)};$$

$$V_4 = \frac{949,864 - 697,194}{515,727} = 0,49 \text{ (об.)};$$

$$V_{СКВ} = \frac{0,45 + 0,52 + 0,58 + 0,49}{4} = 0,51 \text{ (об.)}.$$

Розраховуємо річну швидкість обігу грошей за формулою

$$V = \frac{ВВП_p}{M_c},$$

де $ВВП_p$ – річний обсяг $ВВП$;

M_c – середній обсяг грошової маси в обороті за рік:

$$M_c = \frac{416,013 + 450,589 + 477,659 + 515,727}{4} = 464,997 \text{ (млрд. грн)}.$$

$$V_{Cp} = \frac{949,864}{464,997} = 2,04 \text{ (об.)}.$$

Відповідь: у 2008 р. середньоквартальна швидкість грошей за агрегатом M_3 становить: $V_{СКВ} = 0,51$ об.; річна швидкість обігу грошей дорівнює: $V_{Cp} = 2,04$ об.

Приклад 6

Обчисліть агрегатну структуру та середню швидкість обігу грошової маси, а також тривалість одного обороту в днях за наведеними в табл. 2 даними.

Задача розрахована за даними річного звіту НБУ-2008 р.

(http://www.bank.gov.ua/Publication/an_rep/A_report_2008.pdf).

Таблиця 2

Показники	На початок звітнього року (I квартал) млрд грн	На кінець звітнього року (IV квартал) млрд грн
Готівка поза банками	109,841	154,759
Кошти на поточних рахунках та депозити до запитання	73,836	70,369

Продовження табл. 2

Валютні заощадження (поточні та строкові)	(23,552+76,240) = = 99,792	(35,003+122,509 = = 157,512
Кошти у строкових депозитах	127,977	129,888
Цінні папери, крім акцій	4,567	3,200
Сума цін реалізованих товарів (ВВП2008)	189,768	949,864
Товари, продані в кредит	18,805	96,91
Сума платежів за кредитами	47,89	22,641
Взаємопогашення платежів	2	3

Розв'язок.

Розрахунок агрегатної структури грошової маси на початок та кінець звітного року проведемо в табл. 2.

Сукупна грошова маса (M_3) на початок звітного року:

$$109,841 + 73,836 + 99,792 + 127,977 + 4,567 = 416,013 \text{ млрд грн.}$$

Сукупна грошова маса (M_3) на кінець звітного року:

$$154,759 + 70,369 + 157,512 + 129,888 + 3,200 = 515,727 \text{ млрд грн.}$$

Таблиця 3

На початок звітного року, млрд грн		На кінець звітного року, млрд грн			
Агрегати грошової маси	Частка в грошовій масі	Агрегати грошової маси	Частка в грошовій масі		
M_0	109,841	$\frac{109,841}{416,013} \times 100 =$ = 26,95%	M_0	154,759	$\frac{154,759}{515,727} \times 100 =$ = 30,01%
M_1	109,841 + + 73,836 = = 183,68	$\frac{183,68}{416,013} \times 100 =$ = 44,15%	M_1	154,759 + + 70,369 = = 225,128	$\frac{225,128}{515,727} \times 100 =$ = 43,65 %
M_2	183,68 + + 99,792 + + 127,977 = = 411,45	$\frac{411,45}{416,013} \times 100 =$ = 98,90 %	M_2	225,128 + + 157,512 + + 129,888 = = 512,527	$\frac{512,528}{515,727} \times 100 =$ = 99,38 %
M_3	411,45 + + 4,567 = = 416,013	100%	M_3	512,527 + + 3,200 = = 515,727	100%

Оскільки маємо дані щодо продажу товарів у кредит, то для знаходження середньої швидкості обігу грошової маси використовуємо формулу

$$V_c = \frac{СЦ(PQ) - K + П - B}{M_c}$$

Знаходимо середні значення показників за звітний рік:

$$\sum P \times Q = \frac{189,768 + 949,864}{2} = 569,82 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum K = \frac{18,805 + 96,91}{2} = 57,86 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum \Pi = \frac{47,89 + 22,641}{2} = 35,27 \text{ (млрд грн);}$$

$$\sum B = \frac{2+3}{2} = 2,5 \text{ (млрд грн);}$$

$$M_c = \frac{416,013 + 515,727}{2} = 465,87 \text{ (млрд грн);}$$

$$V_c = \frac{569,82 - 57,86 + 35,27 - 2,5}{465,87} = 1,17 \text{ (об.);}$$

$$T_{ог} = \frac{365}{V_c} = \frac{365}{1,17} = 312 \text{ (дн.).}$$

Відповідь: $V_c = 1,17$ об.; $T_{ог} = 312$ дн.

Приклад 7

Вкладник відкрив депозит у розмірі 2000 грн під 24 % річних на 4 роки. Розрахуйте відсотковий прибуток вкладника, якщо по вкладу нараховуються:

- прості відсотки;
- складні відсотки.

Розв'язок.

Для розрахунку майбутньої вартості депозиту за умови нарахування простих відсотків використовуємо формулу:

$$S = P \times (1 + i \times n):$$

$$S = 2000 \times (1 + 0,24 \times 4) = 3\,920 \text{ (грн).}$$

Відсотковий прибуток вкладника – різниця майбутньої та первісної величини вкладу – дорівнює:

$$3\,920 - 2\,000 = 1\,920 \text{ (грн).}$$

Для розрахунку майбутньої вартості депозиту за умови нарахування складних відсотків використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i)^n:$$

$$S = 2000 \times (1 + 0,24)^4 = 4\,728 \text{ (грн).}$$

Відсотковий прибуток вкладника дорівнює:

$$4\,728 - 2\,000 = 2\,728 \text{ (грн).}$$

Відповідь: за умови нарахування простих відсотків відсотковий прибуток вкладника становитиме 1920 грн; при складних відсотках – 2728 грн.

Приклад 8

Яку суму грошей необхідно розмістити на депозиті в комерційному банку, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 7300 грн за такими умовами: нарахування один раз на рік відсотка за ставкою 15%, строк вкладу — 3 роки, на відсоток щорічно нараховується відсоток?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за складною відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{(1+i)^n}.$$

Оскільки термін дії депозитної угоди 3 роки, то в нашому випадку n дорівнює трьом. Нарахування відсотків здійснюється за річною ставкою 15%, і після підстановки всіх вихідних даних формула набуває вигляду

$$P = 7300 \times \frac{1}{(1+0,15)^3} = 5196 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 5196 (грн).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
2. Все о векселе: Сборник систематизированного законодательства // Бизнес. — 2007. — № 16, 17.
3. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
5. Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
6. Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. А. В. Демківський — Віра-Р, 2006. — 528 с.
7. Гроші та кредит: Підручник / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
8. Гроші та кредит: Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
9. Гроші та кредит: Підручник / За ред. М. І. Савлука. — К., 2006. — 748 с.
10. Деньги, кредит, банки / Авт. кол. под рук. Г. И. Кравцовой. — Минск, 2007.
11. Долан З. Д. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — СПб: Оркестр, 1994.
12. Корнеев В. Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 21–29.

Тема 3 ГРОШОВИЙ РИНОК

- 3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування.
- 3.2. Попит пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор.
- 3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості.
- 3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку.

3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування

Грошовий (монетарний) ринок — це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються, розподіляються та перерозподіляються під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

У західній та вітчизняній літературі **грошовий ринок** нерідко ототожнюють з **фінансовим ринком**. З таким підходом можна погодитись, якщо сам фінансовий ринок трактувати широко — як особливий сектор ринку, на якому формуються і балансуються попит і пропозиція на всі види фінансових інструментів (гроші, облігації, акції, депозитні сертифікати, тощо).

У сучасних умовах грошовий ринок охоплює сукупності операцій з короткостроковим та довгостроковим позиковим капіталом. Основними джерелами його утворення стають **заощадження домашніх господарств**.

Наприклад, в Україні 2008 р. на грошову ринку фінансовими посередниками (в т.ч. банками) було залучено 359,740 млрд грн, з них сімейні господарства (населення) довірило кредитній системі 217,860 млрд грн (близько 60,56% загальної кількості депозитів).

Як правило, їх акумулюють фінансові посередники і на ринковій основі передають у попку функціонуючим підприємствам як інвестиції.

Об'єктивною *передумовою функціонування грошового ринку* є незбіг потреби у фінансових ресурсах з джерелами її задоволення. Кошти можуть бути в наявності в одних власників, а інвестиційні потреби виникають в інших. Грошовий ринок виступає посередником руху коштів від їх власників до користувачів. Він являє собою особливу форму організації руху грошових коштів у народному господарстві і призначений забезпечити підприємствам, державі і фізичним особам належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних ресурсів.

За економічною сутністю грошовий ринок — це сукупність економічних відносин, пов'язаних з розподілом фінансових ресурсів, купівлею-продажем тимчасово вільних грошових коштів і цінних паперів.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку є грошово-кредитні ресурси, цінні папери та позичкові угоди, *суб'єктами* відносин — держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

В організаційному плані грошовий ринок — це сукупність ринкових фінансових інституцій, що супроводжують потік коштів від власників фінансових ресурсів до

позичальників. До них належать комерційні банки, валютні та фондові біржі, інвестиційні фонди компаній, лізингові організації, пенсійні та страхові фонди, національний банк, позабіржові торговельні системи, розрахунково-клірингові організації, депозитарії, інвестиційні керуючі, реєстратори, інші фінансові інституції, які, відповідно до чинного законодавства, можуть здійснювати операції на фінансовому ринку.

! Отже, **грошовий (фінансовий ринок)** – це економічний простір, на якому формуються та функціонують обмінно-перерозподільні відносини, що пов'язані з процесами купівлі-продажу грошових (фінансових) ресурсів та фінансових фондів.

Взаємовідносини продавців та покупців на грошового ринку подано на рис. 3.1.

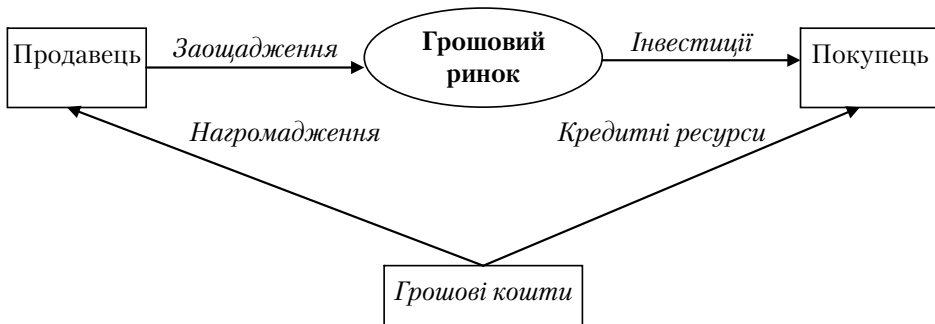

Рис. 3.1. Взаємовідносини продавців та покупців на грошовому ринку

Головними суб'єктами грошового (фінансового) ринку є домашні господарства, у яких здебільшого випадків доходи перевищують видатки на величину заощаджень. Через фінансові інститути заощадження перетворюються на інвестиції для фірм, що дає їм змогу розширити свою діяльність (рис. 3.2).

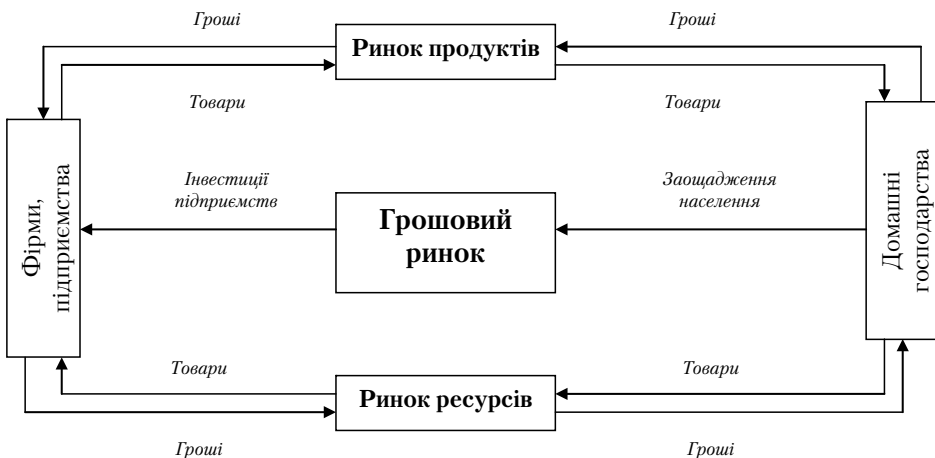

Рис. 3.2. Місце і роль грошового (фінансового) ринку в системі ринкових відносин

Сутність грошового ринку проявляється в таких функціях:

- мобілізація тимчасово вільних фінансових ресурсів;
- розподіл акумульованих вільних коштів між численими кінцевими споживачами;
- прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів у державі;
- забезпечення умов для мінімізації фінансових ризиків.

Грошовий ринок досягає найбільшої ефективності, якщо задіяні усі його складові: ринок грошей, ринок капіталів, валютний ринок, ринок кредитів, ринок цінних паперів, ринок фінансових послуг.

*Залежно від призначення й рівня ліквідності фінансових активів розрізняють два основних сегменти грошового ринку: **ринок грошей та ринок капіталів (рис. 3.3)**.*

Ринок грошей – монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави.

Об'єктом купівлі-продажу стають тимчасово вільні кошти і валюти, а суб'єктами ринку грошей виступають фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти юридичних та фізичних осіб і держави. Ринок грошей складається з **валютного ринку та ринку банківських кредитів** (теми 6, 11).

Ринок грошей характерний тим, що він дуже чутливий до будь-яких змін в економіці та фінансовій сфері. Тому попит і пропозиція тут надто мінливі, а відсоток як ціна грошей часто змінюється під їхнім впливом. Через це він є найбільш реальним індикатором кон'юнктури грошового ринку взагалі і слугує базою формування відсоткової політики в країні.

Ринок капіталів охоплює відносини акумулювання й купівлі-продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів (тема 9).

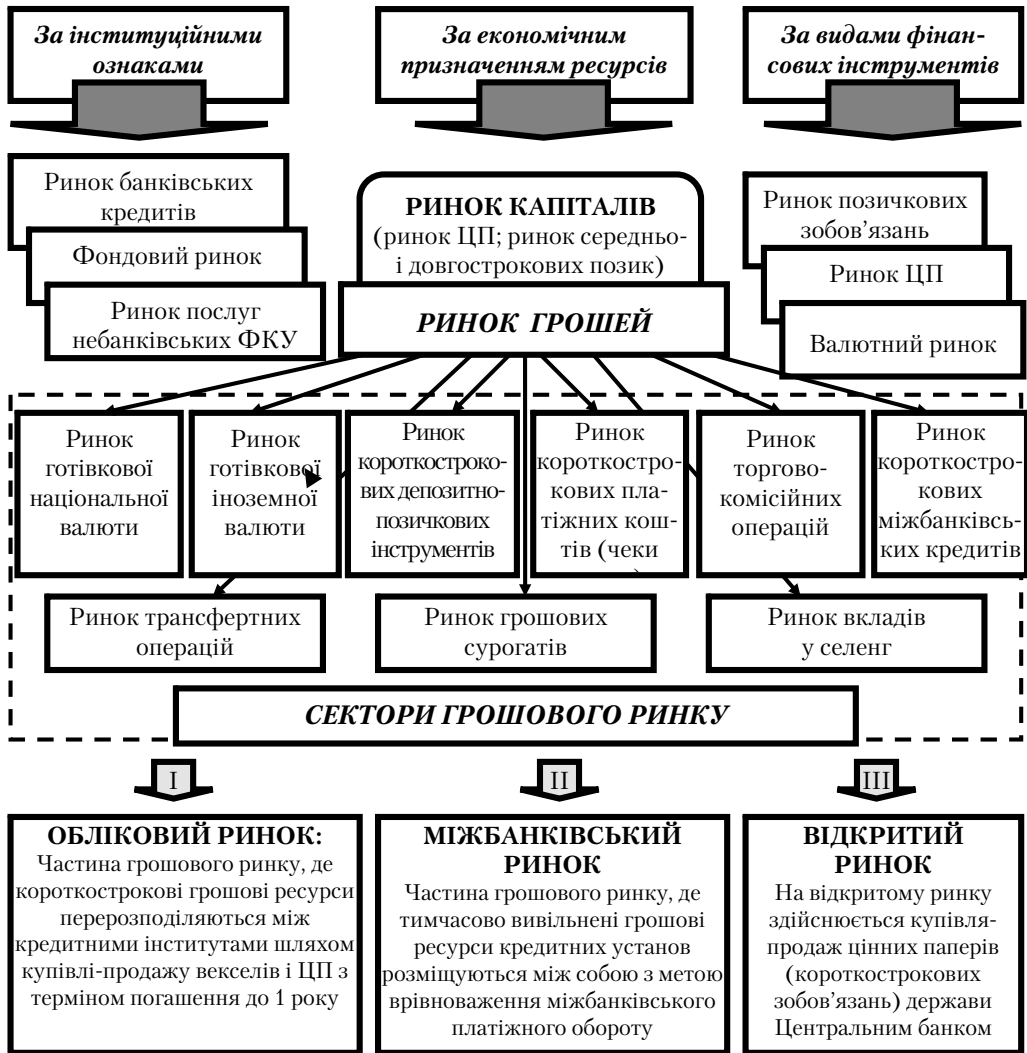
На ринку капіталів кредитори і позичальники домовляються про обмін грошових коштів на фінансові інструменти (акції, облигації), які можна перепродати за іншою альтернативною вартістю, яку визначає фінансовий ринок.

Особливістю цього ринку є те, що попит і пропозиція тут менш рухливі, рівень відсоткової ставки залишається більш стабільним. Фінансові активи, що обертаються на ринку капіталів, як правило, менш ліквідні, мають найбільший рівень фінансового ризику і, відповідно, високий рівень доходності.

Структуру грошового ринку за видами фінансових інструментів можна розподілити на три сегменти:

- **ринок позичкових зобов'язань;**
- **ринок цінних паперів;**
- **валютний ринок.**

Хоча в організаційно-правовому аспекті ці ринки функціонують самостійно, між ними існує тісний зв'язок. Грошові кошти можуть легко переміщуватися з одного ринку на інший, одні й ті самі суб'єкти можуть здійснювати операції одночасно чи поперемінно на кожному з них. *Наприклад, комерційний банк на грошовому ринку за допомогою своїх депозитних зобов'язань мобілізує кошти, які може розмістити на ринку цінних паперів або на валютному ринку, і навпаки.*

Головна функція грошового ринку – збалансування попиту і пропозиції грошей і формування ринкового рівня відсотка як ціни грошей.

Рис. 3.3. Структура грошового ринку

Ринок позичкових зобов'язань – це процес залучення коштів у грошовій формі на умовах повернення, платності й строкості. Ринок позичкових зобов'язань є одним із найстаріших і найважливіших сегментів грошового ринку.

Суб'єктами цього ринку є кредитори, позичальники і держава в особі центрального банку, який контролює виконання чинного законодавства учасниками ринку кредитів і регулює ринок за допомогою економічних методів.

Об'єктом є не самі гроші, а лише право на тимчасове користування грошовими коштами.

Організаційно-функціональними учасниками ринку кредитних ресурсів є комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інституції. Усі вони виконують посередницькі функції, залучають вільні фінансові ресурси від юридичних і фізичних осіб і надають їх у тимчасове користування іншим економічним агентам, які потребують додаткових коштів. У такий спосіб фінансові посередники забезпечують міжгалузевий та міжрегіональний перерозподіл грошового капіталу.

Джерелом коштів, що циркулюють на ринку, є кошти, акумульовані на депозитних рахунках банків, залишки коштів на розрахункових та інших рахунках юридичних осіб, вільні кошти населення і кошти, акумульовані центральним банком держави. Мобілізовані фінансові ресурси використовуються для надання короткострокових, середньострокових та довгострокових позичок. Короткострокові кредити залучаються, як правило, для поповнення обігових коштів та усунення тимчасових розривів у фінансуванні. Вони надаються терміном до одного року і за своєю економічною сутністю є ринком грошей.

Важливою складовою грошового (фінансового) ринку є **ринок цінних паперів**, який ще називають фондовим ринком. *Фондовий ринок* охоплює частину кредитного ринку і повністю – ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок *інтегрує операції щодо боргових інструментів, інструментів власності, а також їхніх похідних, що виражається через випуск спеціальних документів (цінних паперів), які мають власну вартість і можуть продаватися, купуватися та погашатися.*

Фондовий ринок виступає засобом забезпечення нормального функціонування всіх галузей економіки, а також засобом поєднання державних, інституційних та індивідуальних інтересів, захисту грошових коштів населення від інфляції та поліпшення його матеріального становища.

Інструментами забезпечення обороту фінансових ресурсів на фондовому ринку є цінні папери (рис. 3.4).

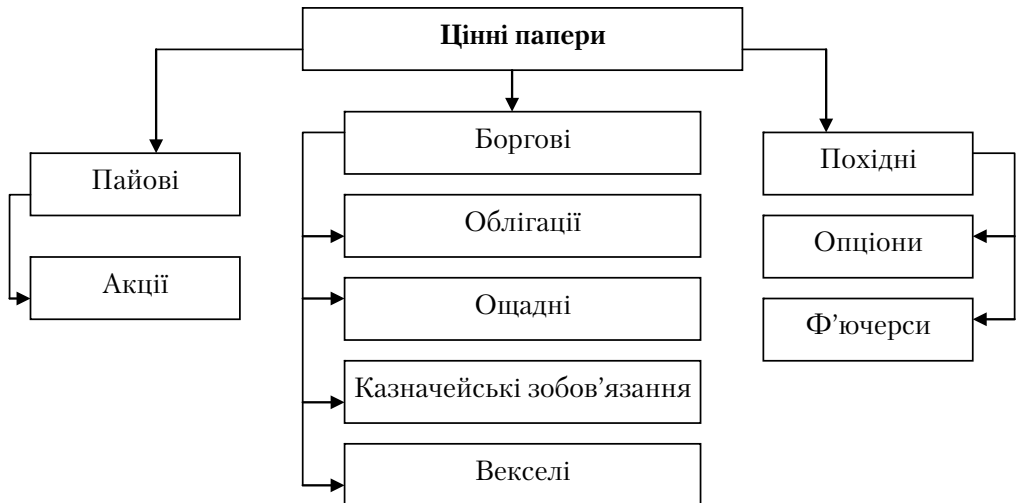

Рис. 3.4. Класифікація цінних паперів

Цінні папери — грошові документи, що засвідчують право володіння та, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або відсотків, а також можливість передавання грошових та інших прав, що випливають з цих документів, іншим особам.

Акція — це документ, який засвідчує право на певну частину власності акціонерного товариства і дає право на отримання доходу від неї у вигляді дивідендів. Існують різні види акцій, які встановлюють різні права їхніх власників: прості й привілейовані; іменні та на пред'явника; паперові та електронні; номінальні та без номіналу; платні та преміальні; з вільним та з обмеженим обігом (рис. 3.5).

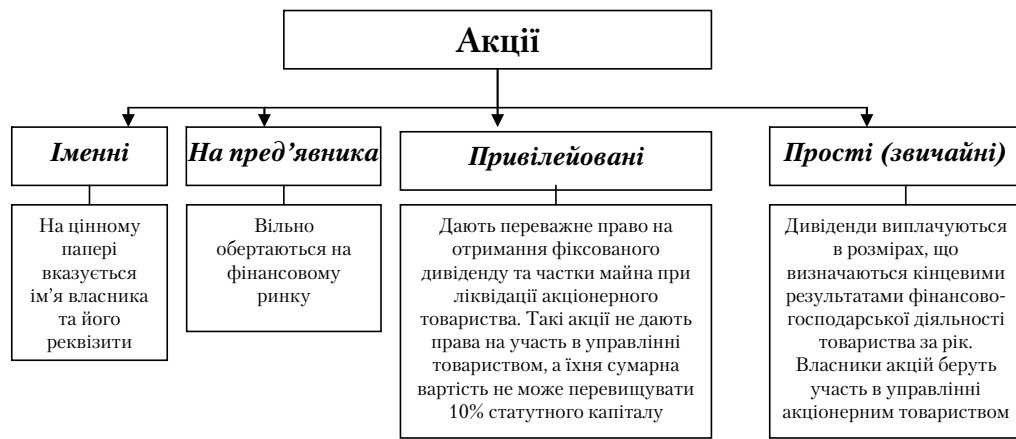

Рис. 3.5. Види акцій та їхня характеристика

Паперові акції — це цінні папери, які емітуються з дотриманням певних вимог щодо їхнього оформлення і друку. Друкування акцій можуть здійснювати тільки уповноважені організації з дотриманням вимог щодо їхнього захисту від підробки. При цьому іменні акції мають найбільш надійний захист, оскільки ведеться книга реєстрації. **Електронні акції** існують у вигляді записів на файлах у комп'ютерах. Облік акцій ведеться в депозитарії.

Номінальні акції — це цінні папери, на яких позначається їхня номінальна вартість. В окремих випадках вона може не вказуватись, тобто це акція без номіналу. **Платні акції** — це акції, що купуються під час їхнього випуску. **Преміальні акції** пов'язані з капіталізацією нагромадженого нерозподіленого прибутку. Вони розподіляються між акціонерами пропорційно кількості придбаних ними платних акцій. **Акції з вільним обігом** можуть без будь-яких обмежень переходити від одного власника до іншого. **Акції з обмеженим обігом** або взагалі не можуть переходити до іншого власника, або тільки в обмежених, раніше визначених випадках.

Облігація — це боргове зобов'язання позичальника перед кредитором, яке оформляється не кредитною угодою, а продажем-купівлею спеціального цінного папера. Облігації поділяються на різні види залежно від емітента, способу виплати доходу, термінів, на які вона випускається, умов обігу та надійності.

Залежно від емітента, тобто того, хто їх випускає, облігації поділяються на державні, місцеві, інституційні, а також корпоративні. **Державні облігації** випускають

центральної органи управління. Як правило, емітентом є Міністерство фінансів. Залучені кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту чи на фінансування певних інвестиційних проектів. *Облігації місцевих позик* випускають місцеві органи управління. *Інституційні облігації* випускаються суб'єктами підприємницької діяльності, фінансовими компаніями, *корпоративні* — акціонерними товариствами.

Казначейські зобов'язання — це вид цінних паперів на пред'явника, які розміщуються серед населення виключно на добровільних засадах і які свідчать про внесення їхнім власником грошових засобів до бюджету й дають право на отримання фінансового доходу. Можуть бути випущені такі види казначейських зобов'язань: довгострокові (від п'яти до десяти років), середньострокові (від одного до п'яти років), короткострокові (до одного року).

Рішення про випуск довго- та середньострокових казначейських зобов'язань приймається урядом.

Ощадний сертифікат — це письмове свідоцтво банку про депонування коштів. Власник сертифіката має право на одержання доходу у вигляді відсотка, розмір якого визначається банком. Банки видають сертифікати строкові та до запитання, іменні та на пред'явника.

Вексель — це письмове й безспірне зобов'язання позичальника сплатити після настання строку певну суму грошей власникові векселя. Векселі є двох видів — прості й переказні. Простий вексель — це письмове зобов'язання, яке позичальник видає кредитору про сплату визначеної суми грошей після настання строку. Переказний вексель є письмовим наказом кредитора позичальникові про сплату йому або тому, кого він зазначить, певної суми грошей після настання строку. Цей вексель набуває сили зобов'язання лише після того, як позичальник акцептує його. Порядок випуску та обігу векселів визначає уряд.

Приватизаційні цінні папери є різновидом державних цінних паперів. Вони надаються лише громадянам і підтверджують право їхніх власників на безкоштовне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, а також земельного фонду.

Депозитне свідоцтво — це цінний папір, який підтверджує, що особа володіє акціями однієї з іноземних корпорацій, які зберігаються в одному з банків, та має право на одержання дивідендів, а також на частку активів цієї корпорації в разі її ліквідації. Депозитні свідоцтва забезпечують доступ корпорацій на іноземні фондові ринки.

Варанти є спеціальним видом цінних паперів. Вони випускаються разом із привілейованими акціями та облігаціями й дають власникові право купувати прості акції за обумовленою ціною протягом обумовленого періоду. Інвестори можуть одержувати прибуток на різниці курсів простих акцій у разі його зростання порівняно з обумовленим у варанті.

Спекулятивними об'єктами фондової торгівлі є також опціони й ф'ючерси.

Опціон — це угода між партнерами, один із яких виписує і продає опціонний сертифікат, а інший купує його, тобто отримує право до обумовленої дати за фіксованою ціною придбати певну кількість акцій в особи, яка виписала опціон, або ж продати їх.

Ф'ючерс також є контрактом, згідно з яким особа, що уклала його, бере на себе зобов'язання після закінчення певного строку продати клієнтові відповідну кількість фінансових інструментів за обумовленою ціною.

Інвестиційні сертифікати — це цінні папери, що випускаються виключно інвестиційним фондом чи інвестиційною компанією і дають право їхньому власнику отримувати дохід у вигляді дивідендів.

Фондова біржа є особливим посередником на ринку цінних паперів, виступаючи центром торгівлі ними. Вона виконує три основні функції — посередницьку, індикативну та регулятивну. Сутність посередницької **функції** полягає в тому, що фондова біржа створює достатні й всебічні умови для торгівлі цінними паперами емітентам, інвесторам та фінансовим посередникам. Індикативна функція фондової біржі полягає в оцінці вартості й привабливості цінних паперів. Регулятивна функція фондової біржі виражається в організації торгівлі цінними паперами.

Грошовому ринку властиві елементи звичайного ринку — попит, пропозиція, ціна (див. 3.2). Особливості грошового ринку визначають особливості кожного з елементів: попит має форму попиту на позики, пропозиція — форму пропозиції позик, а ціна — форму відсотка на позичені кошти.

Розмір відсотка визначається не величиною вартості, яку несуть у собі позичені гроші, а їхньою споживчою вартістю — здатністю надавати позичальнику потрібні блага. Тому розмір відсоткового платежу залежить не лише від розміру позики, а й від терміну її дії.

На грошовому ринку розрізняють кілька видів відсотків: облігаційний, банківський, обліковий, міжбанківський тощо.

Облігаційний відсоток — норма доходу, встановлена за цінними паперами. Він має забезпечити зацікавленість інвесторів у вкладанні грошей у цінні папери. Цей відсоток повинен мати вищу ставку, ніж відсоток за банківськими депозитами, оскільки останні ліквідніші, ніж цінні папери.

Банківський відсоток — узагальнена назва відсотків за операціями банків.

Депозитний відсоток — норма доходу, яку виплачують банки своїм клієнтам за їхніми депозитами.

Позиковий відсоток — норма доходу, яку стягує банк із позичальників за користування позиченими коштами. Ставки позикового відсотка повинні бути вищими за ставки депозитного відсотка, оскільки за рахунок цієї різниці в ставках банки одержують дохід, який називається *маржею*, і формують свій прибуток.

Облігаційний та депозитний відсотки визначають первинну ціну, яку мають гроші на початковому етапі надходження на грошовий ринок. Їхній рівень визначає дохідність найбільш представницьких фінансових активів — облігацій та депозитів. Тому рівень ставок є найвідчутливішим стимулятором пропозиції грошей на ринку.

Наслідки зміни ставки відсотка різні й зачіпають як грошову сферу, так і реальну економіку: виробництво, інвестиційну сферу, сферу обігу тощо.

Зміни ставки відсотка впливають насамперед на попит на грошовому ринку: із зростанням ставки попит знижується, а зі зниженням — підвищується. Оскільки пропозиція грошей автоматично не веде до зміни ставки, на ринку порушується рівновага: при підвищенні ставки виникає надлишок грошей, що загрожує інфляцією, а при зниженні ставки — нестача грошей, що загрожує дефляцією.

Обліковий відсоток є нормою доходу, яку Центральний банк стягує із комерційних банків за позики, видані під заставу комерційних векселів.

Використання облікової ставки Центральним банком при видачі позик комерційним банкам, тобто на самому початку надходження грошей в обіг, перетворює її на офіційний норматив ціни грошей, на який орієнтуються всі суб'єкти грошового ринку. Тому рух ринкових ставок з усіх видів відсотка певною мірою повторює рух ставки облікового відсотка, проте повністю з ним не збігається.

Отже, Центральний банк може використовувати ставку відсотка як інструмент вирівнювання циклічних коливань — стримувати їх на стадії зростання і стимулювати на стадії спаду. Відсоток — важливий інструмент банківської політики, банківської конкуренції, і водночас важливий фактор консолідації банків у цілісну систему. Без правильного використання цього інструмента неможливо забезпечити ефективне функціонування банківської системи.

Таким чином, відсоткові ставки грошового ринку пов'язані зі ставками інших секторів фінансового ринку, а обліковий відсоток Центрального банку, ставка за казначейськими векселями, міжбанківські ставки за одноденними позиками («добові гроші») є базисними для всієї системи відсоткових ставок.

3.2. Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор

Грошовий ринок, як і будь-який інший, існує і функціонує для досягнення певного балансу між **попитом і пропозицією** на всі фінансові інструменти цього ринку і насамперед на гроші. Саме тому необхідно вивчати такі важливі категорії цього ринку, як попит та пропозиція грошей.

Попит на гроші

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

- попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);
- попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Попит на гроші відрізняється від попиту на інші товари. Гроші бажані не задля самих себе, а для того, щоб купувати необхідні товари.

Грішми володіють і накопичують їх у формі багатства через їхню представницьку вартість. Але зберігання грошей на «руках» як форми багатства тривалий час повинно бути обмеженим, оскільки їхній власник втрачає можливість отримувати відсоткові доходи й дивіденди. Тому попит на гроші зумовлений потребою здійснювати трансакційні операції і бажанням володіти активами в майбутньому, тобто утримувати їх як засіб накопичення вартості.

У працях **Дж. М. Кейнса** представлено спрощене тлумачення суті попиту на гроші як попит на одну з альтернативних форм багатства. Для простоти аналізу у кейн-

сіанський моделі попиту: $W = f(M, B)$, представлено лише два компоненти. Особа може зберігати своє багатство у формі або грошей (M), або облігацій (B). При цьому гроші визначаються як актив, що використовується лише у функції засобу обігу. Йдеться про транзакційні гроші, які не приносять доходу, а облігації мають ставку, забезпечуючи їхньому власникові фіксований дохід у вигляді відсотка.

Розглядаючи попит на гроші як на одну з форм попиту на багатство, його можна представити у широкому плані такою формулою:

$$MD = f(rM2, rB, rE, Wn),$$

де попит індивіда на гроші (MD) розглядається як функція від норми відсотка на гроші:

- розміщені в строкових депозитах ($rM2$);
- норми відсотка з облігацій (rB);
- ринкової норми доходу на акції (rE);
- дохід від іншої форми багатства (Wn), в яку індивід інвестував грошові заощадження.

У цілому попит на гроші формується як:

- попит на гроші для операцій (**транзакційний попит**);
- для накопичення купівельної спроможності (**попит на гроші як на актив**), що зумовлено виконанням грошима двох основоположних функцій: як засобу платежу та засобу нагромадження.

Транзакційний (операційний) попит на гроші являє собою попит на гроші для обслуговування усіх видів угод в економіці. Зв'язок між сумою грошей і загальним обсягом операцій в економіці відображений у **рівнянні кількісної теорії грошей**, яке є макроекономічним рівнянням обміну (воно ґрунтується на метрологічних засадах **рівняння І. Фішера**):

$$M \cdot V = P \cdot Y,$$

де M – кількість грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Y – обсяг випуску у реальному вираженні;

$P \cdot Y$ – цінова оцінка випущеної продукції, що задає попит на гроші для операцій;

$M \cdot V$ – кількість грошей, які мають бути сплачені при купівлі виробленої продукції.

Із рівняння обміну випливає **рівняння попиту на гроші**:

$$MD = (P \cdot Y) / V.$$

Рівняння показує, що транзакційний попит на гроші залежить від таких факторів, як абсолютний рівень цін, рівень реального доходу, швидкість обігу грошей. Підвищення цін і зростання реального обсягу виробництва підвищують попит на гроші, зростання швидкості обігу грошей, навпаки, зменшує транзакційний попит. Якщо швидкість обігу грошей та рівень обсягу випуску у реальному вираженні стабільні, то кількість грошей, необхідних для обслуговування угод в економіці, змінюється пропорційно рівню цін.

Відома й інша форма запису **кількісного рівняння обміну**, так зване **кембриджське рівняння**:

$$M = k \times P \times Q,$$

де M — кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя;

P — середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q — загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k — коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V), а саме $k = 1/V$.

Отже, *сукупний попит* на гроші для операцій відображає ту кількість грошей, яку економічні суб'єкти хотіли б мати для фінансування ділових операцій. З економічної точки зору, доцільніше розглядати реальний (скоригований на рівень інфляції) попит на гроші, який визначається з урахуванням їхньої купівельної спроможності — реальної вартості грошей. **Реальні грошові залишки**, або **реальні грошові запаси**, вимірюють той обсяг товарів та послуг, який можна придбати за певну номінальну кількість грошей M/P . Величина M/P отримала назву «*реальних грошових запасів (M/P)*».

Проста функція транзакційного попиту пропорційна реальному доходу, або кількості виробленої продукції має такий вигляд:

$$(M/P)^d = k \cdot Y, \text{ де } k = 1/V.$$

Реальний попит на гроші (скоригований на інфляцію) позитивно пов'язаний із рівнем економічної активності. Якщо зростає реальний дохід, а отже, і обсяг запланованих та непередбачених операцій, то підвищується реальний попит на гроші, і навпаки. Оскільки операційний попит на гроші залежить від рівня реального ВВП і не залежить від відсоткової ставки, його зображено у вигляді вертикальної лінії (рис. 3.6).

На графіку (див. рис. 3.6), зокрема, показано, як змінюється **транзакційний попит на гроші під впливом зміни ВВП**: зростання ВВП збільшує попит на гроші (грошові залишки зростають $+k$) і зсуває лінію попиту праворуч (MD_2), і навпаки, зменшення ВВП зсуває лінію попиту на гроші ліворуч (MD_1), тобто попит зменшується.

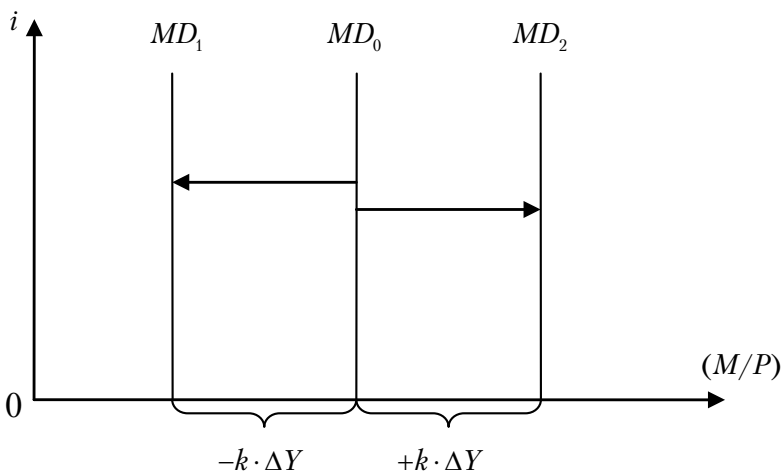

Рис. 3.6. Транзакційний попит на гроші

Попит на гроші як актив — кількість грошей, яку економічні агенти прагнуть зберігати у формі заощаджень, тобто це бажана кількість фінансових активів у грошовій формі. Перевагою володіння грошима є їхня ліквідність. Недоліком володіння грошима як активом порівняно з іншими фінансовими активами (в нашому випадку — облігаціями) є те, що гроші не дають доходу у вигляді відсотка. Володіючи грошима, доводиться жертвувати доходом у вигляді номінальної відсоткової ставки.

Номінальна відсоткова ставка — ставка відсотка, виражена в грошах за поточним курсом (без поправки на інфляцію). Номінальна відсоткова ставка являє собою **альтернативні витрати** або **альтернативну вартість зберігання грошей**. Чим вища відсоткова ставка, тим більше потенційного доходу втрачає економічний агент, який накопичує гроші. Зростання відсоткової ставки змушує економічних агентів перерозподіляти портфель активів — змінювати його структуру: зменшувати запас грошей і, відповідно, збільшувати запас облігацій. Тому підвищення відсоткової ставки зменшує попит на гроші або створює *спекулятивний попит на гроші*.

Спекулятивний попит на гроші пов'язаний із заощадженнями економічних суб'єктів, які (заощадження) зберігаються як запаси цінностей. Іншими словами, спекулятивний попит на гроші пов'язаний з функцією збереження цінностей.

Економічні суб'єкти можуть зберігати свої заощадження у формі готівки або **формі інших активів (облігацій, акцій, депозитних вкладів, нерухомість, золото тощо)**.

Спекулятивний попит на гроші — це певний резерв грошей, за допомогою якого економічні суб'єкти прагнуть застрахувати себе від можливих втрат у результаті коливань ринкової кон'юнктури та відображає обернену залежність величини попиту на реальні грошові залишки з боку активів від динаміки номінальної ставки відсотка:

$$(M/P)^d = L(i).$$

Графічна інтерпретація даної залежності подана на рис. 3.7, де i — відсоткова ставка за облігаціями, акціями та іншими активами.

На рис. 3.7. зображено ситуацію, коли збільшення відсоткової ставки за **цінними паперами** (акціями, облігаціями, депозитними сертифікатами, казначейськими білетами) чи **іншими активами** (нерухомість, золото, дорогоцінні каміння) зменшує спекулятивний попит на гроші:

$$(M/P)^d_1 \rightarrow \text{до } (M/P)^d_2.$$

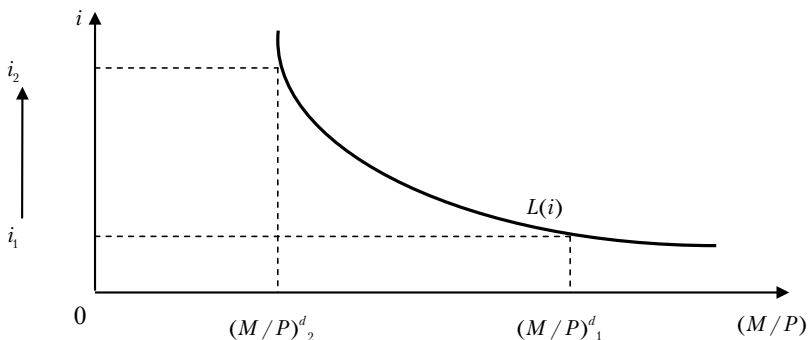

Рис. 3.7. Графік функції попиту на гроші як актив

Реальну альтернативну вартість зберігання грошей визначає реальна ставка відсотка (r) — номінальна відсоткова ставка, що скоригована на рівень інфляції. Ця корекція ведеться відносно очікуваного темпу інфляції, оскільки фактичний майбутній рівень її невідомий.

З урахуванням очікуваної інфляції, функція попиту на гроші як на актив може бути записана так:

$$(M/P)^d = L(r, \pi^e).$$

Якщо реальна відсоткова ставка спадає, то реальний попит на гроші зростає, тому що зменшується реальна альтернативна вартість зберігання грошей.

Чим вищий очікуваний темп інфляції, тим нижчим буде рівень реального попиту на гроші, оскільки лише в цьому випадку зменшується зумовлена інфляцією втрата купівельної спроможності грошей.

Пропозиція грошей та механізм її формування

Під пропозицією грошей (M_S) мається на увазі загальна кількість грошей, що перебувають в обігу; вона складається із агрегатів M_0 , M_1 , M_2 , M_3 .

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Сукупну пропозицію грошей в економіці можна відобразити на рис. 3.8.

Найкраща макроекономічна політика полягає у збільшенні грошей сталим темпом. Він має відповідати щорічному темпу потенційного зростання реального ВВП, тобто пропозиція грошей має стійко зростати на 3–5% за рік («монетарне правило»). Згідно з твердженням монетаристів, дотримання цього правила усуває головну причину нестабільності економіки.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші.

На **рівні окремого економічного суб'єкта (мікрорівні)** пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи, насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, виваженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних.

Грошова база (MB) — сума готівкових грошей (C), які є в обігу поза банками, плюс мінімальні банківські резерви (TR):

$$MB = C + TR.$$

Готівка поза банками є безпосередньою частиною пропозиції грошей, тоді як банківські резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей. Її ще називають грошима активної, або підвищеної, сили, оскільки грошовій базі властивий мультиплікативний вплив на пропозицію грошей.

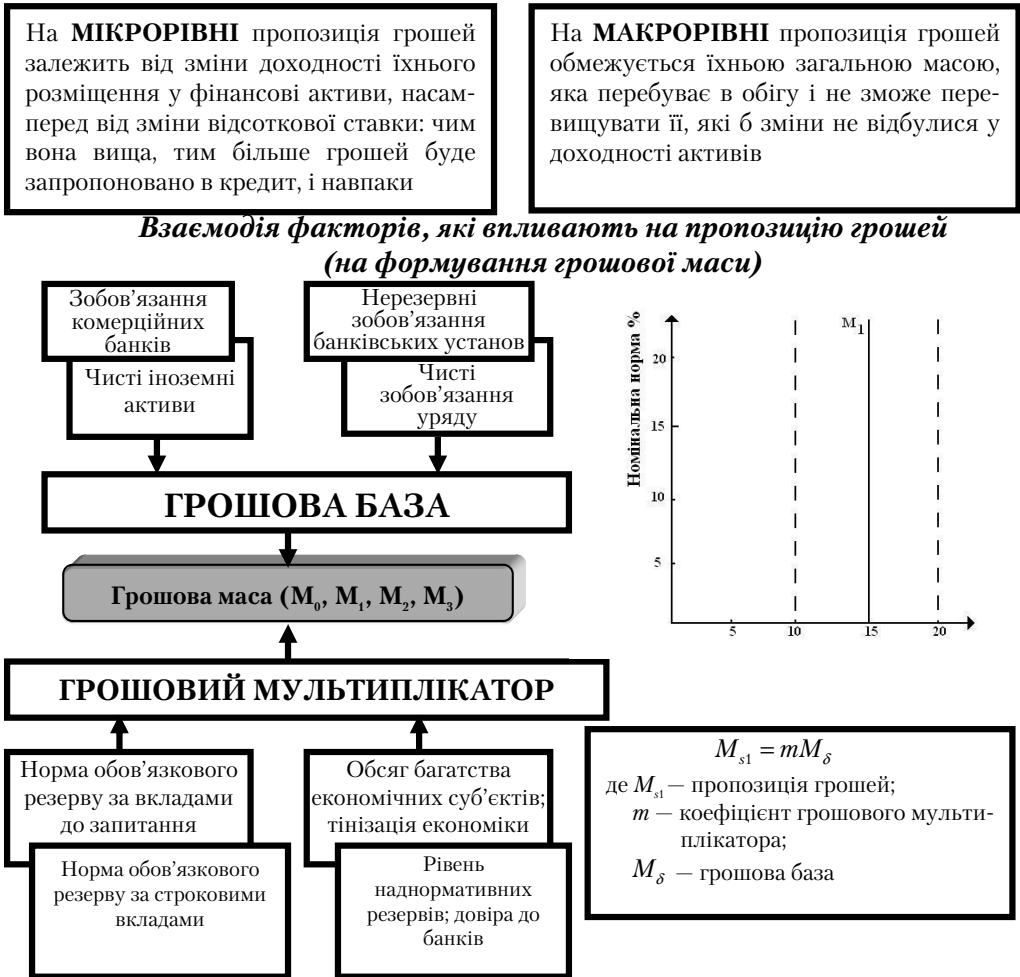

Рис. 3.8. Формування пропозиції грошей на макро- і мікрорівнях

Коефіцієнт депонування грошей характеризує структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді їхнього розподілу між готівковими грошима (C) і коштами на поточних (чекових) депозитах (D). Коефіцієнт депонування – це відношення попиту на готівку до депозитів:

$$cr = C/D.$$

Норма фактичного резервування депозитів (rr) визначається відношенням загальних резервів комерційних банків (TR) до депозитів (D):

$$rr = TR/D.$$

При системі часткового резервування **рівень фактичного резервування (rr)** залежить від норми обов'язкових резервів (R):

$$rr = (R + E)/D,$$

де E — надлишкові резерви;
 R — обов'язкові резерви;
 D — депозити.

Отже, пропозиція грошей є функцією трьох екзогенних змінних: cr , rr , MB .

Враховуючи, що обсяг готівки поза банками визначається сумою депозитів та коефіцієнтом депонування

$$C = cr \times D,$$

загальні резерви — сумою депозитів та нормою фактичного резервування

$$TR = rr \times D,$$

пропозицію грошей можна визначити як

$$M^s = cr \times D + D = D \times (cr + 1),$$

а грошову базу — як

$$MB = cr \times D + rr \times D = D \times (cr + rr),$$

то

$$D = MB / (cr + rr),$$

а

$$M^s = MB \times (cr + 1) / (cr + rr).$$

З цього рівняння видно, що обсяг пропозиції грошей перебуває в прямій залежності від обсягу грошової бази (MB) і в оберненій — від **коефіцієнта депонування** (cr) та **норми резервування** (rr). Коефіцієнт пропорційності між пропозицією грошей і грошовою базою одержав назву **грошового мультиплікатора**, або мультиплікатора грошової бази:

$$M = (cr + 1) / (cr + rr).$$

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли до банку ззовні.

Механізм утворення нових безготівкових грошей можна показати в такій послідовності. Приймаючи різні види внесків на свої поточні рахунки, комерційні банки зобов'язуються повернути клієнтам їхні внески в певні строки з виплатою певного відсотка.

Деяку частину, наприклад 10% загальної суми депозитів, комерційні банки повинні зберігати в центральному банку як обов'язкові резерви. (*Обов'язкові резерви* — це частка банківських депозитів, яка, згідно з вимогами діючих нормативних і законодавчих актів, має зберігатись у формі касової готівки комерційних банків та їхніх депозитів у центральному банку).

Якщо банк вважає за необхідне утримувати на резервному рахунку кошти понад цю суму, то такі кошти називають **надлишковим резервом**.

Видаючи кредит суб'єкту господарювання, банки перетворюють пасивні гроші на активну грошову масу. Банк відкриває рахунок, з якого боржник виписує чеки для розрахунків зі своїми кредиторами. Чеки надходять в інші банки, збільшуючи їхній депозитний потенціал і можливості кредитування. Таким чином, депозитні суми, надходячи в міжбанківський оборот, приводять до самозростання грошової маси.

Ланцюгова реакція охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові кредити та депозити. Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 10%, складемо таблицю створення нових банківських грошей (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Процес створення банківських депозитів

Комерційні банки	Нові депозити	Нові позики	Нові резерви
Банк А	1000	900	100
Банк Б	900	810	90
Банк В	810	729	81
Банк Г	729	656	72
Банк Д	656	590	65
Банк Е	590	531	59
Банк Ж	531	478	53
Сума перших 7 КБ	5217	4695	521
Сума решти банків	4782	4304	478
Разом	10 000	9000	1000

Як бачимо, початкова сума банківських грошей (1000 грн) в процесі багаторазової експансії банківських депозитів зросла до 9000 грн:

$$(1000 + 900 + 810 + 729 + 656 + 590 + 531 + 478 + X = 9000),$$

а загальний ефект багаторазового збільшення банківських депозитів становить 10 000 грн.

Таким чином, ланцюгова реакція збільшення банківських депозитів за ставки резервних вимог у 10% сприяла перетворенню 1 грн початкового вкладу на 10 грн нових банківських грошей або на кожен гривню нових резервів, які увійшли до банківської системи, було створено 10 грн додаткових депозитів (банківських грошей).

Величина грошово-кредитного мультиплікатора як коефіцієнта збільшення кількості грошей в обігу внаслідок операції на монетарному ринку визначається за формулою

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100\%,$$

де MR – норма обов'язкових резервів. У нашому випадку

$$m = \frac{1}{MR} \cdot 100\% = \frac{1}{10} \cdot 100 = 10\%.$$

Ефект кредитного мультиплікатора (максимальна кількість нових кредитних грошей ΔM) на підставі цієї суми наднормативних резервів (E) визначається за формулою

$$\Delta M = E \cdot m = E \cdot \frac{1}{MR} \cdot 100 = 1000 \cdot \frac{1}{10} \cdot 100 = 10\,000 \text{ грн.}$$

Показник грошово-кредитної мультиплікації дає НБУ змогу здійснювати контроль за утворенням нових безготівкових грошей (банківських депозитів) як важливої складової частини загальної маси купівельних і платіжних засобів і, таким чином, дотримуватися вимог закону грошового обігу.

На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується під впливом фактичної грошової маси в обігу, яка й становить природну межу пропозиції грошей. Тому останню у відповідних умовах можна вважати постійним фактором, який не залежить від динаміки відсоткової ставки. Лише додаткова емісія здатна розширити пропозицію грошей понад природну межу (див. рис. 3.8).

Чим вищий рівень прибутку в суспільстві, тим більше укладається угод; чим вищий рівень цін, тим більше необхідно грошей для укладання угод у межах національної економіки. Модель **грошового ринку** подано на рис. 3.9.

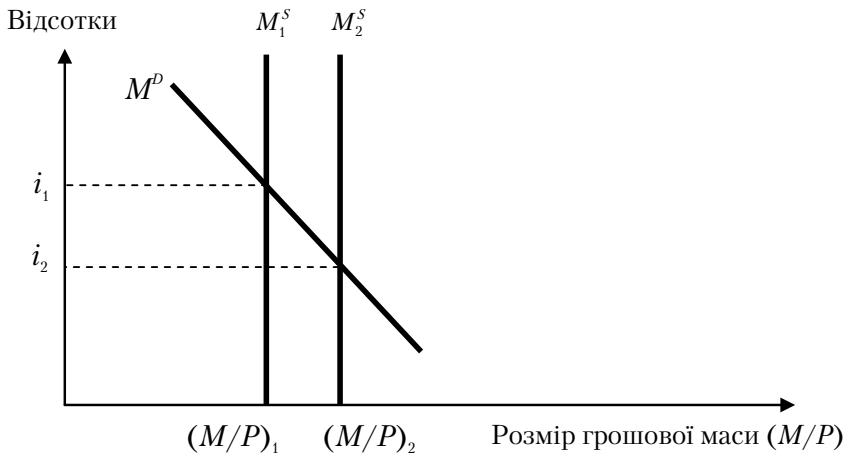

Рис. 3.9. Проста модель ринку грошей

На горизонтальній осі відкладається розмір грошової маси (скоригований на рівень інфляції — M/P), а на вертикальній — відсоток (ціна грошей — i).

Попит на грошову масу зменшується із збільшенням відсотка. Чим більший відсоток, тим менш розумно зберігати свої кошти у вигляді готівки. Краще мати їх у вигляді засобів, що дають прибуток. Зі зниженням відсоткової ставки попит на грошову масу зростає.

Грошовий ринок слід розглядати як механізм відносин між юридичними особами, які потребують коштів для свого розвитку, з одного боку, і організаціями й громадянами (населенням, домашніми господарствами), які можуть надати такі кошти, — з іншого.

Цей ринок поєднує три головні складові: обліковий, міжбанківський і валютний ринки. Усі вони виконують декілька основних функцій, у чому й полягає їхня схожість:

- об'єднання дрібних заощаджень населення, держави, приватного бізнесу, закордонних інвесторів і створення потужних грошових фондів;
- трансформація цих коштів у позиковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування підприємств (фірм);

- спрямування частини коштів на міжбанківський ринок, що забезпечує стійкість кредитної системи, а також процес розширеного відтворення через видачу опосередкованих позик за схемами:
  - центральний банк — комерційний банк;
  - комерційний банк — комерційний банк;
  - комерційний банк — підприємство, населення;
- надання позик державним органам для вирішення невідкладних завдань, покриття дефіциту бюджету.

Якщо припустити, що Національний банк України збільшив ринкову пропозицію грошей, то її крива зміститься в положення M^S_2 . За даної відсоткової ставки рівновага порушується: $M^S_2 > M^d$. Але ринок тяжіє до рівноваги. Механізм відновлення рівноваги буде таким:

- перевищення пропозиції над попитом викликає появу надлишкових грошей, які спрямовуються на придбання облігацій (або інших цінних паперів та ліквідних активів);
- надлишкові гроші збільшують попит на облігації, що підвищує їх ціну;
- зростання цін на облігації викликає зниження відсоткової ставки $i_1 \rightarrow i_2$.

На рис. 3.9 вона зменшиться до i_2 , що збільшить грошовий попит до рівня грошової пропозиції і врівноважить грошовий ринок, регулюючи грошову пропозицію через комерційні банки.

Таким чином, грошовий ринок дає змогу здійснювати накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового капіталу між сферами національної економіки. Водночас це — синтез ринків різних засобів платежу. Як переконує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, угоди на грошовому ринку опосередковуються, по-перше, кредитними інститутами (комерційними банками або іншими установами), які беруть у борг або надають грошові позики, по-друге — інвестиційними або аналогічними організаціями, які забезпечують випуск і обіг різного роду боргових зобов'язань, що реалізуються за гроші на обліковому ринку.

Отже, грошовий ринок може бути представлений ринком готівки і ринком боргових зобов'язань (облікових або боргових інструментів).

3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості

Обліковий ринок — частина грошового ринку, де короткострокові грошові ресурси перерозподіляються між кредитними інститутами шляхом купівлі-продажу векселів і цінних паперів з термінами погашення, як правило, до одного року.

Обліковий ринок виник у XIX ст. в процесі розвитку торгівлі і банківської справи. Його основа — облікові і переоблікові операції банків, тобто купівля-продаж основних першокласних комерційних векселів для мобілізації коштів, отримання прибутку, інвестування, регулювання ліквідності тощо.

З кінця XIX ст. отримав розвиток ринок короткострокових казначейських векселів, які викуповуються для фінансування державного боргу. Їх продають і купують із

дисконтом. Поняття облікового ринку в деяких країнах поширюється також на операції з державними облігаціями, до погашення яких залишилося не більше як 5 років.

Облікові ставки значною мірою визначаються ставкою центрального банку, оскільки останній регулює операції грошового ринку і розмір грошової маси, що перебувають в обігу. Операції на обліковому ринку мають велике значення для управління державним боргом.

До інституційної структури облікового ринку входять такі елементи:

- центральний банк (в Україні — Національний банк України);
- комерційні банки;
- спеціальні кредитні інститути, кошти яких формуються за рахунок залучення онкольних кредитів і 7-денних позик банків (під цінні папери).

Велике значення на обліковому ринку мають онкольний та вексельний кредити.

Онкольний кредит (*on-call credit*) — короткостроковий кредит, який погашається на першу вимогу.

Він видається під забезпечення комерційними, казначейськими й іншими векселями, цінними паперами, товарами; погашається позичальником звичайно з попередженням за 2–7 днів. Онкольний кредит вважається найліквіднішою статтею активу банку після касової готівки. Відсоткові ставки за онкольними позиками нижчі порівняно з іншими видами позик.

Обліковий ринок і його інститути допомагають підприємствам здійснювати фінансування на основі короткострокового залучення капіталу — вексельних кредитів. За допомогою комерційних векселів закуповується сировина і товари; погашаються вони за рахунок виручки від проданого готового товару. Вексельний кредит надається здебільшого постачальникам.

Вексельний кредит — це банківська операція з урахування (дисконту) векселів і видачі позик до запитання під забезпечення векселів.

Зарахування, або **дисконт**, векселів полягає в тому, що банк, придбавши вексель з іменним індосаментом, негайно його оплачує пред'явникові, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну. За достроковий платіж банк отримує з номінальної суми векселя певну винагороду на свою користь, тобто вексель оплачується зі знижкою. Різниця між сумою, яку банк заплатив, придбавши вексель, і сумою, яку він отримує за цим векселем у термін платежу, називається **зарахуванням**, або **дисконтом**.

Для підприємств, які інтенсивно використовують векселі, прийнятнішим видом вексельного кредиту є позики, що видаються під заставу векселів. Банки можуть відкривати клієнтам за їхньою заявою спеціальні позикові рахунки і відображати на них суму наданої позики під забезпечення прийнятих векселів. Векселі приймаються (депонуються) при цьому не на повну вартість, а на 60–90% їхньої номінальної суми, залежно від розміру, визначеного банком конкретному клієнтові, зважаючи на його кредитоспроможність і надійність пред'явлених ним векселів.

Основними інструментами на обліковому ринку є банківські, казначейські і комерційні векселі, інші види короткострокових зобов'язань.

Банківський вексель — це вексель, що засвідчує право його власника одержати і безумовне зобов'язання векселедавця сплатити при настанні обумовленого терміну визначену суму грошей особі, яка дала гроші в кредит банку. Допомагає банкам акумулювати гроші, а векселетримачам одержувати прибуток. Виконує функцію термі-

нового депозиту (від 1 тижня до 1 року) і є засобом накопичення. Може використовуватися векселетримачем як застава.

Банківський вексель дає змогу вигідно розмістити капітал завдяки багаторазовій оборотності, а також високому вищому, ніж за депозитними вкладками. Банківські векселі можуть бути засобами платежу.

Казначейський вексель — один із видів державних цінних паперів, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння цими паперами.

Це короткострокові зобов'язання держави (терміном до 12 місяців). Казначейські векселі випускаються на пред'явника і обертуються на ринку цінних паперів. Випускають їх центральні банки за дорученням Міністерства фінансів (казначейства) за ціною, меншою від номіналу. Казначейські векселі можуть купувати комерційні банки, а також центральний банк. Широка їхня емісія приховує в собі загрозу інфляції, оскільки це сурогати грошей, які легко можуть перетворюватись на капітал або депозити. Для комерційних банків це високоліквідні активи, що не приносять високого прибутку; вони є соло-векселями. В Україні казначейські векселі до останнього часу не застосовувалися в обігу.

Комерційний вексель — це вексель, який видається позичальником під заставу товару.

Розрізняють векселі простий і переказний. **Простий вексель (соло-вексель)** містить просте, нічим не обумовлене зобов'язання векселедавця заплатити власникові векселя після зазначеного терміну певну суму. **Переказний вексель (тратта)** містить письмову вказівку векселетримача (трасанта), що адресована платникові (трасату), заплатити третій особі (ремітенту) певну суму грошей у визначений термін. Термін обороту тратти — до 90 днів. Переказний вексель повинен мати *акцепт* — зобов'язання платника (трасата) оплатити цей вексель (тратту) при настанні вказаного в ньому терміну. Акцепт оформлюється написом на векселі («Акцептований») і підписом платника. За допомогою акцепту особа, що вказана у векселі як платник, стає акцептантом, тобто головним вексельним боржником. Акцептант відповідає за оплату векселя в зазначений термін, і в разі несплати власник векселя може подати позов проти акцептанта.

Акцептовані банками векселі використовуються при наданні банками позик один одному. Можливий облік (*нотація*) тратти — її продаж комерційному банку до настання терміну платежу. При цьому необхідний *аваль* — гарантія платежу авалістом (в даному випадку комерційним банком) за траттою. Оформлюється аваль або гарантійним написом («Як аваліст за ...»), або видачею окремого документа. Передача векселів здійснюється за допомогою *індосаменту* — передатного напису.

Банківський акцепт — згода банку на оплату платіжних документів, форма гарантії їхньої оплати; оформлюється банком-акцептантом у вигляді відповідного напису.

Банківські акцепти — це акцептовані комерційними банками тратти з терміном оплати, як правило, до 180 днів. Наприклад, у США ринок банківських акцептів характеризується високою активністю, а найцінніші папери придатні для переобліку в федеральних резервних банках.

Депозитний сертифікат — письмове свідоцтво комерційного банку про депонування грошових ресурсів, яке свідчить про право вкладника на отримання депозиту (внеску).

Депозитні сертифікати бувають *термінові* і *до запитання*. На ринку обертаються термінові депозитні сертифікати; вони можуть бути продані вкладниками банку або дилерами з втратою відсотків або передані однією особою іншій за допомогою передатного напису. Як правило, депозитні сертифікати випускаються на великі суми.

Чек — складений за встановленою формою документ, який містить письмовий наказ власника рахунка в комерційному банку заплатити певну суму грошей чеко-тримачеві.

В Україні чеки використовуються для безготівкових розрахунків, а також для отримання готівки з рахунка (грошовий чек). Чеки бувають:

- *ордерні* — написані на певну особу з обов'язковим попередженням про наказ заплатити;
- *чеки на пред'явника* — без найменування отримувача;
- *іменні* — на певну особу.

Чекодавець, як правило, пред'являє чек у свій банк на інкасо. Чек замінює гроші в платіжному обігу, виступає в ролі кредитних грошей. Він повинен мати покриття. Обіг чеків у різних країнах регулюється законами про чеки і Женевською конвенцією. При обігу банківського чека не вказується, кому або за чий наказом необхідно платити, тобто ставиться тільки напис індосаменту. Чек може бути просто переданий іншій особі.

Таким чином, на обліковому ринку обертається величезна маса короткострокових цінних паперів, головна характеристика яких — висока ліквідність і мобільність.

3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку

Міжбанківський ринок відіграє важливу роль у забезпеченні нормальних умов функціонування грошового ринку. Він є об'єктом державного регулювання, слугує механізмом впливу державних органів на діяльність комерційних банків, стан грошово-кредитної і валютної системи і безпосередньо на економіку в цілому.

Міжбанківський ринок — *частина фінансового ринку, де тимчасово вільні грошові ресурси кредитних установ залучаються і розміщуються банками між собою переважно у формі міжбанківських депозитів на короткі терміни.*

Міжбанківські депозити, які надаються в межах кореспондентських відносин між банками, відіграють роль інструмента налагодження тісніших і довірливіших відносин між банками. Тимчасово вільні кошти у банку виникають через відсутність необхідного попиту на фінансовому ринку або не вигідність розміщення кредитних ресурсів серед клієнтів.

Найпоширеніші терміни депозитів — один, три і шість місяців, граничні — від одного дня до двох років. Засоби міжбанківського ринку використовуються комерційними банками не тільки для короткострокових, а й для середньо- і довгострокових активних операцій, регулювання балансів, виконання вимог центральних банків. Відсоткові ставки враховують власні витрати банків, прийнятий ними кредитний ризик, співвідношення попиту і пропозиції та інші фактори. Вони є базовими при розрахунку відсоткових ставок за іншими, довгостроковішими кредитами на національному і міжнародному ринках позикових капіталів.

Міжбанківські депозити пов'язані з активними депозитними операціями банків, тобто вкладенням тимчасово вільних коштів одних банків у інші кредитні установи, у тому числі центральний банк. Внесення депозитів комерційними банками в центральний банк у межах обов'язкових резервів є одним із методів регулювання сукупного грошового обігу країни. Відповідно до чинного законодавства, в Україні комерційні банки мають право на одержання від НБУ як банку останньої інстанції кредитів через кредитні аукціони, ломбардні операції, переоблік векселів на умовах двосторонніх угод.

Міжбанківські кредити — одне з основних джерел формування банківських кредитів. Одержання кредитів в інших банках дає можливість банківським установам поповнювати власні кредитні ресурси. У разі надлишку ресурсів банк розміщує їх на міжбанківському ринку, а в разі нестачі — купує на ринку. Ринок міжбанківських кредитів є важливою складовою фінансового ринку. На практиці використовуються такі основні різновиди міжбанківського кредиту:

- овердрафт за кореспондентськими рахунками: на відповідному рахунку обліковуються суми дебетових (кредитових) залишків на кореспондентських рахунках банків на кінець операційного дня;
- кредити овернайт, які надані (отримані) іншим банком: вони надаються банкам на термін не більше одного операційного дня. Цей вид міжбанківського кредиту використовується для завершення розрахунків поточного дня;
- кошти, які надані (отримані) іншим банком за операціями РЕПО. Ці операції пов'язані з купівлею цінних паперів на певний період з умовою зворотного їх викупу за заздалегідь обумовленою ціною або з умовою безвідкличної гарантії погашення в разі, якщо термін операції РЕПО збігається з терміном погашення цінних паперів.

В Україні суб'єктами міжбанківського ринку є комерційні банки, які виступають у ролі фінансових посередників при перерозподілі коштів і здійсненні платежів на фінансовому ринку. НБУ проводить операції з рефінансування комерційних банків. Кредитні ресурси надаються у вигляді прямих і ломбардних кредитів, переобліку векселів і проведення кредитних аукціонів. Ці операції проводяться тоді, коли комерційні банки зазнають труднощів і не можуть у короткий час залучити ресурси з інших джерел. НБУ відіграє роль кредитора останньої інстанції. Такі кредити короткострокові, видаються під високі відсотки і потребують забезпечення заставою.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає суть грошового ринку?
2. Назвіть основні інститути грошового ринку.
3. Яка роль грошового ринку в економіці?
4. Назвіть елементи грошового ринку.
5. Дайте визначення облікового ринку.
6. Чому облікові ставки цього ринку визначаються ставкою Центрального банку?
7. Дайте характеристику цінним паперам, які перебувають в обігу на обліковому ринку.
8. В якій формі залучаються і розміщуються вільні ресурси кредитних інститутів на міжбанківському ринку?
9. Чому комерційні банки використовують у своїй діяльності міжбанківські депозити?
10. Яку роль у становленні ринкової економіки України відіграють засоби міжбанківського ринку?
11. Розкрийте мотиви і чинники попиту на гроші.
12. Охарактеризуйте механізм формування пропозиції грошей на мікро- та макро- рівнях.
13. Розкрийте сутність грошово-кредитного мультиплікатора.
14. Які мотиви визначив Дж. М. Кейнс щодо накопичення грошей?
15. Чи ціна на грошовому ринку відрізняється від ціни на товарному ринку?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть, економічна структура і характеристика грошового ринку.
2. Мотиви та чинники, що визначають параметри попиту на гроші.
3. Попит на гроші та його складові.
4. Трансакційний та номінальний попит на гроші, їх рівняння та функція.
5. Попит на гроші як на актив та його графічна інтерпретація.
6. Механізм формування пропозиції грошей.
7. Рівновага на грошовому ринку та відсоток. Фактори, які визначають рівновагу на грошовому ринку.
8. Залежність індивідуальних пропозицій заощаджень (на рівні окремих економічних суб'єктів) від рівня відсоткової ставки.
9. Залежність попиту на гроші від рівня відсотка.
10. Банківська система у створенні пропозиції грошей на фінансовому ринку.
11. Процес грошово-кредитної мультиплікації.
12. Основні чинники сучасної облікової політики НБУ.

Теми рефератів

1. Роль банківської системи в формуванні пропозиції грошей.
2. Міжбанківська валютна біржа України та її вплив на грошовий ринок.

Тестові завдання

1. Грошовий попит складається з таких елементів:

- а) попит на гроші як пасиви;
- б) попит на гроші для угод;
- в) попит на гроші як активи.

2. За видами інструментів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) короткострокових позик;
- в) позикових капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

3. Грошова база — це:

- а) кількість номінальних грошей в обігу;
- б) окремі сукупності грошових активів, які різняться між собою рівнем ліквідності;
- в) гроші високої ефективності, за зміни яких мультиплікативно змінюється грошова маса.

4. За інституційними ознаками грошовий ринок поділяється на:

- а) фондовий ринок;
- б) міжбанківський ринок;
- в) ринок капіталів;
- г) товарний ринок;
- д) ринок грошей;
- е) ринок банківських кредитів.

5. За економічним призначенням та ліквідністю фінансових активів грошовий ринок поділяється на ринок:

- а) цінних паперів;
- б) ринок грошей;
- в) ринок капіталів;
- г) короткострокових фінансових активів;
- д) середньо- і довгострокових позик.

6. Визначальними чинниками впливу на попит на гроші є:

- а) ставка обов'язкових резервів;
- б) рівень цін;
- в) рівень реальних доходів;
- г) норма відсотка.

7. Сукупний попит на гроші містить попит на:

- а) активи;
- б) гроші для трансакцій;
- в) запас грошей.

8. Яка існує залежність між альтернативною вартістю зберігання грошей і відсотковою ставкою:

- а) пряма;
- б) обернена;
- в) зв'язку немає?

9. Попит на гроші залежить від економічних змінних:

- а) інфляції;
- б) реальних доходів;
- в) норми відсотка;
- г) банківських резервів;
- д) рівня цін;
- е) грошової бази.

10. Як повинна змінитися пропозиція грошей, щоб при незмінному попиті рівноважна відсоткова ставка знизилася:

- а) зрости;
- б) знизитися;
- в) залишитися незмінною?

11. Чим нижча ставка позичкового процента, тим:

- а) вищий інвестиційний попит на гроші;
- б) вища частка заощаджень;
- в) нижчий попит на гроші;
- г) більша перевага віддається ліквідності.

12. Як зростання динаміки цін впливає на величину реального попиту на гроші:

- а) збільшує попит;
- б) зменшує попит;
- в) не змінює попиту на реальні залишки грошей?

13. Якщо номінальний ВВП скоротиться, тоді:

- а) трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші залишаться незмінними;
- б) скоротиться трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші;
- в) зросте трансакційний попит на гроші, але скоротиться загальний попит на гроші;
- г) скоротиться трансакційний попит на гроші, але зросте загальний попит на гроші;
- д) зросте трансакційний попит на гроші і загальний попит на гроші.

14. Економічними методами регулювання грошової маси в обігу є:

- а) визначення відсоткових ставок за кредити;

- б) визначення норм обов'язкових резервів в НБУ;
- в) купівля та продаж зарубіжної валюти;
- д) маніпуляції з державними цінними паперами.

15. Якщо попит на гроші і пропозиція грошей будуть зростати, тоді:

- а) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка скоротяться;
- б) рівноважна кількість грошей і рівноважна відсоткова ставка зростуть;
- в) рівноважна відсоткова ставка зросте, а зміну кількості грошей передбачити неможливо;
- г) рівноважна кількість грошей зросте, а зміну рівноважної відсоткової ставки передбачити неможливо;
- д) неможливо передбачити зміну кількості грошей і рівноважної відсоткової ставки.

16. Грошова база складається з:

- а) різниці готівки в обігу і готівки в резервах комерційних банків;
- б) обсягу готівки і депозитів;
- в) суми готівки в обігу, готівки в сейфах і резервів комерційних банків, що є на рахунку в ЦБ.

Загальні

Задача 1

Клієнт вносить у банк 4000 грошових одиниць готівкою. Після цього комерційний банк збільшує свої резерви на таку саму суму і видає позичку в розмірі 2000 одиниць. Як саме після проведених трьох операцій (абстрагуючись від усіх інших) зміниться грошова пропозиція?

- а) зменшиться на 2000 гр. од.;
- б) збільшиться на 2000 гр. од.;
- в) зменшиться на 4000 гр. од.;
- г) збільшиться на 4000 гр. од.;
- д) збільшиться на 6000 гр. од.?

Задача 2

Готівка становить 110 000 млн грн, поточні вклади — 65 000 млн грн, ощадні вклади — 100 000 млн грн, строкові вклади — 56 000 млн грн. Визначте величину агрегату M_2 .

Задача 3

Надлишкові резерви комерційного банку становлять 150 000 грн. Новий перспективний клієнт цього банку отримує позику в максимально можливому розмірі. Перша половина цієї позики надається у формі відкриття поточного рахунка, а друга — готівкою. Норма резервування становить 40%. Яким буде максимально можливе збільшення пропозиції грошей за грошовим мультиплікатором M_1 ?

Задача 4

Визначте кількість грошей, необхідну як засіб обігу за таких умов: сума цін реалізованих товарів (послуг, робіт) 580 млрд грн; сума цін товарів (послуг, робіт), що продані з відстрочкою платежу, — 120 млрд грн; сума платежів за довгостроковими зобов'язаннями, строки яких настали, — 110 млрд грн; сума взаємопогашуваних платежів — 30 млрд грн; середнє число оборотів грошової одиниці за рік — 5.

Задача 5

Трансакційний попит на гроші становить 400 млн грн.

а) заповніть табл. 1.

Таблиця 1

Ставка відсотка	Обсяг попиту на гроші з боку активів, (млн грн)	Загальний попит на гроші
14	30	
13	50	
12	70	
11	90	
10	110	
9	130	
8	150	

б) пропозиція грошей становить 510 млн грн. Визначте рівноважну ставку відсотка;

в) визначте величину рівноважної ставки відсотка, якщо пропозиція грошей зросла до 530 млн грн; скоротилася до 450 млн грн. Величина R (обов'язкова резервна норма) дорівнює 0,25. Обсяг депозитів у два рази більший від обсягу готівки. Підрахуйте грошовий мультиплікатор з урахуванням готівки.

Задача 6

1. Розрахуйте розмір нових кредитних ресурсів для перших 8-ми банків, що користуються коштами депозитів, за умови що в комерційному банку їх розміщено на суму 3,5 млн грн.

2. Обчисліть максимально можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 16%.

Задача 7

Якщо норма обов'язкових резервів становить 15%, то чому дорівнює грошово-кредитний мультиплікатор?

Задача 8

У комерційному банку розміщено депозит на суму 27 000 грн. Як саме вплине збільшення норми обов'язкових резервів з 10 до 15% на розмір кредитних ресурсів для перших 8-ми комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, а також на розмір грошової маси в обороті.

Задача 9

Розрахуйте максимально можливий та реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації за такими даними: норма обов'язкових резервів становить 19%, готівка

поза банками — 202 млрд грн, банківські резерви — 134 млрд грн, загальна сума депозитів банківської системи — 578 млрд грн.

Задача 10

Знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 , якщо обсяг готівки поза банками становить 132 млрд грн, розмір банківських резервів, що сформовані по короткостроковим залученням, — 98 млрд грн, а величина грошового агрегату M_1 — 301 млрд грн.

Задача 11

Розрахуйте агрегати грошової маси та знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_2 , якщо:

- депозити, залучені банківською системою, становлять 200 млрд грн;
- співвідношення готівки поза банками та депозитів можна визначити як 3:4;
- частка строкових депозитів у їхній загальній величині становить 22%;
- кошти на розрахункових рахунках — 46 млрд грн;
- цінні папери, крім акцій, — 12 млрд грн;
- наднормові резерви комерційних банків, що сформовані за депозитними операціями, становлять 39 млрд грн;
- норма обов'язкового резервування визначена НБУ в розмірі 10%.

Задача 12

ВВП країни у 2007 р. становив 250 млрд грн, а грошовий попит — 50 млрд грн. У 2008 р. ВВП збільшився на 7%, а швидкість обертання грошей і рівень цін не змінилися.

Чому дорівнює попит на гроші у 2008 р.?

Задача 13

Національний банк вирішив збільшити пропозицію грошей на 220 млрд грн. На скільки треба збільшити грошову базу за умови, що коефіцієнт депонування дорівнює 0,2, а резервна норма становить 12%.

Задача 14

Загальні резерви комерційного банку становлять (R) — 670 млн грн, депозити — 1 270 млн грн. Норма обов'язкових банківських резервів складає 14%.

Як може змінитися пропозиція кредитних грошей, якщо банк вирішить використати свої надлишкові резерви для видачі кредитів?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1. Розрахуйте розмір нових кредитних ресурсів для перших 7-ми банків, що користуються коштами депозитів, за умови, що в комерційному банку їх розміщено на суму 2,2 млн грн.

2. Обчисліть максимально можливе збільшення грошової маси в обороті, якщо норма обов'язкового резервування становить 12%.

Розв'язок.

Під впливом здійснення банками операцій на монетарному ринку з метою отримання прибутку через кредитування своїх клієнтів зумовлює загальне зростання грошової маси в обороті та створює ланцюгову реакцію, яка охоплює інші банки і, таким чином, у банківській системі виникають нові й нові кредити та депозити. Виходячи з того, що норма обов'язкового резерву становить 12%, складемо таблицю кредитних ресурсів для перших 7-ми банків, що використовуватимуть кошти з цих депозитних рахунків для здійснення кредитних та депозитних операцій, створюючи нові банківські гроші (табл. 2).

Таблиця 2

Банк	Кошти на нових депозитних рахунках (загальний резерв), млн грн	Кошти на кор. рахунках в НБУ (обов'язковий резерв), млн грн	Нові кредитні ресурси (вільний резерв), млн грн
Банк № 1	2,2	$2,2 \times 12\% = 0,264$	$2,2 - 0,264 = 1,936$
Банк № 2	1,936	$1,936 \times 12\% = 0,232$	$1,936 - 0,232 = 1,704$
Банк № 3	1,704	$1,704 \times 12\% = 0,205$	$1,704 - 0,205 = 1,499$
Банк № 4	1,499	$1,499 \times 12\% = 0,180$	$1,499 - 0,180 = 1,319$
Банк № 5	1,319	$1,319 \times 12\% = 0,158$	$1,319 - 0,158 = 1,161$
Банк № 6	1,161	$1,161 \times 12\% = 0,139$	$1,161 - 0,139 = 1,022$
Банк № 7	1,022	$1,022 \times 12\% = 0,123$	$1,022 - 0,123 = 0,899$
Всього			9,54

Максимально можливе збільшення грошової маси в обороті розраховується через грошово-кредитний мультиплікатор:

$$\Delta M = \Delta R \times m,$$

де ΔR – приріст резервів, що спричинює процес грошово-кредитної мультиплікації;
 m – грошово-кредитний мультиплікатор.

$$m = \frac{1}{0,12} = 8,334;$$

$$\Delta M = 2,2 \times 8,334 = 18,335 \text{ (млн грн)}.$$

Відповідь:

- 1) обсяг нових кредитних ресурсів становить 9,54 млн грн;
- 2) максимально можливе збільшення грошової маси в обороті – 18,335 млн грн.

Приклад 2

Якщо норма обов'язкових резервів становить 13%, то чому дорівнює грошово-кредитний мультиплікатор?

Розв'язок.

Величину грошово-кредитного мультиплікатора знаходимо за формулою

$$m = \frac{1}{r} = \frac{1}{0,13} = 7,69.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система може створити 7,69 грн.

Відповідь: величина грошового мультиплікатора при нормі обов'язкових резервів у 13% становить 7,69.

Приклад 3

У комерційному банку розміщено депозит на суму 10 000 грн. Як саме вплине збільшення норми обов'язкових резервів з 11 до 14% на розмір кредитних ресурсів для перших 5-ти комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, а також на розмір грошової маси в обороті?

Розв'язок.

Розрахунок кредитних ресурсів банків проведемо в табл. 3.

Таблиця 3

Банк	Нові депозити (загальний резерв)		Кошти в НБУ (обов'язковий резерв)		Нові кредитні ресурси (вільний резерв)	
	11%	14%	11%	14%	11%	14%
Банк № 1	10 000	10 000	1100	1400	8 900	8 600
Банк № 2	8 900	8 600	979	1204	7 921	7 396
Банк № 3	7 921	7 396	871,3	1035,4	7 049,7	6 360,6
Банк № 4	7 049,7	6 360,6	775,5	890,5	6 274,2	5 470,1
Банк № 5	6 274,2	5 470,1	690,2	765,8	5 584	4 704,3
Усього					35 728,9	32 531,0

Зв'язок між нормою обов'язкових резервів та розміром грошової маси в обороті проявляється через грошово-кредитний мультиплікатор.

$$m = \frac{1}{0,11} = 9,09;$$

$$\Delta M_1 = 10\,000 \times 9,09 = 90\,909 \text{ (грн);}$$

$$m = \frac{1}{0,14} = 7,14;$$

$$\Delta M_1 = 10\,000 \times 7,14 = 71\,400 \text{ (грн).}$$

Відповідь:

- збільшення норми обов'язкових резервів з 11 до 14% призведе до зменшення кредитних ресурсів перших 5-ти комерційних банків, які використовують кошти цього депозиту, на: 35 728,9 – 32 531,0 = 3 197,9 грн;
- можливий приріст грошової маси буде менший на 90 909 – 71 400 = 19 509 грн.

Приклад 4

Розрахуйте максимально можливий та реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації за такими даними: норма обов'язкових резервів становить 11%, готівка поза банками — 111 млрд грн, банківські резерви — 120 млрд грн, загальна сума депозитів банківської системи — 480 млрд грн.

Розв'язок.

Максимально можливий рівень грошово-кредитної мультиплікації оцінюється, виходячи з розрахунку мультиплікатора на основі норми обов'язкового резервування, що встановлена НБУ:

$$m = \frac{1}{r} = \frac{1}{0,11} = 9,09.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система може створити 9,09 грн.

Реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації оцінюється, виходячи з розрахунку мультиплікатора на основі порівняння суми готівки та депозитів банківської системи із сумою готівки та банківських резервів:

$$m = \frac{M_0 + D}{M_0 + R},$$

де M_0 — готівка поза банками;

D — величина коштів, залучених банками на депозити;

R — банківські резерви.

$$m = \frac{111 + 480}{111 + 120} = 2,56.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система фактично створила 2,56 грн.

Відповідь:

- максимально можливий рівень грошово-кредитної мультиплікації — 9,09 грн;
- реальний рівень грошово-кредитної мультиплікації — 2,56 грн.

Приклад 5

Знайдіть значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 , якщо обсяг готівки поза банками становить 120 млрд грн, розмір банківських резервів, що сформовані за короткостроковими залученнями, 76 млрд грн, а величина грошового агрегату M_1 — 250 млрд грн.

Розв'язок.

Значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 знаходимо за формулою

$$m_{\text{по-}M_1} = \frac{M_1}{M_0 + R};$$

$$m_{\text{по-}M_1} = \frac{250}{120 + 76} = 1,28.$$

Це означає, що з однієї гривні приросту резервів банківська система фактично створила 1,28 грн.

Відповідь: значення грошового мультиплікатора по агрегату M_1 становить 1,28.

Приклад 6

ВВП країни у 2007 р. становив 200 млрд грн, а грошовий попит — 45 млрд грн. У 2008 р. ВВП збільшився на 6%, а швидкість обертання грошей і рівень цін не змінилися.

Чому дорівнює попит на гроші у 2008 р.?

Розв'язок.

Кількісне рівняння обігу має вигляд:

$$MV = PY,$$

звідси

$$V = \frac{PY}{M} = \frac{1 \times 200}{45} = 4,45 \text{ обертів/рік.}$$

Попит на гроші у 2008 р.:

$$M = M^D = \frac{PY}{M} = \frac{1 \times 200 \times 1,06}{4,45} = 47,64 \text{ млрд грн.}$$

Відповідь: попит на гроші у 2008 р. становить 47,64 млрд грн.

Приклад 7

Національний банк вирішив збільшити пропозицію грошей на 330 млрд грн. На скільки треба збільшити грошову базу за умови, що коефіцієнт депонування дорівнює 0,3, а резервна норма становить 15%.

Розв'язок:

Спочатку треба розрахувати мультиплікатор грошової бази:

$$M = \frac{cr + 1}{cr + rr} = \frac{0,3 + 1}{0,3 + 0,15} = 2,89.$$

Визначимо, на яку величину має бути збільшена грошова база, якщо пропозиція грошей буде збільшена на 330 млрд грн, при умові що грошовий мультиплікатор (M) = 2,89.

$$MB = \frac{M^S}{M} = \frac{330}{2,89} = 114,2 \text{ млрд грн.}$$

Відповідь: грошову базу треба збільшити на 114 млрд грн.

Приклад 8

Загальні резерви комерційного банку становлять (R) — 580 млн грн, депозити (D) — 2 550 млн грн. Норма обов'язкових банківських резервів складає (Rr) — 20%.

Як може змінитися пропозиція кредитних грошей, якщо банк вирішить використати свої надлишкові резерви для видачі кредитів?

Розв'язок:

Обов'язкові резерви КБ становлять:

$$Rr = 2550 \times 0,2 = 510 \text{ млн грн.}$$

Надлишкові резерви дорівнюють:

$$Re = R - Rr = 580 - 510 = 70 \text{ млн грн.}$$

Пропозиція кредитних грошей збільшиться на:

$$\Delta M^s = Re \times \frac{1}{Rr} = 70 \times \frac{1}{0,2} = 350 \text{ млн грн.}$$

Відповідь: пропозиція грошей завдяки мультиплікації грошей збільшиться на 350 млн грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банки и банковские операции: Учебник для ВУЗов / Под ред. Е. Ф. Жукова.* — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ. — 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Вступ до банківської справи: Навч. посібник / За ред. Савлука М. І.* — К.: Лібра. — 2006.
4. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій № 42 (721) 8–14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В.* — Київ, К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківського А. В.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
8. *Гроші та кредит: Навчальний посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів економічних спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006.* — 146 с.
9. *Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. /* — Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
10. *Іванов В. М.* Финансовый рынок: конспект лекций. — К.: МАУП, 2007 р.
11. *Кораблі С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України.* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
12. *Корнієв В.* Банконцентрична основа фінансового ринку України // *Економіка України.* — 2008. — № 9. — С. 18–26.
13. *Корнієв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України.* — 2007. — № 9. — С. 21–29.
14. *Лагутін В. Д.* Кредитування: теорія і практика: Навч. посібник. — К.: Знання, 2000.
15. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Льєнко А. А. та ін.* Теорія фінансів: Навч. посібник / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 480 с.
16. *Національний банк і грошово-кредитна політика: Підручник за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної.* — К.: КНЕУ, 1998; 1999.
17. *Романенко О. Р.* Фінанси: Підручник. — К.: Центр навчальної літератури, 2006. — 312 с.
18. *Фінанси: Навч. посібник / О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова, В. І. Оспіщев та ін.; За ред. В. І. Оспіщева.* — К.: Знання, 2006. — 415 с.

Тема 4

ГРОШОВІ СИСТЕМИ

- 4.1. Поняття та елементи грошової системи.
- 4.2. Еволюція грошових систем.
- 4.3. Форми безготівкових розрахунків.
- 4.4. Створення грошової системи України.

4.1. Поняття та елементи грошової системи

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошова система країни формується історично, що позначається на структурі та змісті її елементів. Основні з них:

- 1) найменування грошової одиниці;
- 2) масштаб цін;
- 3) валютний курс;
- 4) види готівкових грошових знаків, які мають законну платіжну силу;
- 5) регламентація безготівкового обороту;
- 6) державний апарат, який здійснює регулювання грошового обороту.

Найменування грошової одиниці (національної валюти), як правило, виникає історично. До введення власної грошової одиниці в Україні функціонувала грошова одиниця колишнього СРСР — карбованець (рубль), сотою часткою якого була копійка. Найменування «рубль» закріпилося за грошовою одиницею Росії порівняно пізно — в XVII ст. Становлення державної незалежності України зумовило перехід до найменування стародавньої грошової одиниці, що використовувалась у Київській Русі, — гривні¹.

Масштаб цін — історично зумовлений елемент грошової системи, що визначає ваговий вміст у грошовій одиниці металу, який у відповідний період виконував роль грошей. Установлений державою золотий (чи срібний) вміст грошей виступав важливим елементом системи ціноутворення в країні. В умовах обігу паперових грошей масштаб цін втратив своє вагоме значення як елемент грошової системи. Величина вираження вартості товарів у грошовій одиниці в сучасних умовах визначається відповідно до основ формування вартості грошей. Масштаб цін відіграє важливу технічну роль при виконанні грошима функції міри вартості.

Валютний курс — це співвідношення між грошовими одиницями (валютами) різних країн.

¹ Гривня як грошова й вагова одиниця Стародавньої Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шії («загрівку»). Частина цього обруча (рублена гривня), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль» (карбованець).

Він являє собою своєрідну «ціну» валюти однієї країни, виражену у валютах інших країн. Залежно від типу грошової системи валютний курс може визначатися ринком або встановлюватись державою в особі уповноважених нею органів.

Держава визначає види **готівкових грошових знаків**, що мають статус законного платіжного засобу на її території. До них належать банківські білети, казначейські білети та розмінна монета. Суттєва відмінність грошових білетів полягає в механізмі їхньої емісії — порядку випуску в обіг та вилучення з нього. При бюджетній емісії, яка проводиться спеціальним органом міністерства фінансів (казначейством), в обіг випускаються казначейські білети. Кредитна емісія обумовлює випуск банкнот. Банківські білети надходять до сфери обігу у зв'язку з видачею кредиту; його погашення зумовлює вилучення грошових знаків з обігу.

У період перебування України в складі СРСР на її території оберталися готівкові знаки всіх трьох видів. Однак відмінність банкнот від казначейських білетів фактично була формальною. У зв'язку з відсутністю казначейства всі грошові знаки випускалися в обіг Держбанком СРСР. Ця різниця в найменуванні паперових грошових знаків підлягала ліквідації згідно із законодавством про банки і банківську діяльність в СРСР. Але заміна одно-, трьох- та п'ятикарбованцевих казначейських білетів зразка 1961 р. не була завершена. Питання про види готівкових грошових знаків та їхню платіжність нині вирішує кожна з незалежних держав, що входили до складу колишнього СРСР.

Основним компонентом грошової маси в сучасних умовах є не готівкові знаки, а залишки на рахунках у банках та небанківських кредитних установах. Вони використовуються для платежів шляхом перерахувань коштів з рахунка платника на рахунок їхнього одержувача. Принципи функціонування грошей, що перебувають на рахунках («грошей безготівкового обігу» або «електронних» в умовах проведення платежів на базі електронно-обчислювальної техніки), визначає держава через *регламентацію безготівкового обороту* (детальніше див. у підрозд. 4.3).

Вона включає визначення сфер готівкових та безготівкових розрахунків і режиму використання грошей на рахунках, форми розрахунків, порядок платежів тощо.

Операції щодо готівкових і безготівкових розрахунків здійснюють банки та небанківські установи. Однак безпосереднє регулювання грошового обороту здійснюють банки, що зумовлює виділення їх як самостійного елемента грошової системи. Механізм регулювання характеризується побудовою самої банківської системи — її організацією за однорівневим чи дворівневим принципом.

Кожна держава, пристосовуючи грошову систему до своїх інтересів, визначає орган, який здійснює грошово-кредитне та валютне регулювання. Таким органом, за традицією, виступає центральний банк, в Україні — **Національний банк України**.

Сучасна грошова система характеризується такими загальними рисами:

- відміною офіційного золотого вмісту грошових одиниць, демонетизацією золота;
- переходом до нерозмінних на золото кредитних грошей, які за своєю природою небагато чим відрізняються від паперових грошей;

- збереженням у грошовому обігу декількох країн поряд з кредитними грошима паперових грошей у формі казначейських білетів;
- випуском банкнот в обіг з метою кредитування господарства, держави, а також приросту офіційних золотих і валютних резервів;
- розвитком та розширенням у грошовому обороті безготівкових розрахунків при одночасному скороченні готівкових;
- посиленням державного регулювання грошового обороту в зв'язку з постійним порушенням базового принципу грошової системи — відповідності кількості грошей об'єктивним потребам економічного обороту, що веде до інфляційного процесу.

4.2. Еволюція грошових систем

Грошові системи сформувалися в XVI–XVII ст. з появою та затвердженням капіталістичного способу виробництва, хоча окремі елементи з'явилися раніше (рис. 4.1).

З розвитком товарно-грошових відносин та капіталістичного способу виробництва відбуваються суттєві зміни в грошовій системі.

Тип грошової системи визначається змістом її елементів та їхньою взаємодією, які зумовлюють тенденції розвитку та закономірності функціонування грошової системи.

Як елемент господарського механізму країни грошова система відображає властиву їй сукупність економічних відносин, у зв'язку з чим набувають характеру системи ринкового чи неринкового типу.

Неринкову грошову систему відрізняє наявність значних обмежень щодо функціонування грошей (талони, карткові системи розподілу тощо), використання адміністративних методів регулювання грошового обігу (раціонування видачі грошей, лімітування кредитів тощо), розмежування сфер готівкового та безготівкового обігу, заборона певних грошових операцій, здійснення контролю за грошовими операціями юридичних осіб та громадян тощо. В такій грошовій системі фактично порушуються її межі як форми організації обігу грошей, а регулювання безпосередньо поширюється на зміст грошових операцій. Такий тип грошової системи властивий адміністративно-командній економіці, якою була система управління економікою колишнього СРСР. Він призводить до підриву самої природи грошей.

Грошову систему **ринкового типу** характеризує вільне функціонування грошей. Зберігаються лише певні обмеження щодо проведення грошових операцій на рівні банків як елемента грошової системи країни. При цьому регулювання грошового обігу проводиться використанням економічних методів впливу на обсяг, динаміку та структуру грошової маси.

Історично системи металевого обігу реалізувались у формі *біметалізму* та *монометалізму*. На ранніх етапах розвитку капіталістичного виробництва грошова система, як правило, ґрунтувалася на біметалізмі.

При біметалізмі роль загального еквівалента законодавчо закріплювалася за двома металами, — як правило, золотом і сріблом. Відповідно до принципів регулювання співвідношення між золотими і срібними монетами виділяють три різновиди біметалізму:

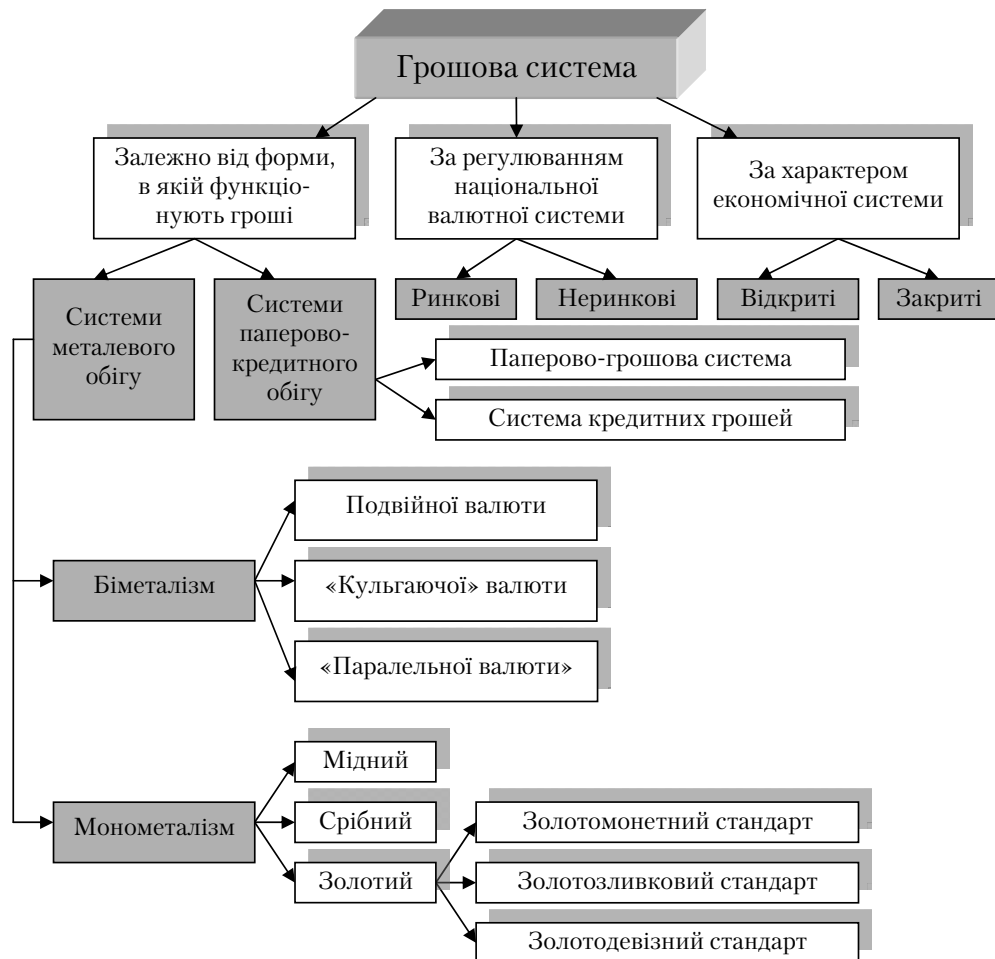

Рис. 4.1. Типи грошових систем

- система подвійної валюти, коли таке співвідношення визначає держава;
- система «культяючої» валюти, за якої один з видів монет карбується в закритому порядку;
- система паралельної валюти, за якої вищезазначене співвідношення встановлюється стихійно, на ринковій основі.

Монометалізм — це грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей. Найпоширенішим в історії був золотий монометалізм. Його найпоширенішою формою виступав золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт найбільше відповідав вимогам капіталізму періоду вільної конкуренції, допомагав розвитку виробництва, кредитної системи, світової торгівлі і вивезенню капіталу. Цей стандарт характеризується такими загальними рисами:

- у внутрішньому обігу країни перебуває повноцінна золота монета, а золото виходить всі функції грошей;
- дозволяється вільне карбування золотих монет для приватних осіб (звичайно на монетному дворі країни);
- неповноцінні гроші, що перебувають в обігу (банкноти, металева розмінна монета), вільно та необмежено обмінюються на золоті;
- допускається вільне вивезення та ввезення золота та іноземної валюти і функціонування вільних ринків золота.

Функціонування *золотомонетного стандарту* потребувало наявності золотих запасів у центральних емісійних банках, які були резервом монетного обігу, забезпечували розмін банкнот на золото, виступали резервом світових грошей.

У роки Першої світової війни зростання бюджетних дефіцитів, покриття їх позиками та зростаючим випуском грошей призвели до збільшення грошової маси в обігу, яка значно перевищувала за своїм обсягом золоті запаси емісійних банків, що ставило під загрозу вільний обмін паперових грошей на золоті монети. В цей період золотомонетний стандарт припинив своє існування в країнах, що воювали, а пізніше і в більшості інших країн (крім США, де він протримався до 1933 р.): було припинено розмін банкнот на золото, заборонено вивозити його за кордон, золоті монети вийшли з обігу і перетворилися на скарб.

Після закінчення Першої світової війни, в умовах розвитку загальної кризи капіталізму, жодна капіталістична держава не змогла стабілізувати свою валюту на основі відновлення золотомонетного стандарту.

У ході грошової реформи 1924–1929 рр. повернення до золотого стандарту було проведено у двох урізаних формах — золотозливкового і золотодевизного стандартів.

При *золотозливковому стандарті*, на відміну від золотомонетного, в обігу відсутні золоті монети та вільна їхня чеканка. Розмін банкнот, як і інших неповноцінних грошей, проводиться тільки на золоті зливки. В Англії вартість стандартного зливка масою 12,4 кг дорівнювала 1700 фунтів стерлінгів, у Франції вартість зливка 12,7 кг дорівнювала 215 тисяч франків.

В Австрії, Німеччині, Данії, Норвегії та інших країнах було встановлено *золотодевизний* (золотовалютний) *стандарт*, за якого також відсутні золоті монети та вільна чеканка. Обмін неповноцінних грошей на золото проводився за допомогою обміну на валюту країн із золотозливковим стандартом. Так зберігався непрямий зв'язок грошових одиниць країн золотодевизного стандарту із золотом.

Стійкість курсу національної валюти підтримувалася методом девізної політики, тобто за допомогою купівлі та продажу національних грошей за іноземні залежно від того, знижується чи підвищується курс національної валюти на ринках. Таким чином, при золотодевизному стандарті валюти одних країн ставилися в залежність від валют інших.

Внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 рр. золотий стандарт було скасовано в усіх країнах світу (у Великобританії в 1931 р., США — 1933 р., Франції — 1936 р.), і встановилася система нерозмінного банкнотного обігу.

Створення в 1944 р. Бреттон-Вудської світової валютної системи являло собою встановлення системи міждержавного золотодевизного стандарту, за суттю *золотодоларового стандарту*, для країн з вільно конвертованою валютою. Особливістю золотодоларового стандарту полягала в тому, що він був установлений лише для

центральної банків, причому тільки одна валюта — долар США — зберігала зв'язок із золотом. У зв'язку із скороченням золотого запасу уряд США з 1971 р. офіційно закінчив продаж золота за долари, і золотодоларовий стандарт припинив своє існування.

Відповідно до змісту механізму регулювання грошового обороту виділяють системи *паперово-грошового та кредитного обігу*.

Для системи паперово-грошового обігу характерна бюджетна емісія, яка може виступати у двох формах:

- 1) випуск грошових білетів державним казначейством;
- 2) покриття бюджетного дефіциту за рахунок кредитної емісії.

В обох випадках випуск грошей визначається не потребами обороту, а величиною бюджетного дефіциту, що, відповідно до законів обігу паперових грошей, призводить до постійного знецінення їх. Регулювання грошового обороту в цих умовах потребує здійснення заходів, спрямованих на оздоровлення фінансів та збалансування бюджету.

Система кредитного обігу — це випуск і рух грошових знаків, що виникають на основі кредиту. Кредитна емісія забезпечує еластичність грошового обігу, дає можливість, на відміну від бюджетної емісії, не тільки легко збільшувати, а й зменшувати кількість грошей в обігу. Це створює реальну можливість підтримання їхньої кількості на рівні об'єктивної потреби обігу.

За загальними законами обігу грошей кредитна грошова система близька до металеві. Органами регулювання грошового обігу є банки. Здійснювані ними кредитні операції (видача та погашення позик), відповідно до реальної динаміки економічних процесів, руху матеріальних цінностей, виступають передумовою балансування товарних і грошових мас в обігу.

Грошова система України в період становлення державної незалежності була неринковою. Державне регулювання рівня цін в умовах економічної кризи, яка поєднала падіння виробництва із значним зростанням грошової маси, спричинило розпад споживчого ринку (єдиної сфери нерегламентованих відносин купівлі-продажу) та всезагальну дефіцитність товарів. За таких умов для регулювання відносин розподілу були впроваджені карткова система та інші форми раціонування. Становище ускладнювала некоординованість економічної політики незалежних республік у сфері виробництва, товарообміну, грошових відносин.

Щоб захистити внутрішній ринок, в Україні було впроваджено купонну систему та регламентувалось вивезення товарів за межі держави. Реально всі ці заходи посилювали неринковий характер грошової системи.

Перехід до грошової системи ринкового типу потребує лібералізації економічних відносин, введення вільного ціноутворення та проведення комплексу заходів, спрямованих на розвиток ринкових відносин: приватизації власності, сприяння розвитку підприємництва, демонополізації економіки, розвитку підприємств ринкової інфраструктури. Становлення ринкових відносин передбачає перехід до грошової системи відкритого типу: лібералізації зовнішньоекономічних відносин та введення конвертованості національних грошей.

4.3. Форми безготівкових розрахунків

Оскільки всі підприємства та організації повинні обов'язково зберігати свої грошові кошти на рахунках у банках, то на практиці їх взаємовідносин мають використовуватися певні форми платіжних документів. Вони заповнюються підприємством і є для банку розпорядженням по списанню чи переведенню грошових засобів на рахунок підприємства.

Організація безготівкових розрахунків здійснюється в неоднакових формах. Вони відрізняються між собою формою розрахункових документів і особливостями їхнього руху. Основними розрахунковими документами при безготівкових розрахунках є:

- а) платіжне доручення;
- б) платіжна вимога-доручення;
- в) чек;
- г) акредитив;
- д) вексель;

Використання тієї чи іншої форми платіжних документів не залежить від банку, а визначається договором між платником і одержувачем коштів. При виборі тієї чи іншої форми розрахунків підприємства повинні враховувати багато факторів: місце знаходження платника та покупця, швидкість обігу грошових коштів, можливість взаємного контролю, джерела коштів для платежу, гарантію сплати і т.д.

Платіжне доручення — це документ, який містить наказ платника банку про списання з його рахунка певної суми та перерахування її на рахунок одержувача (рис. 4.2). При цьому виконуються такі поетапні операції:

- 1) укладання контракту;
- 2) надання послуг, відвантаження товарів, виконання робіт;
- 3) передача платіжного доручення банку для списання з рахунка платника суми платежу;
- 4) витяг з розрахункового рахунка про списання коштів;
- 5) платіжне доручення про зарахування платежу на розрахунковий рахунок одержувача (постачальника);
- 6) витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу.

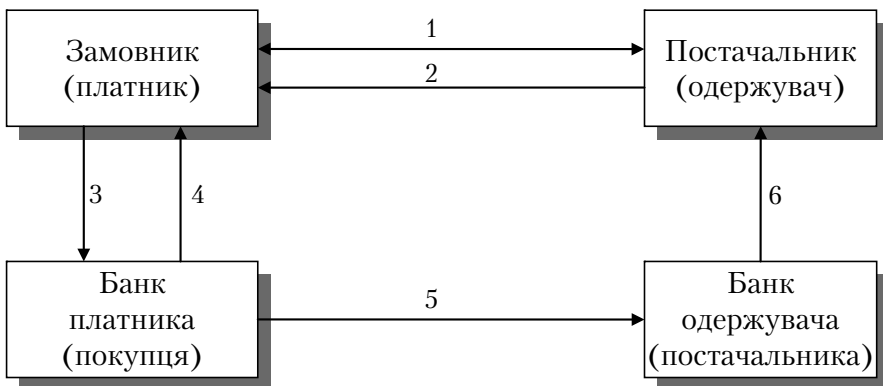

Рис. 4.2. Документообіг при розрахунках платіжними дорученнями

За допомогою платіжних доручень здійснюються розрахунки як з товарних, так і нетоварних операцій. Така форма організації безготівкових розрахунків найбільше поширена.

Платіжна вимога-доручення — це комбінований розрахунковий документ, який об'єднує платіжну вимогу і платіжне доручення. Частина документа — «платіжна вимога» заповнює одержувач, а частину — «доручення» заповнює платник при згоді на оплату (рис. 4.3).

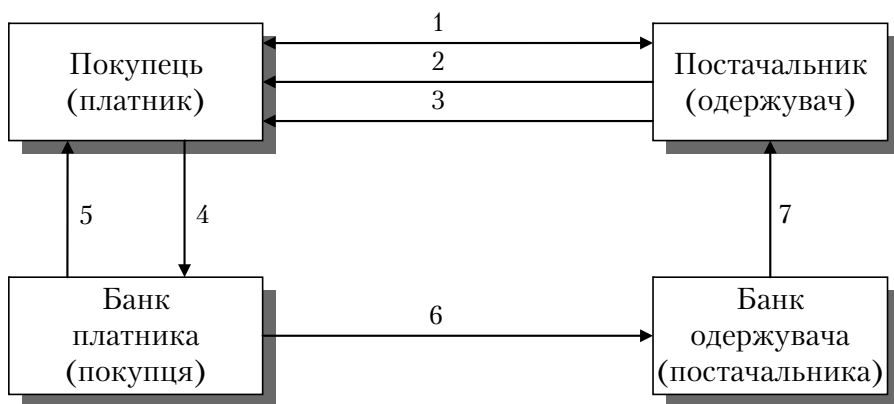

Рис. 4.3. Рух документів при розрахунку платіжними вимогами-дорученнями

Документообіг при розрахунках платіжними вимогами-дорученнями включає такі операції:

1. Укладення угоди між постачальником і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою платіжної вимоги-доручення.
2. Відвантаження товару покупцеві (замовнику).
3. Відправлення постачальником на адресу покупця документів на відвантаження товарів із заповненням постачальником вимогою-дорученням.
4. Дооформлення покупцем (платником) вимоги-доручення і передача його у свій банк на оплату.
5. Витяг з розрахункового рахунка, який надається банком платнику про здійснення платежу на адресу постачальника.
6. Передача банку постачальника документів про право зарахування платежу на розрахунковий рахунок постачальника.
7. Витяг з розрахункового рахунка про зарахування платежу на рахунок постачальника.

Платіжна вимога-доручення — це такий комбінований документ, що складається з двох частин. Верхню частину після виконання своїх зобов'язань перед замовником заповнює постачальник. Це вимога постачальника щодо оплати вартості наданих замовникові послуг, виконаних робіт або поставлених товарів. Виписана вимога разом із відвантажувальними транспортними документами пересилається платникові, минаючи банк.

Розрахунковий чек — документ, який містить доручення чекодавця (платника) банку про перерахування з його рахунка певної суми грошей на рахунок чекоотримувача (одержувача) при здаванні ним чека в банк (рис. 4.4).

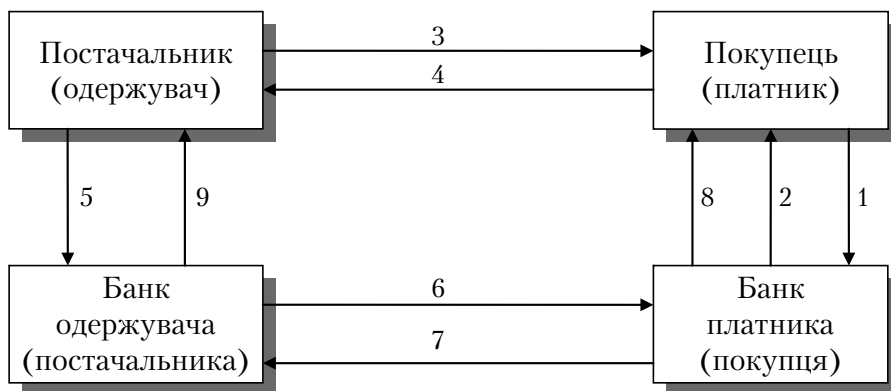

Рис. 4.4. Організація розрахунків за допомогою чеків

Чек — це документ суворої звітності і бланки чеків (а вони звичайно брошуруються в чеківні книжки по 10, 20 і 25 аркушів) виготовляються за зразками, затвердженими Національним банком України.

Чек має ряд обов'язкових реквізитів, наприклад зазначення суми платежу за чеком, найменування одержувача платежу, дату і місце укладання чека тощо.

Порядок здійснення платежу за допомогою чеків включає такі операції:

1. Замовлення в банку чеківної книжки.
2. Видача покупцеві чеківної книжки з депонуванням зазначеної в книжці суми.
3. Постачання товару (виконання робіт, надання послуг) постачальником.
4. Передавання чека покупцем постачальникові в оплату товару або послуг.
5. Передавання банку чека для його оплати банком платника.
6. Передавання документів банку покупця.
7. Зарахування коштів на розрахунковий рахунок постачальника.
8. Витяг з рахунку депонованих сум.
9. Витяг про зарахування відповідної суми на рахунок постачальника.

Розрахунки за чеками мають певні переваги. Вони, передусім, у тому, що досягається досить висока швидкість розрахунків, а це означає прискорення обігу й скорочення дебіторської заборгованості. Чек дає переваги не тільки постачальникові, а й замовнику, бо він гарантує надходження товару, виконання робіт, надання послуг і т. ін., оскільки чек виписується після отримання товарів чи надання послуг.

Акредитив — це розрахунковий документ, який містить доручення банку платника банку одержувача оплатити товар (послуги) лише при виконанні одержувачем умов, указаних в акредитиві. Акредитив вигідно використовувати у відносинах з неакуратними платниками (рис. 4.5).

Акредитив являє собою форму організації розрахунків, за якої банк платника (банк емітент) за дорученням свого клієнта зобов'язаний перерахувати гроші в банк

замовника (виконуючий банк), який здійснить платіж відповідно до складеної акредитивної угоди.

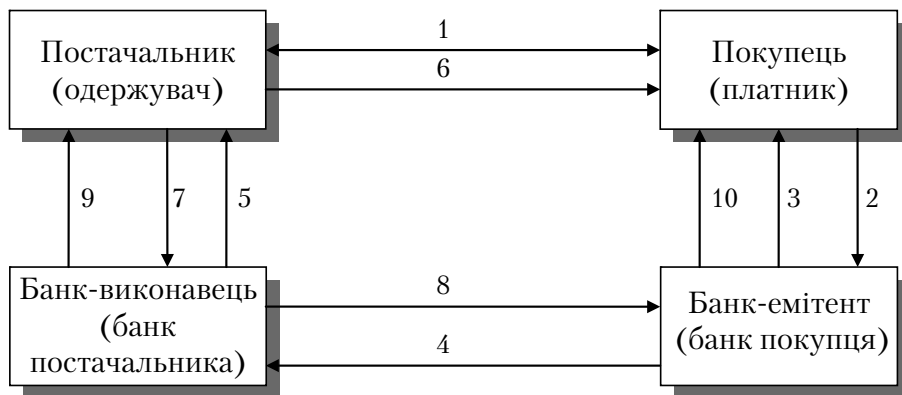

Рис. 4.5. Організація розрахунків за допомогою акредитива

У процесі здійснення платежу виконуються такі операції:

1. Укладання угоди про поставку товарів з розрахунком у вигляді акредитива.
2. Завдання банку на розроблення акредитива із зазначенням суми платежу, термінів і умов його розкриття.
3. Повідомлення банку платника про розроблення акредитива.
4. Повідомлення банку постачальника про відкриття акредитива і про його умови.
5. Ознайомлення постачальника з умовами акредитива.
6. Відвантаження товару, надання послуг, виконання робіт.
7. Передача банку всього комплексу підписаних покупцем документів, передбачених акредитивною угодою.
8. Повідомлення банку-емітента про використання акредитива.
9. Витяг з розрахункового рахунка про зарахування коштів на рахунок постачальника.
10. Надання витягу покупцеві про використання акредитива.

Акредитиви можуть мати різну форму. Найпоширеніші з них: відкличний і безвідкличний, а також покритий та непокритий.

У результаті розвитку комерційних зв'язків виник спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу з використанням *векселів*.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми (цінний папір), що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі (див. 1.2).

Вексель постійно перебуває в русі і з огляду на особливості цього руху, а також залежно від того, хто — боржник чи кредитор — виписує вексель, розрізняють **протий** і **переказний векселі**.

Вексель є формою оформлення комерційного кредиту, який надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки сплати боргу за поставлені товари, виконані роботи, надані послуги.

При видачі **простого векселя** векседавець зобов'язаний сплатити безпосередньо векселедержателю певну суму. При цьому векселедержатель приймає на себе зобов'язання перед іншою стороною — векселедержателем виплатити певну суму грошей після настання певного строку (рис. 4.6).

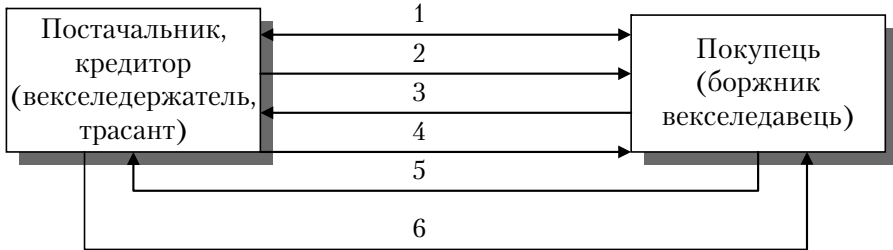

Рис. 4.6. Розрахунок за простим векселем

Переказний вексель являє собою письмову пропозицію векседавця, звернену до платника, сплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосамента (передавального напису). Строк платежу визначається або датою акцепту, або ж датою протесту.

Правову основу використання векселя в господарському обороті визначає Положення «Про переказаний і простий векселі», прийняте відповідно до постанови Кабінету Міністрів України і Національного банку України від 10.09.1992 р., та Закон України «Про обіг векселів в Україні» (2001).

Документообіг і операції при розрахунку за допомогою *простого векселя* мають такий вигляд:

1. Укладання угоди між продавцем і покупцем з установленням форми розрахунку у вигляді розрахунку за допомогою простого векселя.
2. Поставка товару (надання послуг, виконання робіт) покупцеві (замовнику).
3. Виставлення боржником векселя.
4. Пред'явлення кредитором векселя для оплати в момент, визначений як термін розрахунку за векселем.
5. Переказ грошей боржником на користь кредитора (продавця).
6. Повернення погашеного векселя.

Дещо складніша схема руху документів за умови розрахунків *переказаним векселем*. Послідовність цих операцій зображено на рис. 4.7.

Рух документів і операції в цьому випадку мають такий вигляд:

1. Угода між постачальником і покупцем про поставку товару (надання послуг, виконання робіт і т.ін.) з розрахунком через виставлення переказного векселя.
2. Поставка товару покупцеві (боржнику).
3. Виставлення векселя кредитором (трасантом) третій особі, яка й отримує вексель (ремітент).
4. Пред'явлення ремітентом векселя боржнику для акцепту.
5. Акцепт векселя боржником (трасатом).
6. Пред'явлення векселя боржникові для оплати.
7. Оплата векселя.

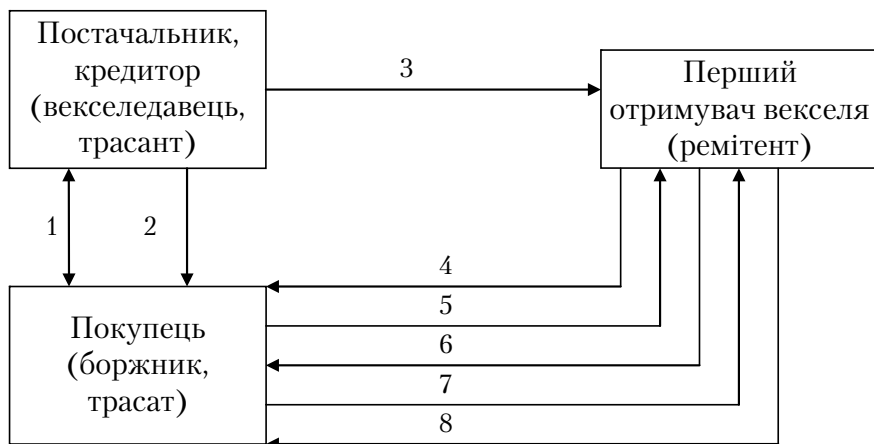

Рис. 4.7. Розрахунок за переказним векселем

8. Погашення векселя.

У цьому випадку розглянуто рух векселя за умови, що він нікому (крім ремітента) більше не передається. Якщо ж така передача має місце, то схема доповнюється тільки актом передачі векселя іншій особі за допомогою індосаменту, а далі останній векселедержатель (індосат) здійснює ті самі операції, що й ремітент у наведеному випадку.

4.4. Створення грошової системи України

Грошова система України є регульованою системою ринкового зразка. Цьому сприяли істотні ринкові перетворення в економічній системі України: демонополізація економіки, приватизація, яка відбувалася в усіх галузях економіки, тощо. Активно розвивається грошовий ринок в усіх його складових: ринок грошей, валютний ринок, ринок цінних паперів, а також його інфраструктура (дворівнева банківська система, мережа небанківських фінансово-кредитних установ, валютна та фондова біржі).

Щоб досягти ринкового зразка, грошова система України пройшла багато **етапів свого розвитку**. Після отримання в 1991 р. незалежності перед Україною постало завдання створити власну грошову систему.

Становлення грошової системи почалося з рішення уряду про випуск у грудні 1991 р. **купоно-карбованців** багаторазового використання за умови його паралельного обігу з рублем.

Наступним етапом став Указ Президента про введення купоно-карбованців у безготівковий обіг і вилучення з обігу рубля в листопаді 1992 р., а з 2 вересня 1996 р. — введення постійної діючої національної грошової одиниці — **гривні**. До того часу її введення декілька разів відкладалося через загальну економічну нестабільність у країні й потужні інфляційні процеси, що досягли піку в 1993 р.

У статті 99 Конституції України вказано:

Грошовою одиницею України є гривня.

Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави — Національного банку України.

Назву наша національна валюта отримала від гривні — грошової одиниці Київської Русі, а щодо розмірної монети, то її назву залишили за звичною копійкою. Ескізи гривні виконав український художник В. І. Лопата.

Основними складовими елементами грошової системи України стали:

- *види грошових знаків*, що мають законну платіжну силу:
  - банкноти — гривні номіналом *1, 2, 5, 10, 20, 50, 100, 200, 500*;
  - розмірна монета (копійка), що випускається в обіг номіналами *1 грн, 50, 25, 10, 5, 2, 1*;
- *офіційний валютний курс* гривні до інших валют світу (долар США, євро, рубль та ін.) встановлюється НБУ на підставі торгів валютними цінностями на Українській міжбанківській валютній біржі;
- *порядок організації готівкового й безготівкового обігу* (розроблення правил і форм здійснення безготівкового та готівкового способів і порядку платежів, контроль касових операцій);
- *орган грошово-кредитного і валютного регулювання* — *Національний банк України (НБУ)*. Він є незалежним фінансово-економічним органом для здійснення самостійної грошово-кредитної політики в Україні та координації діяльності комерційних банків.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке грошова система?
2. Елементи грошової системи та їхня характеристика.
3. Особливості сучасних грошових систем.
4. Етапи розвитку грошової системи.
5. Сутність грошової реформи і методи її проведення.
6. Виділіть і охарактеризуйте структурні елементи національної грошової системи України.
7. Яке місце в національній грошовій системі займає процес грошового обороту?
8. Розкрийте сутність грошової системи біметалізму і монометалізму.
9. У чому полягають відмінності грошових систем при адміністративній та ринковій моделях економіки?
10. Які принципи притаманні грошовій системі будь-якого типу?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть грошової системи, її призначення та місце в економічній системі країни. Елементи грошової системи.
2. Основні типи грошових систем та їхня еволюція.
3. Системи металевого обігу (біметалізм та монометалізм).
4. Системи обігу нерозмінних грошових знаків.
5. Створення і розвиток грошової системи в Україні.
6. Форми організації безготівкових розрахунків.
7. Організація розрахунків за допомогою платіжних вимог та вимог-доручень.
8. Організація розрахунків за допомогою чеків.
9. Акредитив як форма організації розрахунків.
10. Вексель як спосіб розрахунків на умовах відстрочки платежу.

Теми рефератів

1. Грошова система Київської Русі.
2. Грошова система Російської імперії.
3. Грошова система СРСР.
4. Грошова система України та її розвиток.
5. Грошова реформа в Україні.

Тестові завдання

1. **Сучасна грошова система ґрунтується на:**
а) золотому монометалізмі й паперових грошах;

- б) паперових грошах;
- в) паперово-кредитних грошах.

2. Які із зазначених економічних інститутів не є обов'язковими елементами грошової системи сучасної ринкової економіки:

- а) порядок обміну національної валюти на іноземну;
- б) умови безготівкового грошового обігу;
- в) форми грошей;
- г) умови обміну грошей на золото?

3. Грошова система — форма організації грошового обігу, яка встановлена законом країни. Грошова система має забезпечити:

- а) стійкість грошової одиниці;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальну структуру виробництва;
- г) оперативне і ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу;
- д) демонополізацію економіки країни.

4. Законодавча фіксація вагової кількості монетарного металу, що закріплюється за певною грошовою одиницею, — це:

- а) монометалізм;
- б) масштаб цін;
- в) біметалізм;
- г) валюта;
- д) монета.

5. Грошова система, за якої національна грошова одиниця обмінюється на іноземну валюту, розмінна на золото:

- а) система паралельної валюти;
- б) система подвійної валюти;
- в) система «кульгаючої» валюти;
- г) золотомонетний стандарт;
- д) золотозливковий стандарт;
- е) золотодевізний стандарт.

6. Які елементи не належать до грошової системи:

- а) грошова одиниця країни;
- б) масштаб цін;
- в) регламентація безготівкового обігу;
- г) немає правильної відповіді?

7. Інструменти впливу ЦБ на грошову масу:

- а) операції на відкритому ринку;
- б) готівкова емісія;
- в) норма банківських резервів;

- г) облікова ставка;
- д) усі відповіді правильні;
- е) немає правильної відповіді.

8. Елементи грошової системи України – це:

- а) комерційні банки;
- б) держава;
- в) види грошових знаків;
- г) офіційний валютний курс;
- д) НБУ;
- е) МВФ;
- ж) організація готівкового й безготівкового обігу.

9. Форми безготівкових розрахунків – це:

- а) акредитив;
- б) платіжне доручення;
- в) спот;
- г) платіжна вимога доручення;
- д) ф'ючерси.

10. Основні функції фіскально-бюджетної політики:

- а) забезпечення сталості грошового обігу;
- б) забезпечення грошима сфери обігу;
- в) перерозподіл національного доходу;
- г) стримування інфляції;
- д) нагромадження ресурсів для фінансування соціальних програм;
- е) боротьба з інфляцією.

11. Біметалева грошова система – це система, за якої:

- а) за золотом і сріблом закріплена роль загального еквівалента;
- б) тільки за золотом закріплена роль загального еквівалента;
- в) тільки повноцінні гроші виконують роль загального еквівалента.

12. Монометалізм – це:

- а) грошова система, за якої тільки один вид металу виконує роль грошей;
- б) еластичність грошового обігу;
- в) оптимальна структура виробництва;
- г) оперативне та ефективне регулювання грошової маси в країні відповідно до потреб грошового обігу.

13. До саморегулювальних грошових систем належать системи металевого обігу. Серед них виділяються такі стандарти:

- а) золотомонетний;
- б) золотозливковий;
- в) золотодевізний.

Загари

Задача 1

Припустимо, на 1 січня 2008 року у вас є тільки 1000 грн. Під яку складну відсоткову ставку ви повинні вкласти ці гроші для того, щоб 1 січня 2012 року мати суму 2500 грн за умови, що компаундинг відсотка проводиться щорічно?

Задача 2

Визначте ефективну середньорічну відсоткову ставку за таких умов: грошову суму 3000 грн розміщено в комерційному банку на депозиті; річна відсоткова ставка, за якою щоквартально здійснюється нарахування відсотка, становить 16%.

Задача 3

Визначте кількість років розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за такими даними: сума, що належить до розміщення, — 9000 грн; сума, що очікується наприкінці періоду розміщення — 11 000 грн; річна ставка складного відсотка, який пропонує банк, — 18,8%.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Припустимо, на 1 січня 2009 року у вас є тільки 550 грн. Під яку складну відсоткову ставку ви повинні вкласти ці гроші для того, щоб 1 січня 2012 року мати суму у 1000 грн за умови, що компаундинг відсотка проводиться щорічно?

Розв'язок.

Для визначення середньої річної відсоткової ставки, що використовується в розрахунках вартості грошових засобів за складними відсотками, застосовується така формула:

$$i_c = \left(\frac{S_c}{P_c} \right)^{\frac{1}{n}} - 1,$$

де i_c — середня відсоткова ставка, що використовується в розрахунках вартості грошових засобів за складними відсотками, у вигляді десяткового дробу;

S_c — майбутня вартість грошових засобів;

P_c — поточна вартість грошових засобів;

n — кількість інтервалів, за якими здійснюється кожний платіж, у загальному обумовленому угодою періоді.

Після підстановки вихідних даних у формулу розрахунку, отримуємо:

$$i_c = \left(\frac{1000}{550} \right)^{\frac{1}{3}} - 1 = 1,818^{\frac{1}{3}} - 1 = 0,2205 \text{ (22,05\%)}.$$

Відповідь: середньорічна складна відсоткова ставка повинна становити 22,05 %.

Приклад 2

Визначте ефективну середньорічну відсоткову ставку за таких умов: грошову суму 1000 грн розміщено в комерційному банку на депозиті; річна відсоткова ставка, за якою щоквартально здійснюється нарахування відсотка, становить 10%.

Розв'язок.

Визначення ефективної відсоткової ставки в процесі нарощення вартості грошових засобів за складними відсотками здійснюється за формулою

$$i_E = \left(1 + \frac{i}{n}\right)^n - 1,$$

де i_E — ефективна середньорічна відсоткова ставка при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

i — періодична відсоткова ставка, яка використовується при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

n — кількість інтервалів здійснення кожного відсоткового платежу за відсотковою ставкою протягом року.

Підставляючи вихідні дані задачі у формулу, отримуємо:

$$i_E = \left(1 + \frac{0,1}{4}\right)^4 - 1 = 0,1038 \text{ або } 10,38\%.$$

Відповідь: результати розрахунків показують, що умови розміщення грошової суми під 10 % річних при щоквартальному нарахуванні відсотків дорівнюють умовам нарахування цих відсотків один раз на рік під 10,38% річних. Тобто 10,38% становить значення ефективної або порівнянної відсоткової ставки.

Приклад 3

Визначте кількість років розміщення грошей на депозитному рахунку в банку за такими даними: сума, що належить до розміщення, — 7000 грн; сума, що очікується наприкінці періоду розміщення, — 10 000 грн; річна ставка складного відсотка, який пропонує банк, — 19,5%.

Розв'язок.

Кількість інтервалів платежів протягом загального періоду платежів в розрахунках вартості грошей за складними відсотками визначається за такою формулою:

$$n = \frac{\log \frac{FV}{PV}}{\log(1 + i)},$$

де FV — майбутня вартість грошей;

PV — поточна вартість грошей;

i — відсоткова ставка, що виражається десятковим дробом.

Підставляємо наші дані у формулу і отримуємо:

$$n = \frac{\log \frac{10\,000}{7000}}{\log(1 + 0,195)} = \frac{\log 10\,000 - \log 7000}{\log 1,195} \approx 2 \text{ роки.}$$

Відповідь: для отримання наприкінці періоду розміщення очікуваної суми грошей необхідним періодом є приблизно 2 роки розміщення із щорічним компаундингом.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки та банківську діяльність» від 7.12.2000 р. // Урядовий кур'єр, 2001, № 8.
2. Указ президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
3. Башнянін Г. І., Богиня Д. П. Національна грошова система і проблеми формування номінальної і реальної вартостей грошей // Фінанси України. — 1999. — № 1.
4. Величко О. Становлення та розвиток грошово-кредитної системи України // Економіка України. — 2001. — № 2. — С. 37–41.
5. Вступ до банківської справи / За ред. М. І. Савлука. — К.: Лібра, 2006.
6. Гальчинський А. С. Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
7. Гальчинський А. С. Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
8. Грищенко А. А. Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
9. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика. — К.: Основи, 1996.
10. Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. М. І. Савлук. — К.: КНЕУ, 2006. — 598 с.
11. Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
12. Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
13. Деньги / Сост. А. А. Чухно. — К., 1997.
14. Долан. Дж., Кэмпбел К. Д., Кэмпбел Р. Д. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. — М.–Л.: Профино, 1991.
15. Михальський В. В. Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // Фінанси України. — 2007. — № 11. — С. 64–72.
16. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.

Тема 5

ІНФЛЯЦІЯ ТА ГРОШОВІ РЕФОРМИ

- 5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи.
- 5.2. Вимірювання інфляції.
- 5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні.
- 5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.
- 5.5. Грошові реформи та методи їх проведення.

5.1. Інфляція: її сутність, причини, види й типи

Інфляція — це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами.

Термін «інфляція» (від лат. *inflatio*) буквально означає «здуття або набухання». Дійсно, фінансування державних видатків (наприклад, у періоди екстремального розвитку економіки в часи війн, революцій) за допомогою паперово-грошової емісії з припиненням розміну банкнот призводило до розширення грошового обігу та знецінення паперових грошей.

Як правило, інфляційні процеси були пов'язані безпосередньо з війнами або епідеміями, тривалими неврожайми та іншими стихійними лихами, що зумовлюють політичні і соціальні потрясіння.

Інфляція була характерна для грошового обігу:

- США — у період війни за незалежність 1775–1783 рр.;
- Франції — у період Французької революції 1789–1791 рр.;
- Англії — під час війни з Наполеоном на початку XIX ст.;
- Росії в 1769–1895 рр.;
- Особливо високих темпів інфляція набула у Німеччині після Першої світової війни, коли восени 1923 р. грошова маса в обігу досягла 396 квінтільйонів марок, а грошова одиниця знецінилась у трильйон разів.

Уперше термін «інфляція» був застосований для характеристики економіки США в період громадянської війни 1861–1865 рр. Він засвідчував процес перевантаження, «набухання» каналів грошового обігу масою грошей, яка перевищувала потребу в них економічної системи.

Остаточно цей термін було введено в науковий обіг з метою теоретичного відображення певного стану економіки після Другої світової війни.

Ці історичні приклади доводять, що інфляція не є породженням сучасності, а мала місце і в минулому.

Сучасній **інфляції** притаманний ряд **відмітних особливостей**. Якщо раніше інфляція була локальною, то зараз вона всеохоплююча; раніше вона охоплювала певний період, тобто мала періодичний характер, а зараз — хронічний; **сучасна інфляція перебуває під впливом не тільки грошових (монетарних) факторів** (розбалансування грошової системи, надмірної грошово-кредитної емісії, валютних відносин тощо), а й **негрошових факторів** (монополізації економіки, здороження товарів критичного імпорту (енергоносіїв), сировинних матеріалів тощо).

Отже, *інфляція як багатofакторний процес* — це прояв диспропорційності у розвитку суспільного відтворення, що зумовлено порушенням закону грошового обігу. Таким чином, глибинні причини інфляції перебувають як в сфері обігу, так і в сфері виробництва, і дуже часто зумовлюються економічними і політичними відносинами в країні. Наслідком такої невідповідності є знецінення грошової одиниці й загальне підвищення цін на товари та послуги.

Слід зазначити, що не тільки зростання цін є основним проявом інфляції. Інфляція може бути **відкритою і прихованою**.

Знецінення грошей може відбуватись і за відсутності відкритого зростання цін — їхньому утриманні на відносно фіксованому рівні за допомогою адміністративних важелів.

В економіці України інфляція виникла ще в період існування СРСР у 50–60-х роках ХХ ст. і була пов'язана з різким падінням ефективності суспільного виробництва. Однак вона була *прихованою* і проявлялася в *товарному дефіциті* та великій різниці в цінах: низьких на кінцеву продукцію і високих на всі види сировини.

Слід зазначити й те, що прихована інфляція найбільш деструктивна, тобто позбавляє виробників економічних стимулів, потребує постійних державних дотацій, руйнує ринкові відносини, породжує «тіньову» економіку, спекуляцію та хабарництво.

Інфляція є складним економічним явищем і не має однозначного тлумачення серед економістів. Щодо причин інфляції існує кілька теорій. Одна з найпоширеніших — *теорія інфляції попиту*, засновником якої був **Дж. Кейнс**.

У кейнсіанських теоріях наголошується, що причиною інфляції є перевищення попиту над пропозицією (тобто надмірний попит на гроші відносно пропозиції товарної маси) — *теорія інфляційного розриву*.

Пізніше в умовах відсутності надмірного попиту кейнсіанська ідея була доповнена і розвинута теорією *інфляції витрат*. Сутність цієї теорії заключається в тому, що підприємці для покриття своїх зростаючих витрат намагаються весь час продати свою продукцію за більш високою ціною, а профспілки весь час намагаються підняти заробітну плату. Це, в свою чергу, змушує роботодавців підвищувати ціни.

Така низка причин, на думку прихильників цих теорій (попиту та витрат), і спричинює інфляцію.

По-іншому пояснюють причини інфляції представники **монетаристської теорії**. **М. Фрідмен**, засновник монетаристської школи, стверджує, що основними чинниками формування інфляції є зміна грошової маси, тому причини її виникнення треба шукати у сфері обігу.

Із середини 60-х років ХХ ст. в економічній теорії інфляція цін розглядається як багатofакторний процес, що відбувається у сфері обігу, виробництві, охоплює всі складові економічної системи. Чинники, які призводять до інфляції, не діють окремо, проте їхнє різномаїття в цілому можна класифікувати так:

- вплив на інфляцію **мілітаризації економіки**: особливість її полягає в тому, що для виробництва військової техніки залучаються найпередовіші технології, використовуються дорогі, найвисокоякісніші матеріали, залучаються наукові та інші працівники найвищої кваліфікації — усе це веде до збільшення витрат державного бюджету, спричинюючи інфляційне його фінансування;

- вплив на інфляцію **зростання витрат виробництва**: перевищення темпів зростання заробітної плати над темпами зростання продуктивності праці; перевищення темпів зростання податків над темпами зростання доходів; зростання цін на сировину та енергоресурси. Ця негативна динаміка веде до збільшення собівартості продукції товаровиробника, яка врешті-решт призводить до збільшення середнього рівня цін на всі кінцеві товари та послуги, спричинюючи інфляцію;
- вплив на інфляцію **зростання сукупного попиту**: він може бути з декількох причин:
  - *по-перше*: безпосередньо пов'язаний з дією монетарних факторів, насамперед з надлишковою емісією грошей (постійне підвищення соціальних гарантій, пенсій тощо при незмінній динаміці ВВП в країні), яка призводить до перевищення попиту над існуючою пропозицією на товари і послуги, що викликає «спіраль» (**зарплата – ціни**) **інфляції або порушення закону рівноваги І. Фішера: $MV = P Q(\text{ВВП})$** (в реальній економіці: кожне підняття мінімальної заробітної плати, пенсії, стипендії тощо буде призводити до збільшення цін на всі товари та послуги на ринку, якщо рівень виробництва в країні залишатиметься незмінним);
  - *по-друге*: зростанням сукупного попиту, не пов'язаним зі збільшенням грошової маси. Причиною збурення сукупного попиту в цьому випадку є оптимістичні очікування підприємців щодо майбутньої кон'юнктури в умовах повної зайнятості (**підвищення рівня життя населення**). За цих умов зростання сукупного попиту зумовлює зростання цін;
  - *по-третє*: зміни структури ринку, пов'язані з владою монополій, олігополій та держави, яка реалізується в адміністративному **монопольному зростанні цін**.

Є десятки різних формулювань видів інфляції. Найбільш коректною формою є класифікація видів за такими критеріями (рис. 5.1) [6, с. 54].

За формами прояву інфляції можна виділити:

- **цінову інфляцію**, що проявляється у формі зростання цін;
- **інфляцію заощаджень** — при зафіксованих державою цінах, доходах, повальному дефіциті товарів знецінення грошей проявляється у зростанні вимушених заощадженнях у населення;
- **девальвацію**, за якою знецінення грошей проявляється у падінні їхнього курсу до іноземних валют.

Залежно від середньорічних темпів зростання (приросту) цін розрізняють п'ять типів інфляції:

- **повзучу**: прискорене зростання маси грошей в обороті без помітного підвищення цін — до 5–10% на рік. Вона характеризується надмірною емісією маси грошей без помітного підвищення зростання цін. Цей процес стимулює підприємницьку активність, гроші використовуються для пожвавлення попиту, нагромадження тощо. Така інфляція немає негативних наслідків, мало відчутна для економічних агентів та притаманна більшості розвинутих країн, стимулюючи їхній економічний розвиток та зростання.

Рис. 5.1. Види інфляції

- **помірну:** прискорене знецінення грошей у формі зростання цін на 5–20% за рік. Така інфляція стає відчутною для всіх економічних суб'єктів, і вони починають вживати певних заходів для адаптації їх у нових умовах господарювання (підприємці починають поступово підвищувати ціни на свої товари, відповідаючи на зростання сукупного попиту, збільшуються державні видатки на фінансування соціальних гарантій населенню, спричиняючи нову емісію грошей тощо). Поступово інфляція поширюється на всі сектори економіки, порушуючи рівновагу всього ринку;
- **галопуючу:** зростання цін досягає 20–50%, а інколи 100% за рік. На цій стадії відбувається стрімке зростання цін, тобто *прискорена або галопуюча* інфляція призводить до випередження сукупного попиту порівняно з товарною пропозицією, спричиняючи нерівномірне, стрибкоподібне зростання цін. На стадії галопуючої інфляції відбувається спад виробництва та скорочення товарообігу, втрачається стимул до інвестицій, зменшується процес суспільного нагромадження з боку усіх суб'єктів господарювання, що посилює руйнівний вплив на грошовий обіг (гроші зі сфери нагромадження чи заощадження переходять у сферу обігу);
- **гіперінфляцію:** надзвичайно високі темпи зростання цін — більш як на 100% за рік. Гіперінфляція часто пов'язана з політичним хаосом, наслідками війн та соціальних революцій. На цій стадії гіперінфляції домінує нестабільність цін в усіх секторах економіки, спричиняючи хаос на ринку, поширення бартерних операцій, порушення фінансово-кредитного механізму, що призводить до несправедливого перерозподілу доходів та багатства в суспільстві, соціальної та політичної нестабільності;
- **супергіперінфляцію:** катастрофічне зростання цін — до 1000% за рік і більше. На цій стадії гроші починають втрачати всі свої функції, купюри низьких номіналів та розмінна монета зникають з обігу, падає роль грошей в економіці, розвивається платіжна криза та поширюється бартер.

Для промислово розвинутих країн характерна *повзуча* інфляція, тобто невелике, помірне обезцінювання грошової одиниці з року в рік.

У країнах, які розвиваються, переважне місце посідає галопуюча та гіперінфляція. Останню переживають переважно ті країни, які здійснюють докорінну ломку своїх економічних систем. Зростання цін, що перевищує темпи в 50% щомісячно, класифікують як *супергіперінфляцію*. У 80–90-х роках ХХ ст. навіть такі економічно міцні країни, як Ізраїль, Німеччина, Франція, Югославія, не кажучи вже про більшість латиноамериканських країн, потрапили в полон глибокої інфляції.

Залежно від причин, які призводять до інфляційних процесів, розрізняють **два типи інфляції:**

- **інфляцію попиту;**
- **інфляцію пропозиції (витрат).**

Інфляція попиту.

Традиційно вона виникає за надмірного попиту. Попит на товари більший (**AD**), ніж пропозиція товарів (**AS**), у зв'язку з тим, що виробничий сектор не в змозі задовольнити потреби населення. Цей надлишок попиту призводить до зростання цін. Спостерігається наявність великої кількості грошей за малою кількістю товарів.

Інфляція попиту може бути спричинена:

- *мілітаризацією економіки та збільшенням військових витрат.* Військова техніка та військова продукція не функціонують на ринку, її купує держава та направляє в запас. Гроші для обслуговування цієї продукції за суттю не потрібні, оскільки вона не переходить із рук в руки;
- *дефіцитом бюджету та зростанням державного боргу.* Покриття дефіциту здійснюється або державними позиками, або емісією банкнот, що дає державі додаткові кошти, а отже, і додатковий попит;
- *кредитною експансією банків.* Розширення кредитних операцій банків та інших кредитних закладів призводить до збільшення кредитних знарядь обігу, які також створюють додаткові вимоги на товари та послуги;
- *припливом іноземної валюти в країну,* яка за допомогою обміну на національну грошову одиницю спричинює загальне зростання обсягу грошової маси, а отже, і надлишковий попит;
- *надмірні соціальні виплати тощо.*

Графічне зображення інфляції попиту зображено на рис. 5.2. Як видно з графіка, стимулювання сукупного попиту на горизонтальному відрізку 1 кривої AS (фаза депресії) не містить у собі інфляційної небезпеки, оскільки воно зумовлює зростання реальних обсягів виробництва без зростання рівня цін. На відрізку 2 кривої AS (фаза поживавлення) відбувається часткове інфляційне зростання, оскільки приріст виробництва ($Q_1 \rightarrow Q_2$) починає відставати від приросту зростання рівня цін ($P_1 \rightarrow P_2$), при постійному збільшенні сукупного попиту на товари і послуги ($AD_1 \rightarrow AD_2$). На відрізку 3 економіка досягає повної зайнятості в усіх секторах виробництва та спостерігається потенційний обсяг національного виробництва (Q_2).

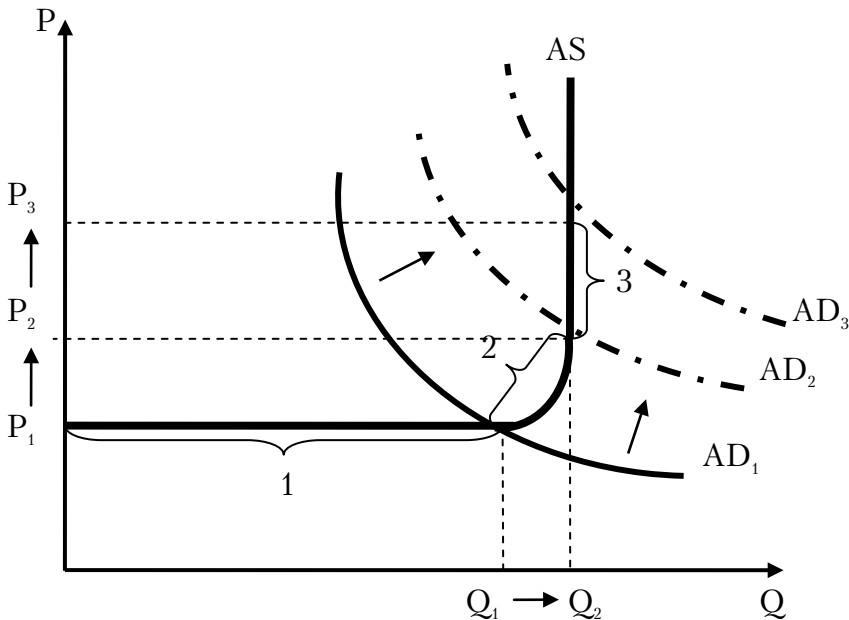

Рис. 5.2. Модель – інфляція попиту

Це означає, що будь-яке подальше зростання сукупного попиту не може бути задоволене наявними виробничими ресурсами. Виробничі можливості економіки за такого рівня технологій та виробничих потужностей **вичерпані**. І тому зростання сукупного попиту ($AD_2 \rightarrow AD_3$) спричинює не зростання обсягів виробництва, а суто інфляційне зростання цін (від P_1 до P_3).

Отже, інфляція попиту спостерігається тоді, коли зростання рівня цін відбувається під впливом загального збільшення сукупного попиту на товари і послуги, спричиненого:

- безпосередньо дією монетарних факторів (надлишковою емісією грошей);
- досягненням потенційного рівня національного виробництва (такий обсяг ВВП, який виробляється в країні за умов повної зайнятості і використання всіх ресурсів).

Інфляція витрат виробництва. Цю інфляцію розглядають зазвичай з позиції зростання цін під впливом наростаючих витрат виробництва, насамперед зростання витрат на заробітну плату.

Причини такої інфляції:

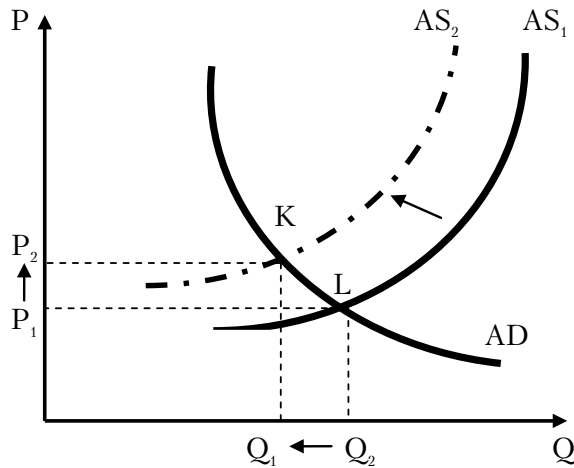
- зниження темпів зростання продуктивності праці, спричинене циклічними коливаннями або структурними змінами у виробництві, що призводить до збільшення витрат на одиницю продукції, а отже, до зменшення прибутку. У кінцевому результаті це відбивається на зниженні обсягу виробництва, скороченні пропозиції товарів та зростанні цін;
- розширення сфери послуг, поява нових видів з більшою заробітною платою та відносно низькою, порівняно з виробництвом, продуктивністю праці. Як наслідок виникає загальне зростання цін на послуги;
- підвищення оплати праці за певних обставин в результаті активної діяльності профспілок, що контролюють номінальну заробітну плату. Компанії відповідають на таке зростання інфляційною спіраллю: підвищення заробітної плати призводить до зростання цін та нового підвищення заробітної плати;
- високі непрямі податки (вони включаються до ціни товарів) характерні для багатьох держав;
- загальний рівень витрат зростає.

Графічне зображення інфляції пропозиції зображено на рис. 5.3. На рис. 5.3 показано, що інфляція витрат виникає внаслідок змін (збільшення) витрат виробництва і пропозиції (зменшення) на ринку. Зростання цін на сировинні ресурс зумовлює зростання витрат на одиницю продукції, що призводить до скорочення прибутків підприємств. Це спонукає товаровиробників до зменшення обсягу пропозиції ($AS_1 \rightarrow AS_2$) товарів та послуг, що, в свою чергу, спричинює зростання цін ($P_1 \rightarrow P_2$) (за умови постійного рівня попиту на товари і послуги з боку всіх економічних суб'єктів — AD). Таким чином, графічно інфляцію витрат можна проілюструвати зміщенням кривої AS ліворуч ($AS_1 \rightarrow AS_2$).

Отже, інфляція пропозиції (витрат) має два основних джерела:

- зростання цін на енергію та сировину;
- зростання номінальної заробітної плати.

P – середній рівень цін;

Q – об'єм валового національного продукту в країні (ВВП)

Рис. 5.3. Модель – інфляція витрат (пропозиції)

Інфляція витрат та інфляція попиту взаємопов'язані та взаємообумовлені, їх важко чітко розділити. Надлишкова грошова маса в економіці завжди породжує підвищений попит, спричинюючи порушення рівноваги ринків у сфері сукупного попиту і сукупної пропозиції, реакцією на яке є зростання цін. Будучи продуктом розбалансованого грошового ринку, інфляція попиту розповсюджується далі, вражає виробництво і споживання, деформує споживчий попит, посилює нерівномірність і непропорційність розвитку різних галузей господарства, призводячи в результаті до інфляції витрат.

Будь-яка сучасна система економіки інфляційна і в ній діють фактори, які призводять до інфляції попиту так витрат.

5.2. Вимірювання інфляції

Інфляція в її відкритому варіанті виявляється у підвищенні цін, але їх зростання може бути різним. Тому для вимірювання інфляції використовують її показник. Він розраховується різними способами, розглянемо деякі з них:

- **рівень інфляції;**
- **індекс споживчих цін (ІСЦ);**
- **індекс цін на засоби виробництва (цін виробника) (ІЦВ);**
- **індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП;**
- **темп інфляції;**
- **«Правило – 70».**

Рівень інфляції ($\Delta \text{інф}$) показує на скільки грошових одиниць або процентів грошова маса (M) більша від товарної (Q) і визначається за формулою:

$$\Delta \text{інф} = \sum M - \sum Q .$$

Однак найпоширенішим способом є визначення рівня інфляції за зміною цін на товари, що входять до «споживчого кошика» і обчислюється за допомогою індексу споживчих цін (індекс Ласпейреса).

Індекс інфляції — це відношення рівня інфляції звітного періоду до рівня інфляції базового періоду.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання. Цей показник найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще *індексом вартості життя*. ІСЦ широко застосовується в практиці регулювання державної фінансової і соціальної політики, аналізу і прогнозування цінових процесів, регулювання курсу національної валюти, вирішення правових спорів тощо.

Визначається ІСЦ за вартістю певного законодавчо зафіксованого набору товарів і послуг («споживчого кошика»), обчисленою в ринкових цінах базового і поточного періоду. Розрахувати ІСЦ можна за такою формулою:

$$\text{ІСЦ} = \frac{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в поточному році} (\sum P_1 g_0)}{\text{Ринкова вартість фіксованого "кошика" в базовому році} (\sum P_0 g_0)} \times 100\% ,$$

де P_0 і P_1 — ціни одиниці товарів (послуг) базового і звітного періодів відповідно;
 g_0 — кількість товарів у «споживчому кошику» базового періоду.

Незважаючи на широке застосування ІСЦ, він не досить точно виражає інфляційний процес та його вплив на вартість життя. Річ у тім, що ІСЦ розраховується за фіксованим набором товарів, який залишається незмінним протягом тривалого часу. В умовах же інфляції населення часто замінює споживані товари, які найбільше подорожчали, дешевшими. Як наслідок, структура споживання істотно змінюється порівняно з тією, яка була зафіксована при визначенні «кошика». Тому в умовах високої інфляції потрібно частіше змінювати структуру «споживчого кошика».

Індекс цін на засоби виробництва (ІЦВ) (цін виробника) характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання. Цей індекс виражає зростання оптових цін, темпи якого не завжди збігаються з темпами зростання роздрібних цін, за якими визначається ІСЦ.

Індекс цін виробника чутливіший до зміни витрат на виробництво, ніж до зміни попиту. Тому його часто використовують при характеристиці інфляції витрат, особливо коли зростання оптових цін відбувається першим у часі, ніж зростання роздрібних цін. Цей індекс застосовується більш обмежено, ніж ІСЦ.

Індекс цін ВВП, або дефлятор ВВП (індекс Пааше).

Для виявлення динаміки загального рівня цін використовують індекс Пааше. Це найбільш широкий показник, який характеризує інфляційні зміни в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам. Індексом Пааше (I_p) прийнято називати дефлятором ВВП ($D_{вп}$) і визначають його за формулою

$$I_p, D_{вп} = \frac{\sum (P_1 g_1)}{\sum (P_0 g_1)} = \frac{ВВП_n}{ВВП_p},$$

де P_1 і P_0 – рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно;

g_1 – кількість товарів (надання послуг) у поточному (розрахунковому) періоді;
 $ВВП_n$ – номінальний ВВП;
 $ВВП_p$ – реальний ВВП.

Темп інфляції.

Темп інфляції (швидкість зростання цін) визначається за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \cdot 100\%.$$

Темп інфляції показує, на скільки відсотків ціни поточного року (місяця) вищі від цін попереднього.

«Правило – 70».

Для прогнозного визначення кількості років, що за допомогою щорічного індексу інфляції здатні подвоїти ціни, застосовують так зване «правило-70».

$$N = \frac{70}{\pi},$$

де N – кількість років необхідних для подвоєння рівня цін;
 π – темп інфляції.

Наприклад, якщо в 2004 р. у Чехії темп інфляції становив 1,8%, в Угорщині – 6,5%, а в Україні – 12,3%, то для подвоєння рівня цін за таких темпів інфляції Чехії необхідно 39 років (70:1,8), Угорщині – 11 (70:6,5), а Україні – 6 років (70:12,3).

5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні

Україна успадкувала нежиттєздатну дефіцитну економіку, а разом з нею – величезний інфляційний потенціал. *Низький рівень ефективності виробництва та якості продукції, державний монополізм і відсутність конкуренції, розбалансована структура виробництва з низькою часткою предметів споживання, надмірне зношення основних фондів, гіпермілітаризація* тощо становили сприятливий ґрунт для розвитку інфляції в Україні на початку 90-х років (табл. 5.1).

Розвиток інфляційного процесу в Україні у 1991–2008 рр.

Рік	Темп зростання роздрібних цін, %	Темп зростання маси грошей (МЗ), %	Відношення (2/3), %
1991	390,0	240,0	162,5
1992	2100	1100,0	191,0
1993	10256,0	1930,0	531,0
1994	501,0	700,0	71,6
1995	282,0	213,0	132,4
1996	140,0	135,0	103,5
2001	106,0	142,0	74,7
2002	99,4	141,8	70,09
2003	108,2	146,5	73,86
2004	112,3	132,36	84,84
2005	110,3	154,27	71,50
2006	111,6	134,52	82,96
2007	116,6	151,75	76,84
2008	122,3	130,18	93,94

Джерело: Статистичний бюлетень НБУ. – 2009. – № 2.

Уже в 1991 р. Україну охопила глибока інфляція, з якої вона виходила більш як 10 років. Інфляційний процес в Україні можна розділити на два основні етапи та пояснити групами основних причин.

- Відкритий вибух інфляції відбувся в січні 1992 року, коли були «відпущені» всі ціни. З цього моменту інфляційний процес став швидко розвиватися. З наведених даних (див. табл. 5.1) видно, що в **1992–1993 рр.** інфляція в Україні досягла гіпервисокого рівня (2100,00 та 10256,00% відповідно), що є найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в Україні. Внаслідок **лібералізації цін, надмірних заощаджень та інфляційних очікувань** з боку всіх суб'єктів господарювання у 1991–1992 рр. зростання платоспроможного попиту не задовольнялось пропозицією товарів і послуг на ринку (ціни зростали значно швидше, ніж зростала грошова маса: 162,5; 191,0; 531,0%; див. табл. 5.1). Висока інфляція, поєднавшись із безпрецедентним падінням обсягу національного виробництва, означала **гіперстагфляцію**, яка стала найвідмітнішою рисою вітчизняної економіки в 1992–1995 рр.
- Уже в 1994 р. темп інфляції знизився порівняно 1993 р. у 20,4 разу (10256,0% → 501% ...) через здійснення урядом декількох спроб обмежити емісію грошей, щоб стримати інфляцію (уперше за чотири роки темп зростання цін значно відстали від темпів зростання маси грошей (71,6% → 132,4% → 103,5%...)). Проте ці спроби були невдалі. У 1994 р. уряд намагався застосувати **адміністративні методи** для обмеження темпів зростання цін: **уповільнення зростання зарплати, фіксація цін на значну кількість товарів, валютне регулювання** тощо. Така політика пригасила темпи зростання цін, але

спричинила катастрофічне падіння обсягу виробництва в уже лібералізованій економіці. Нарощування маси грошей (M_3): (1994 р. — 700,0% → 1995 р. — 213,0% → 1996 р. — 135,0%) в економіці відбувалось на тлі критичного обвалу національного виробництва (ВВП) (1994 р. — 77,1% → 1995 р. — 87,8% → 1996 р. — 90%), що є абсолютним порушенням закону грошового обігу, порушенням закону рівноваги І. Фішера: $MV = PQ$ (ВВП), де маса грошей (M) повинна бути прямо пропорційною вартості товарів і послуг, які виробляються в країні [PQ (ВВП)].

Такої високої інфляції не зазнала жодна з країн за мирних умов. Так, у Росії в перші роки перехідного періоду найвищою була інфляція в 1992 р. — 2609,0%, що майже в 4 рази нижча, ніж в Україні в 1993 р. У Білорусі найвища інфляція в цей період була в 1994 р. — 2321%, що в 4,4 разу нижча, ніж в Україні в 1993 р. Серед країн далекого зарубіжжя сучасними «чемпіонами» з інфляції вважаються Аргентина, Перу, Заїр та ін. Проте жодна з них поки що не перевищила «рекорду» України 1993 р. Аргентина найвищу інфляцію мала в 1989 р. — 3389,6%, Перу в 1990 р. — 7481,6%, Заїр у 1992 р. — 3860%.

Продумана політика уряду і НБУ у 1996 — 2005 рр. дала змогу успішно здійснити грошову реформу, що привело до деякої стабілізації цін в Україні (2001–2005 рр.).

У 2006–2008 рр. починається новий виток розвитку інфляційних процесів в Україні. На цю динаміку цін дуже негативно позначився надмірно прискорений перехід Росії до торгівлі енергоносіями за світовими цінами. Внаслідок цього спостерігається нестерпний шок пропозиції, який підірвав енергомістку економіку країни, а також постійні політичні сварки, негативне сальдо торговельного балансу (до 10% ВВП), спекуляції на валютному ринку, надмірні соціальні витрати держави, зростаючий дефіцит державного бюджету та покриття його додатковою емісією грошей, кредитна експансія долара тощо — все це «розхитало» стабільність та довіру до національної грошової одиниці та збільшило інфляційні очікування населення. У вересні 2008 р. почалась економічна криза, яка супроводжується не тільки інфляційними процесами, а й падінням національного виробництва (до 25%), безробіттям (до 3,5% працездатного населення), зростанням валового зовнішнього боргу (на кінець 2008 р. — 101 млрд дол. США — 56% до ВВП), криза неплатежів та банкрутство 10 найбільших банків України тощо.

5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика

Інфляція негативно впливає на суспільство в цілому. Погіршується економічне становище: знижуються обсяги виробництва, оскільки коливання та зростання цін роблять непевними перспективи розвитку виробництва; відбувається переливання капіталу з виробництва в торгівлю та посередницькі операції, де швидший обіг капіталу та більший прибуток, а також легше ухилитися від сплати податків; розширюється спекуляція в результаті різкої зміни цін; обмежуються кредитні операції; зменшуються фінансові ресурси держави.

Виникає соціальне напруження у зв'язку з тим, що інфляція перерозподіляє національний дохід не на користь найменш забезпечених верств суспільства. Вона знижує реальні доходи (кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальний

дохід), а отже, і загальний рівень життя населення, якщо номінальний дохід буде відставати від зростання цін.

Особливо важка інфляція для осіб з фіксованими доходами: пенсіями, стипендіями, заробітною платою працівників бюджетної сфери. Крім того, інфляція знецінює заощадження громадян. У зв'язку з цим, щоб стримати різке падіння життєвого рівня, держава здійснює індексацію доходів та податкових пільг. Розгортання інфляційних процесів призводить до такого загострення економічних та соціальних суперечностей, що держави починають вживати заходів для подолання інфляції та стабілізації грошового обігу. Основні форми боротьби з інфляцією — грошові реформи та антиінфляційна політика.

Грошова реформа — повне або часткове перетворення грошової системи, що здійснює держава з метою впорядкування та налагодження грошового обігу. Грошова реформа здійснюється різними методами (нуліфікація, реставрація, девальвація, деномінація) залежно від економічного стану країни, ступеня знецінення грошей, політики держави.

Антиінфляційна політика — комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямований на боротьбу з інфляцією. Історично сформувалися два основних шляхи такої політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів.

Дефляційна політика ґрунтується на методах обмеження грошового попиту через грошово-кредитний та податковий механізми шляхом зниження державних витрат, підвищення відсоткової ставки за кредит, посилення податкового пресу, обмеження грошової маси тощо. Особливість дії дефляційної політики полягає в тому, що вона, як правило, спричинює уповільнення економічного зростання і навіть кризові явища. Тому більшість урядів при її проведенні в 60–70-х роках виявляли стриманість у її проведенні або навіть відмовлялися від неї.

Варіанти антиінфляційної політики обираються залежно від пріоритетів. Якщо ставилося завдання стримувати економічне зростання, то проводилась дефляційна політика; якщо метою було стимулювання економічного зростання, то перевага надавалась **політиці доходів**. У разі коли кінцевою метою було стримання інфляції будь-якою ціною, паралельно використовувались обидва методи антиінфляційної політики.

Індексація (повна або часткова) означає компенсацію збитків у результаті знецінення грошей. Спочатку цей метод застосовувався в кінці 40-х — початку 50-х років при інфляції, яка була спричинена переходом від військової економіки до нормальних ринкових умов. Знову індексація стала застосовуватися в 70-і роки у зв'язку з розгортанням галопуючої інфляції. У більшості провідних промислово розвинутих країнах вона розповсюджувалась на меншу частину трудового населення (наприклад, у США приблизно на 10%). Винятком була Італія, профспілки якої домоглися введення в країні повної індексації.

Стримування контрольованого зростання цін проявляється, по-перше, в «заморожуванні» цін на певні товари; по-друге, в стримуванні їхнього рівня в певних межах. Подібний контроль зберігався в усіх провідних розвинутих країнах.

Особливості інфляційних процесів в Україні, Росії та інших країнах СНД передбачають спеціальні підходи до здійснення ефективної антиінфляційної політики. У зв'язку з цим необхідно здійснювати:

- розробку та втілення в життя комплексних державних програм розвитку економіки, насамперед галузей і підприємств, які сприяють становленню конкурентного, високотехнологічного та наукомісткого виробництва;
- проведення послідовної антимонопольної політики та створення широкої мережі економічної інформації для підприємств;
- посилення стимулів виробничого накопичення, включаючи субсидії, що здатні підтримати процес накопичення коштів у підприємців та населення;
- зміну структури виробничих фондів з метою розширення виробництва товарів народного споживання, тобто створення умов для перекидання капіталу з однієї до іншої галузі суспільного виробництва;
- стимулювання кредитної та інвестиційної діяльності банків та обмеження покриття дефіциту коштів за рахунок банківського кредиту;
- вдосконалення податкової системи; особливу увагу приділяють регульовальній ролі податків;
- створення умов для припинення імпорту інфляції. З цією метою забезпечується перетворення закордонних доларових запасів на товари виробничого призначення, які, потрапивши в нашу країну, змогли б змозі пожвавити інвестиційний процес;
- підвищення ефективності грошово-кредитної політики, яка повинна забезпечити тісний взаємозв'язок усіх елементів ринкового механізму товарно-грошових відносин.

Таким чином, **мета антиінфляційної політики держави** полягає в тому, щоб установити контроль над інфляцією і досягти прийнятних її темпів для народного господарства. Важливим завданням у боротьбі з інфляцією є подолання економічного спаду, кризи неплатежів, зниження інвестиційної активності, формування стабільної ринкової інфраструктури, оздоровлення економіки, пов'язане з підтримкою пріоритетних галузей народного господарства, стимулювання експорту продукції, виваженою протекціоністською політикою і валютною політикою, що сприяє вирішенню питань конкурентоспроможності вітчизняних товарів.

Велике значення в антиінфляційній політиці має структурна перебудова економіки і пристосування її до потреб ринку за рахунок демонополізації і регулювання діяльності існуючих монополій, стимулювання конкуренції у виробництві та сфері послуг тощо.

5.5. Грошові реформи та методи їх проведення

Серед комплексу заходів щодо оздоровлення та впорядкування грошового обороту особливе місце посідають **грошові реформи**. Вони являють собою повну чи часткову перебудову грошової системи, яку проводить держава, з метою оздоровлення чи поліпшення механізму регулювання грошового обороту відповідно до нових соціально-економічних умов.

Грошові реформи, що проводилися в різні часи в багатьох країнах, значно відрізнялися своїми цілями, глибиною реформування діючих грошових систем, мето-

дами стабілізації валют, підготовчими заходами тощо. Їх можна класифікувати так (рис. 5.4) [6, с. 62].

1) *створення нової грошової системи*. Ці реформи проводилися при переході від біметалізму до золотого монометалізму, від останнього до системи паперово-грошового обігу чи кредитного обігу в умовах створення нових держав, як це мало місце в період падіння колоніальних імперій чи після виходу окремих республік зі складу колишнього СРСР. Прикладом таких реформ є грошова реформа Вітте в 1895–1897 рр. в Росії і грошові реформи в країнах, що звільнилися від колоніальної залежності, тощо;

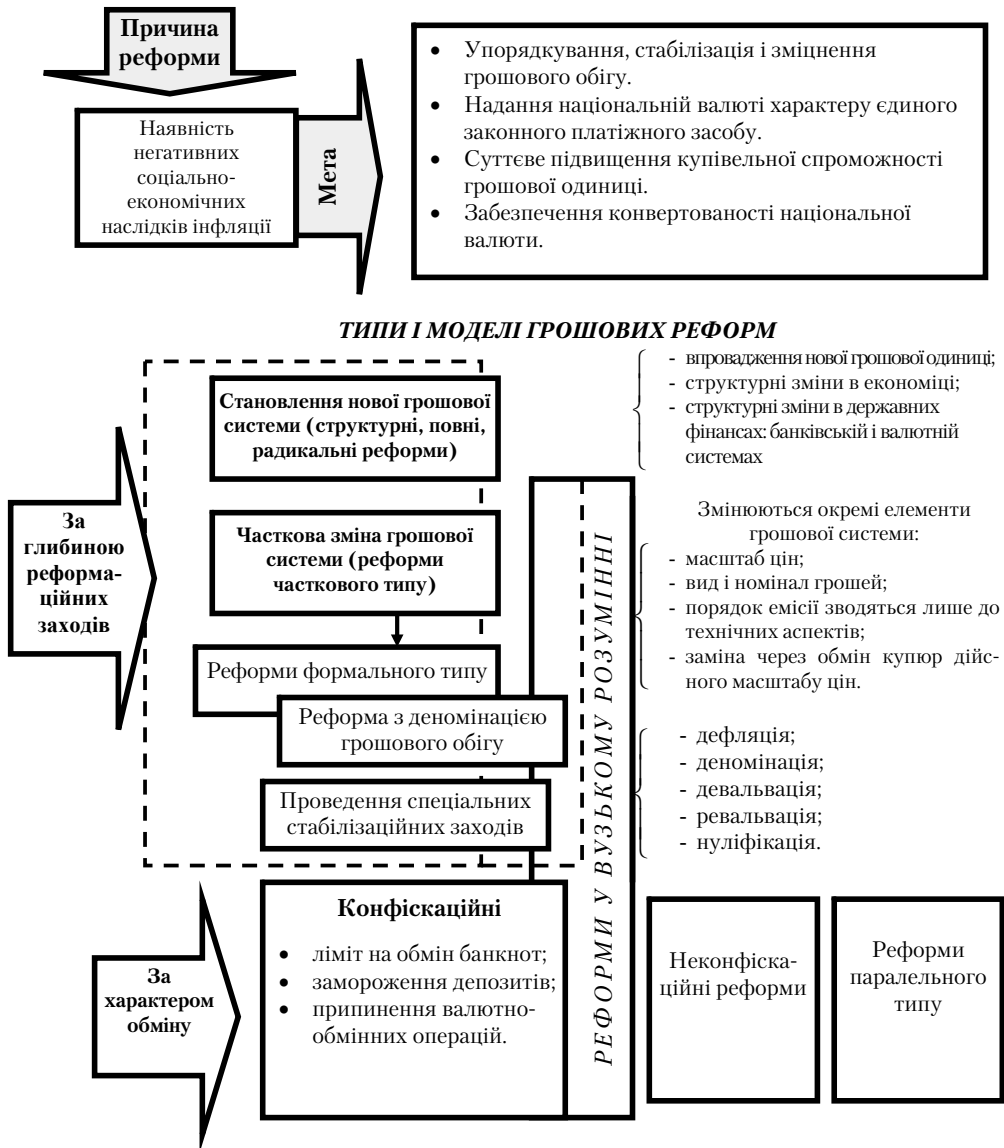

Рис. 5.4. Класифікація грошових реформ

2) *часткова зміна грошової системи*, коли реформуються окремі її елементи: назва і величина грошової одиниці, види грошових знаків, порядок їхньої емісії і характер забезпечення тощо. Прикладом таких реформ є зміна порядку емісії і забезпечення банкнот в Англії згідно з Актом Роберта Піля (1844 р.), грошові реформи в СРСР у 1922–1924 і 1947 рр.;

3) *проведення спеціальних стабілізаційних заходів* з метою отримання інфляції чи подолання її наслідків.

Чим би не була викликана необхідність проведення грошової реформи, найголовнішою її метою завжди є стабілізація грошового обороту. Для досягнення цієї мети недостатньо прийняти ті чи інші законодавчі акти, а необхідно підготувати відповідні економічні передумови. Без цього гроші і після реформи можуть знецінюватися. Тому успішне проведення грошової реформи потребує відповідної підготовки: нагромадження золотовалютних і матеріальних резервів, припинення чи значне зменшення темпів зростання грошової маси в обігу, оздоровлення державних фінансів, поліпшення структури суспільного виробництва, збалансування ринку тощо.

Нерідко грошовій реформі передуює *деномінація* грошових знаків, тобто обмін усіх старих знаків на нові в певній пропорції з одночасним перерахуванням у цій пропорції всіх грошових показників: цін, тарифів, заробітної плати, балансової вартості фондів тощо.

Згідно зі світовим досвідом грошових реформ, існують такі методи стабілізації валют: нуліфікація, ревальвація (реставрація), девальвація, деномінація.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошових знаків *недійсними*.

Проводиться вона за умови надзвичайно великого падіння купівельної спроможності грошей, коли вже недоцільний будь-який обмін їх на нові гроші і в такій крайній формі трапляється рідко. Зокрема, в кінці XVIII ст. у Франції були оголошені недейсними повністю знецінені асигнації і їх було вилучено з обігу без будь-якого відшкодування.

Частіше знецінені гроші вилучаються з обігу шляхом обміну на нові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за них має суто символічне значення. Так, в СРСР у 1922–1923 рр. 1 крб. новими знаками обмінювався на 1 млн крб. старими, в 1924 р. у Німеччині 1 нова рейхсмарка — на 1 трлн старих марок, у 1944 р. в Греції — 50 млрд старих драхм на 1 нову. У всіх цих випадках по суті проводилася нуліфікація знецінених грошей, хоча за формою вона нагадувала девальвацію.

В Україні нуліфікація відбулася в 1996 р. Знецінена грошова одиниця (купон — карбованець) була замінена в певній пропорції (100 000 крб.) до однієї гривні.

Девальвація — офіційне зниження державою металевого вмісту та курсу (або тільки курсу) національних грошей щодо іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

Поки держави фіксували золотий вміст своїх валют, його зниження та зниження курсу валюти відбувалося приблизно однаково. Після скасування золотих паритетів

девальвація зводилась тільки до зниження офіційного валютного курсу. Рівень її в обох випадках визначався рівнем знецінення валют, тобто новий золотий вміст і курс установлювались на рівні фактичної вартості валюти, яка формувалася внаслідок інфляційного знецінення.

Ревальвація — це офіційне підвищення державою золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної валюти країни.

У першому варіанті ревальвації валют проводились в епоху вільного обміну банкнот на метал. Ними закінчувались зусилля держави по відновленню купівельної спроможності валюти після періоду інфляції. В результаті ревальвації, як правило, відновлювався обмін банкнот на метал за паритетом, який діяв до початку інфляції. Одночасно відновлювався і попередній курс валюти. Тому такий засіб у літературі інколи називають *реставрацією*.

Грошові реформи на основі ревальвації проводилися рідко, оскільки вони можливі за незначного знецінення грошей та швидкого розвитку економіки і відновлення стабільності ринку. За таких умов у країні швидко розширюється товарообіг і зменшується бюджетний дефіцит, що сприяє підвищенню вартості грошових знаків і може поступово довести її до доінфляційного рівня.

Вплив ревальвації на економіку протилежний впливові девальвації. Ревальвація вигідна для імпортерів і кредиторів. Після ревальвації дорожчає експорт, оскільки іноземні імпортери змушені давати більше власної валюти за ревальвовану, проте це погіршує конкурентоспроможність експортера. Одночасно стає дешевшим імпорт, бо для оплати імпортних товарів національної валюти потрібно менше. Кредитори, що надали позики нерезидентам у національній валюті, після її ревальвації отримують значний зиск, і ринкова ціна її в іноземній валюті зростатиме в міру ревальвації. Для населення, з одного боку, ревальвація приваблива тим, що вона спонукає зниження цін на імпортні товари і гальмує інфляцію, проте з іншого — вона призводить до зменшення експорту, що створює реальну загрозу безробіття. Тому оцінювати ревальвацію необхідно, виходячи з макроекономічної ситуації.

За золотого стандарту ревальвації піддавались відносно сталі валюти збільшенням офіційного золотого вмісту грошової одиниці. Відповідно підвищувався їхній курс щодо знецінених валют. Так, у 1973 р. німецьку марку було двічі ревальвовано — у березні її золотий вміст і офіційний курс було підвищено на 3%, а в червні — ще на 5,5%. Проте обмін марки на золото не відновлювався. У такий спосіб проводили ревальвацію швейцарського франка, японської єни. Необхідність ревальвації відносно сталих валют визначалася тим, що їх офіційний валютний курс і золотий вміст виявився заниженим порівняно з паритетом купівельної спроможності. Така ситуація була не вигідною для експортерів і боржників та, навпаки, забезпечувала невинувдані доходи імпортерам і кредиторам. Щоб усунути такі «перекоси» в зовнішньоекономічних відносинах, держава підвищувала офіційний валютний курс.

Тепер, коли золотий вміст валют скасовано, ревальвація проявляється в підвищенні курсу національної валюти щодо іноземних чи міжнародних валют. Зараз курси валют вирівнюються за паритетом купівельної спроможності, а тому зникла потреба у ревальвації і девальвації як елементах грошової реформи. За умов плаваючих (ринкових) валютних курсів ревальвація проявляється у тривалому (поступовому) підвищенні курсу національної валюти щодо інших валют чи міжнародних розрахункових одиниць.

Деномінація — укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Так, у 1961 р. в СРСР старі гроші були замінені на «нові» таким чином, що 1 «новий» рубль дорівнював 10 «старим». Завдяки деномінації вдається значно скоротити кількість грошових купюр і монет, що перебувають в обігу.

За способом проведення грошові реформи поділяються на три типи (модели).

1. Грошові реформи формального типу, що зводяться лише до технічного аспекту — впровадження нового зразка купюри з одночасним або поступовим вилученням старої. Обмін старих купюр на нові здійснюється у співвідношенні 1:1. Приводом до такої зміни може бути:

а) необхідність поліпшення фізичних властивостей (міцності, захисту від підробки тощо) банкнот, що перебувають в обігу, зміни їхніх відносних і абсолютних розмірів, що може бути результатом технічного прогресу (в розумінні як можливостей випуску банкнот вищої якості, так і нових вимог до їхньої якості у зв'язку із застосуванням різних технічних пристроїв — банкоматів, електронних машин тощо);

б) посилення ефективної боротьби з підробкою національної валюти. Це відбувається в тому разі, коли в обігу перебуває велика кількість підроблених банкнот (наприклад, накопичених за роки війни), виявлення і вилучення яких стає першочерговою справою;

в) необхідність зміни зовнішнього вигляду банкнот, їхнього оформлення, що може зумовлюватися політичними причинами, наприклад зміною державної символіки.

Усі ці аспекти здійснення грошової реформи в основному суто формальні, неконфіскаційні. Якщо реформа обмежується розв'язанням лише цих проблем, не зачіпаючи більш суттєвих монетарних та економічних аспектів, її точніше називати не реформою, а обміном грошей.

2. Грошові реформи конфіскаційного типу, або «шокові» реформи. Такі реформи передбачають здійснення комплексу явних або замаскованих заходів конфіскаційного характеру:

- встановлення ліміту на обмін банкнот;
- замороження частки депозитів понад встановлений рівень;
- тимчасове припинення валютно-обмінних операцій.

Мета цих і подібних заходів — конфіскація незаконних доходів, відновлення соціальної справедливості, отримання додаткового доходу державою. Якщо реформи мають конфіскаційний характер, то встановлюються досить обмежені терміни обміну та кількісні ліміти обміну, які доповнюються вимогою декларування доходів. У цьому разі обмін звичайно проводиться за регресивною шкалою. До певної межі (суми) старі грошові знаки обмінюються на нові у відношенні один до одного, а далі — зі знижувальним коефіцієнтом. Як правило, встановлюють кілька послідовних порогів обміну і кілька значень коефіцієнтів, хоч конфіскаційні реформи можуть ґрунтуватися і на обміні старих грошей на нові з використанням знижувального коефіцієнта для сум будь-якого розміру, а не лише для тих, що перевищують певний поріг, як у першому випадку. Аналогічна процедура може використовуватись і для обміну депозитних грошей.

3. Реформи паралельного, або консервативного, типу є надзвичайно складною за технікою реалізації процедурою. У цьому випадку нова грошова одиниця, розширюючи сферу свого функціонального застосування, витискує старі гроші поступово. У результаті протягом певного часу, коли в обігу перебувають дві грошові одиниці — стара й нова, відбувається відповідна сегментація сфери грошового обігу.

Одночасне функціонування в обігу двох грошових одиниць породжує ускладнення не лише технічного порядку. Існує реальна загроза передчасного знецінення старої грошової одиниці, сплеску спекулятивних і «тіньових» операцій. Водночас система паралельного обігу має й помітні переваги. Вона є найменш ризикованою формою грошової реформи, дає змогу уникнути заходів конфіскаційного характеру, забезпечити стабільність нової грошової одиниці навіть за браком достатнього товарного наповнення ринку та необхідного стабілізаційного фонду, розширює діапазон маневру грошово-кредитної політики.

Грошова реформа в Україні була проведена з 2 по 16 вересня 1996 року. Ця реформа була «м'якого» типу (проведення заходів щодо заміни діючої грошової одиниці, стабілізація нових грошей без якісної перебудови системи грошового обороту) з деномінацією грошових знаків (зменшення на п'ять нулів), із зміною назви грошової одиниці шляхом обміну грошових купюр (українських карбованців на гривні). Було вилучено з обігу та обмінено без будь-яких обмежень старі грошові знаки на нові у пропорції 10:1.

Офіційна концепція грошової реформи ґрунтувалась на принципах «повної прозорості» і «неконфіскаційності». На думку деяких спеціалістів, ці принципи зумовили некомплексність і обмеженість реформи. Також багато хто вважає, що введення гривні було більше політичним, ніж економічним.

Вона має такі властивості:

1. Багаточинникова зумовленість:

- економічні причини (необхідність забезпечення економічної незалежності України);
- політичні причини (Україна, як незалежна держава повинна була мати власні гроші й власну грошову систему).

2. Багатоцільове спрямування полягало у вирішенні трьох найважливіших завдань:

- створити національні гроші й грошову систему як атрибут незалежності держави;
- забезпечити високий рівень стабільності національної грошової одиниці;
- сформувані і ввести в дію нові методи та інструменти грошового обороту і грошового ринку.

3. Довготривалість і багатостадійність реформи. Вона тривала майже п'ять років і пройшла три етапи:

- перший етап (січень — листопад 1992 р.) — в обіг було випущено купуно-карбованець і забезпечено його функціонування;
- другий етап (листопад 1992 р. — серпень 1996 р.) — український карбованець закріпився як єдина національна валюта;
- третій етап (вересень 1996 р.), який завершився введенням в обіг постійної грошової одиниці — гривні.

4. Застосування тимчасових грошей як перехідних та їхнє гіпервисоке знецінення (за 1992–1996 рр. маса грошей в обороті за агрегатом M_2 зросла більше ніж у 240 разів).

5. Створення в ході реформ нового механізму монетарного регулювання.

6. Особлива соціальна спрямованість реформи (вона була неконфіскаційною і прозорою. На жаль, у ході реформи основних соціальних тягот зазнали широкі верстви населення, які втратили своїх вклади, розміщені в Ощадному банку).

І все ж, незважаючи на значні недоліки грошової реформи в Україні, вона отримала конституційну національну грошову одиницю — гривню.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Основні причини (фактори) інфляції, їхня класифікація.
2. Характеристика форм та видів інфляції.
3. Особливості інфляції на сучасному етапі.
4. Антиінфляційна політика: мета і форми проведення її.
5. Як проявляється інфляція в умовах адміністративно-командної економіки і в умовах ринкових відносин?
6. Які соціально-економічні наслідки інфляції?
7. Назвіть особливості інфляції в Україні.
8. Який вплив на інфляційні процеси в Україні здійснила грошово-кредитна політика держави?
9. Що таке «шокова терапія»? Наведіть приклади.
10. Сутність грошових реформ.
11. Порядок проведення грошових реформ.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Суть інфляції, її причини, форми прояву та закономірності розвитку. Види інфляції.
2. Соціально-економічні наслідки інфляції.
3. Особливості інфляції в Україні в перехідний період. Дискусії щодо використання «регульованої інфляції» в подоланні економічної кризи.
4. Суть антиінфляційної політики.
5. Грошові реформи в Україні.

Теми рефератів

1. Особливості інфляції в Україні.
2. Методи проведення антиінфляційної політики в Україні.

Тестові завдання

1. Інфляція — властивість паперових нерозмінних грошей. Відповідно до темів інфляції виділяють такі її різновиди:

- а) повзуча;
- б) галопуюча;
- в) гіперінфляція;
- г) супергіперінфляція;
- д) усі відповіді правильні.

2. Інфляція попиту виникає в умовах:

- а) неповної зайнятості;
- б) наближення до повної зайнятості;
- в) повної зайнятості.

3. Інфляція витрат зумовлена:

- а) зростанням споживчих витрат;
- б) зростанням інвестиційних витрат;
- в) зростанням собівартості продукції;
- г) зростанням сукупних витрат.

4. Інфляційний розрив зумовлюється:

- а) зростанням сукупного попиту в умовах неповної зайнятості;
- б) зростанням сукупного попиту в умовах, які наближаються до повної зайнятості;
- в) зростанням сукупного попиту в умовах повної зайнятості;
- г) усі відповіді правильні.

5. Стагфляція:

- а) спричинена підвищенням цін під впливом сукупного попиту;
- б) визначається пропорційною зміною цін на різні товари;
- в) супроводжується одночасним підвищенням рівня цін і рівня безробіття;
- г) спричинена підвищенням цін під впливом сукупної пропозиції;
- д) характеризується повільним зростанням цін (до 10% за рік).

6. При зниженні темпу інфляції до 5% за місяць інфляція стане:

- а) помірною;
- б) галопуючою;
- в) гіперінфляцією.

7. Падіння темпів інфляції призводить до зниження цін:

- а) так;
- б) ні;
- в) ці процеси не пов'язані між собою.

8. Головна функція грошової реформи:

- а) впровадження нового зразка купюри;
- б) заміна масштабу цін;
- в) конфіскація грошей у населення;
- г) стабілізація грошового обігу;
- д) обмін зношених грошових купюр.

9. Девальвація – це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування.

10. Головна функція НБУ:

- а) проведення ГКП;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти;
- г) кредитор останньої інстанції для банків;
- д) здійснення банківського регулювання та нагляду.

11. Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики НБУ є регулювання обсягу грошової маси через:

- а) відсоткову політику;
- б) рефінансування комерційних банків;
- в) управління золотовалютними резервами;
- г) операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- д) регулювання імпорту та експорту капіталу;

12. Безпосередній вплив на пропозицію грошей мають:

- а) ЦБ;
- б) комерційні банки;
- в) уряд;
- г) рахункова палата України.

13. Який зв'язок між рівнем відсоткової ставки та обсягом маси грошей в обігу:

- а) прямий;
- б) обернений;
- в) зв'язку немає?

14. Які операції необхідно проводити ЦБ, якщо потрібно збільшити грошову масу в обігу:

- а) продавати державні цінні папери;
- б) купувати державні цінні папери;
- в) підвищити норму обов'язкових резервів;
- г) знизити норму обов'язкових резервів;
- д) підвищити облікову ставку;
- е) знизити облікову ставку?

15. Ревальвація – це:

- а) зниження курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- б) збільшення курсу національних грошей щодо іноземних валют;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування;

16. Нуліфікація – це:

- а) оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними;
- б) проведення спеціальних антиінфляційних і стабілізаційних заходів у країні, без вилучення з обороту грошової одиниці;
- в) укрупнення національної грошової одиниці без зміни її найменування.

Загати

Задача 1

Індекс цін у 2006 р. становив 121,6%, а в 2007 р. — 123,7% (рівень цін базового 2006 р. прийнято за 100%). Визначте темп інфляції.

Задача 2

Припустимо, що за відсутності інфляційних процесів реальна відсоткова ставка становила 5%. Який розмір номінальної відсоткової ставки гарантує ту саму реальну відсоткову ставку в разі зростання інфляції до 15%?

Задача 3

Визначте темп інфляції, якщо обсяг грошової маси порівняно з минулим роком зріс на 75%, швидкість обігу грошей зросла на 15%, а приріст товарної маси становив 20%.

Задача 4

У табл. 1 наведено індекси цін за роками.

Таблиця 1

Рік	Індекс цін	Рівень інфляції, %
2002	100,00	
2003	108,2	
2004	112,3	
2005	110,3	
2006	111,6	
2007	116,6	

Розрахуйте темп інфляції для кожного року.

Використовуючи «правило величини 70», визначте кількість років, необхідних для подвоєння рівня цін.

Задача 5

Припустимо, що надається кредит у 100 тис. грн за нульового рівняння інфляції. При цьому кредитор розраховує отримати 115 тис. грн. Але в економіці почалися інфляційні процеси, і рівень інфляції становить 15%.

1. Хто за цих умов матиме вигоду, а хто зазнає витрат?
2. Обчисліть ці витрати.

Задача 6

Визначте очікуваний темп цінової інфляції звітного року, якщо в попередньому році середня маса грошей в обороті становила 548 млрд грн, при чому вона здійснила 2,7 обороту, фізичний обсяг ВВП становив 791 млрд од.

Протягом звітного року грошова маса зросла на 43%, її оборотність знизилась 0,31 обороту, фізичний обсяг ВВП порівняно з попереднім роком зріс на 11,11%.

Задача 7

Рівень цін в економіці характеризується наступними даними:

Роки	2006	2007	2008	2009	2010
Рівень цін (2006 р. = 100%)	100	113	115	123	125

На скільки відсотків знизилася цінність грошей за період з:

- 2006 р. по 2010 р.?
- 2006 р. по 2009 р.?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Розрахуйте базисні та ланцюгові індекси інфляції за звітний рік (щомісяця), якщо вартість споживчого кошика змінилася так: грудень попереднього року – 530 грн, січень – 540 грн, лютий – 550, березень – 540, квітень – 630, травень – 600, червень – 590, липень – 600, серпень – 680, вересень – 710, жовтень – 730, листопад – 730, грудень – 740 грн.

Яким буде ІСЦ у річному вимірі?

Розв'язок.

Розрахунок базисних та ланцюгових індексів інфляції проведемо в табл. 2.

Таблиця 2

№	Назва місяця	$I_{\text{базисний}}$	$I_{\text{ланцюговий}}$
1	Січень	$\frac{540}{530} = 1,02$	$\frac{540}{530} = 1,02$
2	Лютий	$\frac{550}{530} = 1,038$	$\frac{550}{540} = 1,02$
3	Березень	$\frac{540}{530} = 1,02$	$\frac{540}{550} = 0,98$
4	Квітень	$\frac{630}{530} = 1,19$	$\frac{630}{540} = 1,17$
5	Травень	$\frac{600}{530} = 1,13$	$\frac{600}{590} = 1,02$
6	Червень	$\frac{590}{530} = 1,11$	$\frac{590}{600} = 0,98$
7	Липень	$\frac{600}{530} = 1,13$	$\frac{600}{590} = 1,02$

Продовження табл. 2

8	Серпень	$\frac{670}{530} = 1,26$	$\frac{680}{600} = 1,13$
9	Вересень	$\frac{710}{530} = 1,34$	$\frac{710}{680} = 1,04$
10	Жовтень	$\frac{730}{530} = 1,38$	$\frac{730}{710} = 1,03$
11	Листопад	$\frac{730}{530} = 1,38$	$\frac{730}{730} = 1$
12	Грудень	$\frac{740}{530} = 1,396$	$\frac{740}{730} = 1,01$

Відповідь:

- див. табл. 2 з розрахунками;
- у річному вимірі базова інфляція (ІСЦ) становила 39,6%.

Приклад 2

Визначте очікуваний темп цінової інфляції звітного року, якщо в попередньому році середня маса грошей в обороті становила 760 млрд грн, при чому вона здійснила 1,5 обороту, фізичний обсяг ВВП становив 900 млрд од.

Протягом звітного року грошова маса зросла на 65%, її оборотність знизилась на 0,2 обороту, фізичний обсяг ВВП порівняно з попереднім роком зріс на 13%.

Розв'язок.

Інфляція цін (їхнє зростання) спостерігається внаслідок порушення закону грошового обігу в бік перевищення обсягу фактичної грошової маси над об'єктивно необхідним:

$$M_{\phi} > M_{н}$$

Причому, виходячи з рівняння І. Фішера:

$$M_{н} = \frac{P \times Q}{V}$$

Якщо рівновага порушується внаслідок перевищення темпів зростання грошової маси в обороті над темпами зростання ВВП, то зростають ціни для її відновлення.

Темп інфляції розраховуємо за формулою

$$T_{инф} = \left[\frac{P_{зв}}{P_{б}} - 1 \right] \times 100\%,$$

де $P_{зв}$ — рівень цін звітного періоду;

$P_{б}$ — рівень цін базового періоду.

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін звітного та базового (попереднього) років:

$$P_6 = \frac{M_6 \times V_6}{Q_6} = \frac{760 \times 1,5}{900} = 1,26;$$

$$P_{зв} = \frac{M_{зв} \times V_{зв}}{Q_{зв}} = \frac{(760 + 760 \times 0,65) \times (1,5 - 0,2)}{900 + 900 \times 0,13} = 1,61;$$

$$T_{инф} = \left[\frac{1,61}{1,26} - 1 \right] \times 100\% = 27,78\%.$$

Відповідь: очікуваний темп цінової інфляції 27,78%.

Приклад 3

Індекс цін у 2006 р. становив 111,6, а в 2007 р. – 116,6% (рівень цін базового 2006 р. прийнято за 100%). Визначте темп інфляції.

Розв'язок.

Темп інфляції розраховуємо за формулою

$$\text{Темп інфляції} = \frac{\text{Індекс цін поточного року} - \text{Індекс цін минулого року}}{\text{Індекс цін минулого року}} \cdot 100\%;$$

$$\text{Темп інфляції} = \frac{116,6 - 111,6}{111,6} \cdot 100\% = 4,48\%.$$

Відповідь: у 2007 інфляція збільшилась на 4,48%.

Приклад 4

Розрахуйте темп інфляції, якщо порівняно з минулим роком грошова маса зросла на 35%, швидкість обігу грошей сповільнилась на 21%, а приріст фізичного обсягу ВВП становив 8%.

Розв'язок.

Приймаємо показники попереднього року за одиницю, тоді:

$$M_{зв} = 1 + \frac{35\%}{100\%} = 1,35;$$

$$V_{зв} = 1 - \frac{21\%}{100\%} = 0,79;$$

$$Q_{зв} = 1 + \frac{8\%}{100\%} = 1,08.$$

З рівняння І. Фішера знаходимо середній рівень цін звітного року:

$$P_{зв} = \frac{M_{зв} \times V_{зв}}{Q_{зв}} = \frac{1,35 \times 0,79}{1,08} = 0,99;$$

$$T_{инф} = \left[\frac{P_{зв}}{P_6} - 1 \right] \times 100\% = \left[\frac{0,99}{1} - 1 \right] \times 100\% = -1\%.$$

Відповідь: темп інфляції –1% (ціни зменшилися на 1%).

Приклад 5

Рівень цін в економіці характеризується наступними даними:

Роки	2006	2007	2008	2009	2010
Рівень цін (2006 р. = 100%)	100	112	114	122	124

На скільки відсотків знизилася цінність грошей за період з :

1. 2006 р. по 2010 р.?
2. 2006 р. по 2009 р.?

Розв'язок:

Для того, щоб визначити на скільки відсотків знизилася цінність грошей використаємо наступну формулу:

$$\frac{P_1 - P_0}{P_0} \times 100\%;$$

де P_0 – рівень цін у базовому році (2006 р.);

P_1 – рівень цін у звітному році.

тоді:

$$1. \text{ Темп інф. (2006–2010 рр.)} = \frac{124 - 112}{112} \times 100 = 10,71\%.$$

$$2. \text{ Темп інф. (2006–2009 рр.)} = \frac{122 - 112}{112} \times 100 = 8,93\%.$$

Відповідь: цінність грошей (температура інфляції в країні) за період 2006–2010 рр. складає 10,71%, а за період 2006–2009 рр. відповідно – 8,93%.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Банківські операції*: Підручник / За ред. А. М. Мороза. — КНЕУ, 2005.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. С. 3–30.
3. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
4. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 88–97.
5. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
6. *Гроші та кредит*: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко. — КНУТД, 2006. — 146 с.
7. *Гроші та кредит*. Практикум: Навч. посібник / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С.— Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
8. *Іванов В. М.* Деньги и кредит. Курс лекцій. ч.е изд., Стереотип. — К.: МАУП, 2005.
9. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // *Фінанси України* — 2007. — № 12. — С. 17–26.
10. *Корабліні С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України* — 2007. — № 9. — С. 112–123.
11. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 64–72.
12. *Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні»* // *Вісник НБУ*. — 2008. — № 10.
13. *Никитин С. М.* Теории инфляции и их эволюция // *Деньги и кредит*. — 1995. — № 1.
14. *Пинзеник В. М.* Коні не винні: реформи чи їх імітація. — К: Академія, 1999.
15. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
16. *Савлук М. І.* Інфляція в Україні // *Економіка України*. — 1994. — № 2.
17. *Сатір Ж.* Настільки тяжко, настільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // *Економіка України*. — 2008. — № 10. — С.73–93.
18. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
19. *Статистичний бюлетень НБУ*. — 2008. — № 11.

Тема 6

ВАЛЮТНИЙ РИНОК І ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

- 6.1. Сутність валюти та її конвертованість.
- 6.2. Валютний курс і способи його визначення.
- 6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування.
- 6.4. Валютна система та її розвиток.
- 6.5. Формування валютної системи України.

6.1. Сутність валюти та її конвертованість

Валютою (від італ. *valuta* — вартість) називають грошову одиницю, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Поняття «валюта» використовується в трьох значеннях:

- 1) грошова одиниця певної країни;
- 2) грошові знаки іноземних держав, а також кредитні та платіжні засоби, виражені в іноземних грошових одиницях і використовуються в міжнародних розрахунках, іноземна валюта;
- 3) умовна міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця або платіжний засіб.

Валюта класифікується за кількома критеріями, залежно від емітента валютних коштів:

- **національна валюта** — платіжний засіб (грошова одиниця) певної держави (гривня, долар, фунт стерлінгів тощо), що імітується національною банківською системою; для України це будуть кошти, номіновані в гривні, для США — у доларах, для Великобританії — фунт стерлінгів тощо;
- **іноземна валюта** — іноземні грошові знаки (банкноти, скарбничі білети, монети), а також іноземні цінні папери як кредитні та платіжні засоби — **платіжні документи** (чеки, векселі, акредитиви, сертифікати), **фондові ресурси** (акції, облігації) та інші валютні цінності. Для України це будуть кошти усіх зарубіжних країн;
- **колективна валюта** — спеціальні міжнародні грошові одиниці, які функціонують на інтернаціональних (світових) та регіональних засадах, емісія яких здійснюється міжурядовими валютно кредитними організаціями. Зараз відомі такі міжнародні валюти — **СПЗ** (валютна одиниця МВФ), **євро** (відповідно до Маастрихтської угоди, грошова одиниця спочатку 11, а згодом і 16 країн Західної та Східної Європи — див. далі), **андське песо** (розрахункова одиниця країн Андського пакту: Болівія, Колумбія, Перу, Еквадор)

Класифікація валют може здійснюватися і в інших площинах (рис. 6.1) [6, с. 74]. Залежно від режиму використання розрізняють **конвертовану і неконвертовану** валюту.

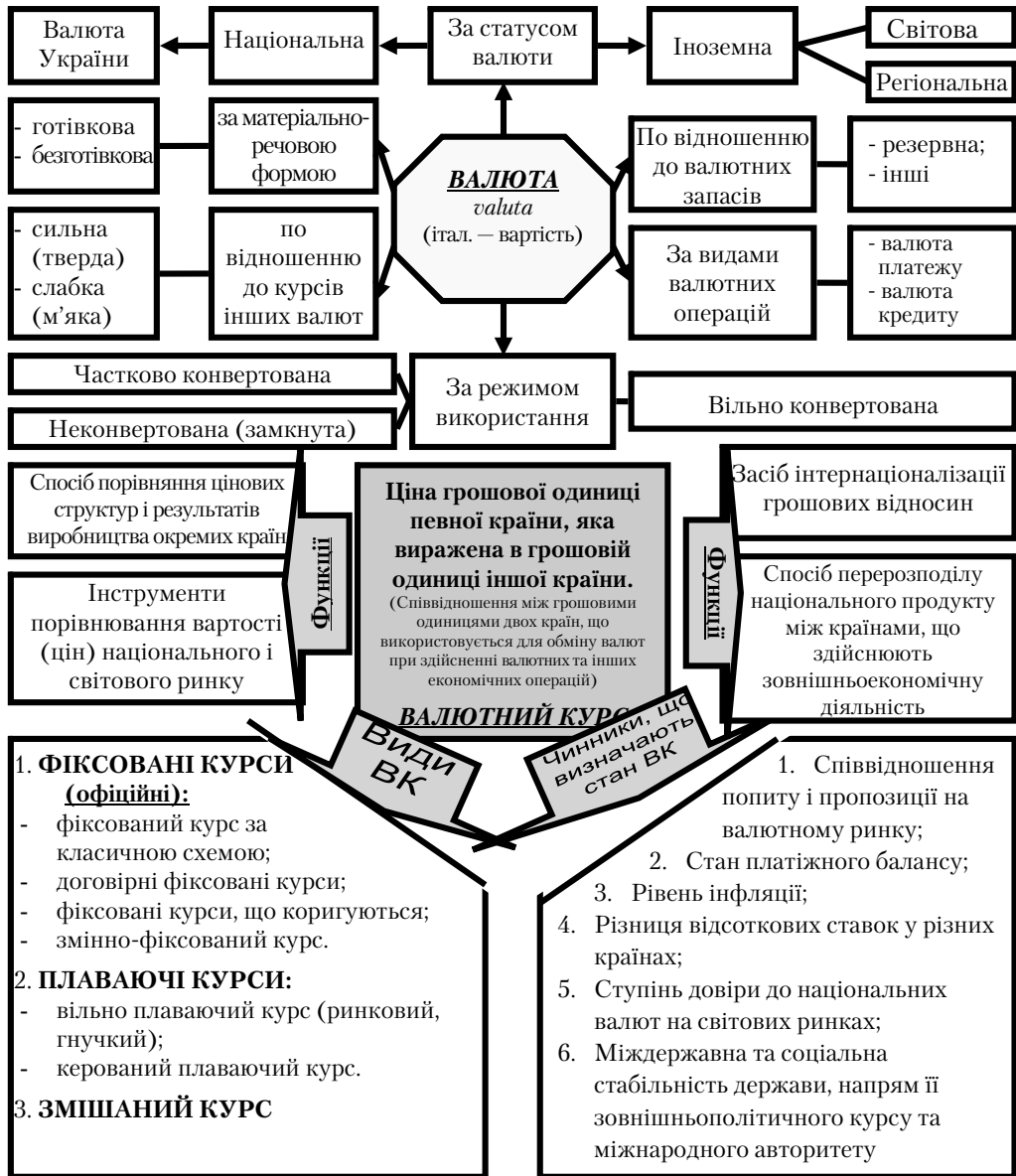

Рис. 6.1. Класифікація валюти

Неконвертованими є валюти, які не обмінюються на іноземну валюту за ринковим курсом, мають суттєві обмеження на ввезення та вивезення й на всі валютні операції.

Це валюти слабзорозвинутих країн, які переживають економічну та фінансову кризу. Неконвертованість валюти може створити низку обмежень для всіх суб'єктів господарської діяльності (як резидентів, так і нерезидентів), зокрема:

- обмеження на перекази за кордон заробітної плати, дивідендів, прибутків тощо;
- установа квот і лімітів розподілу валюти між експортерами та іншими суб'єктами господарювання;
- необхідність попереднього дозволу з боку центрального банку на здійснення платежів за імпортованими операціями тощо.

Конвертованість національної грошової одиниці — це можливість для всіх учасників міжгосподарських угод легально та вільно обмінювати її на іноземні валюти.

Ступінь конвертованості обернено пропорційний обсягу та жорсткості валютних обмежень, що практикується в державі.

Конвертованість національної грошової одиниці є показником рівня розвитку економіки та ступеня відкритості, забезпечуючи країні такі **довготермінові вигоди** в багатосторонній світовій системі торгівлі та розрахунків:

- вільний вибір виробниками та споживачами найбільш вигідних ринків збуту та закупок всередині країни та за кордоном у кожний момент;
- розширення можливостей залучення іноземних інвестицій та здійснення інвестицій за кордоном;
- «підтягування» національного виробництва до міжнародних стандартів за цінами, витратами, якістю;
- можливість здійснення міжнародних розрахунків в національній валюті тощо.

За ступенем конвертованості розрізняють валюти:

- вільно конвертовані (резервні);
- частково конвертовані;
- замкнуті (неконвертовані);
- клірингових розрахунків.

Вільно конвертована валюта (ВКВ) — валюта, яка вільно та необмежене обмінюється на інші іноземні валюти (**повна зовнішня та внутрішня конвертованість**). ВКВ називають резервною валютою, оскільки в такій валюті центральні банки інших країн накопичують та зберігають резерви коштів для міжнародних розрахунків. У 2005 р. 12 валют були визнані вільно конвертованими (долари, фунти стерлінгів, швейцарські франки, ени, євро, австралійські долари, датські крони, норвезькі крони, шведські крони, ірландські крони, СПЗ), але найбільшу довіру і найширше застосування мають валюти країн з найвищими економічними потенціалами: **долар США, євро, японська єна, англійський фунт стерлінгів, швейцарський франк**. Ці валюти дістали назву **резервних валют**, тому що не тільки вільно конвертуються в міжнародних платежах, а й вільно накопичуються в **резервах міжнародної ліквідності**. Серед них найавторитетнішою резервною валютою є долар США, який обслуговує більше половини усіх міжнародних розрахунків і має перше місце в структурі державних золотовалютних резервів більш ніж 70 країн світу.

Частково конвертована валюта — національна валюта країн, у яких застосовуються валютні обмеження для резидентів та за окремими видами обмінних операцій. Розрізняють такі основні сфери валютних обмежень: поточні операції платіжного балансу (торгові та неторгові угоди); обмежений продаж іноземної валюти, заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту, регулювання строку платежів,

експорту та імпорту. Основна причина валютних обмежень — нестача валюти, тиск зовнішньої заборгованості, розлад платіжних балансів.

Якщо конвертація національної валюти дозволена тільки для нерезидентів, то вона називається **зовнішньою**, а якщо для резидентів — **внутрішньою**.

Якщо конвертація поширюється тільки на платежі за поточними операціями, вона називається **поточною**, а якщо тільки на платежі за рухом капіталу — **капітальною**.

Замкнута (неконвертована) валюта — національна валюта, яка функціонує тільки в межах однієї країни і не обмінюється на інші іноземні валюти (див. вище).

Клірингові валюти — це розрахункові валютні одиниці, що функціонують на основі клірингових угод. Клірингові угоди укладаються для вирівнювання платіжного балансу без витрат валютних резервів: 1) за необхідності отримання пільгового кредиту від контрагента, який має активний баланс; 2) як захід у відповідь на дискримінаційні дії іншої держави.

Отже, конвертованість національної валюти — необхідний елемент розвинутої і відкритої ринкової економіки. Слід зауважити, що повної конвертованості немає навіть у країнах, де відмінено всі валютні обмеження. Адже й у них залишається більш-менш інтенсивне регулювання зовнішньої торгівлі та порядку міжнародних розрахунків. Тому ступінь і характер конвертованості залежить від державного регулювання економіки.

В умовах інтернаціоналізації господарювання зростає взаємозалежність національних господарств, активізуються пошуки засобів національного регулювання. У сфері **валютних відносин** з'являються нові особливості і тенденції:

- посилюються міжнародні функції національних валют (національні грошові одиниці беруть участь у міжнародних розрахунках);
- масштаби діяльності якої-небудь валюти в міжнародному платіжному обігу визначаються комплексом факторів (історичних, економічних, міжнародно-правових), у тому числі і національною політикою;
- відсутня єдина грошова основа у валютній сфері — світова валюта;
- в умовах вільної конвертованості валют та руху капіталу між країнами розвиваються межі між внутрішнім грошовим оборотом та міжнародним платіжним оборотом;
- тенденція до зростання національних та міжнародного грошово-кредитного ринку прокладає шлях в умовах специфіки та особливостей національних грошово-кредитних ринків.

Тенденція до зростання ролі валютної сфери у відносинах учасників міжнародного обміну досліджена на всіх етапах еволюції світової валютної системи, починаючи із *золотого стандарту*. В умовах золотого стандарту під конвертованістю розуміли обмін однієї валюти на іншу при твердій фіксації золотого вмісту національних валют, з їх обов'язковою розмінністю на монетарний товар.

На відміну від золотого стандарту, конвертованість в умовах *кредитно-паперових грошей* визначається інституційними нормами, які включають важливі ланки валютної політики кожної країни, а також загальні вимоги, визначені Міжнародним валютним фондом (*VIII стаття, яка вимагає від країн — членів МВФ запровадження конвертованості валюти за поточними операціями*).

Таким чином, **конвертованість валюти є необхідною для забезпечення процесу демонополізації економіки, її структурної перебудови, подолання кризи платіжного балансу, інтеграції в світове господарство**.

Нині ключеві позиції в системі міжнародних валютних відносин займають **колективні валюти** — як форма світових грошей. У межах окремих союзів (див. раніше) колективні валюти використовуються не тільки як міжнародна — інтернаціональна міра вартості, а і як міжнародний платіжний засіб нагромадження. Розглянемо деякі з них.

СПЗ — колективна валютна одиниця МВФ

Спеціальні права запозичення (англ. *Special Drawing Rights*) — умовна міжнародна розрахункова одиниця, що використовується країнами МВФ для регулювання міжнародних платежів, вирівнювання платіжних балансів країн членів МВФ, кредитування й зрівнювання курсів національних валют тощо.

Запровадження СПЗ (в 1970 р., було здійснено першу емісію цієї валюти) розглядалось як альтернатива доларові у функціях, де він використовувався як світові гроші. Колективна валютна одиниця мала сприяти забезпеченню функціонування міжнародної розрахункової одиниці незалежно від стану платіжного балансу та внутрішнього грошового обігу окремих країн, зокрема США.

Вартість СПЗ була визначена як еквівалент:

- в 1970 р. — до 1 дол. США (або 0,8887 г чистого золота);
- 1973 р. — до 1,2064 долара (1,0726 г чистого золота);
- з 1974 вартісний паритет СПЗ почав визначатися на підставі стандартного «кошика валют» (16 валют країн, які мали найбільшу вагомість у світовому експорті), де СПЗ виступала як середньозважена величина паритетів цих валют, 1981 р. у стандартному кошику залишається 5 валют (долар, марка, єна, франк, фунт стерлінгів).
- з 1 січня 2001 р. СПЗ — це сума специфічних вартостей чотирьох валют (курси їх визначаються до долара США) на підставі валютного курсу, що котирується зараз на Лондонському ринку. Склад кошика переглядається кожні п'ять років, з тим щоб він точніше відображав відносну важливість валют, які входять до цього кошика, в міжнародних торгівлі і фінансовій системі. З жовтня 2000 р. метод вибору валют було переглянуто у зв'язку з введенням євро як загальної валюти країн — членів ЄС та зростанням її ролі на міжнародних фінансових ринках.

Отже, стандарт СПЗ фактично трансформувався в «багатовалютний» стандарт, заснований на американському доларі, євро, японській єні, фунті стерлінгів — валютах чотирьох світових центрів.

Емітована сума СПЗ розподіляється між країнами — членами фонду (180 країн) згідно з їхніми квотами. СПЗ зараховується на спеціальні рахунки, які відкриваються для кожної країни, що дає можливість центральним банкам обмінювати СПЗ на конвертовану валюту, яку можна використати для зовнішніх платежів (платежі регулюються МВФ).

Європейська валютна одиниця

Євро (EUR) — європейська валютна одиниця, функціонує в обігу з 1.01.1996 р. в рамках Європейської валютної системи відповідно до положень Маастрихтської угоди. **євро (€, Euro, Euró)** — офіційна валюта 16 з 27 держав Європейського Союзу.

Вартісний еквівалент, курс щодо іноземних валют визначено за «кошиком» валют країни, які входять до Європейського союзу, як середню величину, залежно від вартості й частки валют, представлених в кошику.

Передісторія. Перша Європейська колективна одиниця почала функціонувати з березня 1979 р. і мала назву — **екю**. Емісію екю почали здійснювати одночасно з початком функціонування **європейської валютної системи (ЄВС)**. Ця валюта була забезпечена реальними активами країн-членів ЄВС. Кожна країна використала для цього 20% фактичної величини своїх власних золотих і 20% доларових резервів, а друга половина емісії забезпечується за рахунок внесків країн-учасниць у їхній національній валюті.

Як і СПЗ, вартісний паритет екю визначається на базі стандартного «кошика валют» країн — учасниць ЄВС: марка (ФРН) — 30,53%; франк (Франція) — 19,43; фунт стерлінгів (Англія) 12,06; ліра (Італія) — 9,92; гульден (Голландія) — 9,54; франк (Бельгія, Люксембург) — 8,14; крона (Данія) — 2,52; фунт (Ірландія) — 1,12; драхма (Греція) — 0,77; песета (Іспанія) — 5,18; ескудо (Португалія) — 0,78%.

Екю почала виконувати функції еталона вартості, міждержавного засобу валютного резервування, міжнародного засобу платежу, регулятора курсових коливань та виступало засобом міжурядових позик типу «своп».

Але екю не змогла повністю виконувати функції наднаціональної валюти, оскільки вона не існувала у вигляді банкнот, а це означало, що вона не була звичайним засобом розрахунків за межами центральних банків Європейського Союзу.

Зміна **екю** на **євро** відбулася після підписання європейськими країнами *Маастрихтської угоди (Угода про Європейський Союз, 1991 р.)*, яка стала чинною після її ратифікації в 1993 р., а вже в 1999 р. країни-учасниці почали вводити єдину європейську валюту — євро.

У 1994 році у Франкфурті-на-Майні був заснований Європейський валютний інститут (Центральний банк ЄС, 1997 р.), в завдання якого входило керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС.

Для того щоб євро була введена в обіг, усі країни-члени валютного союзу повинні відповідати жорстким критеріям стабільності, закріпленим в Маастрихтських угодах:

- рівень інфляції в країні, що прагне приєднатися до валютного економічного союзу, може перевищувати показники трьох найбільш стабільних держав ЄС не більше ніж на 1,5%;
- державна заборгованість може становити не більше ніж 60% валового внутрішнього продукту (ВВП);
- дефіцит держбюджету не може перевищувати 3% від ВВП;
- процентні ставки за банківськими кредитами можуть бути всього на 2% вищими за показники трьох найбільш стабільних країн;
- кандидати на вступ до союзу не мають права протягом двох років за власною ініціативою проводити девальвацію національних грошових одиниць.

Уже на початку 1999 р. 11 країн Європи ввели **євро** як паралельну валюту (поруч з національною), а вже з 1 січня — серпня 2002 р. ця валюта почала використовуватися в **безготівкових та готівкових** розрахунках, **стала єдиним платіжним засобом одинадцяти країн.**

Зараз 16 країн Західної та Східної Європи перейшли на євро: Австрія, Бельгія, Італія, Ірландія, Іспанія, Люксембург, Голландія, Німеччина, Португалія, Франція, Фінляндія, Греція, Кіпр, Мальта, Словаччина, Словенія.

6.2. Валютний курс і способи його визначення

Валютний курс являє собою ціну грошової одиниці певної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції (див. рис. 6.1).

Валютний курс виконує низку важливих економічних функцій:

- подолання національних обмежень грошової одиниці;
- локальна цінність грошової одиниці перетворюється на міжнародну;
- виступає засобом інтернаціоналізації грошових відносин;
- сприяє утворенню цілісної світової системи грошей.

На валютний курс впливають такі фактори: зміна обсягів ВВП, стан торговельно-го балансу країни, рівень інфляції, внутрішня та зовнішня пропозиція грошей, відсоткові ставки, перспективи політичного розвитку, державне регулювання валютного курсу.

Фіксування курсу національної грошової одиниці в іноземній **називається валютним котируванням**. При цьому курс національної грошової одиниці може бути встановлений у формі як

- **прямого котирування:**
 ➤ (1, 10, 100 од. іноземної валюти = x од. національної валюти),
 так і **зворотного котирування:**
 ➤ (1, 10, 100 одиниць національної валюти = x од. іноземної валюти).

У більшості високорозвинутих країн світу використовується пряме котирування. Котирування здійснюється тільки щодо п'яти валют (див. раніше), найчастіше до долара США.

Для професійних учасників валютних ринків поняття «валютний курс» не існує. Воно розпадається на курс покупця і курс продавця.

- **курс покупця (bid rate)** — це курс, по якому банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- **курс продавця (offer rate)** — це курс, по якому він продає іноземну валюту за національну.

Наприклад, за **прямого котирування**

$$\$1 = 8,02 \text{ грн.}$$

Практикують такі позначення котирування:

$$USD / UA = \frac{Bid}{8,02} \frac{Offer}{8,56}.$$

Це означає, що комерційний банк України готовий купити \$1 (**базова валюта**) у клієнта за 8,02 грн, а продати за 8,56 грн (**валюта котирування**). При **прямому коти-**

руванні курс продавця завжди вищий від курсу покупця. Різниця між курсом продавця і курсом покупця називається **маржа (спред)**.

Розраховують також і **відносну маржу**:

$$BAS = \frac{OR - BR}{OR} \times 100\%;$$

$$\frac{8,56 - 8,02}{8,56} \times 100\% = 6,31\%,$$

де BAS – маржа (спред);

OR – курс продажу валюти (курс продавця);

BR – курс купівлі валюти (курс покупця).

Вона покриває витрати і формує прибуток банку за валютними операціями.

За оберненого котирування визначається кількість іноземної валюти, яка потрібна для купівлі одиниці національної валюти, наприклад:

$$1 \text{ грн} = 0,12 \text{ центів.}$$

Отже, при непрямому котируванні для переведення суми в іноземній валюті в еквівалентну їй суму в національній валюті її необхідно поділити на курс (1 дол. / 8,02 грн = 0,12 центів). При непрямому котируванні, на відміну від прямого, курс купівлі іноземної валюти буде більшим від курсу її продажу.

Методика визначення валютних курсів

Серед конкретних методів визнання валютного курсу слід назвати такі:

- Для обміну валют може використовуватися **крос-курс**, коли дві валюти порівнюються з третьою, потім через неї – одна з одною.

Припустимо, 0,6790 фунта стерлінгів (GBP) = 1 дол. США (USD), 1,4940 швейцар. франка = 1 (USD). Тоді крос-курс фунта стерлінгів до швейцарського франка буде дорівнювати:

$$1 \text{ GBP} = 1,4940 : 0,6790 = 2,200 \text{ SFR.}$$

- Базою визнання валютних курсів є співвідношення **купівельної спроможності** різних національних валют (співвідношення купівельної сили валют стосовно певної групи товарів і послуг у двох країнах). Для цього методу необхідно зіставити рівень цін стандартного набору (споживчий кошик – необхідний набір продуктів харчування, одягу та послуг).

Припустимо, ціна кошика в Україні становить 698 грн/міс., а в Росії 2880 руб./міс. Тоді ціна гривні в рублях = $698/2880 = 0,24$ грн:

$$1 \text{ руб.} = 0,24 \text{ грн.}$$

- **Зіставлення ефективних витрат виробництва.** До них зараховують заробітну плату (W), норму позичкового відсотка (r), ренту (R), показник продуктивності праці (PR). Формула має такий зміст.

Курс валюти країни А до валюти країни Б:

$$B = \frac{W_B}{W_A} \times \frac{PR_A}{PR_B}.$$

Отже, вартісною основою валютного курсу є купівельна спроможність валюти, що відображає середні національні рівні цін на товари, послуги та інвестиції. Валютний курс формується під впливом співвідношення попиту та пропозиції валюти, які визначаються багатьма чинниками. Основні з них:

- конкурентоспроможність товарів на світових ринках;
- темпи інфляції;
- стан і розвиток платіжного балансу країни;
- стан національного фінансового ринку;
- ступінь використання валюти в міжнародних розрахунках;
- національне та міжнародне регулювання валютних ресурсів;
- валютні обмеження тощо.

У реальній практиці міжнародних відносин в умовах паперово-грошового обігу застосовуються такі два види валютних курсів: фіксовані та плаваючі (гнучкі).

Фіксовані курси — система, що допускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами.

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з урахуванням співвідношення цін у певній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Одним з головних питань встановлення валютного курсу є пошук певного міжнародного стандарту, на який буде зорієнтована вартість національної грошової одиниці. Як правило, курси національних валют, у тому числі й української гривні, перебувають у жорсткій відповідності з курсом долара США. Вперше режим фіксованих валютних курсів був введений після Другої світової війни. Після краху Бреттон-Вудської системи в середині 70-х років ХХ ст. більшість країн перейшли до плаваючих валютних курсів.

Гнучкі (плаваючі) курси — це система, за якої у валют відсутні офіційні паритети.

Розрізняють плаваючі курси, які змінюються залежно від попиту та пропозиції на ринку, та курси, які змінюються залежно від попиту і пропозиції на ринку, але коригуються валютними інтервенціями центральних банків.

У разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу. Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним використанням різних валютних курсів, кожний з яких використовується з певною метою. Ці режими називають *системами множинних валютних курсів*, які можуть бути:

- валютними курсами, які безпосередньо контролює або фіксує уряд;
- вільними ринковими курсами, встановленими приватним попитом та пропозицією.

Визначення курсу валют називають котируванням, яким займаються офіційні державні органи.

При котируванні валют вказується курс продавця, за яким банки продають валюту, і курс покупця, за яким банки купують цю валюту. Котирування може бути обов'язковим для суб'єктів валютних операцій або суто номінальним, орієнтовним. Тоді валютний курс, визначений котируванням, може не збігатися з курсом конкретної угоди.

Базою визначення валютних курсів є співвідношення купівельної спроможності різних національних валют. *Купівельна спроможність валюти* виражається як сума товарів і послуг, що можна придбати за певну грошову одиницю. Співвідношення купівельної сили валют щодо певної групи товарів і послуг у двох країнах визначає *паритет купівельної спроможності*. Він характеризує товарне наповнення окремих грошових одиниць та є одним із основних факторів визначення валютних курсів. На динаміку валютних курсів впливають норма відсотка і рівень відсоткових ставок, які регулюють міграцію капіталу.

Вплив держави на валютний курс проводиться через операції центральних емісійних банків за допомогою дисконтної політики та валютної інтервенції.

Дисконтна, або облікова, політика — це зміна облікової ставки центрального банку з метою регулювання валютного курсу шляхом впливу на рух коротко-строкових капіталів.

В умовах пасивного платіжного балансу центральний банк підвищує облікову ставку і таким чином стимулює приплив іноземного капіталу з країн, де рівень облікової ставки нижчий.

Приплив капіталу поліпшує стан платіжного балансу, створює додатковий попит на національну валюту і таким чином, сприяє підвищенню курсу. І навпаки, при значному активному сальдо платіжного балансу центральний банк знижує облікову ставку та стимулює відплив іноземних та національних капіталів з метою зменшення активного сальдо платіжного балансу. В цих умовах зростає попит на іноземну валюту, її курс підвищується, а курс національної валюти знижується.

Дисконтна політика може проявлятися в таких методах валютного регулювання:

- політика девальвації;
- політика ревальвації.

Політика девальвації (зниження валютного курсу щодо іноземної валюти) сприяє підвищенню конкурентоспроможності національного виробництва, посиленню торговельних позицій країни на світовому ринку, стимулюванню експорту та негативного впливу на позиції імпортерів. Ця політика, крім позитивних наслідків, може спровокувати підвищення цін на імпортні товари, бо їм доведеться купувати іноземну валюту за вищим курсом.

Політика ревальвації (підвищення валютного курсу щодо іноземної валюти) сприяє стимулюванню розвитку імпорту, оскільки імпортери після реалізації своїх товарів чи послуг на ринку купують «дешеву» валюту, яка є результатом ревальвації національної грошової одиниці, і мають додаткову (фінансову) перевагу над іншими суб'єктами господарювання (див. Практикум).

Валютна інтервенція — це пряме втручання центрального банку країни у функціонування валютного ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Врівноваження попиту та пропозиції на іноземну валюту відбувається через купівлю-продаж банком іноземної валюти, що також призводить до обмеження коливань валютного курсу національної грошової одиниці. Центральний банк купує іноземну валюту, коли її пропозиція є надмірною, а курс низьким, і продає, коли курс стає високим. У такий спосіб обмежується коливання курсу національної валюти.

6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування

Валютний ринок — це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

На валютному ринку здійснюється широке коло операцій щодо зовнішньоторговельних розрахунків, туризму, міграції капіталів, робочої сили тощо, які передбачають використання іноземної валюти покупцями, продавцями, посередниками, банківськими установами та фірмами. Існує чотири групи суб'єктів валютного ринку:

- **державні установи**, основне місце серед яких посідають центральні банки та казначейства окремих країн;
- **юридичні та фізичні особи**, зайняті у різноманітних сферах зовнішньоекономічної діяльності;
- **комерційні банківські установи**, які забезпечують валютне обслуговування зовнішніх зв'язків, особливо брокерські контори;
- **валютні біржі та валютні відділи товарних та фондових бірж**.

Основні суб'єкти валютного ринку — великі транснаціональні банки, що мають розгалужену мережу філій і широко використовують в операціях сучасні засоби зв'язку, комп'ютерну техніку.

Банки та інші учасники валютного ринку пов'язані між собою в режимі реального часу за допомогою телефонних, телексних і комп'ютерних засобів зв'язку. За допомогою мережі кореспондентських рахунків банки здійснюють переказ платежів від імпортера до експортера, а сучасні електронні і телекомунікаційні можливості дають змогу переказувати гроші у будь-яку точку планети за лічені хвилини. Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою існують і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом.

Валютний ринок має свою структуру, яка включає національні (місцеві), регіональні та міжнародні ринки. Вони розрізняються за масштабами і характером валютних операцій, кількістю валют, що продаються-купуються, рівнем правового регулювання тощо.

Структуру валютного ринку можна представити у вигляді схеми (рис. 6.2).

За об'ємом валютних операцій розрізняють:

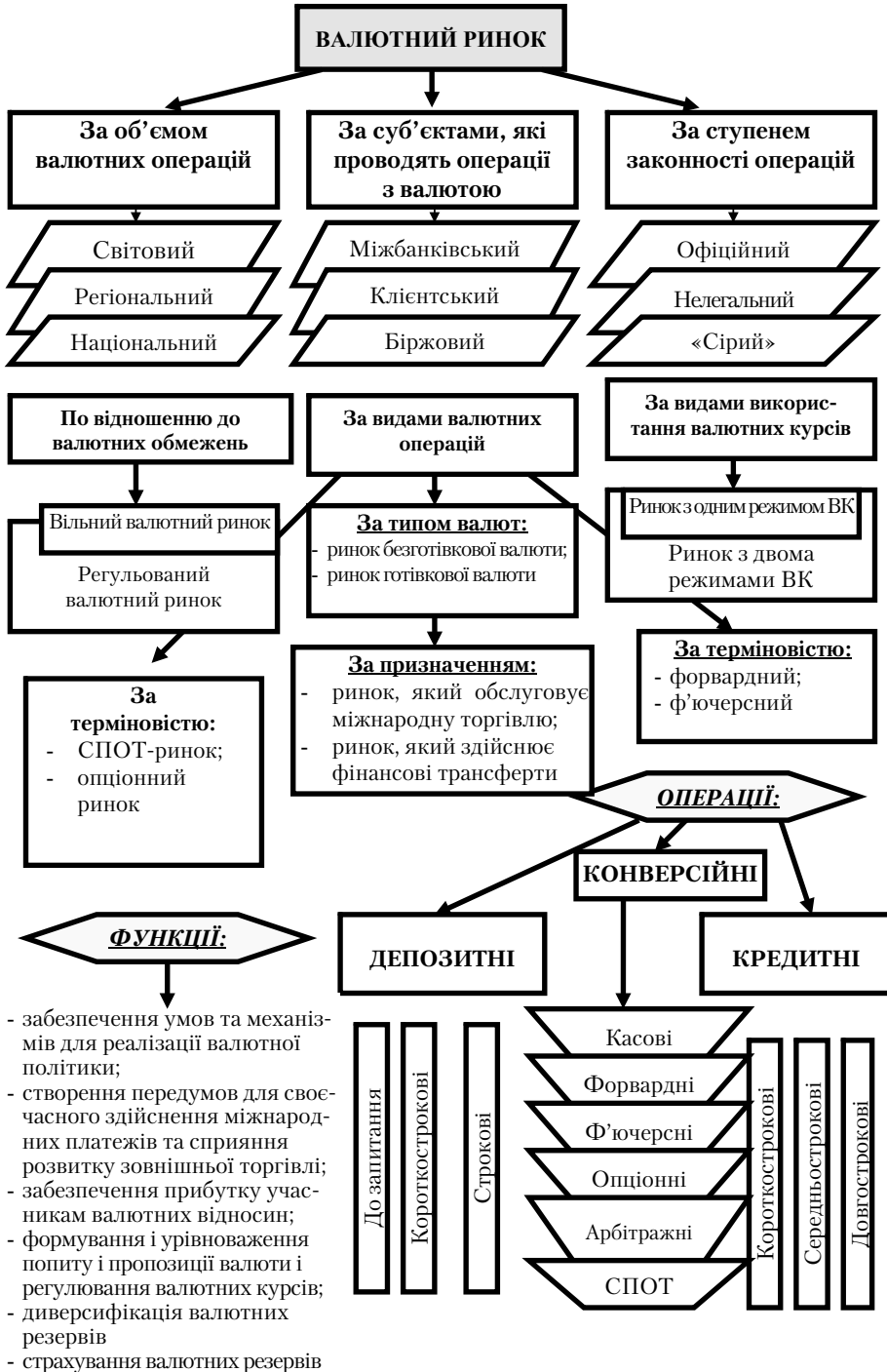

Рис. 6.2. Структура валютного ринку

Національні валютні ринки існують у більшості країн світу. Вони обмежуються економічним простором конкретної країни і регулюються її національним валютним законодавством.

Регіональні (Міжнародні) валютні ринки сформувалися в країнах, у яких до мінімуму зведені обмеження на валютні операції (валютні обмеження). Такі ринки регулюються скоріше за все міждержавними угодами, домовленостями самих учасників цих ринків. Розміщуються вони переважно в містах із вдалим географічним положенням та з великою концентрацією транснаціональних банків, небанківських фінансових структур, комерційних компаній, яким потрібно здійснювати платежі на широких просторах світового ринку. Це, зокрема, Лондон, Нью-Йорк, Париж, Цюрих, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Торонто, Токіо, Гонконг та ін.

Розвиток новітніх засобів телекомунікацій та інформаційних технологій дає можливість поєднати окремі міжнародні ринки в єдиний світовий валютний ринок, здатний функціонувати практично цілодобово. Це забезпечується географічним розміщенням окремих ринків: з початком доби відкриваються азіатські ринки *Токіо, Гонконгу, Сінгапура, Бахрейна*; після їх закриття починають працювати ринки європейські — *Франкфурта, Парижа, Лондона, Цюриха*, а під кінець їх роботи відкриваються ринки американського континенту — *Нью-Йорка, Лос-Анджелеса, Чикаго* тощо. Завдяки цьому кожен суб'єкт валютного ринку може в будь-який час доби купити-продати валюту, оперативно зв'язавшись із відповідним міжнародним центром валютної торгівлі. Щоденні обороти світового валютного ринку перевищують декілька трильйонів доларів США і швидко збільшуються, що свідчить про величезний розмір валютних потоків на світовому ринку.

Специфічним міжнародним ринком валют країн Західної Європи є **ринок євровалют**, де операції здійснюються у валютах цих країн, а сам ринок євровалют є одним із секторів євrorинку. Суб'єктами ринку євровалют виступають великі та середні банки країн Західної Європи та США і деякі транснаціональні корпорації цих регіонів. Поглиблення інтеграційних процесів у Західній Європі, посилення ролі транснаціональних корпорацій, значне зростання потреб у міжнародній валюті та введення взаємної конвертованості національних валют — усі ці фактори стали об'єктивною причиною і безпосереднім стимулом виникнення і розвитку ринку євровалют. Цим самим було створено умови для масштабних і стійких валютно-фінансових зв'язків цієї групи країн.

Євровалютний ринок — це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підкоряється національному законодавству, майже не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

Від самого початку свого виникнення (кінець 80-х років) ринок євровалют розвивається переважно як ринок євродоларів. *Європейські долари* — це тимчасово вільні грошові кошти в доларах США, які розміщені організаціями і приватними особами різних країн у європейських банках і використовуються останніми для кредитних операцій. Додаток «євро-» засвідчує вихід національної валюти з під контроль національних валютних органів. Це так звані бездомні валюти. Наприклад, операції з

євродоларами, переказаними в іноземні банки за межами США або у вільній банківській зоні в Нью-Йорку (впроваджена з 1981 р.), не підлягають регламентації з боку країни-емітента цієї валюти — Сполучених Штатів Америки. Відповідно до додатка «євро-» називають суми в японських єнах — **євроєнами** ін.

Головним джерелом ринку євродоларів виступають іноземні держави, юридичні чи фізичні особи, які зберігають долари не в США, а також транснаціональні корпорації із запасами готівки понад поточні потреби та офіційні резерви центральних банків.

З погляду техніки операцій ринок євродоларів відзначається високою оперативністю. Він складається із сотень банків-посередників, які розміщені в найбільших фінансових центрах Європи, насамперед у Лондоні. Завдяки значній мобільності ринок євродоларів перетворився на найбільший **міжнародний валютний ринок**, важливу складову сучасної **світової валютної системи**.

Найсуттєвішою перевагою ринку євродоларів є вища його прибутковість порівняно з рядом національних валютних ринків. Це дає змогу з року в рік постійно розширювати масштаби ринку євродоларів.

Важливим інструментом валютного ринку виступає **Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (СВІФТ)**, яке було створено в 1973 р. 239 банками 15 країн. У системі СВІФТ бере участь понад 3000 банків із 80 країн (США, Канада, країни Західної Європи та деякі країни Східної Європи). Міжнародні центри розрахунків цієї системи містяться в Голландії, Бельгії, США. Для банків — учасників системи СВІФТ були розроблені міжнародні стандарти, які систематизують різні вимоги до інформації, призначеної для електронного оброблення. У більшості країн, банки яких беруть участь у системі, створено національні пункти, через які замовлення передаються в міжнародні розрахункові центри, а через їх посередництво національні пункти, в свою чергу, пов'язані один з одним. Саме завдяки цьому процес передачі інформації при здійсненні розрахунків скоротився до мінімуму (від 1 год. до 20 хв.).

У березні 1993 р. Україна стала 92-ю державою, яка увійшла до системи СВІФТ і представлена в цій системі 10 українськими банками. Вступний внесок для кожного банку — 55 тис. дол. США, а перший внесок українських банків становив 250 тис. дол. США.

Валютний ринок можна класифікувати за **характером операцій**: *ринок конверсійних операцій, ринок депозитно-кредитних операцій*;

Ринок конверсійних операцій є найтипівішим для валютного ринку взагалі, його ключовим елементом. На цьому ринку купівля-продаж здійснюється в традиційній формі, переважно на еквівалентних засадах шляхом обміну рівновеликих цінностей, представлених різними валютами. Якраз на цьому ринку складаються умови для формування зовнішньої ціни грошей — *їх валютного курсу*.

Ринок депозитно-кредитних операцій — це досить специфічний сектор валютного ринку, на якому купівля-продаж валюти має умовний характер, що проявляється в залученні банками інвалюти на депозитні вклади на узгоджені строки та в наданні банками інвалюти позичок на різні строки. На відміну від ринку конверсійних операцій, на цьому ринку ціна валюти формується у вигляді відсотка.

Валютний ринок виконує певні функції, в яких виявляється його призначення й економічна роль. Основні його функції:

- забезпечення умов та механізмів для реалізації валютної політики держави;
- створення суб'єктами валютних відносин передумов для своєчасного здійснення міжнародних платежів за поточними і капітальними розрахунками та сприяння завдяки цьому розвитку зовнішньої торгівлі;
- забезпечення прибутку учасникам валютних відносин;
- формування та урівноваження попиту і пропозиції валюти і регулювання валютного курсу;
- страхування валютних ризиків;
- диверсифікація валютних резервів, банків, підприємств, держав, регулювання валютних ресурсів.

Названі функції реалізуються через виконання суб'єктами ринку широкого кола валютних операцій (рис. 6.3).

Рис. 6.3. Класифікація операцій валютного ринку

Касові операції полягають у купівлі-продажу валюти на умовах поставки її не пізніше другого робочого дня з дня укладення угоди за курсом, узгодженим у момент її підписання. Такі угоди можуть передбачати поставку валюти в той самий день, проте найчастіше — на другий робочий день. Ця остання угода називається «*спот*», а касові операції на цій умові — «**операції спот**». Вони дають можливість їхнім учасникам оперативно задовольнити свої потреби у валюті на вигідних умовах.

Строкові валютні операції полягають у купівлі-продажу валютних цінностей з відстрочкою поставки їх на термін, що перевищує два робочих дня. Ці операції, у свою чергу, поділяються на кілька видів залежно від механізму їх здійснення: *форвардні, ф'ючерсні, опціонні* та їхні похідні.

Характерною особливістю строкових операцій є те, що вони оформляються стандартизованими документами (контрактами), які мають юридичну силу протягом певного часу (від підписання до оплати) і самі стають об'єктом купівлі-продажу на валютних ринках. Ці документи називаються **валютними деривативами**. До них належать передусім форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони.

Строкові операції на валютних ринках з'явилися порівняно недавно (в 70–80-ті роки ХХ ст.) і розвиваються дуже швидко. Це зумовлено насамперед частими і значними коливаннями валютних курсів і пов'язаними з ними суттєвими валютними ризиками. Строкові операції дають можливість, з одного боку, застрахуватися від валютних ризиків, а з іншого — одержати додатковий дохід завдяки спекулятивним діям.

Форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним передаванням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладення контракту. У форвардних контрактах строки передавання валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Найскладнішим моментом такого контракту є визначення курсу майбутнього платежу, тобто *форвардного курсу*. Цей курс складається з курсу спот, тобто фактично діючого на момент укладення контракту, і надбавок чи знижок, пов'язаних з різницею в банківських відсоткових ставках у країнах, валюти яких обмінюються. Ця різниця називається *форвардною маржею*. Пов'язана вона з тим, що якби учасники контракту поклали відповідні суми валюти у свої банки, то до моменту використання їх для платежу за контрактом вони одержали б різні суми доходів.

Ф'ючерсні операції — це теж різновид строкових операцій, у яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладення угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту).

Відмінності їх від форвардних операцій зводяться до такого: вони здійснюються тільки на біржах, під їх контролем, а форма й умови контрактів чітко уніфіковані (біржа строго визначає вид валюти, що продається, обсяг операції, строк оплати, курс). Розрахунки щодо купівлі-продажу ф'ючерсних контрактів здійснюються через розрахункову палату біржі, яка гарантує своєчасність і повноту платежів. До остаточної оплати ф'ючерсного контракту він може перепродаватися на біржі, тобто сам є об'єктом валютних операцій. З кожним наступним продажем ціна його буде

уточнююватися і наближатися до реальної ціни, за якою продаватиметься валюта в момент погашення ф'ючерсу.

Завдяки цим особливостям ціна та інші умови ф'ючерсних контрактів прозорі для всіх учасників ринку. Кожна біржа встановлює свій перелік валют, які продаються-купуються, і стандартні суми контрактів, які визначаються десятками і сотнями тисяч, а то й мільйонами одиниць відповідної валюти. Тому в торгівлі валютними ф'ючерсами звичайно беруть участь великі банки або інші потужні фінансові структури.

Ціна валютного ф'ючерсу визначається за тією самою схемою, що й ціна форвардного контракту, тобто з урахуванням різниці у відсоткових ставках двох валют, що обмінюються. Ф'ючерсні операції широко застосовуються з метою страхування від валютних ризиків, тобто для **хеджування**, а також з метою одержання додаткового прибутку, тобто для спекуляції.

Опціонні операції — це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установленний строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціоном.

У цій операції важливо розрізнити продавця опціону і покупця (власника), оскільки останньому належить право реалізації опціону. Якщо при настанні строку опціону власнику буде вигідно його реалізувати, то він вимагатиме від продавця опціону купити чи продати відповідну суму валюти, й останній зобов'язаний це зробити. Якщо власникові опціону не вигідно його реалізувати (наприклад, поточний курс на ринку вищий від передбаченого в опціоні), то він відмовиться від реалізації опціону, про що повинен повідомити продавцеві, й останній зобов'язаний погодитися з цим рішенням.

Крім цих операцій, на практиці застосовується цілий ряд похідних від них валютних операцій. До таких операцій можна віднести валютні свопи, арбітражні операції та ін.

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту саму валюту. Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються. А на умовах форварду у того самого контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом. Валютний своп забезпечує зворотний рух валютного потоку, що дає можливість ефективно використовувати його в спекулятивних цілях, для хеджування валютними ризиками та управління валютною позицією банку.

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному й тому самому ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той самий час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

У міру розвитку сучасних систем телекомунікацій створюються передумови для вирівнювання курсів валют на різних міжнародних ринках, завдяки чому зменшуються можливості для просторового арбітражу. Зате перехід більшості країн до плаваючих валютних курсів, які часто змінюються в часі, створює сприятливі умови для розвитку часового арбітражу.

Широкий асортимент валютних операцій, високе технологічне й організаційне забезпечення їх виконання створюють усім суб'єктам валютного ринку сприятливі умови для досягнення таких цілей: забезпечення ліквідності, прибутковості і керованості валютними ризиками. Тому прискорений розвиток валютного ринку — одне з актуальних завдань країн з перехідними економіками, в тому числі й України. Проте в Україні валютний ринок формується надто повільно, асортимент валютних операцій на ньому обмежений переважно касовими операціями. Після припинення в 2000 р. діяльності Української міжбанківської валютної біржі розвиток більшості строкових валютних операцій втратив поки що перспективу.

6.4. Валютна система та її розвиток

Економічні, політичні, культурні та інші зв'язки між країнами породжують грошові відносини між ними, пов'язані з оплатою отриманих товарів та послуг. *Державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин країн представляє собою **валютну систему***. Таким чином, валютна система являє собою сукупність двох елементів: валютного механізму та валютних відносин.

Під **валютним механізмом** мають на увазі правові норми та інститути, які діють на національному та міжнародному рівнях. **Валютні відносини** мають повсякденні зв'язки, в які вступають приватні особи, фірми, банки на валютних та грошових ринках з метою здійснення міжнародних розрахунків, кредитних та валютних операцій. В умовах поглиблення інтеграції економік різних країн валютна система відіграє все більш важливу та самостійну роль у світогосподарських зв'язках. Вона здійснює безпосередній вплив на економічне становище країни: на темпи зростання виробництва та міжнародного обміну, ціни, заробітну плату тощо.

Від ефективності валютного механізму, рівня втручання державних та міжнародних валютно-фінансових організацій в діяльність валютних, грошових та золотих ринків багато в чому залежить економічний розвиток, зовнішньоекономічна стратегія промислово розвинутих країн. Зростання вагомості валютної системи змушує промислово розвинуті країни удосконалювати старі та шукати нові інструменти та методи державно-монополістичного регулювання валютної сфери на національному та наднаціональному рівнях.

Розрізняють світову та національну валютні системи. Світова валютна система розвивається на регіональному та глобальному (світовому) рівнях.

Національна валютна система — це державно-правова форма організації валютних відносин на території певної країни. Вона встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютою інших країн.

Функціонування національної валютної системи регулюється з урахуванням норм міжнародного права та національного законодавства країни.

Складовими елементами валютної системи є національна валюта, умови її конвертованості, режим валютного курсу, валютні обмеження в національній економіці, механізм валютного регулювання і контролю, правила використання іноземної валюти і міжнародних платіжних та кредитних засобів обігу тощо.

До складу національних валютних систем входять відповідні інфраструктурні ланки: банківські та кредитно-фінансові установи, біржі, спеціальні органи валютного контролю, а також інші державні та приватно-комерційні інститути, що беруть участь у валютних відносинах.

Цілісна структура міжнародних валютних відносин являє собою активну взаємодію регіональних валютних систем. **Регіональна валютна система** — це правова форма організації валютних відносин між групою країн.

Найважливіші елементи такої системи:

- регіональна міжнародна розрахункова одиниця;
- спеціальний режим регулювання валютних курсів;
- спільні валютні фонди;
- регіональні кредитно-розрахункові установи.

Прикладом регіональної валютної системи може бути Європейська валютна система, яка була заснована у 1979 р., і одночасно виступає як елемент сучасної світової валютної системи.

Світова валютна система включає міжнародні кредитно-фінансові інститути та комплекс міжнародних договірних та державно-правових норм, що забезпечують функціонування валютних інструментів.

Елементами світової валютної системи є певний набір міжнародних платіжних засобів, валютні курси та валютні паритети, умови конвертованості, форми міжнародних розрахунків, режим міжнародних ринків валюти та золота, міжнародні та національні банківські установи тощо.

Розвиток світових валютних систем регулюється відповідними міждержавними валютними угодами, втілення яких забезпечується створенням на колективних засадах міждержавних валютно-фінансових та банківських установ і організацій. **У своєму розвитку світова валютна система пройшла чотири основні етапи** (табл. 6.1).

Першою в історії **світовою валютною системою** була система, що спиралася на єдині правила обігу золотого грошового товару і відома під назвою **система золотого стандарту**. Юридично вона була оформлена на Міжнародній конференції в Парижі в 1867 р.

Золото

Національні гроші

Для неї були характерні такі риси:

- сформувалася стихійно в кінці XIX — початку XX ст.;
- не було ніяких міжнародних норм, які регулювали б валютні відносини;
- платіжний оборот обслуговувався переважно золотом;
- основу валютних курсів у цей період становив валютний золотий паритет;
- обмін національної валюти на іноземну не обмежувався;
- існувало вільне вивезення та ввезення золота із країни в країну, що стабілізувало валютний курс.

Таблиця 6.1

Етапи еволюційного розвитку світової валютної системи

<p>1867 р. Паризька конференція – єдиним мірилом світових грошей визнано золото</p>	<p>1922 р. Генуезька конференція – національні кредитні гроші почали використовувати як міжнародні платіж</p>	<p>1944 р. Бреттон-Вудська конференція – впроваджено золотодевізний та доларовий стандарти</p>	<p>1976–1978 рр. Ямайська конференція – юридично завершено демонетизацію золота і замість золотодевізного – стандарт СПЗ (SDR)</p>
<p>Золотий стандарт</p>			
<p>Золотомонетний стандарт</p>	<p>Золотозлитковий стандарт</p>	<p>Золотовалютний стандарт (валютний)</p>	<p>Паперово-валютний стандарт</p>
<p>Ознаки</p>	<p>Ознаки</p>	<p>Ознаки</p>	<p>Ознаки</p>
<ul style="list-style-type: none"> – функціонування золота як світових грошей; – фіксація золотого вмісту нац. валюти; – наявність фіксованих валютних курсів; – на внутрішньому ринку золото виконує всі функції грошей; – вільне карбування золотих монет; – банкноти і білонні монети вільно розмінюються на золоті 	<ul style="list-style-type: none"> – в обігу відсутні золоті монети; – банкноти і білонні монети розмінюються на золоті зливки; – відмінено вільне карбування золотих монет 	<ul style="list-style-type: none"> – збереження ролі золота як розрахункової одиниці в міжнародному обігу; – фіксовані валютні курси; – заборона вільної купівлі-продажу золота; – долар у режимі золотого стандарту; – прирівнювання до золота 	<ul style="list-style-type: none"> – повна демонетизація золота у сфері валютних відносин; – анулювання офіційної ціни на золото та фіксація масштабу цін; – перетворення колективної одиниці СПЗ на головний резервний актив та засіб розрахунку; – впровадження гнучких валютних курсів національних одиниць
<p>Недоліки</p>		<p>Недоліки</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – недостатня еластичність; – дороговизна; – залежність від видобутку монетарного металу; – обмеженість втручання держави у сферу грошово-валютних відносин 		<ul style="list-style-type: none"> – жорстка система валютних нормативів 	
<p>Причини відміни</p>		<p>Причини відміни</p>	
<p>зміна економічної структури господарювання, що ґрунтувалась на ринкових саморегуляторах на державнорегулювальну економічну систему</p>		<ul style="list-style-type: none"> – загострення внутрішньої економічної ситуації в США; – загострення світового економ. суперництва; – припинення конвертованості долара в золото 	

Друга світова валютна система зародилася після Першої світової війни, а юридично була оформлена в 1922 р. в м. Генуя.

Її особливостями були:

- золотомонетний стандарт замінили золотодевізним, тобто національна валюта спочатку обмінювалася на іноземну валюту, розмінну на золото (девізу), а за девізу здійснювалася купівля товарів та послуг.
- банкноти і білонні монети розмінюються на золоті зливки;
- відмінено вільне карбування золотих монет.

У 1929–1933 рр. світова економічна криза призвела до краху золотодевізного стандарту і єдина валютна система розпалася на валютні блоки:

1931 рік – утворився *стерлінговий блок* (країни Британської імперії);

1933 рік – було скасовано *золотий стандарт США* і створено *доларовий блок*.

Належність країни до того чи іншого блоку визначалася:

- підтриманням твердого курсу національної валюти до основної;
- необхідністю зберігання золотовалютних резервів у банках, що очолює блок;
- здійснення через ці банки всіх міжнародних розрахунків.

У липні 1944 р. міжнародна фінансово-валютна конференція країн антигітлерівської коаліції в м. Бреттон-Вудсі (США) згодили і затвердили міжнародні принципи **третьої світової валютної системи**. Угоду підписали 35 країн.

Золото

Національні гроші

Характерні риси **Бреттон-Вудської валютної системи**:

- поряд із золотом як світові резервні та розрахункові валюти використовувалися дві національні валюти – долар США і в значно меншому розмірі – англійський фунт стерлінгів;
- обов'язковість обмін у резервних валют на золото іноземними урядовими установами і центральним банкам за офіційним курсом **35\$ за 1 тройську унцію (31,103 г)**;
- установлення всіма країнами–членами системи твердих паритетів їхніх валют до долара та підтримання шляхом валютної інтервенції курсів валют на рівні цих паритетів, не допускаючи ринкових відхилень більше, ніж на один відсоток у той чи інший бік;
- створення міжнародного валютного фонду (надає його членам кредитну допомогу для здійснення валютної інтервенції) і Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР або Всесвітнього банку).

Наприкінці 60-х – на початку 70-х років ця система фактично вичерпала свої конструктивні можливості, оскільки асиметрія резервних і звичайних валют до краю загострили суперечності між США і Великою Британією, з одного боку, і західноєвропейськими країнами та Японією – з другого.

Першим кроком на шляху до формування нової валютної системи стало створення міжнародних платіжних засобів СДР (Special Drawing Rights) – спеціальних прав запозичення, а поворотним моментом стала відмова США від вільного розміну

доларів на золото для нерезидентів. У березні 1973 р. було здійснено перехід до плаваючих валютних курсів, а в липні 1974 р. валютний паритет було замінено валютним кошиком СДР.

Наприкінці 60-х років Бреттон-Вудська валютна система розпалася внаслідок її кризи. У нових умовах «доларовий стандарт» перестав відповідати існуючому співвідношенню сил, яке характеризувалося значним зростанням частки у світовій економіці країн «Спільного ринку» та Японії. Крім того, великий дефіцит платіжного балансу США, нагромаджені доларові запаси в іноземних центральних банках, зменшення золотого запасу — все це свідчило про те, що Бреттон-Вудська система ставала дедалі обтяжливішою і для США.

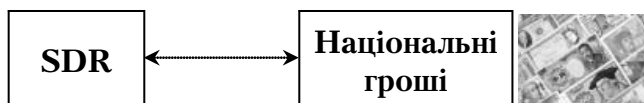

У січні 1976 р. у м. Кінгстоні (Ямайка) було підписано угоду, що стала основою **четвертої світової валютної системи — Кінгстонської (Ямайської)**, яка набула чинності 1 квітня 1978 р.

Головні положення Кінгстонської валютної системи були юридично оформлені у серії поправок до Статуту МВФ, суть яких така:

- кожна країна — член МВФ на свій розсуд може вибрати режим курсу власної валюти, тобто фактично узаконувався режим «плаваючих» курсів, до яких більшість країн прийшла раніше, коли в березні 1973 р. було введено режим «плаваючих» курсів для своїх валют усупереч вимогам Статуту МВФ;
- золото перестає бути еталоном вартості в міжнародній валютній системі і відповідно відмінюється його офіційна ціна, яка становила на початок 1976 р. 42,2 од. СДР за 1 унцію. При цьому відпадали всілякі обмеження на операції центральних банків з золотом і на переоцінку ними наявних золотих резервів за ринковими цінами;
- відбувається процес повної демонетизації золота — виведення цього благородного металу з внутрішньої сутності грошово-валютних відносин, як це було при системі золотомонетного стандарту, і перетворення його на звичайний, хоча й стратегічний товар з правом вільної купівлі-продажу на світових валютних аукціонах. На основі цього відбулася відміна зобов'язань країн — учасниць Кінгстонської системи використовувати золото в операціях з МВФ і відміна повноважень Фонду на прийняття від цих країн золота;
- юридичне надання права кожній з валют країн — учасниць Кінгстонської системи виконувати роль резервної валюти. Однак у перспективі перевага надавалася СДР (з перетворенням останньої в головний резервний актив міжнародної валютної системи);
- взаємна домовленість учасників Кінгстонської угоди про надання виконавчому органу МВФ — Директорату — широких повноважень для здійснення нагляду за виконанням країнами своїх зобов'язань за угодою, особливо щодо дотримання ними погоджених валютних курсів.

Створення Кінгстонської валютної системи поки що не завершено.

Однак уже зараз очевидний є той факт, що під прикриттям СДР продовжує зберігати своє провідне становище в системі міжнародних валютних відносин долар США як міжнародний платіжний засіб, нерозмінний на золото. Прийняття поправок до Статуту МВФ, які спрямовані на повну демонетизацію золота і витіснення його з міжнародних розрахунків, також відповідає перспективним економічним інтересам США, які намагаються усунути з арени міжнародних валютних відносин найбільш небезпечного конкурента долара. Формально виступаючи за підвищення ролі СДР у міжнародних розрахунках, США фактично мало чим ризикують. Адже досвід майже тридцятирічного використання СДР продемонстрував їх слабку конкурентоспроможність порівняно з національними валютами провідних країн світу, насамперед — долларом США. Слід зазначити, що частка останнього становить понад 60% офіційних світових валютних резервів, а частка СДР — лише 2,4%.

Кінгстонська валютна система поки що не забезпечує повністю валютну стабілізацію у світі. Кредитні можливості МВФ незначні порівняно з величезними міжнародними фінансовими потоками і дефіцитом платіжних балансів переважної більшості країн світу. Незадоволення країн-партнерів валютним механізмом Кінгстону, який дає змогу США продовжувати доларову експлуатацію інших країн, об'єктивно посилює необхідність подальшої фундаментальної розробки і проведення докорінної реформи світової валютної системи. Насамперед йдеться про пошук шляхів стабілізації валютних курсів, посилення координації валютно-економічної політики як провідних країн між собою, так і з іншими країнами світу.

Поряд із загальносвітовою валютною системою в Європі сформувалась Європейська валютна система.

Визначимо декілька етапів її становлення.

На першому етапі (1947–1950) валютні угоди між країнами Західної Європи укладались на двосторонній основі, на підставі яких здійснювалось взаємне регулювання платіжних балансів, безготівкові розрахунки, пільгове кредитування тощо.

На другому етапі (1950–1958) почав функціонувати *Європейський платіжний союз (ЄПС)*, який розвивався на багатосторонніх клірингових засадах і об'єднав 17 країн Західної Європи. Розрахунки між членами цього союзу здійснювались за допомогою розрахункової грошової одиниці — епуніт (1 епуніт = 1 дол. США).

На третьому етапі (1959–1989) після підписання в 1957 р. Римської угоди (створення Європейської економічної спільноти — ЄЕС) почав функціонувати *Європейський валютний союз (ЄВС)*, у якому продовжили співпрацю 17 країн, що входили до колишнього ЄПС. Програма створення цього союзу, розроблена спеціальною комісією, яку очолював колишній прем'єр міністр Люксембургу П. Вернер, отримала назву «план Вернера» (1971).

Європейська валютна система (ЄВС) була створена за рішенням Європейської ради в 1978 р. і почала діяти з 13 березня 1979 р. Одна з основних причин організації цієї системи стало те, що країни Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) не були задоволені функціонуванням системи СПЗ і її тісним зв'язком з долларом США. Спочатку учасниками цієї системи були лише 8 країн — членів ЄЕС (Німеччина, Франція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Італія, Ірландія і Данія).

Механізм ЄВС складався з трьох основних елементів:

- європейської валютної одиниці, яка отримала назву ЄКЮ (див. 6.1);
- режиму спільного коливання валютного курсу — «суперзмія»;
- європейського фонду валютної співпраці.

На четвертому етапі (1989–1992) передбачається здійснення не лише глибокої валютної інтеграції, а й утворення спільного для країн членів ЄС *Європейського центрального банку* та зміну в перспективі національних грошових одиниць — *єдиною валютою ЄС* («план Делора», 1989).

На п'ятому етапі (1992–1999) важливою подією на шляху реалізації «плану Делора» стало підписання в лютому 1992 р. в м. Маастрихті (Нідерланди) Маастрихтської угоди, яка визначила інституційні та правові засади фундації ЄВС, зокрема:

- повна і необмежена конвертованість національних валют;
- повна лібералізація руху капіталів;
- інтеграція банківських та інших фінансових ринків;
- жорстка фіксація валютних курсів.

На цьому етапі була створена система європейських центральних банків, що означало координацію та регулювання курсів національних валют і посилення інтеграції країн — учасниць в усій валютно-кредитній діяльності.

У 1994 р. у Франкфурті-на-Майні було встановлено Європейський валютний інститут, до завдання якого входило керівництво проектом створення єдиної валюти і спостереження за економічними процесами в країнах-членах ЄС (пізніше — Європейський центральний банк ЄЦБ, 1997), а вже 1997 р. після наради в Амстердамі країн-учасниць Європейського Союзу країни підтвердили рішення про введення з 1999 р. єдиної європейської валюти (**євро**) (див. 6.1).

Національна грошова — кредитна політика країн — учасниць Європейської валютної системи (ЄВС) вирішує низку проблем, зокрема:

- розширення фінансових ринків та зростання їхньої ліквідності;
- зменшення валютних ризиків;
- спрощення міжнародних фінансових операцій;
- розширення можливості економічного співробітництва завдяки вирівнюванню умов торгівлі;
- запровадження єдиного масштабу цін;
- ліквідація курсових втрат і ризиків під час здійснення економічних операцій тощо.

Отже, аналіз інтеграційних процесів у сфері валютних відносин країн вказує на комплексну загальноекономічну інтеграцію країн ЄС.

6.5. Формування валютної системи України

Формування валютної системи в Україні безпосередньо пов'язане з процесами розбудови української держави та реформуванням її економіки. В умовах колишнього СРСР в Україні існувала державна монополія на зовнішньоторговельну діяльність і державна валютна монополія. Валютний ринок був представлений Держбанком та

Зовнішекономбанком (ЗЕБ) СРСР. Функції регулювання валютних надходжень від реалізації продукції виконували такі державні органи, як Держплан, Держбанк, Міністерство фінансів.

Валютна система України починає своє формування одночасно з національної грошової системи, складовою якої вона є. В Законі України «Про банки і банківську діяльність», ухваленому 1991 р., були сформовані деякі правові норми щодо організації **валютного регулювання** і контролю в Україні: установлено ліцензування НБУ комерційних банків на здійснення операцій в іноземній валюті; дозволено НБУ купувати і продавати іноземну валюту, представляти інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн та у міжнародних валютно-фінансових органах; зобов'язано НБУ організувати накопичення та зберігання золотовалютних резервів. Це були перші кроки до перетворення НБУ в центральний орган валютного регулювання країни, що започаткували **перший етап** розбудови валютної системи.

У 1992 р. за пропозицією НБУ почалися створення резервів та розроблення механізму для підтримки валютного курсу національної валюти. Характерною рисою цього періоду стало становлення **валютного ринку** та прийняття Верховною Радою України Постанови «Про формування валютних фондів України в 1992 р.» від 5 лютого 1992 р. та створення в жовтні 1992 р. валютної біржі при НБУ. Перші торги на біржі, засновниками якої стали більше ніж 40 комерційних банків, почалися в листопаді 1992 р.

Практична розбудова власної валютної системи України починається з виходом з рублевої зони, проголошеним Указом Президента України «Про реформу грошової системи України» від 16 листопада 1992 р. Цим указом було визначено статус рубля як іноземної валюти й упорядковане використання іноземної валюти на території України.

Головною ознакою **подальшого розвитку** валютної системи в Україні в 1993 р. стало запровадження елементів **валютного регулювання**. З прийняттям низки декретів Кабінету Міністрів, зокрема, 19 лютого 1993 р. Кабінет Міністрів прийняв Декрет «Про систему валютного регулювання, і валютного контролю», 8 липня 1993 р. була створена **Українська міжбанківська валютна біржа (УМВБ)**, головною метою діяльності якої було упорядкування операцій з купівлі-продажу іноземної валюти уповноваженими банками та подання пропозицій щодо курсоутворення.

Водночас інфляційні процеси в економіці України внаслідок неконтрольованої кредитної емісії, подальшого спаду виробництва, зростання цін на енергоносії, відсутності як зовнішньої, так і внутрішньої рівноваги грошового обігу, проблем, пов'язаних з використанням «тимчасової» валюти — карбованця призвели до різкого падіння курсу карбованця щодо іноземних валют.

Внаслідок цього урядова (валютна) політика з 12 серпня 1993 р. по серпень 1994 р. була переорієнтована на спробу відновлення зовнішньоторговельної та валютної монополії та було вжито ряд обмежувальних і фіскальних заходів:

- впровадження фіксованого валютного курсу на рівні 5970 крб. за 1 дол. США (пізніше — 12610 крб. за 1 дол. США), різке зменшення обсягів операцій на валютній біржі, а згодом взагалі адміністративне припинення її діяльності;

- впровадження аукціонного продажу іноземної валюти за адміністративне встановленим курсом до іноземних валют через «тендерний комітет»;
- зменшення з 90 до 30 днів терміну повернення в країну валютної виручки експортерів та збільшення від 0,3 до 1% пені за кожний день прострочення при порушенні цих термінів та інших.

В результаті зазначених заходів гальмувався експорт з України та стимулювався імпорт, що призвело до зменшення валютних надходжень у країну разом з різким зростанням попиту на іноземну валюту.

Удосконалення системи заходів щодо валютного регулювання протягом останнього періоду (кінець 1994 — серпень 1996) сприяли позитивним тенденціям, які визначилися на валютному ринку в Україні:

- значно зросла роль УМВБ як центру проведення валютних операцій, активізувалися валютні операції не тільки на біржовому, а й на позабіржовому валютному ринках;
- змінилося співвідношення між попитом та пропозицією іноземних валют на користь останньої та стабілізувався курс українського карбованця щодо ключових іноземних валют;
- НБУ спромігся без залучення 1,5 млрд дол. США, які обіцяв надати МВФ як кредит розширеного фінансування (ЕРР), створити значні валютні резерви в іноземній валюті;
- було розроблено систему заходів, які вплинули на переведення коштів з валютного та кредитного ринків на ринок державних цінних паперів. Так, за даними НБУ передплата на ОДВЗ тільки нерезидентами досягла 300–370 млн грн.

Усі ці фактори разом з повним контролем НБУ над фінансовою ситуацією в країні, різким зниженням темпів інфляції створювали сприятливі передумови для проведення грошової реформи в Україні, яка й була здійснена **у вересні 1996 р. після випуску в обіг гривні (третій етап** формування валютної системи України).

Основними заходами і результатами цього етапу були:

- остаточний перехід на режим плаваючого валютного курсу гривні: спочатку плавання обмежувалося валютним коридором, а з 2000 р. — введено вільне плавання;
- введення вільного розпорядження резидентами всією сумою валютних надходжень;
- певна децентралізація валютного ринку, припинення операцій на УМВБ та інших валютних біржах;
- подальша лібералізація доступу до валютного ринку юридичних і фізичних осіб-резидентів до рівня, адекватного вільній конвертованості національної валюти за поточними операціями;
- приєднання України (у травні 1997 р.) до VIII Статті Статуту МВФ, що означало офіційне визнання вільної конвертованості гривні за поточними операціями.

Отже, як організаційно-правове явище національна валютна система складається з цілого ряду елементів. Основні з них:

- *назва, купюрність та характер емісії національної валюти.* В Україні національна валюта називається **гривнею**;

- *ступінь конвертованості національної валюти.* Українська національна валюта гривня є частково вільно конвертованою;
- *режим курсу національної валюти.* Законодавче визначення режиму валютного курсу Верховна Рада України поклала на Кабінет Міністрів та НБУ;
- *режим використання іноземної валюти на національній території в загальному економічному обороті.* Звичайно цей режим зводиться до повної заборони, або до заборони з деякими винятками для окремих видів платежів;
- *режим формування і використання державних золотовалютних резервів.* Він устанавлюється для забезпечення стабільності національних грошей і може проявлятися двоюко;
- *режим валютних обмежень,* які вводяться чи скасовуються законодавчим органом залежно від економічної ситуації в країні. Якщо економіка розбалансована, національні гроші не стабільні, в країні вводяться певні заборони, обмеження, лімітування тощо на операції з іноземною валютою. Так, в Україні в період загострення економічної і фінансової кризи було введено обмеження на відкриття юридичними особами рахунків в іноземних банках і заборонено переведення на них інвалюти;
- *регламентація внутрішнього валютного ринку і ринку дорогоцінних металів.* Нормативними актами визначається в Україні порядок функціонування біржового ринку, міжбанківського валютного ринку; центральний банк здійснює ліцензування діяльності комерційних банків з валютних операцій, видає дозволи юридичним особам-резидентам на відкриття рахунків в іноземних банках, контролює надходження виручки експортерів у країну. Регламентується режим поточних і строкових вкладів в іноземній валюті. До 1998 р. в Україні не дозволялося здійснювати на ринку операції з дорогоцінними металами;
- *регламентація міжнародних розрахунків та міжнародних кредитних відносин.* Нормативними актами України чітко регламентується: порядок відкриття в наших банках кореспондентських рахунків іноземних банків і, навпаки, порядок здійснення платежів за окремими видами комерційних операцій та форм розрахунків; порядок переказування іноземної валюти за кордон фізичними особами тощо;
- *визначення національних органів, на які покладається про ведення валютної політики, їхніх прав та обов'язків у цій сфері.* Такими органами в Україні є:
  - Кабінет Міністрів України;
  - Національний банк України;
  - Державна податкова адміністрація;
  - Державний митний комітет;
  - Міністерство зв'язку України.

Зазначені державні органи та комерційні банки створюють інфраструктуру валютної системи, в центрі якої міститься НБУ як орган державного валютного регулювання і контролю.

У цілому можна констатувати, що поступово, з подоланням кризових явищ і поступовим піднесенням у нашій економіці сформувалась незалежна, ринкова та ефективна валютна система.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Що таке валютна система?
2. Охарактеризуйте складові елементи національної валютної системи.
3. Що таке конвертованість національної валюти?
4. Що таке валютний курс? Назвіть види валютних курсів.
5. Які основні функції валютного курсу?
6. Що являє собою валюта як економічне поняття?
7. У чому зміст і принципи функціонування Бретон-Вудської валютної системи?
8. На яких принципах функціонує Ямайська валютна система?
9. Який зміст системи золотого стандарту?
10. Назвіть види та охарактеризуйте валюти за ступенем конвертованості.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Поняття валюти. Її призначення та сфери використання. Види валюти та їхня характеристика. Суть валютних відносин.
2. Валютні курси та конвертованість валют. Механізм забезпечення конвертованості валюти.
3. Необхідність, суть та органи валютного регулювання. Механізм регулювання валютного курсу (девальвація, ревальвація, валютна інтервенція).
4. Конвертованість валюти.

Теми рефератів

1. Розвиток валютної системи України.
2. Еволюція валютних систем.

Тестові завдання

1. Валютні операції означають:

- а) будь-які платежі, пов'язані з переміщенням валютних цінностей між суб'єктами валютного ринку;
- б) страхування валютних ризиків;
- в) забезпечення умов та механізм для реалізації валютної політики держави;
- г) забезпечення прибутку учасниками валютних відносин.

2. Валютний курс означає:

- а) співвідношення, за яким одна валюта обмінюється на іншу;
- б) ціна грошової одиниці однієї країни, що визначена в грошовій одиниці іншої країни;

в) обидва визначення правильні.

3. Валютні відносини містять:

- а) експорт товару;
- б) надання економічної та технічної допомоги за кордон;
- в) імпорт товару;
- г) функціонування валюти у зовнішньоекономічній торгівлі;
- д) укладання угод щодо купівлі-продажу валют;
- е) отримання і надання з-за кордону позик.

4. Співвідношення між грошовими одиницями двох країн, що використовуються для обміну валют під час валютних та інших операцій:

- а) офіційний валютний курс;
- б) ринковий валютний курс;
- в) змішаний валютний курс;
- г) валютний курс;
- д) коливаючий валютний курс;
- е) спот-курс;
- є) форвард-курс;
- ж) своп-курс;
- з) плаваючий валютний курс;
- и) крос-курс.

5. За механізмом здійснення операцій виділяють такі валютні операції:

- а) спот;
- б) форвардні;
- в) ф'ючерсні;
- г) опціонні;

6. Здатність валюти вільно використовуватись для будь-яких операцій та обміну на інші валюти:

- а) конвертованість;
- б) часткова конвертованість;
- г) внутрішня конвертованість;
- д) зовнішня конвертованість.
- е) конвертованість за поточними операціями.

7. Валютні угоди на короткотермінову (до 48 год) доставку валюти з негайною оплатою:

- а) спот;
- б) форвард;
- в) ф'ючерс;
- г) своп;
- д) опціон.

8. До методів валютного регулювання належать:

- а) девальвація;
- б) ревальвація;
- в) інфляція.

9. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;
- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) установа механізму обліку валютних операцій;
- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій.

10. Співвідношення всієї сукупності надходження з-за кордону та платежів за кордон за певний проміжок часу:

- а) платіжний баланс;
- б) баланс поточних операцій;
- в) торговий баланс;
- г) баланс послуг і некомерційних платежів;
- д) баланс руху коштів і кредитів.

11. Державно-правова форма організації міжнародних валютних відносин:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

12. Договірно-правова форма організації валютних відносин між групами країн:

- а) валютна система;
- б) світова валютна система;
- в) національна валютна система;
- г) регіональна валютна система;
- д) локальна валютна система.

13. Коли впроваджено плаваючі валютні курси національних одиниць:

- а) 1867 р. — Паризька конференція;
- б) 1837 р. — Паризька конференція;
- в) 1911 р. — Генуезька конференція;
- г) 1922 р. — Генуезька конференція;

- д) 1933 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- е) 1944 р. — Бреттон-Вудська конференція;
- є) 1967 р. — Ямайська конференція;
- ж) 1976 р. — Ямайська конференція?

14. Валюта — це:

- а) золото;
- б) грошова одиниця, що використовується у функціях світових грошей;
- в) національна грошова одиниця.

15. Валютні активи держави — це:

- а) національна валюта;
- б) депозити в національній та іноземній валютах;
- в) іноземна валюта, золото.

16. Виберіть правильні способи здійснення валютної інтервенції:

- а) використання національної валюти;
- б) використання резервів у національній валюті (через своп-угоди);
- в) продаж цінних паперів, розміщених у іноземній валюті;
- г) емісія грошей;
- д) зміна ставок оподаткування.

17. Суб'єктами валютного ринку є:

- а) хеджери, які здійснюють операції на валютному ринку для захисту від несприятливої зміни валютного курсу;
- б) підприємці, які купують і продають валюту для забезпечення своєї комерційної діяльності;
- в) інвестори, які вкладають капітал у валютні цінності з метою одержання процентного доходу;
- г) усі відповіді правильні.

Загари

Задача 1

Національний банк установив такий курс долара США станом на 08.09.2008 р.: купівля — 7,85 грн, продаж — 8,10 грн. Визначте:

- а) скільки гривень можна одержати за 400 доларів 40 центів США;
- б) скільки доларів США можна купити за 50 тис. грн.

Задача 2

Визначте, яким буде курс євро до швейцарського франка, якщо виходити із середніх співвідношень із долларом США:

1 долар США = 1,6125 EUR;

1 долар США = 1,2140 SFR.

Задача 3

Скільки угорських форинтів дадуть за 275 грн., якщо за офіційним курсом валют станом на 20.09.2007 р. 150 угорських форинтів дорівнює 35,88 індійських рупій, 1000 індійських рупій становить 78,77 грн.

Задача 4

Скільки євро можна купити за 10 180 японських єн, якщо 1 долар США дорівнює 101,8 японської єни, а 1 євро становить 0,72 долара США?

Задача 5

За експортним контрактом фірма отримала валютний виторг у розмірі 15 000 англійських фунтів стерлінгів. Разом з тим вона повинна заплатити постачальникові сировини за імпортом контрактом 12 000 доларів США, але російськими рублями.

Який фінансовий результат фірми в гривнях після здійснення обох контрактів, якщо відомо, що:

$$1 \text{ RUR} = 0,24 \text{ UAH}, 1\$ = 8,85 \text{ UAH}, 1\$ = 0,67 \text{ GBP}.$$

Задача 5

Якщо ціна гривні в доларах США зростає з 0,118 до 0,125 за одну гривню, то як зміниться ціна товару вітчизняного виробництва (в доларах США), що продається в Україні за 500 грн?

Хто більше постраждає від цієї ситуації: експортер (вітчизняний виробник) чи імпортер (зарубіжний виробник)?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Комерційний банк установив такий курс долара США: купівля – 8,05 грн, продаж – 8,11 грн.

Скільки гривень можна одержати за 500 доларів 90 центів? Скільки доларів можна купити за 15 тис. грн?

Розрахуйте відносну маржу (спред) комерційного банку за таким рівнем курсів валют.

Розв'язок.

Якщо 1 USD Комерційний банк (КБ) купує за 8,05 UAH, то за 500 доларів 90 центів клієнт отримає:

$$500,90 \times 8,05 = 4\,032 \text{ грн } 25 \text{ коп.}$$

Якщо 1 USD КБ продає за 8,11 UAH, то за 15 000 гривень можна купити:

$$\frac{15\,000}{8,11} = 1849 \text{ доларів } 57 \text{ центи.}$$

«Спред» (BAS) можна розрахувати за такою формулою:

$$BAS = \frac{OR - BR}{OR} \times 100\% ;$$

$$BAS = (8,11 - 8,05) / 8,11 = 0,74\% .$$

Відповідь:

- за 500 доларів 90 центів можна одержати 4 032 грн 25 коп;
- за 15 тис. грн можна купити 1 849 доларів 57 центи.
- «спред» (BAS) банка дорівнює 0,74%.

Приклад 2

Яким буде курс євро до фунта стерлінгів, якщо виходити із їхніх середніх співвідношень з долларом США:

- 1 USD = 0,69 EUR;
- 1 USD = 0,67 GBP.

Розв'язок.

Для того щоб виразити вартість 1 євро у фунтах стерлінгів, знаходимо вартість одного євро в доларах США:

$$1 \text{ EUR} = \frac{1}{0,69} = 1,449 \text{ USD}.$$

Далі через співвідношення USD до GBP знаходимо, що вартість 1 євро у фунтах стерлінгів:

$$1 \text{ EUR} = 1,449 \times 0,67 = 0,971 \text{ GBP}.$$

Також крос-курс EUR до GBP через USD можна знайти також діленням курсу долара у фунтах на курс долара в євро:

$$1 \text{ EUR} = \frac{0,67}{0,69} = 0,971 \text{ GBP}.$$

Відповідь: крос-курс євро до фунта стерлінгів: 1 EUR = 0,971GBP.

Приклад 3

Банк у Лондоні встановив такий курс долара США (при непрямому котируванні):
 продаж – 1,69 дол. США за фунт стерлінгів;
 купівля – 1,71 дол. США за фунт стерлінгів;
 Визначте: 1) скільки фунтів стерлінгів можна отримати за 2000 дол. США;
 2) скільки доларів США можна отримати за 2000 фунтів стерлінгів;

Розв'язок.

Сума у фунтах стерлінгів = 2000/1,71 = 1169,59 GBP.

Сума в доларах США = 2000 × 1,69 = 3380 USD.

Відповідь:

- 1) за 2000 доларів США можна отримати 1169,59 GBP.
- 2) за 2000 фунтів стерлінгів можна отримати 3380 USD.

Приклад 4

Скільки угорських форинтів дадуть за 730 грн, якщо за офіційним курсом валют:
– 170 HUF (угорські форинти) = 47,43 INR (індійські рупії);
– 1000 INR = 72,82 UAH.

Розв'язок.

Через співвідношення INR/UAH знаходимо вартість 730 гривень у рупіях:

$$\frac{730 \times 1000}{72,82} = 10\,024,72 \text{ INR.}$$

Далі через співвідношення HUF/INR знаходимо вартість 10 024,72 рупій у форинтах:

$$\frac{10\,024,72 \times 170}{47,43} = 35\,930,90 \text{ HUF.}$$

Відповідь: за 730 грн можна придбати 35 930,90 угорських форинтів.

Приклад 5

Скільки євро можна купити за 18 000 японських єн, якщо:
– 1 USD = 110,05 JPY;
– 1 USD = 0,67 EUR?

Розв'язок.

Знаходимо вартість 18 000 JPY в USD:

$$\frac{18\,000}{110,05} = 163,56 \text{ USD.}$$

Далі через співвідношення USD/EUR знаходимо вартість 163,56 долара в євро:

$$163,56 \times 0,67 = \mathbf{109,59 \text{ EUR.}}$$

Це можна зробити і з використанням крос-курсу. Знаходимо крос-курс JPY до EUR через USD шляхом ділення курсу долара в євро на курс долара в єнах:

$$1 \text{ JPY} = \frac{0,67}{110,05} = 0,00609 \text{ EUR.}$$

Розраховуємо, скільки євро можна купити за 18 000 японських єн:

$$18\,000 \times 0,00609 = 109,59 \text{ EUR.}$$

Таким чином, за 18 000 JPY можна отримати 109,59 EUR.

Відповідь: за 18 000 японських єн можна купити 109,59 євро.

Приклад 6

Одне з промислових підприємств України повинно отримати валютну виручку від одного зі своїх партнерів у Лондоні в розмірі 50 000 GBP (фунтів стерлінгів). В той же час воно повинно сплатити одному із своїх постачальників за імпортом контрактом 20 000 USD (доларів США), але російськими рублями (RUR). Який фінансовий результат підприємства в гривнях після завершення розрахунків за цими контрактами, якщо:

- 1 RUR = 0,20 UAH;
- 1 USD = 8,05 UAH;
- 1 USD = 0,57 GBP?

Розв'язок.

Дохід фірми по експортному контакту, використовуючи кросс-курс GBP до UAH через USD, виражаємо в гривнях:

$$1 \text{ GBP} = \frac{8,05}{0,57} = 14,123 \text{ UAH};$$

$$50\,000 \times 14,123 = 706\,150,00 \text{ UAH}.$$

Платіж по імпортному контракту виражаємо в рублях, використовуючи кросс-курс USD до RUR через UAH:

$$1 \text{ UAH} = \frac{1}{0,22} = 4,545 \text{ RUR};$$

$$1 \text{ UAH} = \frac{1}{8,05} = 0,124 \text{ USD};$$

$$1 \text{ USD} = \frac{4,545}{0,124} = 36,66 \text{ RUR};$$

Оплату імпортного контракту також виражаємо в рублях:

$$20\,000 \text{ (доларів США)} \times 36,66 = 733\,200,00 \text{ RUR}.$$

Оплату імпортного контракту також виражаємо в гривнях:

$$733\,200,00 \times 0,20 = 146\,640 \text{ UAH}.$$

Фінансовий результат фірми – різниця доходів та витрат:

$$706\,150,00 - 146\,640 = 559\,510,00 \text{ грн}.$$

Відповідь: фінансовий результат фірми після завершення розрахунків становитиме 559 510,00 грн.

Приклад 7

Якщо ціна гривні в доларах США впала з 0,118 до 0,1111 за одну гривню, то як зміниться ціна товару вітчизняного виробництва (в доларах США), що продається в Україні за 200 грн?

Хто більше постраждає від цієї ситуації: експортер (вітчизняний виробник) чи імпортер (зарубіжний виробник)?

Розв'язок.

До девальвації гривні цей товар у доларах США коштував:

$$200 \times 0,118 = 23 \text{ доларів } 60 \text{ центів}.$$

Після зниження ціни гривні стосовно долара він коштуватиме:

$$200 \times 0,1111 = 22 \text{ доларів } 22 \text{ центів}.$$

Зміна ціни становитиме:

$23,60 - 22,22 = 1$ долар 38 центів.

Таким чином, девальвація національної валюти спричинює зменшення вираженої в доларах ціни товарів вироблених в Україні.

Ця ситуація вигідна для всіх **експортерів України**, їх виручка від реалізації в доларах США після її обміну на національну грошову одиницю — **гривню** буде постійно **зростати**, а у **імпортера зменшуватись** (23 доларів 60 центів → 22 доларів 22 центів → ...).

Відповідь: ціна товару в доларах зменшиться на 1 долар 38 центів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєєв І. В., Колісник М. К. Вівчар О. Й. та ін.* Гроші та кредит: Навч. посібник. — Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 168 с.
2. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття).
3. *Гальчинський А. С.* Сучасна валютна система. — К.: Лібра, 1993.
4. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій. — № 42 (721) 8–14 листопада 2008 р.
5. *Гроші та кредит / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука.* — К.: КНЕУ, 2006. — 748 с.
6. *Гроші та кредит / Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.*
7. *Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник / Войнарченко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С.* — Львів: Новий Світ-2000, 2008. — 312 с.
8. *Демківський А. В.* Гроші та кредит. — К.: Дакор., К.: Вира-Р., 2005. — 528 с.
9. *Іванов В. М.* Деньги и кредит. Курс лекцій. — ч.е. изд., Стереотип. — К.: МАУП, 2005. — 456 с.
10. *Козюк В. В.* Валютні резерви в глобальних умовах // Фінанси України. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
11. *Кораблін С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. С. 112–123.
12. *Корнєєв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
13. *Приєднання України до статті VII Статуту МВФ // Вісник НБУ. — 1997. — № 7.*
14. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспіщева В. І.* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
15. *Щетинін А. І.* Гроші та кредит: Вид. 3-є, перер. і доп. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
16. *Ющенко В. А., Міщенко В. І.* Валютне регулювання: Навч. посібник. — К.: Знання, КОО, 1999.
17. *Ющенко В., Лисицький В.* Курсоутворення в Україні та уроки інших країн з перехідною економікою // Вісник НБУ. — 1997. — № 7.

Тема 7

КІЛЬКІСНА ТЕОРІЯ ГРОШЕЙ І СУЧАСНИЙ МОНЕТАРИЗМ

- 7.1. Металістична теорія грошей.
- 7.2. Номіналістична теорія грошей.
- 7.3. Кількісна теорія грошей.
- 7.4. Дж. М. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей.
- 7.5. Сучасний монетаризм.

7.1. Металістична теорія грошей

Теорії походження грошей (**раціоналістична, еволюційна**), як зазначалось у першій темі, повною мірою розкривають внутрішню природу грошей і їхнє місце в системі суспільного виробництва. Але розвиток товарно-грошових відносин сприяв появі нових зв'язків між сферою обігу і сферою виробництва. Це посилювало і поглиблювало інтерес учених до природи грошей та підштовхнуло до розвитку інших їх теорій.

Визначенням раціоналістичного й еволюційного напрямів у розвитку економічної думки стосовно походження грошей не можна обмежити теоретичні підходи до з'ясування ролі грошового феномену в суспільному виробництві.

У світовій науці чітко виділяють два підходи до вивчення теоретичних проблем грошей. Представники **одного** з них шукають відповіді на питання, пов'язані з внутрішньою природою грошей: що таке гроші; чому вони з'явилися та існують у суспільстві; як вони розвиваються і чому набували тієї чи іншої форми тощо. Цей підхід до вивчення грошей можна **назвати абстрактною теорією грошей**. Найбільш відомими проявами такого підходу є **номіналістична теорія, металістична теорія, державна теорія та ін.**

Представники **другого** напрямку сприймають гроші такими, якими вони є, і не заглиблюючись у дослідження їхньої природи, шукають відповіді на питання, що пов'язані з місцем і роллю грошей у відтворювальному процесі: якими проявами гроші впливають на реальну економіку; який механізм впливу грошового чинника на реальну економіку і як держава може використовувати цей механізм; яка має бути у зв'язку з цим грошова-кредитна політика в країні та ін. Цей підхід можна назвати **прикладною теорією грошей**.

Прикладна теорія має кілька напрямів, кожен з яких розглядається як окрема теорія. Найбільш відомим, ключовим напрямом є **кількісна теорія**, що сформувалася у зв'язку з дослідженням природи та причин зміни товарних цін. Кількісна теорія залежно від етапів її розвитку поділяється на **класичну кількісну теорію та неокласичну кількісну теорію (сучасний монетаризм)**. Одночасно з неокласичним напрямом сформувалася спочатку **кейнсіанська**, а потім і **неокейнсіанська концепції** (рис. 7.1).

Представники **металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з товарним обміном і стверджують, що золото і срібло вже за своєю природою є грошима**. Вони не враховують суспільної природи грошей (ототожнюючи їх із золотом і сріблом) і вважають гроші простим засобом обміну, а резервній функції металевих грошей надають фундаментального значення.

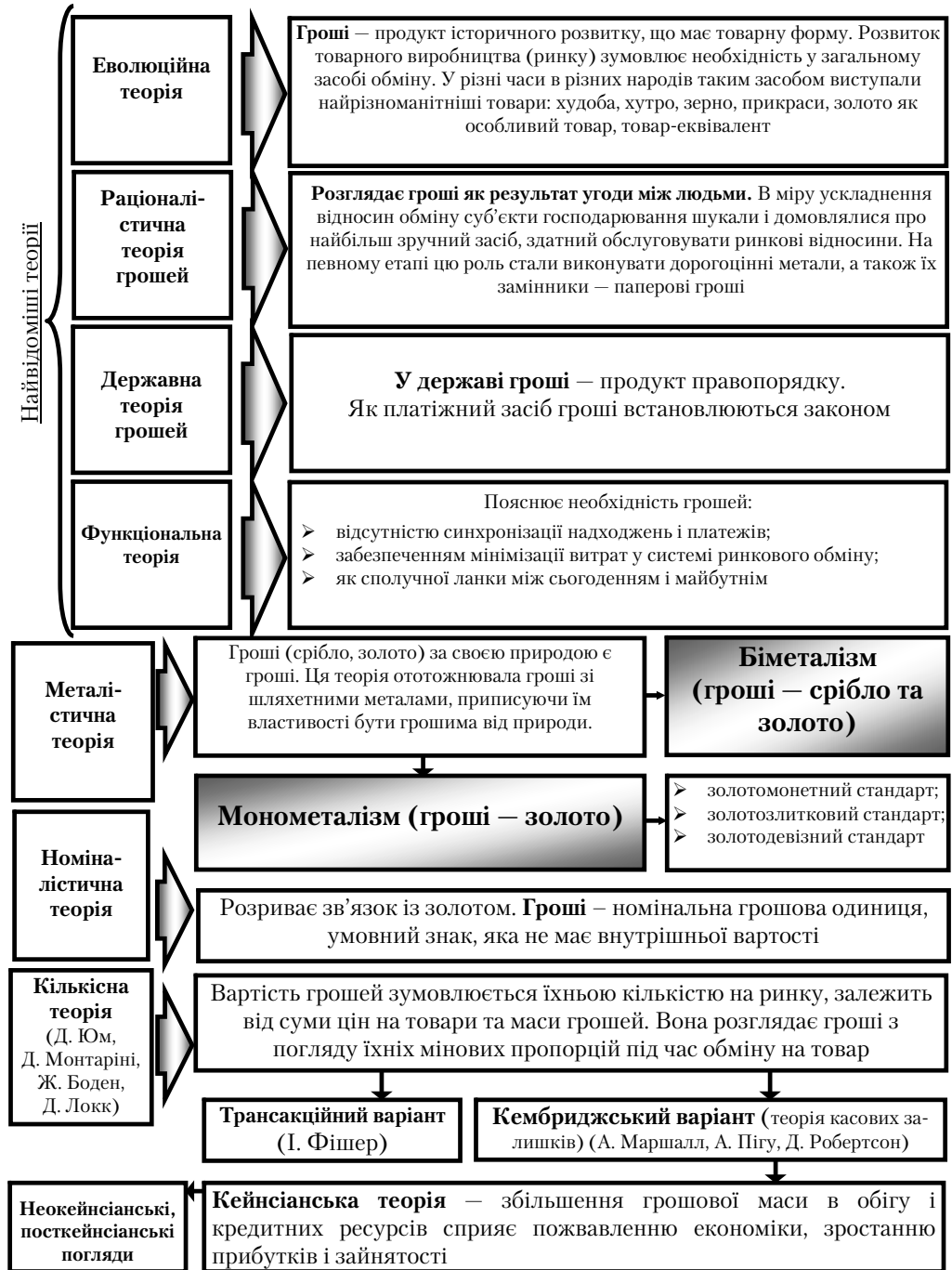

Рис. 7.1. Теорії грошей.

Подальший розвиток металістична теорія одержала в епоху первісного нагромадження капіталу, коли вона відіграла певну прогресивну роль у боротьбі проти псування монет. У найбільш закінченому вигляді ця теорія була сформульована меркантилістами, які пов'язували її з вченням про гроші як про багатство нації.

Ранні меркантилісти ототожнювали багатство із золотом та сріблом і зводили функції грошей до засобу нагромадження. Представники пізнього меркантилізму під багатством розуміли надлишок продуктів, який повинен перетворитись на зовнішньому ринку на гроші. Вони вбачали у грошах не тільки засіб нагромадження, а й засіб обігу та платежу.

Ототожнюючи багатство з грошима, меркантилісти ігнорували проблему вартості товару і замінювали її міноюю вартістю. На їхню думку, товар має вартість, бо він купується за гроші. Пізні меркантилісти розуміли, що гроші — це товар, але вони не змогли пояснити, як і чому товар стає грошима, в чому суть вартості самих грошей.

Уявлення меркантилістів про роль грошей відображали погляди купців, що займалися зовнішньою торгівлею. Центральним пунктом теорії пізнього меркантилізму була система активного «торгового балансу». При цьому вважалося, що держава тим багатша, чим більша різниця між вартістю вивезених та ввезених товарів.

Прихильниками цієї теорії у XVII–XVIII ст. були в Англії — У. Стаффорд, Т. Мен, Д. Норе; в Італії — Ф. Галіані; у Франції — А. Монкретьєн.

В епоху золотомонетного стандарту з розвитком банкнотного обігу німецькі економісти К. Кніс, В. Лексіс, А. Ленибург та інші вже не заперечували можливість обігу знаків вартості, однак вимагали обов'язкового обміну їх на метал. У цей період металістична теорія набула значного поширення, принципи її були покладені в основу грошових реформ, спрямованих проти інфляції.

У XIX ст. виникла золотодевізна система грошового обігу, яка всупереч традиційним уявленням металістів передбачала не безпосередній розмін кредитних грошей на золото, а розмін їх на валюти (девізи) провідних імперіалістичних держав.

Повернення до металістичної теорії грошей відбулося після Другої світової війни. Французькі економісти А. Тулемон, Ж. Рюефф і М. Добре, а також англійський економіст Р. Харрод запропонували ідею про необхідність введення золотого стандарту в міжнародному обігу, а американський економіст М. Хальперін та француз Ш. Ріст висунули вимоги про введення його також у внутрішньому обігу.

З крахом Бреттон-Вудської валютної системи на початку 70-х років знову здійснювалися спроби обґрунтувати необхідність відновлення золотого стандарту. Так, экс-президент США Р. Рейган під час передвиборчої кампанії вважав можливим повернення до золотого стандарту. Будучи обраним президентом у січні 1981 р., він створив спеціальну комісію з цієї проблеми, але вона вирішила, що введення золотого стандарту є недоцільним.

7.2. Номіналістична теорія грошей

Суть номіналістичної теорії полягає в запереченні товарної природи грошей і визначенні їх як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості.

Номіналістична теорія грошей зародилася ще при рабовласницькому суспільстві. Вона заперечувала внутрішню вартість грошей для виправдання псування монет з метою збільшення доходів казни.

Ця теорія повністю сформувалась у XVII–XVIII ст., коли грошовий обіг був наповнений неповноцінними (білонними) монетами. Першими представниками номіналізму були англійці Дж. Берклі і Дж. Стюарт. Вони вважали:

- по-перше, гроші створюються державою;
- по-друге, їхня вартість визначається номіналом;
- по-третє, сутність грошей зводиться до ідеального масштабу цін.

Номіналісти повністю відкинули вартісну природу грошей, розглядаючи їх як технічну зброю обміну. Панівне становище номіналізм зайняв у політекономії в кінці XIX — на початку XX ст., але, на відміну від раннього номіналізму, об'єктом його захисту стали не білонні монети, а паперові гроші (казначейські білети).

У розвиток цього напрямку економічної думки певний внесок зробив і німецький економіст **Г. Кнапп**.

Сутність його теорії грошей полягає в тому, що:

- по-перше, гроші — категорія не юридична, а економічна;
- по-друге, металевим грошам притаманна самостійна вартість, а не отримання її від держави; представницька вартість паперових грошей також визначається не державою, а зумовлена об'єктивними економічними законами;
- по-третє, основною функцією грошей є не засіб платежу, а міра вартості.

Виходячи з раціоналістичної позиції стосовно походження грошей, він убачив сутність у правових нормах, які регулюють використання грошей. Гроші, за Г. Кнаппом, — це **продукт права**, а відтак і **держави**, яка спроможна встановлювати вартість грошей і закони грошового обігу. Щоправда, в сучасних умовах ідеї Г. Кнаппа стосовно, того що держава встановлює вартість грошей, зазнали повного занепаду, і відповідь на запитання про вартість грошей економісти шукають у зв'язку між масою грошей і кількістю товарів і послуг.

Австрійський економіст Ф. Бендіксен («Про цінність грошей», «Про гроші як загальний знаменник») спробував дати економічне обґрунтування державній теорії грошей, оцінюючи гроші як свідчення про надання послуг членам суспільства, яке надає право на отримання зворотних послуг. Але його спроба економічно обґрунтувати номіналізм не вдалася, тому що при оцінюванні сутності грошей він ігнорував теорію вартості.

У період економічної кризи 1929–1933 рр. номіналізм отримав подальший розвиток як теоретична основа для виправдання відмови від золотого стандарту. Так, Дж. М. Кейнс («Трактат про гроші», 1930 р.) назвав золоті гроші «пережитком варварства», «п'ятим колесом у возі». Ідеальними він вважав паперові гроші, які еластичніші, ніж золото, і повинні забезпечити постійне процвітання суспільства. Витіснення з обігу золота паперовими грошима він розглядав як емансипацію грошей від золота і перемогу теорії Кнаппа.

Помилковим в теорії Кейнса було твердження, що металевий обіг нееластичний: в дійсності еластичність досягається шляхом випуску банкнот, розмінних на золото. Практична мета номіналізму Кейнса полягала в теоретичному обґрунтуванні скасування золотого стандарту, переходу до паперово-грошового обігу і регулювання економіки через управління інфляційним процесом.

У сучасних умовах **номіналізм** — одна з домінуючих теорій грошей. Так, відомий американський економіст П. Самуельсон вважає, що гроші є умовними знаками і розглядає їх як штучну соціальну умовність. Приблизно таких самих поглядів дотримуються й інші сучасні економісти.

Таким чином, для всіх різновидів номіналізму характерні одні й ті самі вади: ігнорування товарного походження грошей, відмова від їхніх найважливіших функцій, ототожнення грошей з масштабом цін, ідеальною лічильною одиницею.

7.3. Кількісна теорія грошей

Кількісна теорія грошей, яка стверджує, що ціни товарів визначаються об'ємом платіжних засобів, що перебувають в обігу, належить до найстаріших доктрин в історії економічної думки.

Період її зародження датується XVI ст., коли бурхливе зростання товарних цін у Європі наполегливо потребувало пояснення причин цього явища. Крім того, це був період панування в економічних трактатах ідей меркантилізму з його благоговійною вірою в особливі властивості благородних металів як важливого елемента суспільного багатства.

Найбільш розповсюджений у XVIII–XIX ст. варіант кількісної теорії стверджував, що за умови «незмінності інших умов» рівень товарних цін у середньому змінюється пропорційно зміні кількості грошей. Це положення спочатку застосовувалося до металевих (золотих та срібних), а після виходу праць Д. Рікардо — і до паперових (нерозмінних) грошей. Кількісна теорія включає, як правило, два базисних положення:

- постулат причинності (ціни залежать від кількості грошей);
- постулат пропорційності (ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей).

У період свого зародження кількісна теорія не претендувала на пояснення причин зміни цін. Її головним завданням було обґрунтування погляду, що гроші принципово відрізняються від інших представників товарного світу завдяки відсутності в них внутрішньої вартості. І лише з часом у кількісній теорії почала домінувати теза про зв'язок стану грошового обігу з динамікою цін.

Першим, хто висловив припущення про залежність рівня цін від кількості благородних металів, був французький філософ Жан Боден. У своєму трактаті «Відповіді на парадокси де Мальструа» він дійшов висновку, що високі ціни хоч і зумовлюються багатьма чинниками, проте основним серед них є збільшення кількості золота й срібла. Однак він не висував твердження про пряму, а тим більше пропорційну залежність між зміною кількості грошей та зміною цін.

Інші економісти XVI–XVII ст., розробляючи цю ідею, поступово перетворили її у прямулінійний і механічний варіант кількісної теорії, що обмежувався трьома постулатами.

Таким чином, для ранньої кількісної теорії були характерні **три постулати**:

- причинності (ціни залежать від маси грошей);
- пропорційності (ціни змінюються пропорційно кількості грошей);

- універсальності (зміни кількості грошей чинять однаковий вплив на ціни всіх товарів).

Окремі положення цієї теорії в загальних засадах сформулював Дж. Локк (1632–1704). У більш розробленій формі вона викладена Дж. Вандерлінтом (1680–1740), Ш. Монтеск'є (1689–1755) і Д. Юмом (1711–1776). Прихильником кількісної теорії був і Д. Рікардо (1772–1823).

У період становлення капіталістичних відносин основні ідеї кількісної теорії сформулював англійський економіст **Д. Юм**. У нарисі «Про гроші» (1752) він висунув і обґрунтував принцип, який у сучасній літературі називається «постулатом однорідності»: подвоєння кількості грошей призводить до подвоєння абсолютного рівня всіх цін, виражених у грошах, але не зачіпає відносних мінових співвідношень окремих товарів. Своїм постулатом «однорідності» Д. Юм дав поштовх до формування концепції «нейтральності грошей» у ринковій економіці та екзогенного характеру зміни грошової маси в обігу.

Він висунув ідею про представницький характер цінності грошей, згідно з якою:

- гроші вступають в обіг без власної цінності, а набувають її в обігу внаслідок обміну певної маси грошей на певну масу товарів;
- сформована в обігу цінність грошей визначається цінністю товарів, що реалізовані, і є суто умовною, а величина її залежить від кількості грошей в обігу: чим вона більша, тим менша маса товарної цінності припадатиме на одну грошову одиницю.

Між тим очевидно, що в міру розвитку форм грошей структура грошової маси стає далеко не однорідною, оскільки включає не тільки готівкові гроші, а й банківські вклади. По-різному реагують на збільшення грошової маси й ціни на різні групи товарів, які зростають нерівномірно.

Подальший розвиток кількісної теорії грошей пов'язаний з включенням у неї апарату економетричного аналізу і елементів мікроекономічної теорії ціни. Суттєвий внесок до модернізації кількісної теорії вніс **І. Фішер** (1867–1947) – видатний представник математичної школи в сучасній економічній теорії, один із творців і перший президент Міжнародного економічного товариства (1931–1933). У праці «Купівельна сила грошей, її визначення і відношення до кредиту, відсотків і криз» (1911) він намагався формалізувати залежність між масою грошей і рівнем товарних цін. Математично рівняння обміну можна представити у вигляді формули

$$MV = PQ,$$

де M (*money*) – середня кількість грошей, що перебувають в обігу в певному суспільстві протягом року;

V (*velocity*) – середня кількість оборотів грошей у їхньому обміні на блага;

P (*price*) – середня продажна ціна кожного окремого товару, що купується в певному суспільстві;

Q (*quantity*) – сукупна кількість товарів.

Формула Фішера є некоректною для умов золотомонетного стандарту, оскільки ігнорує внутрішню вартість грошей. Однак при обігу паперових грошей, нерозмінних на золото, вона набуває певного раціонального змісту. В цих умовах зміна грошової маси впливає на рівень товарних цін (хоч, звичайно, І. Фішер певною мірою ідеалізував ціновий механізм, тому що мав на увазі абсолютну еластичність цін).

Фішер, як і інші «неокласики», відштовхувався від моделі досконалої конкуренції і поширював свої висновки на економіку, в якій існували монополії, і ціни вже значною мірою втратили еластичність. У концепції Фішера є й інші недоліки, характерні для кількісної теорії, зокрема перебільшення впливу грошей на товарні ціни. З його формули випливає, що грошова маса виконує активну роль, а ціни — пасивну. У Фішера лише грошова маса виступає як незалежна змінна, тоді як у дійсності має місце відповідний взаємозв'язок. В умовах монополістичного ціноутворення зростання товарних цін нерідко є причиною розширення грошового обороту.

Фішер та його послідовники прагнули пояснити, що швидкість обігу грошей (V) і рівень виробництва (Q) не залежать від кількості грошей (M) та рівня цін (P). Швидкість обігу грошей, з їхньої точки зору, залежить насамперед від демографічних (щільність, простота населення тощо) і техніко-економічних (суспільний поділ праці, наявність природних ресурсів, розвиток транспорту тощо) параметрів.

Отже, І. Фішер повністю залишився на позиціях класичної кількісної теорії і справедливо вважається одним із найортодоксальніших її представників. Він найповніше за допомогою математичного методу виразив сутність цієї теорії. Тим самим він підготував методологічну базу для науково достовірної критики кількісної теорії.

Кембриджський варіант кількісної теорії грошей

Кембриджська версія виникла на початку ХХ ст. Її засновниками і прихильниками стали відомі англійські економісти А. Маршалл, А. Пігу, Д. Робертсон, Дж. М. Кейнс (у своїх ранніх працях) та ін. Найповніше ця версія викладена у працях **А. Пігу**. Він визнав, що гроші виконують не лише функції засобу обігу і платежу, а й засобу нагромадження.

Подібно І. Фішеру, представники кембриджської школи відстоювали тезу про вплив зміни маси грошей на рівень цін. Проте, на відміну від нього, їхній підхід до проблеми був не макро-, а мікроекономічний і стосувався насамперед попиту на гроші. На перший план висувається попит на гроші, який розглядається поза обігом у вигляді касових залишків в окремих осіб і підприємств. Акцентується увага на індивідуальних капіталах і поведінці їхніх власників, тобто «мотивації», що змушує окремих суб'єктів утримувати в себе певний запас грошей. До «касових залишків» належать готівкові гроші і залишки на поточних рахунках. Цю тенденцію до зберігання грошей прихильники теорії пояснювали двома мотивами: формування фонду засобів обігу та необхідністю утворити резерви на покриття непередбачених потреб. Тому А. Пігу визначає кількість грошей як суму касової готівки населення і підприємств, що представлено формулою

$$M = k \times P \times Q,$$

де M — кількість грошей, грошових одиниць, що становлять касовий залишок грошей у суб'єктів економічного життя.

P — середня ціна одиниці виробленої продукції;

Q — загальна величина виробництва продукції у фізичному виразі за певний період;

k — коефіцієнт заощадження («кембриджський», «коефіцієнт Маршалла»), який визначає співвідношення між номінальними доходами і тією часткою грошей, що становить касові залишки (частина річного доходу, яку суб'єкти зберігають у ліквідній формі). Він за своєю величиною і значенням дорівнює зворотному значенню показника (V) І.Фішера, а саме $k = 1/V$;

$(k \times P \times Q)$ — попит на гроші.

Теорією грошей економічний ефект касових залишків пов'язується з визначенням їхнього впливу на попит товарів і послуг, що формується в економіці. Вважається, що попит на товари залежить не лише від номінальних цін та наявного запасу грошей, а й від реальної вартості касових залишків. На відміну від «рівняння обміну» І. Фішера (де M — це кількість грошей що практично обслуговує потреби товарного обігу), у формулі «кембриджського рівняння» показник M — це величина всього попиту на гроші як касові залишки.

7.4. Дж. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей

Вагомий внесок у розвиток кількісної теорії грошей вніс Дж. Кейнс (1883–1946). На відміну від представників класичного напрямку кількісної теорії грошей, для Дж. Кейнса гроші виступають важливим елементом в організації суспільного виробництва.

У своїх працях «Трактат про грошову реформу» (1923), «Трактат про гроші» (1930), «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) він довів, що механізм ринкової конкуренції за нових умов економічного розвитку не в змозі самотужки, без втручання держави, забезпечити ефективне використання головних чинників виробництва й відповідну рівновагу процесу розширеного відтворення. В теорії Дж. Кейнса перевага надавалася активному використанню зокрема **фіскальної та грошово-кредитної політики**, яким відводилась провідна роль у системі державного регулювання.

Дж. Кейнс розробив нові підходи у визначенні місця грошей у структурі виробничого відтворення. На базі тези «гроші мають значення» розробив теоретичну концепцію «керованих грошей», яка ґрунтується на системі їхнього широкого державного регулювання й використання з метою стимулювання ефективного платоспроможного попиту, а відтак — інвестиційного процесу.

Гроші, за Дж. М. Кейнсом, — це не просто життєво важливий елемент економічної структури суспільства, її важливий чинник. Вони, з одного боку, — об'єкт державного регулювання економіки, а з іншого — безпосередній інструмент здійснення такого регулювання.

Дж. М. Кейнс став засновником одного з істотних напрямів теорії грошей — теорії державної грошової політики, постулати якої знайшли безпосереднє втілення в системі державного регулювання економічних процесів провідних країн Заходу, найперше — США, Великобританії, Німеччини, Швеції та ін.

Він розробив концепцію *регульованого ціноутворення і підконтрольної інфляції*. Збільшення попиту з боку держави та підприємців приводить до збільшення виробництва та зайнятості. В той же час збільшення попиту населення, оскільки він (попит) носить невикористаний характер, призводить до інфляції. У зв'язку з цим Кейнс рекомендує стимулювати приватні та державні інвестиції, але обмежувати заробітну плату працюючих. У цій концепції активну роль відіграє, за словами Кейнса, «ефективний», або грошовий, попит, який нібито і створює грошову масу. Причому Кейнс розглядає два види інфляції:

- напівінфляція (повільна або повзуча), тобто таке збільшення грошової маси в умовах безробіття, яке не завдає небезпеки, оскільки не стільки призводить до зростання цін, скільки сприяє залученню безробітних до процесу виробництва;
- справжня інфляція (галопуюча) — вона можлива при досягненні повної зайнятості, коли зростання грошової маси цілком проявляється у зростанні цін на товари та послуги.

У зв'язку з цим у своїй праці «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936) Дж. Кейнс рекомендував проводити зниження не номінальної або «грошової» заробітної плати, яка, з його слів, є «непіддатливою» через завзятий відбір працівників, а здійснювати «гнучку інфляційну грошову політику», яка в кінцевому результаті призведе до зниження реальної заробітної плати.

На базі кейнсіанської теорії інфляції з'явилась так звана «крива Філіпса», яка відображає обернену залежність у розвитку цін і зайнятості у Великобританії. Новозеландський вчений А. Філіпс на базі аналізу тенденцій в економіці Великобританії з 1861 по 1957 р. дійшов висновку, що за допомогою інфляції протягом майже ста років вдавалося переборювати спад виробництва і збільшувати зайнятість, а стабілізація цін супроводжувалася зниженням рівня зайнятості та економічної активності.

Згідно з «кривою Філіпса» були розроблені рекомендації щодо призупинення інфляції, утримання її на певному рівні: або довести безробіття до високого рівня, або ж профспілкам вести більш стриману політику під час переговорів про підвищення заробітної плати.

Однак економічні кризи 1974–1975 та 1980–1982 рр. виявили новий феномен — стагфляцію, що заперечує «криву Філіпса», оскільки в ці періоди — періоди стагнації або кризи — темпи інфляції не зменшувались, а збільшувалися.

Таким чином, Дж. Кейнс значно глибше, ніж його попередники, розглядає механізм взаємозв'язку між грошовою масою і змінами в суспільному виробництві. Головним елементом цього механізму стає відсоток, при зменшенні якого інвестиційна активність зростає і суспільне виробництво поживляється. На рівень відсотка впливає грошова маса: чим вона більша, тим нижчий відсоток. Але просте збільшення грошової маси може й не спричиняти таких наслідків, бо на зменшення відсотка впливає не тільки збільшення грошової маси в обігу, а й мотивація використання касових залишків, зростання доходів тощо.

Становлення теорії державного регулювання Дж. М. Кейнс та її складової — кейнсіанського варіанта кількісної теорії грошей — відбулося в умовах падіння виробництва в розвинутих країнах Заходу, посилення кризових явищ і безробіття. Головною метою був пошук шляхів виходу з кризи та шляхів поживлення економіки. Цей вихід з теорією Кейнса пов'язаний зі зменшенням відсотка за кредитами і посиленням на цій основі інвестиційної активності. Уведення механізму відсотка та інвестицій значно розтягнуло ланцюг зв'язку між масою грошей і цінами, збільшення пропозиції грошей без інфляційних наслідків (**політика дешевих грошей**).

Саме на цих основах ґрунтувалися практичні рекомендації англійського економіста, і вони привели до вагомих позитивних наслідків.

7.5. Сучасний монетаризм

Сучасний монетаризм — один з найвпливовіших напрямів західної економічної думки, який від кінця 1970-х — початку 1980-х років багато в чому визначає зміст економічної політики провідних країн світу.

Цей напрям економічної думки виник у зв'язку з пошуком шляхів подолання інфляції, тривале зростання якої ставилося за провину в економічній політиці, що проводилася за кейнсіанськими ідеями. Якщо кейнсіанство ставило за мету пошуки інструментів для боротьби з безробіттям, то монетаризм виник як спроба подолання наслідків інфляції.

Представниками цього напрямку стали економісти чиказької школи на чолі з **Міл-теном Фрідменом**. Заперечуючи ефективність політики державного втручання в економіку, вони звинувачували теорію Дж. М. Кейнса у впровадженні основ інфляції. Головним джерелом криз і нестабільності економічного розвитку монетаристи назвали грошову сферу. Зокрема, вони виходили з того, що кількість грошей в обігу чинить домінуючий вплив на загальний потік витрат в економіці, а державний бюджет і примусове інвестування відіграють другорядну роль. І навпаки, за умов активного функціонування саморегульованого ринкового механізму економічні цикли згасають, економічні показники змінюються помірно, фізична маса товарів, що реалізується, стає керованою і передбачуваною.

Прихильники монетаризму, прогнозуючи зростання товарної маси (на 1–4%), через політику додаткової емісії грошей обґрунтували здатність держави підтримувати необхідну товарно-грошову рівновагу тривалий період. На цій основі М. Фрідмен запропонував застосовувати правило механічного приросту грошової маси щорічно в середньому на 4% (M), що охоплює вірогідні 3% (ВВП) приросту реального продукту і 1% (V) зниження швидкості обігу грошей.

У спільній роботі («Історія грошей США, 1868–1960») М. Фрідмен та А.Шварц незаперечно довели, що номінальний обсяг ВВП перебуває в тісному зв'язку з пропозицією грошей. Динаміка ВВП, а значить і цін, прямує за динамікою маси грошей, що перебувають в обігу.

Зміна темпів збільшення грошової маси, що перебуває в обігу, впливає на реальний обсяг виробництва швидше, ніж на абсолютний рівень цін. Ця зміна може впливати на швидкість обігу грошей. М. Фрідмен і А. Шварц стверджують, що величина (V) стабільна на коротких часових інтервалах, а змінюється на довготермінових інтервалах, проте зміни відбуваються плавно і можуть легко передбачатися. Це дало підстави монетаристам абстрагуватися від чинника (V) при визначенні впливу (M) на рівень цін.

Програму реформування кредитно-грошової сфери США на засадах монетаризму М. Фрідмен запропонував у праці «Програма для монетарної стабільності» (1960), де Федеральній резервній системі США було рекомендовано забезпечити стійкі темпи зростання кількості грошей, не допускаючи сезонних коливань грошового запасу, проте в чистому вигляді жодна країна монетаристськими постулатами не скористалася, зберігаючи за собою свободу маневру та прийняття рішень залежно від особливості та специфіки ситуацій.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте ранню кількісну теорію грошей.
2. Проаналізуйте рівняння обміну І. Фішера.
3. Порівняйте рівняння обміну Фішера з кембріджським рівнянням.
4. У чому новизна підходу Дж. М. Кейнса до аналізу грошей?
5. У чому полягають подібність і відмінність в аналізі грошей Кейнса і Фрідмена?
6. Які основні риси ранньої металістичної теорії грошей, в чому її помилки?
7. Які основні положення і недоліки номіналістичної теорії грошей?
8. Що являє собою сучасний монетаризм?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Металістична теорія грошей. Сучасний металізм та причини його занепаду.
2. Номіналістична теорія грошей.
3. Суть кількісної теорії грошей.
4. Кейнсіанська модель кількісної теорії грошей.
5. Монетаристська версія кількісної теорії грошей.
6. Суть та значення теорії інфляції для забезпечення стабільності економіки.

Теми рефератів

1. Сутність кількісної теорії грошей та причини її виникнення.
2. Трансакційний варіант кількісної теорії грошей.
3. Кембріджська версія кількісної теорії грошей.
4. Вклад Дж. Кейнса у розробку кількісної теорії грошей.
5. Монетаризм та його сучасне застосування.

Тестові завдання

1. Теорія, яка проголошує гроші як абстрактні рахункові одиниці, ототожнює грошовий обіг з товарним обміном, ціни змінюються пропорційно зміні кількості грошей, в обігу перебувають усі гроші, вартість грошей визначається в процесі обміну, називається теорією:

- а) трудової вартості;
- б) маржиналізму;
- в) кількісною;
- г) номіналістичною.

2. Суть номіналістичної теорії грошей полягає:

- а) у запереченні вартісної природи грошей;

- б) гроші — це технічний засіб обміну;
- в) у визначенні грошей, що виконують допоміжну роль засобу рахунку і визначають мінові пропорції;
- г) у визначенні грошей як умовних знаків, що позбавлені внутрішньої вартості;
- д) в ототожненні грошового обігу з товарним обміном.

3. «Трансакційна версія» кількісної теорії грошей ґрунтується на:

- а) рівнянні А. Пігу;
- б) «рівнянні обміну»;
- в) рівнянні І. Фішера;
- г) рівнянні Дж. Кейнса.

4. Згідно з рівнянням Фішера, кількість грошей, необхідна для забезпечення обігу товарів і послуг:

- а) прямо пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВНП) та обернено пропорційна швидкості обігу грошової одиниці;
- б) прямо пропорційна швидкості обігу грошової одиниці та обернено пропорційна номінальному обсягу виробництва (ВНП);
- в) правильної пропорції немає.

5. Представники «кембриджської версії» кількісної теорії грошей:

- а) Д. Робертсон;
- б) Д. Рікардо;
- в) І. Фішер;
- г) А. Маршалл;
- д) Д. Юм;
- е) А. Пігу;
- є) Дж. Кейнс.

6. Представники металістичної теорії грошей ототожнюють грошовий обіг з:

- а) золотом та сріблом;
- б) паперовими грошима;
- в) кредитними грошима;
- г) «квазі-грошима».

7. Якщо маса грошей, необхідна для обігу, становить 1 млрд грн, кількість проданих товарів — 100 тис. грн, середня ціна одного товару — 50 грн, то середня оборотність грошової одиниці буде:

- а) 5 об./рік;
- б) 2,5 об./рік;
- в) 1,5 об./рік.

8. Прихильниками металістичної теорії є:

- а) У. Стаффорд;
- б) Т. Мен;
- в) А. Монкретьєн;

г) К.Маркс.

9. Правило «монетаристів» стверджує, що пропозиція грошей має зростати темпами, що відповідають:

- а) темпові зростання цін;
- б) темпові зростання рівня відсоткової ставки;
- в) темпові зростання швидкості обігу грошей;
- г) потенційному темпові зростання реального ВВП.

10. Скільки обігів здійснить грошова одиниця за рік, якщо відомо, що обсяг ВВП за 2 роки був однаковий і разом становив 800 млрд грн, а середній залишок грошей в обігу за рік – відповідно 120 млрд грн:

- а) 6,6 об./рік;
- б) 1,6 об./рік;
- в) 3,3 об./рік?

11. Дж. Кейнс виділив для аналізу нагромадження грошей такі мотиви:

- а) узгодження;
- б) прибутковості;
- в) обачності;
- г) консолідований;
- д) трансакційний;
- е) спекулятивний.

12. Мотив зберігання грошей Дж. Кейнса, який виникає з бажання уникнути втрат капіталу при зберіганні активів у формі облигацій у період очікуваного підвищення норми позикового відсотка:

- а) мотив обачності;
- б) трансакційний мотив;
- в) спекулятивний мотив.

13. Із перерахованих ознак визначити ті, що характеризують кількісну теорію Кейнса:

- а) держава не повинна втручатись у процес виробництва;
- б) офіційна економічна політика «знецінення власних грошей»;
- в) головна функція держави – можливість впливу на динаміку цін;
- г) гроші – один з важливих факторів формування інвестиційного попиту;
- д) природа грошей має тісний зв'язок з теорією трудової вартості;
- е) вартість грошей не залежить від їхнього матеріального змісту і визначається лише найменуванням.

14. Монетаристська концепція інфляції стверджує:

- а) купівельна сила грошей і ціни товарів встановлюються на ринку;
- б) співвідношення між наявною грошовою масою та номінальною величиною ринку товарів і послуг прямо пропорційне інфляції;
- в) інфляцію необхідно підтримувати в помірних розмірах, оскільки вона зумовлює підйом промислового виробництва.

Задачі

Задача 1

Визначте кількість грошей, необхідних як засіб обігу протягом року, якщо відомо, що сума цін за реалізовані товари (послуги, роботи) становить 500 млрд грн. Сума цін товарів (послуг, робіт), які продані протягом року з відтермінуванням платежу, термін оплати яких не настав, — 100 млрд грн. Сума платежів по довгостроковими зобов'язаннями, терміни яких настали, — 90 млрд грн. Сума взаємопогашуваних платежів протягом звітного періоду — 50 млрд грн. Середня кількість обігів грошей за рік — 8.

Задача 2

Маса грошей в обігу протягом року становила 1 млн грн, оборотність грошової одиниці — 8 оборотів за рік. Визначте суму цін товарів для реалізації.

Задача 3

Визначте середньозважений рівень цін, якщо відомо, що необхідний обсяг грошової маси для обслуговування грошового обігу становить 350 млрд грн, швидкість обігу грошей — 5 оборотів, сума коштів, що перебувають на чекових рахунках, — 56 млрд грн, а швидкість обігу таких коштів удвічі вища. Товарна маса в країні становить 9,24 млрд ум. од.

Задача 4

Визначте, як зміниться номінальний ВВП, якщо швидкість обігу грошей становить 6 оборотів і залишається постійною, а грошова пропозиція зростає з 250 до 400 млрд дол. США.

Задача 5

Обсяг продукту, вироблений протягом минулого року, становить 750 тис. одиниць, ціна одиниці продукту — 150 грн, фізичні та юридичні особи постійно зберігають у формі грошових залишків 40% свого номінального доходу. Визначте обсяг додаткового попиту на грошову масу.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Бубенко С.* Інфляція та експортна політика в Україні // Банківська справа. — 2000. — № 2. — С. 12.
2. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
3. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
4. *Гальчинський А. С.* Теорія грошей. — К.: Основи, 2001.
5. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
6. *Гроші та кредит: Підручник / Демківський А. В.* — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
7. *Гроші та кредит / Авт. кол.; За ред. М. І. Савлука.* — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
8. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківський А. В.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
9. *Гроші та кредит: Підручник / Івасів Б. С.* — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
10. *Жуков Е.Ф.* Общая теория денег и кредита. — М.: Банки и биржи, 1995.
11. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
12. *Ющенко В. А.* Монетарна політика України: результати і перспективи // Вісник НБУ. — 1996. — № 4.

МОДУЛЬ 2. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

Тема 8 КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

- 8.1. *Необхідність та сутність кредиту.*
- 8.2. *Роль кредиту в умовах ринкової економіки.*
- 8.3. *Функції кредиту.*
- 8.4. *Форми та види кредиту.*
- 8.5. *Позичковий відсоток, його сутність та основні види.*
- 8.6. *Поняття про кредитну систему.*

8.1. Необхідність та сутність кредиту

Наявність товарного виробництва і грошей об'єктивно зумовлює існування та функціонування кредиту. З розвитком товарного виробництва кредит стає обов'язковим атрибутом господарювання. Виробництво продуктів як товарів означає, що в процесі відтворення відбувається відрив моменту відчуження товару від одержання грошового еквівалента відносно відокремлення руху грошової форми вартості від товарної форми. Це відносне відокремлення проявляється в розбіжності в часі руху матеріальних та грошових потоків, які виникають при розподілі, обміні та споживанні сукупного суспільного продукту.

Якщо рух товарних потоків випереджає грошові, то споживачі матеріальних цінностей в момент їхньої оплати не мають достатніх грошових коштів, що може зупинити нормальний рух процесу відтворення (виробництва, бізнесу тощо). Якщо рух грошових потоків випереджає товарні, то в учасників виробничого процесу нагромаджуються тимчасово вільні грошові кошти, виникає суперечність між безперервним вивільненням грошей у кругообігу коштів і потребою в постійному використанні матеріальних і грошових ресурсів в інтересах прискорення процесу відтворення.

Ця суперечність *може бути усунута за допомогою кредиту*, який дає можливість позичальникам отримувати грошові кошти, потрібні для оплати матеріальних цінностей та послуг, або придбати їх із розстроченням платежу.

Отже, **кредит** (лат. «*creditum*» — позичка, борг; «*credo*» — вірити) — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Неодмінна економічна передумова існування кредиту:

- функціонування виробників на **засадах комерційного розрахунку**. Кредитні відносини між суб'єктами не можуть виникнути, якщо авансовані у виробничу сферу грошові кошти не здійснюють кругообігу, або якщо той, хто хоче скористатися кредитом, не має постійного доходу. Вартість, що передається кредитором позичальнику, віддається лише на визначений час, а потім вона повинна бути повернута з виплатою відсотків. Тобто за кредитною угодою до позичальника переходить у тимчасове користування лише споживча вартість грошей чи речей без зміни їхнього власника.

Кошти в позичальника мають вивільнитися у розмірі, що забезпечує повернення кредитором не тільки запозиченої вартості, а й відсотків за користування нею. Без одержання кредитором від позичальника доходу у вигляді відсотка у кредитора не буде зацікавленості позичати гроші;

- потреби в кредитах також виникають у зв'язку з особливостями **індивідуального кругообігу** коштів госпрозрахункових підприємств та організацій. Ці особливості проявляються в розбіжності в часі між вивільненням з обороту вартості в грошовій формі і авансуванням грошових коштів у новий кругообіг. Зазначені розбіжності при кругообігу фондів окремих підприємств та організацій відбуваються, передусім, через *сезонність виробництва*.

Сезонність виробництва зумовлює в одні періоди випереджуюче наростання виробничих затрат порівняно з надходженням грошових коштів і викликає додаткову потребу в коштах. В інші періоди витрати виробництва зменшуються або зовсім припиняються. Відповідно збільшується вихід готової продукції та надходження грошової виручки, частина якої виявляється тимчасово вільною.

Таке чергування зростання додаткових потреб у грошових коштах і створення тимчасово вільних залишків на одному й тому самому підприємстві або організації створюють економічну основу для використання кредитів на формування його виробничих фондів і фондів обігу та погашення їх через певний час.

У масштабах економіки країни сезонні потреби в додаткових коштах одних галузей народного господарства супроводжуються виникненням вільних коштів в інших, що створює економічну основу для перерозподілу грошових коштів між різними галузями народного господарства за допомогою кредиту;

- **розбіжності** між надходженням грошових коштів і витрачанням їх виникають і в сфері **особистого споживання населення**. Вільні грошові кошти в населення з'являються внаслідок перевищення поточних грошових доходів громадян над поточними витратами і виступають у формі грошових збережень як у готівковій, так і безготівковій формах.

Економічною основою заощаджень є добровільне відкладення населенням грошей на деякий час після задоволення своїх поточних потреб. На певний час припиняється рух вартості, і вона вивільняється з обороту у грошовій формі. Відповідні грошові кошти в основному осідають на рахунках у банківських установах і частково тезавруються в готівковій формі у громадян.

Наприклад, виплата заробітної плати два рази на місяць зумовлює створення резерву платіжних і купівельних засобів у громадян. У них такий резерв виникає також внаслідок поступової витрати одержаної заробітної плати та інших доходів на поточні потреби. Однак відомо, що в людей може виникнути потреба в кредиті.

! *Виходячи із вищесказаного, можна зробити висновок, що необхідність кредиту зумовлена існуванням товарно-грошових відносин, а його передумовою є наявність поточних або майбутніх доходів у позичальника.*

Конкретними причинами необхідності кредиту є коливання потреб у коштах та джерелах їх формування у юридичних і фізичних осіб.

Узагальнити основні причини, джерела, необхідність і сутність кредиту можна на рис. 8.1.

Рис. 8.1. Необхідність і сутність кредиту

Характеристика та ознаки кредитних відносин

Економічні відносини між кредитором і позичальником виникають під час одержання кредиту, користування ним та його поверненням. Сторони, які беруть участь у цих економічних відносинах, називаються їхніми **суб'єктами (кредитори і позичальники)**, а грошові чи товарні матеріальні цінності або виконані роботи та надані послуги, щодо яких укладається кредитний договір, є **об'єктом** кредиту.

Кредитори — це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позичку від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами.

Кредитні відносини виникають між різними суб'єктами:

- найбільш поширеними є кредитні відносини між **банками**, з одного боку, і **підприємствами** — з іншого. Вони характеризуються залежно від того, хто із суб'єктів кредитної угоди в кожному окремому випадку є кредитором, а хто — одержувачем кредиту.

У сучасних умовах кредитні відносини набувають широкого розвитку між господарючими суб'єктами, що, насамперед, пов'язано з розширенням *комерційного кредиту і вексельних розрахунків*;

- кредитні відносини між **банками і державою** виникають тоді, коли, наприклад, комерційні банки купують облігації внутрішньої державної позики, а також коли при розміщенні державних облігацій Міністерство фінансів України може укласти з Національним банком України окрему угоду щодо купівлі останнім цих облігацій;
- набувають подальшого розвитку кредитні відносини між **банками та населенням**. Населення кредитує банки через вклади в них, купівлю ощадних сертифікатів тощо. Водночас банки надають населенню споживчі кредити, серед яких значний обсяг мають кредити на придбання, будівництво житла, на поліпшення житлових умов та створення підсобного домашнього господарства, а також на невідкладні потреби;
- дедалі важливішого значення набувають кредитні відносини між **підприємствами, організаціями, господарючими суб'єктами**, з одного боку, та **населенням** — з іншого. Відповідно до чинного законодавства, кредитування громадян як видом діяльності можуть займатися не тільки банки, а й інші організації: ломбарди, кредитні спілки, фонди тощо;
- кредитні відносини між **фізичними особами** не дуже поширені, але ігнорувати їх не варто, оскільки недоліки у відносинах між банками і населенням можуть призвести до їх розвитку у спотвореному вигляді;
- зовнішньоекономічні кредитні відносини, коли суб'єктами кредитної угоди виступають **держави, банки та окремі господарюючі суб'єкти**, регулюються як нормами права держав, що в них вступають, так і нормами міжнародного права.

Основні характерні ознаки кредитних відносин можна відобразити структурно (рис. 8.2) [5, с. 91]:

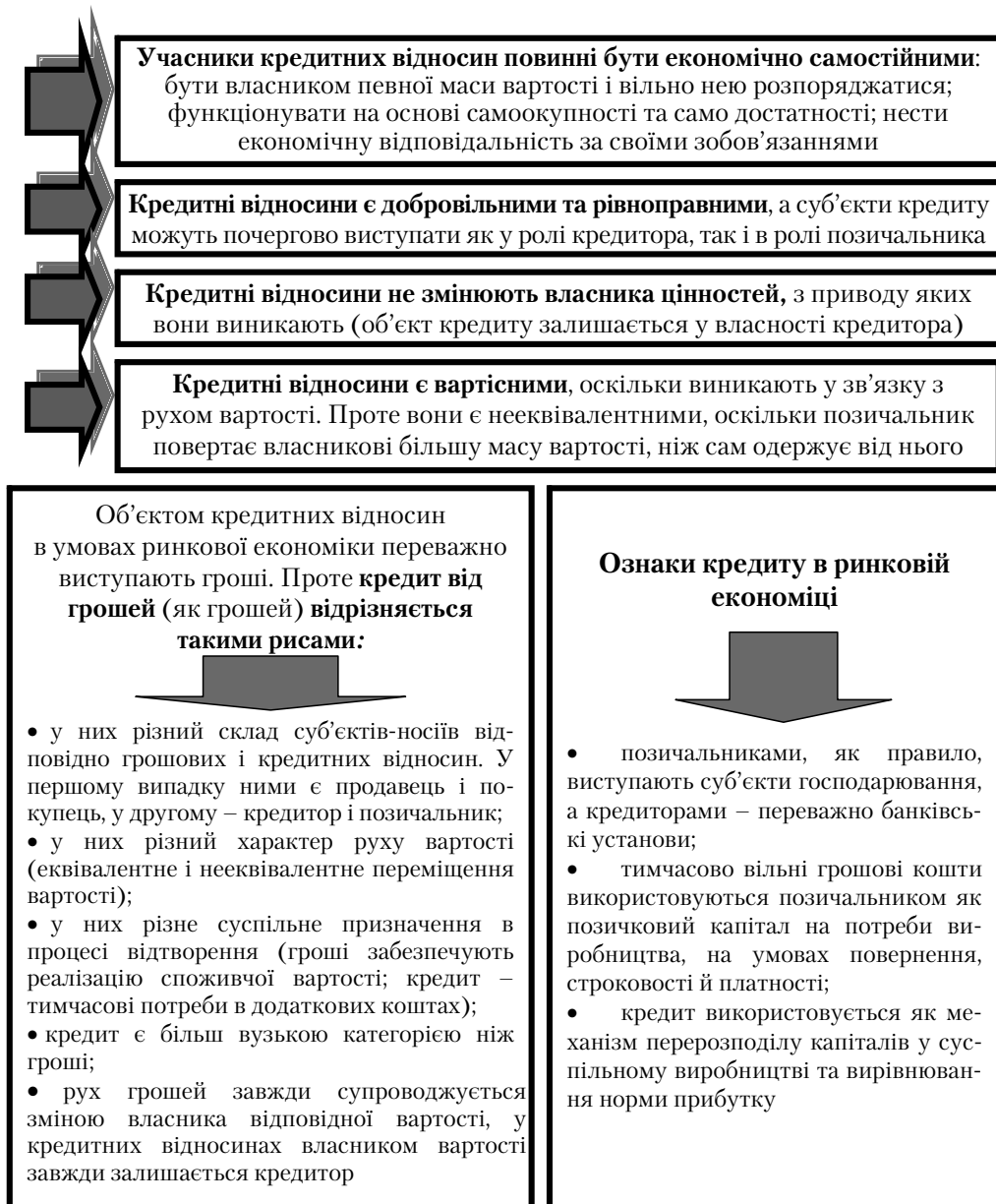

Рис. 8.2. Ознаки кредитних відносин

Отже, для того щоб можливість кредиту стала реальністю, потрібні, **принаймні, дві умови:**

- учасники кредитної угоди — кредитор і позичальник — повинні виступати як юридично самостійні суб'єкти, що матеріально гарантують виконання зобов'язань, які випливають з економічних зв'язків;
- кредит стає необхідним у тому випадку, коли відбувається збіг інтересів кредитора і позичальника.

Для того щоб кредитна угода відбулася, потрібно, щоб її учасники проявили взаємний інтерес до кредиту. Ці інтереси не є чимось суб'єктивним, регульованим волею учасників виробничих відносин. Будь-який інтерес, який породжує дії, зумовлений насамперед об'єктивними процесами, конкретною ситуацією.

8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки

Роль кредиту характеризується результатами застосування для економіки в цілому і населення зокрема. Кредит впливає на процеси виробництва, реалізації і споживання продукції, а також на сферу грошового обороту.

Одним із проявів ролі кредиту виступає його вплив на **безперервність процесів виробництва і реалізації продукції**. Завдяки наданню позикових коштів для задоволення тимчасових потреб відбуваються «припливи» і «відливи» коштів позичальників. Це сприяє подоланню затримки відтворювального процесу, забезпечує безперервність і сприяє його прискоренню. Кредит відіграє важливу роль у задоволенні тимчасової потреби в коштах, яка може бути зумовлена сезонністю виробництва і реалізацією певних видів продукції. Використання позикових коштів дозволяє створювати сезонні запаси і здійснювати сезонні витрати підприємств відповідних галузей народного господарства.

Значна роль кредиту і в **розширенні виробництва**. Позикові кошти сприяють збільшенню запасів і витрат, необхідних для розширення виробництва і реалізації продукції; використовуються для збільшення основних фондів.

Кредит у сфері грошового обороту забезпечує надходження готівки та її вилучення з обороту через банки на кредитній основі. Таким чином, кредит відіграє важливу роль в утворенні коштів для готівкового і безготівкового обороту і забезпечує безперервність безготівкового.

Слід мати на увазі, що роль кредиту, сфера його застосування не є незмінними, стабільними. Із зміною економічних умов в країні відбувається і зміна ролі кредиту та сфери його застосування.

Особливо важлива роль кредиту в умовах функціонування неповноцінних грошей, грошей нерозмінних на дорогоцінний метали. Це пов'язане із збільшенням грошової маси при функціонуванні неповноцінних грошей на основі кредитних відносин.

Виходячи з того, що в сучасних умовах інфляція є постійним явищем в економіці, зростає роль кредиту в цих умовах. **Регулювання грошової маси** в обороті здійснюється за допомогою кредиту, що забезпечує підтримку стабільної купівельної спроможності грошової одиниці.

Таким чином, роль кредиту зростає за такими напрямками:

- 1) перерозподіл матеріальних ресурсів в інтересах виробництва і реалізації продукції за допомогою надання позик і залучення коштів юридичних і фізичних осіб;

- 2) вплив на безперервність процесів відтворення через надання кредитів;
- 3) участь у розширенні виробництва через видачу позикових коштів на поповнення основного капіталу та лізинговий кредит;
- 4) економне використання позичальниками власних і позичених коштів;
- 5) прискорення споживачами отримання товарів, послуг за рахунок використання позикових коштів;
- 6) регулювання випуску в обіг та вилучення з нього готівкових грошей на основі кредитних відносин і забезпечення безготівкового грошового обороту платіжними засобами.

Позитивна роль кредиту проявляється проведенням ефективної грошово-кредитної політики, яка в сучасних умовах, головним чином, полягає у використанні жорстких заходів з регулювання обсягу кредитних і грошових операцій. Особливо важливе значення має підтримка стабільності і стійкості національної грошової одиниці і захист інтересів позичальників та кредиторів.

8.3. Функції кредиту

Питання про функції кредиту є найбільш дискусійним у теорії кредиту. Розбіжності з приводу кількості та змісту функцій зумовлені не тільки відмінністю в трактуванні сутності кредиту, а й відсутністю єдності у визначенні методологічних підходів до їхнього аналізу. Багато економістів дослідження функцій кредиту як економічної категорії замінюють аналізом функцій одного з його елементів, при цьому найчастіше функції кредиту порівнюються з функціями банків.

Поширене також виділення функцій, виходячи з особливостей окремих форм кредитних відносин. Деякі автори розглядають функцію кредиту як конкретну форму його руху.

Результатом відсутності єдиної методологічної основи аналізу є поява великої кількості функцій: акумуляція тимчасово вільних коштів; розподіл акумульованих коштів між галузями, підприємствами і населенням; регулювання грошового обігу шляхом заміни реальних грошей кредитними операціями; економія витрат виробництва; опосередкування кругообігу фондів тощо.

Часто виділяють *грошову (емісійну) і контрольну (стимульовальну) функції* кредиту. Оскільки із суті кредиту випливає, що за його допомогою відбувається перерозподіл вартості на умовах повернення, то можна сказати, що кредит виконує функцію *перерозподілу вартості* в процесі відтворення (рис. 8.3).

Перерозподільна функція кредиту полягає в тому, що тимчасово вільні кошти юридичних та фізичних осіб за допомогою кредиту передаються в тимчасове користування підприємств, господарських товариств і населення для задоволення їхніх виробничих або особистих потреб. Такий перерозподіл дає можливість прискорити залучення матеріальних ресурсів у виробниче і особисте споживання. Тому в цій функції перерозподіляються не тільки грошові кошти, а й матеріальні ресурси.

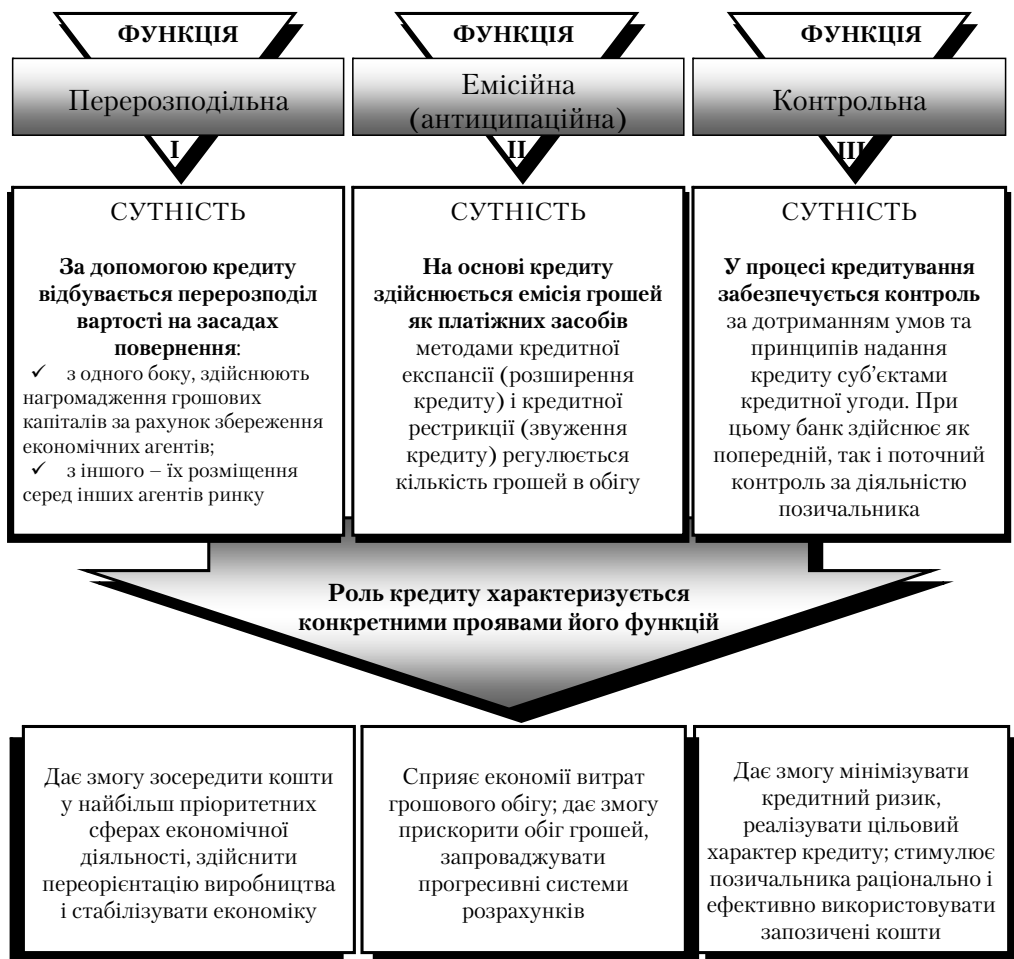

Рис. 8.3. Функції кредиту

- Іншою функцією кредиту є створення ним нових грошей для грошового обігу – **антиципаційна (емісійна) функція**, яку виконує тільки банківський кредит. Методом кредитної експансії (розширення кредиту) та кредитної рестрикції (звуження кредиту) регулюється кількість грошей в обігу, причому вилучення грошей з обігу за допомогою кредиту досягається значно важче, ніж випуск їх в обіг.
- Контрольна функція** кредиту полягає в тому, що в процесі кредитного перерозподілу коштів забезпечується банківський контроль за діяльністю позичальника. Можливість такого контролю впливає із самої природи кредиту. Треба зазначити, що, вступивши в кредитні відносини, одержувач кредиту також має здійснювати контроль за своєю діяльністю з тим, щоб своєчасно і повністю повернути кредитні ресурси.

Зворотність кредиту дає змогу не тільки виявити порушення процесу виробництва чи реалізації продукції, а й зацікавлює підприємства, суб'єктів господарювання не допускати їх, оскільки такі порушення призводять до виплат «зайвих» відсотків банку, до обмеження або повного припинення видачі кредитів.

Свої функції кредит може успішно виконувати лише в умовах розвинутої ринкової економіки, коли сутність кредиту і закономірності його руху можуть проявитись найбільш повно.

8.4. Форми та види кредиту

Форми кредиту тісно пов'язані з його структурою, сутністю кредитних відносин. Залежно від руху позикової вартості виділяються дві основні форми кредиту: *товарна* і *грошова* (рис. 8.4).

У **товарній формі** виникають кредитні відносини між продавцями і покупцями, коли останні одержують товари чи послуги з відстрочкою платежу. Прикладом такої форми є *комерційний кредит*.

Продаж громадянам товарів тривалого користування в кредит (із розстроченням платежу) господарюючими суб'єктами здійснюється з метою прискорення реалізації товарів, які в торговельній мережі є в достатній кількості, а також для більш повного задоволення потреб громадян у товарах тривалого користування.

Сфера товарної форми кредиту значна, переважна його частина надається і погашається в грошовій формі. Грошовий кредит виступає, передусім, як *банківський кредит*. Кредитні відносини між банками і клієнтами виникають не тільки в разі одержання останніми кредиту, а й при розміщенні ними своїх грошових заощаджень у вигляді внесків на поточні і депозитні рахунки.

Вид кредиту — це більш детальна його характеристика за організаційно-економічними ознаками (*галузева спрямованість, об'єкти кредитування, забезпеченість кредиту, терміновість кредитування тощо*).

Залежно від організації кредитних відносин виділяють такі основні види кредиту: *міжгосподарський (комерційний), банківський, лізинговий, споживчий і державний*.

Міжгосподарський кредит (комерційний) — це товарна форма кредиту, яка визначає відносини з питань перерозподілу матеріальних ресурсів і характеризує кредитну угоду між кредитором та позичальником (між двома об'єктами господарської діяльності) (рис. 8.5).

У цьому кредиті відбувається **взаємодія кредитних відносин**, що виникають між окремими підприємствами, організаціями, господарськими товариствами в процесі їхніх розрахункових взаємовідносин, а також між підприємствами, організаціями і господарськими товариствами, з одного боку, та органами галузевого управління — з іншого, в процесі їхніх фінансових взаємовідносин. Цей вид кредиту включає:

- по-перше, **комерційний кредит**, тобто кредит, що надається в товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочки платежу за продані товари (надані послуги) і оформлюється векселем, що сплачується через комерційний банк, (тому його іноді називають «**вексельним**»).

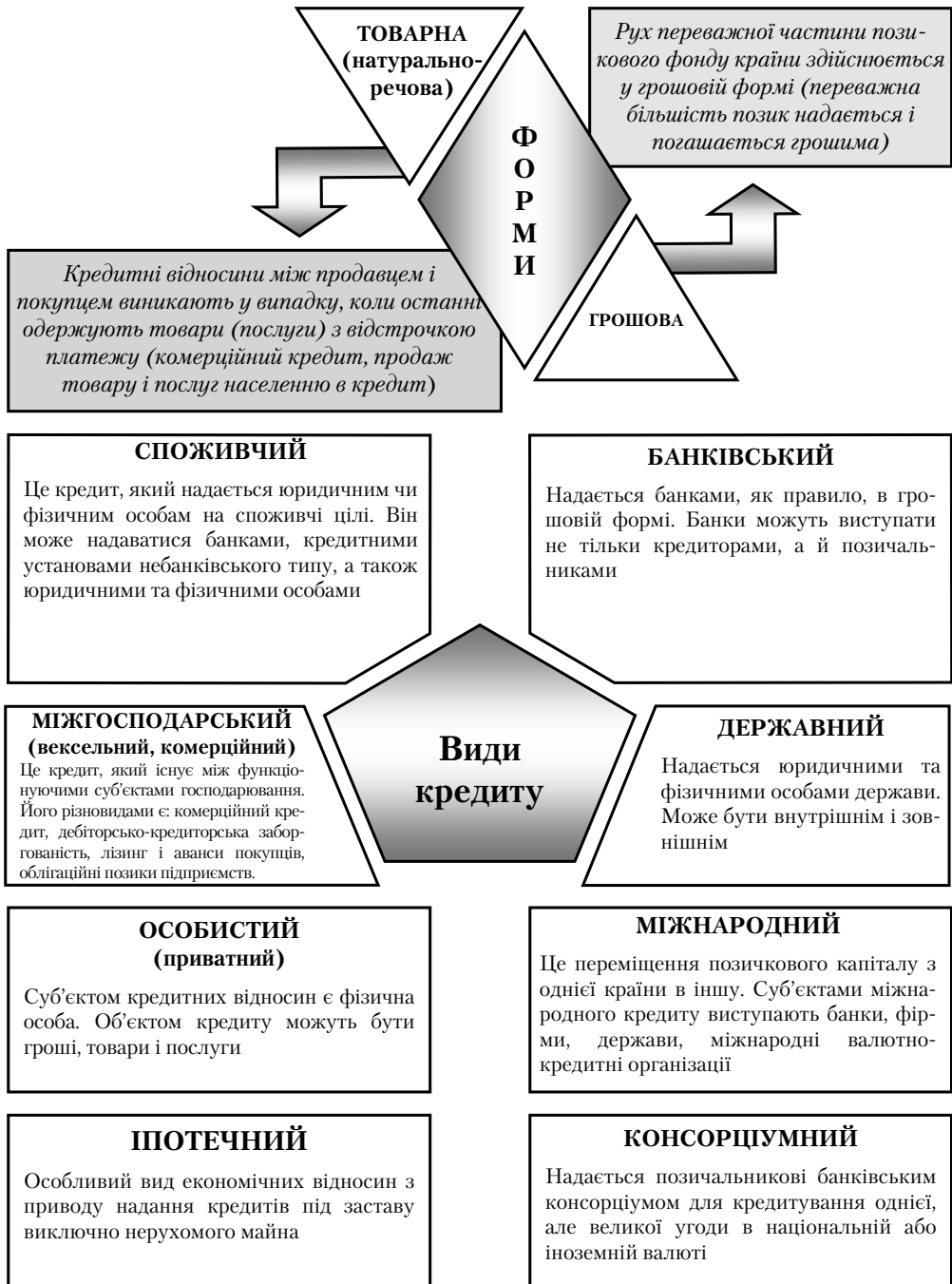

Рис. 8.4. Форми та види кредиту

Комерційний кредит надається одним функціонуючим підприємством іншому у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу. Як правило, об'єктом комерційного кредиту виступає товарний капітал, який обслуговує кругообіг промислового капіталу, рух товарів із сфери виробництва в сферу споживання;

- по-друге, **дебіторсько-кредиторську заборгованість**, що виникає між суб'єктами господарської діяльності не на добровільних засадах, а ніби примусово, незалежно від їхнього волевиявлення; причиною виникнення такої заборгованості є розрив у часі між передачею товару і грошей, оскільки рух вартості в натурально-речовій та грошовій формах не збігається;
- по-третє, **тимчасову фінансову допомогу**, яку надають своїм підприємствам органи галузевого управління на засадах повернення.

Характеристику дії міжгосподарського кредиту див. на рис. 8.5.

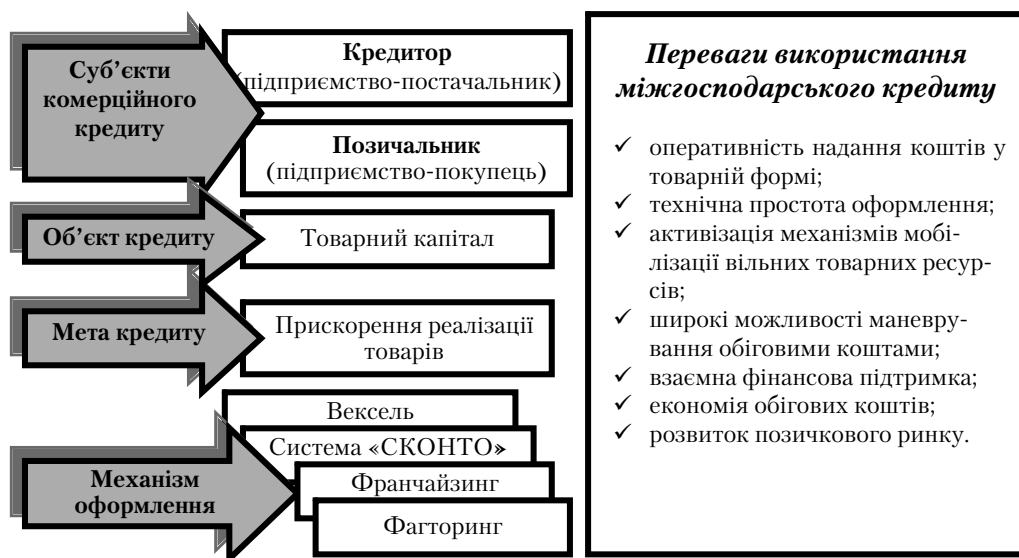

Рис. 8.5. Характеристика учасників міжгосподарського (комерційного) кредиту та переваги його використання

Банківський кредит — це кредитні відносини, в яких однією із сторін (в ролі позичальника чи кредитора) виступає банк.

Банківський кредит — найбільш розповсюджена форма кредиту. Саме банки найчастіше надають позики суб'єктам, які потребують тимчасової фінансової допомоги. За обсягом банківська позика значно більша від позик, що видаються за інших форм кредитування.

Перша особливість банківського кредиту полягає в тому, що банк оперує не стільки своїм капіталом, скільки залученими ресурсами. Позичивши гроші в одних суб'єктів, він перерозподіляє їх, надаючи позики іншим юридичним або фізичним особам.

Друга особливість полягає в тому, що банк позичає залучений капітал, тимчасово вільні грошові кошти, покладені в банк господарюючими суб'єктами на рахунки або депозити.

Третя особливість цього кредиту характеризується тим, що банк позичає не просто грошові кошти, а гроші як капітал. Це означає, що позичальник повинен так використовувати отримані в банку кошти, щоб не тільки повернути їх кредитору, а й отримати прибуток, достатній, принаймні, для того, щоб сплатити позиковий відсоток. Невід'ємним атрибутом банківського кредиту є платність.

Об'єктом банківського кредиту є грошовий капітал банків як капітал, що відокремився від промислового. Основними джерелами формування банківського капіталу є власні кошти банків; кошти юридичних і фізичних осіб, розміщені на депозитних рахунках; міжбанківський кредит; кошти, отримані від випуску цінних паперів; залишки на розрахункових і поточних рахунках.

Суб'єктами банківського кредиту є кредитор-банк і позичальник-підприємство, домашні господарства, держава.

Метою банківського кредиту є задоволення тимчасової потреби в коштах.

Банківський кредит класифікується за такими ознаками (рис. 8.6) [5, с. 99]:

- **за строками погашення:** короткостроковий, середньостроковий, довгостроковий, онкольний (короткостроковий кредит, який погашається на першу виплату);
- **за способами погашення:** позики, які погашаються єдиним внеском позичальника; позики, які погашаються із розстроченням упродовж усього строку дії кредитного договору; достроково; з регресією платежів; після закінчення обумовленого періоду;
- **за методом кредитування:** разові кредити; контокорентні кредити; кредитна лінія; овердрафт (вид контокоренту, який видається тільки на поточні потреби); поновлювальні кредити та ін.;
- **за характером і способом сплати відсоткових ставок:** з фіксованою ставкою, з плаваючою ставкою, дисконтні;
- **за умовами надання (характером забезпечення):** забезпечені заставою; гарантовані; ломбардні; незабезпечені (бланкові).

У практиці західних банків застосовується класифікація кредитів залежно від їхньої якісної характеристики:

- а) найвищої якості;
- б) задовільні;
- в) маржинальний кредит;
- г) критичний кредит;
- г) збитковий кредит (що підлягає списанню).

У Положенні Національного банку України «Про порядок кредитування» залежно від щойно названого критерію класифікації кредити розподіляють на стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні.

Варто зазначити, що в економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості і складу ознак класифікації видів кредиту.

У цілому банківський кредит відіграє в суспільному відтворенні надзвичайно велику роль. Банки акумулюють (поряд із заощадженнями населення) капітал, який у процесі кругообігу тимчасово вивільняється, і використовують його для розвитку виробництва, і саме виробництво посилюється у своєму розвитку завдяки банківському кредиту.

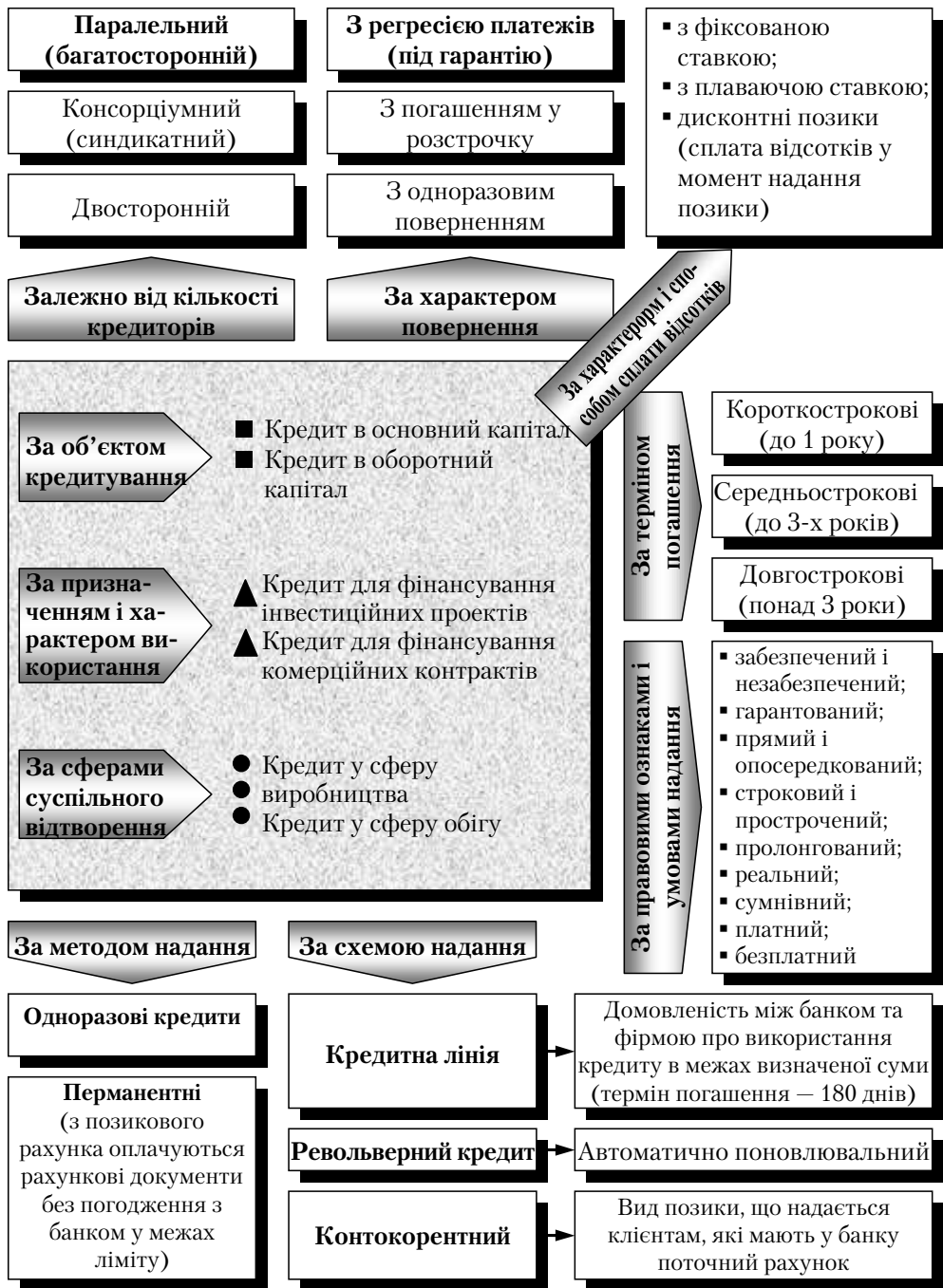

Рис. 8.6. Класифікація та характеристика банківського кредиту

Лізинг — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоо-держувачеві. Суб'єктами кредитних відносин тут виступають: у ролі креди-тора — лізингодавець, позичальник — лізингоодержувач.

Лізинговий кредит — це відносини між незалежними особами з приводу передачі в оренду майна, а також фінансування набуття рухомого і нерухомого майна на певний строк. Лізинг належить до однієї з форм товарного кредиту, що стала в країнах з ринковою економікою провідною формою оновлення основного капіталу.

Основні причини необхідності лізингу в сучасних економічних умовах:

- швидке моральне старіння техніки;
- зростання конкуренції;
- збільшення кількості капіталомістких проектів;
- економія грошових коштів фірм-споживачів;

Особливості різновиду лізингу розкриває **схема** (рис. 8.7).

Лізингові угоди є своєрідною формою фінансування капітальних вкладень, які можуть поділятися на два види (див. рис. 8.7):

- **оперативний лізинг**, що передбачає використання машин, обладнання тощо з неповною його окупністю. Оперативний лізинг охоплює такі різновиди:
  - рейтинг — короткострокові угоди оренди строком від одного дня до одного року без права наступного придбання орендованого майна;
  - хайринг — середньострокова оренда, що передбачає здачу майна в найом від одного року до трьох.

Цим передбачається багаторазова передача майна, машин і обладнання від одного орендаря до іншого аж до завершення повної амортизації.

- **фінансовий лізинг** — оренда з виплатою протягом точно визначеного періоду сум повної амортизації капітальних вкладень і отримання належного прибутку орендодавцем. Фактично, ця форма лізингу означає кредитування купівлі без обмеження можливості товаровиробників використати власні кошти на додаткові закупівлі матеріалів і сировини з метою розширення виробництва.

Споживчий кредит — це кредит, який надається населенню підприємствами торгівлі, банками та іншими фінансовими установами на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку (рис. 8.8).

Споживчий кредит характеризує відносини між кредитором і позичальником з приводу фінансування кінцевого споживання. Призначення споживчого кредиту — задовольняти споживчі потреби широких верств населення. Видача споживчого кредиту населенню, з одного боку, збільшує його поточний платоспроможний попит, підвищує життєвий рівень, а з іншого — прискорює реалізацію товарних запасів та надання послуг.

У країнах з ринковою економікою споживчий кредит як зручна і вигідна форма обслуговування населення надається для закупівлі предметів особистого споживання, головним чином, досить дорогих — будинків, автомобілів, меблів, побутової техніки тощо. За економічної кризи споживчий кредит різко скорочується, а якщо й видається, то під високі відсотки, що не дає змоги широким верствам населення ним користуватися.

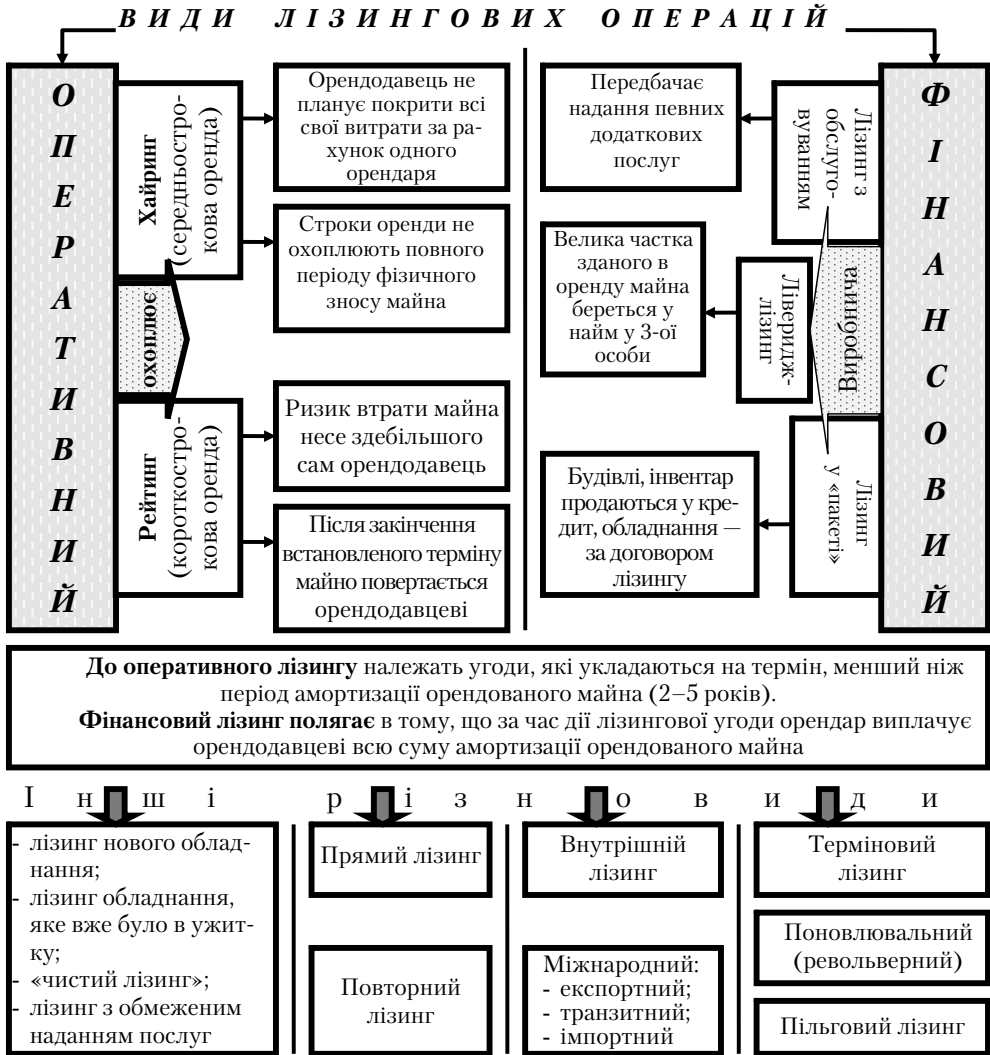

Рис. 8.7. Характеристика різновидів лізингових угод

Отже, споживчий кредит відіграє значну роль у задоволенні соціальних потреб населення. Він сприяє отриманню речей чи послуг значно раніше, ніж будуть накопичені заощадження для їх придбання. Окрім забезпечення соціальних потреб населення, він відіграє значну роль у стимулюванні людей до дисципліни праці, щоб отримати вищі доходи і скоріше розрахуватися з кредитом.

Державний кредит — сукупність кредитних відносин, у яких здебільшого позичальником є держава, а кредиторами — юридичні або фізичні особи. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків, особливо коли державний бюджет дефіцитний, а також для регулювання економіки.

Державний кредит виступає в різних формах, до яких належать товарні й державні позики, зняттям яких є цінні папери (облігації, казначейські зобов'язання тощо). Державні цінні папери можуть випускатися як урядом, так і місцевими органами влади, а зобов'язання щодо розповсюджених цінних паперів є складовою частиною державного боргу.

Мета державного кредиту — погашення дефіциту державного бюджету.

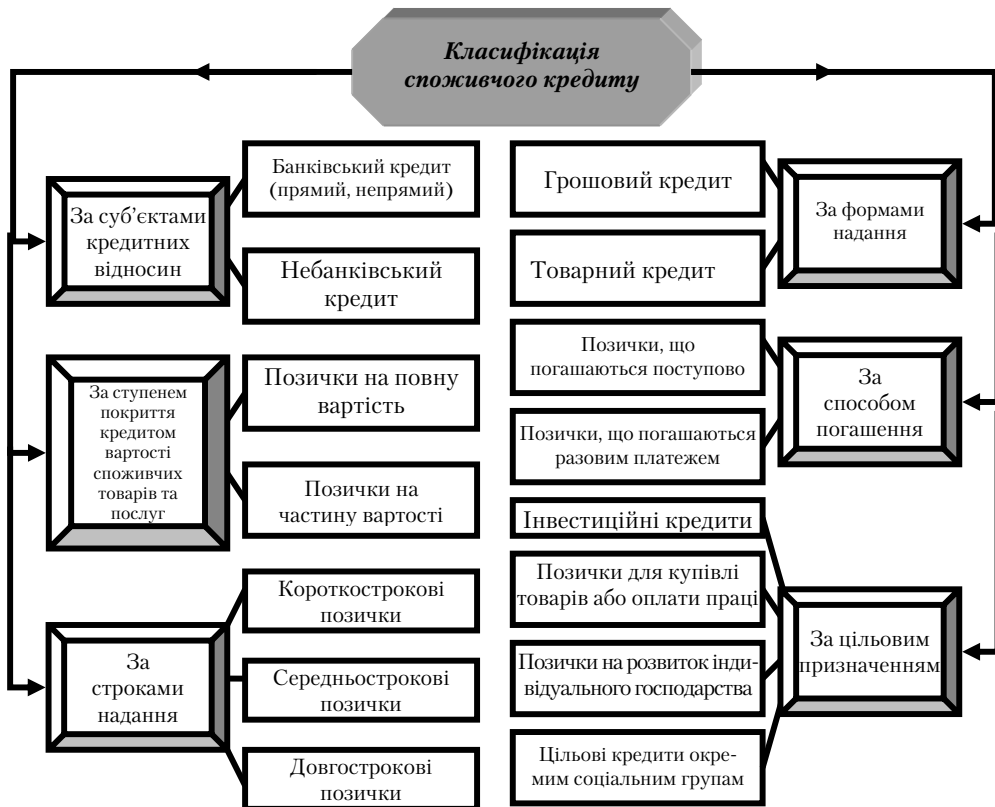
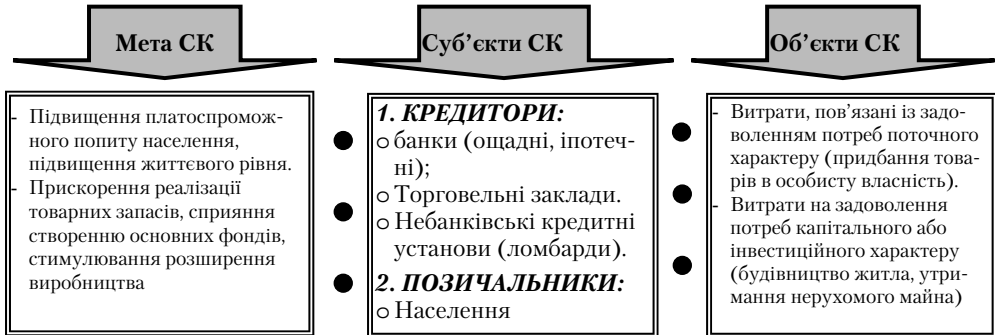

Рис. 8.8. Структура та класифікація споживчого кредиту

Суб'єктами державного кредиту є кредитори — юридичні та фізичні особи, інші держави; позичальник — держава.

Класифікація державних кредитів:

1. За правовим оформленням:

- державні кредити, які надаються на основі угод (кредити урядів, міжнародних організацій, фінансових інститутів);
- кредити, забезпечені випуском цінних паперів (облігаціями, казначейськими зобов'язаннями).

2. За характером використання цінних паперів:

- ринкові позики;
- неринкові позики;
- спеціальні позики.

3. Залежно від строку погашення:

- короткострокові кредити (до 1 року);
- середньострокові кредити (до 5 років);
- довгострокові кредити (понад 5 років).

4. За методом розміщення:

- добровільні державні кредити;
- примусові державні кредити;

5. Залежно від розміщення позик:

- внутрішні — мобілізуються на внутрішньому ринку;
- зовнішні позики — надходять від інших країн.

6. За правом емісії:

- державні позики;
- місцеві позики.

Міжнародний кредит — це рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин. Це кредитні відносини між державами, фінансово-кредитними установами і фірмами різних країн.

Мета міжнародного кредиту — фінансування міжнародної торгівлі, інвестиційних проєктів, регулювання платіжних балансів тощо.

Суб'єкти міжнародного кредиту — державні структури, банки, міжнародні та регіональні фінансові організації, юридичні та фізичні особи. Серед міжнародних кредитних організацій центральне місце посідають МВФ — Міжнародний валютний фонд, МБРР — Міжнародний банк реконструкції та розвитку, ЄБРР — Європейський банк реконструкції і розвитку.

Об'єктами міжнародного кредиту є грошовий і товарний капітал.

Види міжнародного кредиту:

- державний, банківський та комерційний.

Основна вимога до міжнародного кредиту — ефективне його використання. У разі невиконання цієї вимоги загострюється проблема зростання зовнішнього боргу й навіть виникнення дефолту.

Дефолт — це непогашення в строк зовнішніх зобов'язань, а також запровадження умов обміну державних цінних паперів, які менш сприятливі для іноземних інвесторів, ніж попередні.

8.5. Позичковий відсоток, його сутність та основні види

Важливим етапом вивчення теми кредиту та його ролі в ринковій економіці є оволодіння теорією відсотка та напрацювання практичних вмій та навичок його практичного використання. Студенти мають правильно оцінювати величину відсоткової ставки як плати за користування кредитом, вивчити джерела формування величини відсотка, навчитися розрізняти і використовувати різні види відсоткових ставок, вміти прогнозувати механізм дії тих факторів, які впливають на зміну ринкових ставок відсотка, розраховувати норму відсотка залежно від рівня ризику.

Відсоток за кредит або позичковий відсоток означає плату позичальника у боргових (кредитних) відносинах за надані в позику гроші чи матеріальні цінності. Відсоток належить до числа категорій товарного виробництва, яке і визначає суть кредитних відносин. Величина норми відсотка відображає економічні відносини між власником позичкового капіталу і підприємцем, який прибутково використовує у своєму обороті чужу власність, і становить собою ціну капіталу, що взятий у кредит.

Норма відсотка (N) розраховується за формулою

$$N = \frac{\text{Річний дохід на використаний позичковий капітал}}{\text{Середня сума капіталу, що надається в позику}} \times 100\% .$$

У ринковій економіці суть показника рівня відсотка тлумачиться як кількісна характеристика плати за кредит, яка показує міру реалізації власності у формі отриманого доходу від її реалізації. Норма відсотка — динамічна величина, що залежить насамперед від середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості капітальних вкладень у виробництво. Дж. Кейнс суть відсотка розглядав як «плату за розставання з ліквідністю» і відносив до дії загального психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найліквіднішій формі багатства. Величина позичкового відсотка, за Кейнсом, залежить від двох факторів:

- 1) прямо пропорційна перевагам ліквідності;
- 2) обернено пропорційна кількості грошей, що перебувають в обігу.

Реальна динаміка норми відсотка не перевищує норми прибутку. Зокрема, середня норма прибутку становить максимальну межу норми прибутку. Мінімальної межі норми відсотка не визначають. Водночас її розмір має покривати витрати кредитора, пов'язані з даною кредитною операцією, і приносити йому хоча б мінімальний дохід. Якби мінімальна межа норми відсотка становила 0, то кредитні відносини втратили б свій економічний сенс. Залежність розміру відсоткової ставки за кредит на макро- і мікроекономічному рівнях показано на рис. 8.9.

Розмір відсоткової ставки на **макроекономічному рівні** залежить від попиту і пропозиції, які склалися на кредитному ринку, стабільності монетарного ринку в країні, рівня облікової ставки національного банку. Як правило, комерційні банки за основу позичкового відсотка беруть облікову ставку національного банку з додачею маржі. **Маржа** (від франц. *marge* — край) — різниця між відсотковою ставкою за наданий банком кредит і ставкою, яку сплачує банк за куплені ресурси. Її розмір, як правило, не регламентується, але в певних ситуаціях НБУ може це робити, особливо коли кредити комерційними банками надаються за рахунок куплених ресурсів у національному банку.

Рис. 8.9. Чинники впливу на розмір ставок за кредит

На розмір відсоткової ставки **на мікроекономічному** рівні впливають мета використання кредитних ресурсів, розмір кредиту, термін його використання та рівень ризику. Як правило, кредитна ставка за надання кредиту на поточне фінансування виробничих потреб – найнижча і визначається короткостроковим її використанням, а найдорожчою стає відсоткова ставка, що надається торгово-посередницьким фірмам, операції яких носять спекулятивний характер з підвищеним ризиком. Розмір ставки користування дрібними кредитами вища, ніж за користування великими кредитами, бо останні потребують порівняно менших витрат банків і надаються надійним позичальникам. Залежність величини позичкового відсотка від терміну використання позичкових ресурсів позичальником залежить не тільки від величини ризику неповернення, а й від вірогідності знецінення позичених коштів унаслідок інфляції.

Розрізняють переважно два види норми відсотка за кредит (рис. 8.10).

Проблема захисту позичкового капіталу особливо актуальна в періоди економічної нестабільності й інфляції, коли реальна кредитна сума, що надавалася в кредит, може виявитися значно меншою від тієї, що була на момент кредитування. Ось чому потрібно відслідковувати номінальну і реальну відсоткові ставки. **Номінальна відсоткова ставка** – це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу. **Реальна ставка відсотка** визначається порівнянням між собою товарних еквівалентів з урахуванням інфляційного впливу. Розраховується вона за формулою

$$R = [(N - P) \div (100 + P)] \times 100 ,$$

де R – реальна відсоткова ставка;

N – номінальна відсоткова ставка;

P – річне зростання цін.

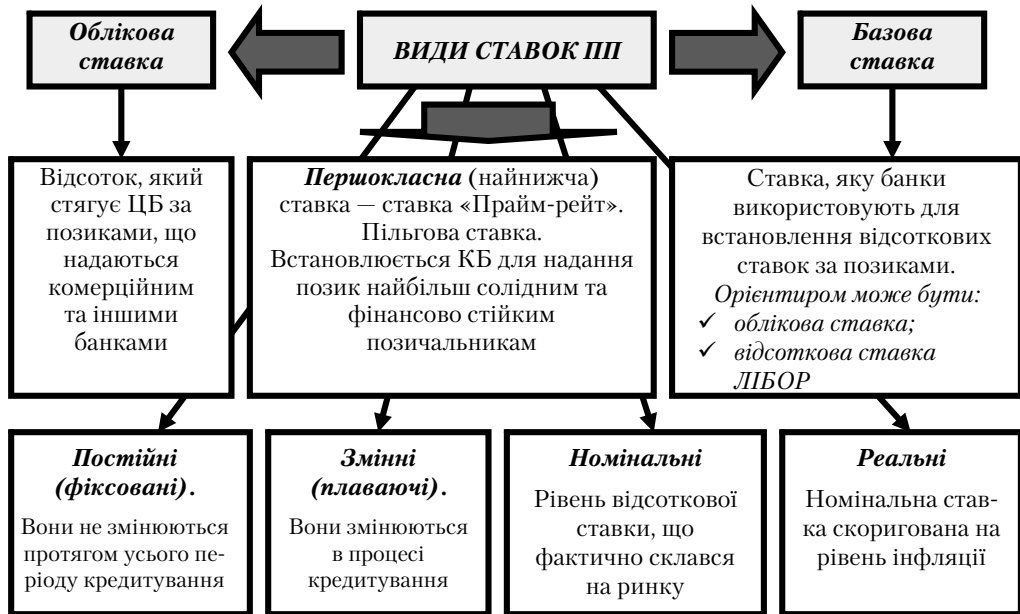

Рис. 8.10. Види ставок позичкового відсотка

Якщо відсоткова ставка за кредит нараховується частіше, ніж за рік, то річна відсоткова ставка обчислюється за формулою

$$R_m = \frac{\left(1 + \frac{N}{m}\right)^m - (100 + P)}{100 + P} \times 100,$$

де m – кількість разів нарахування відсотків протягом року.

Отже, розмір номінальної відсоткової ставки відображає фактичну величину відсоткової ставки, що визначається на базі номінальної ставки за мінусом індексу інфляції.

Здатність кредитних інструментів виконувати функції засобів обігу і платежу так поширилася, що їх можна називати кредитними грошима. (Студенти мають засвоїти специфіку механізму функціонування видів кредитних знарядь векселів, банкнот і чеків та оволодіти особливостями їх розвитку в Україні).

Важливо оволодіти позичковим відсотком як знаряддям плати за кредит, його джерелами, навчитися розрізняти види відсоткових ставок і зрозуміти механізми дії тих факторів, які впливають на зміну ринкових ставок відсотка, навчитися розраховувати норму відсотка, ознайомитися з методикою нарахування відсотків за кредитами:

$$H = \frac{D}{K} \times 100\%,$$

де H – норма позичкового відсотка;

D – дохід, отриманий на позичений капітал;

K – сума наданого кредиту.

Депозитна ставка на основі простих відсотків розраховується так:

$$K = C \cdot P \cdot \frac{T}{365} \times 100,$$

де K – розмір плати за користування коштами;

C – сума депозиту чи кредиту;

T – термін користування грошима (у днях);

P – відсоткова ставка.

Ця формула ефективно використовується для обрахунків короткострокового депозиту. Для нарахування заощаджу вальних вкладів довготермінового зберігання застосовується формула:

$$K = C \times (1 + P)^T,$$

де K – розмір плати за користування коштами;

C – сума депозиту чи кредиту;

T – термін користування грошима (у днях);

P – відсоткова ставка.

Для знаходження майбутньої вартості вкладу за **простою відсотковою ставкою** використовуємо формулу:

$$S = P \times (1 + i \times n),$$

де S – загальна вартість вкладу;

P – початкова сума вкладу;

n – кількість нарахувань у роках;

i – ставка відсотка (десятковий дріб).

Наприклад, якщо на депозит у банку покладено 100 000 грн на 3 роки за ставки відсотка у 15% річних, то після завершення строкової угоди власникові буде нараховане за простим відсотком:

$$S = 100\,000 \times (1 + 0,15 \times 3) = 145\,000 \text{ грн.}$$

Загальна сума депозита становитиме 145 000 грн, тобто, після завершення строкової угоди власникові депозита буде нараховано за простим відсотком 45 000 грн.

Складні відсотки нараховуються з урахуванням нарощення суми у попередньому періоді. Для цього використовується така формула:

$$S = P \times (1 + i)^n.$$

За формулою складних відсотків депозиторові банк нараховує таку суму:

$$S = 100\,000 \times (1 + 0,15)^3 = 152\,087,5 \text{ грн.}$$

Важливо з'ясувати суть основної ставки відсотка, за якою комерційні банки надають кредити своїм найкредитоздатнішим клієнтам, ставки відсотка плаваючої за середніми і довготерміновими кредитами, розмір якої періодично переглядається з узгодженням її між кредитором і позичальником, а ризик перекладається на одержувача кредиту.

Слід звернути увагу на номінальну ставку відсотка, яка не враховує інфляційного впливу, і реальну ставку відсотка, що визначається порівнянням товарних еквівалентів у різних інфляційних періодах. Ставка відсотка реальна (R) розраховується за формулою

$$R = (N - P) \div (100 + P) \times 100\%,$$

де N – номінальна річна відсоткова ставка, %;

P – річне зростання цін, %.

Якщо відсотки нараховуються частіше, ніж один раз на рік, то ставка відсотка реальна (R_m) обчислюється за формулою

$$R_m = \frac{\left(\left(1 + \frac{w}{m} \right)^m - (100 + P) \right) \times 100}{100 + P},$$

де m – кількість разів нарахування відсотків протягом року.

8.6. Поняття про кредитну систему

Кредитна система – це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів. Розподіл функцій між ланками кредитної системи об'єктивно зумовлений відмінностями в методах і засобах діяльності та різним значенням в процесі відтворення капіталу.

Організаційна структура кредитної системи характеризується різноманітністю кредитних установ, які поділяються на три групи, тобто створюють трирівневу структуру (рис. 8.11):

1) **центральний банк**;

2) **банківський сектор** (комерційні банки, інвестиційні банки, ощадні банки, іпотечні банки, земельні банки, поштово-чекові банки, торгові банки);

3) **спеціалізовані кредитні установи** (небанківські кредитно-фінансові посередники):

- інвестиційні компанії;
- страхові компанії;
- ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
- пенсійні та інші фонди.

Роль окремих ланок у кредитній системі не рівнозначна. Головною її ланкою є **банківські установи** (вони традиційно посідають перше місце за розмірами ресурсів), серед яких роль лідера відводиться комерційним банкам, які здійснюють переважно кредитування промисловості і торгівлі. Наприклад, у США на комерційні банки припадає близько 40% активів кредитно-фінансових установ країни. Діяльність

комерційних банків доповнюють операції спеціалізованих банківських установ, що здійснюють, як правило, кредитування на пільгових умовах малоприбуткових та ризикованих галузей економіки (сільського господарства, житлового будівництва, малого бізнесу та зовнішньої торгівлі).

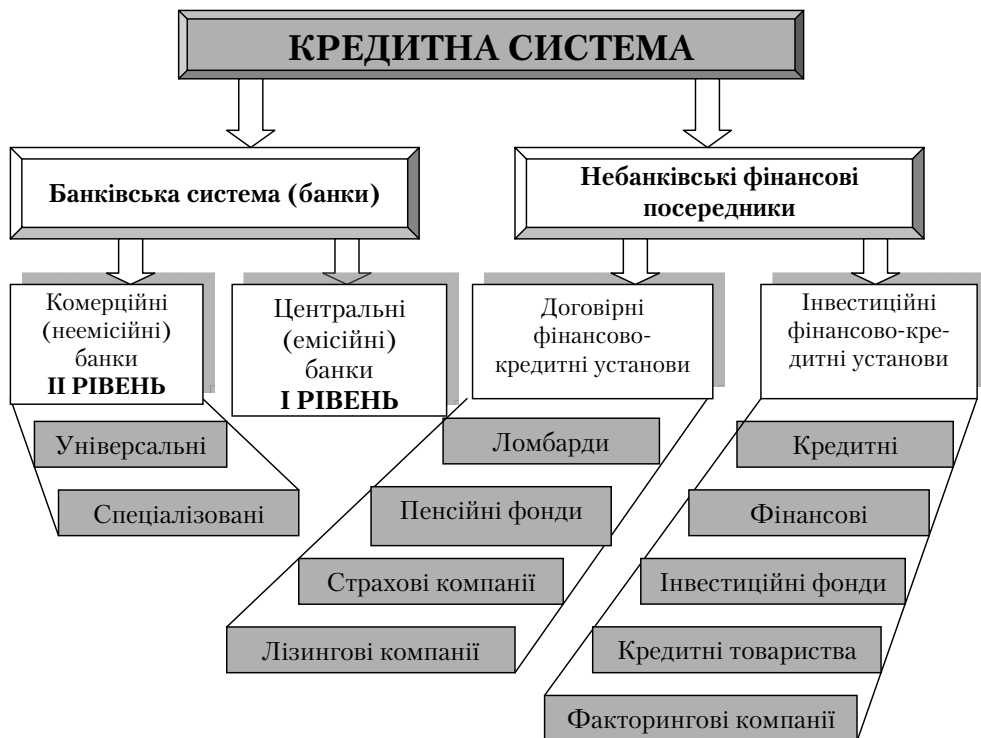

Рис. 8.11. Структура кредитної системи

! **Банківська система** — це законодавчо визначена чітко структурована і субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють кредитні та фінансові операції на професійній основі й функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру.

Банківська система в ринковій економіці виконує **три основні функції**: трансформаційну, емісійну і стабілізаційну.

- реалізуючі **трансформаційну** функцію банки мобілізують вільні грошові кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам кредитних відносин;
- **емісійна** функція підпорядкована створенню грошей і регулюванню грошового обороту;
- **стабілізаційна** функція забезпечує стійкість і стабільність банківської діяльності.

Залежно від впорядкованості банків, розрізняють *два основних типи* побудови банківської системи:

- однорівневу;
- дворівневу.

Однорівнева банківська система передбачає горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їхніх операцій та функцій. Усі банки, що діють у країні, перебувають на одній ієрархічній сходинці, виконують аналогічні функції з кредитно-розрахункового обслуговування клієнтури.

Такий принцип побудови банківської системи характерний для країн з командно-адміністративними методами управління і для економічно слаборозвинутих країн.

Дворівнева банківська система характерна для країн з ринковою економікою. Основні принципи (умови) формування дворівневої банківської системи є:

- недопустимість втручання в банківську діяльність третіх осіб;
- можливість вибору обслуговуючого банку клієнтом;
- доступність інформації про діяльність банків;
- рівноправність, свобода в раціональній діяльності;
- розвиток конкуренції в банківській діяльності;
- можливість самостійно налагоджувати і розвивати зовнішньоекономічні зв'язки.

Згідно з положеннями Закону України «Про банки і банківську діяльність», банківська система України є дворівневою.

Верхній рівень посідає емісійний (центральный) банк з його організаційною структурою.

Нижній рівень — неемісійні, базові, ділові банки, клієнтами яких є суб'єкти господарювання, організації, установи, населення.

Основним координатором діяльності усіх кредитних інститутів, найважливішим провідником кредитно-грошової політики держави виступає центральний банк. В Україні це Національний банк, діяльність якого регулюється законом «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року.

Національний банк — економічно самостійний орган, що здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а в окремих випадках — і за рахунок Державного бюджету. Національний банк не відповідає за зобов'язання органів державної влади та інших банків, а органи державної влади та інші банки не відповідають за зобов'язання Національного банку (див. тему 10).

Банки другого рівня представлені неемісійними банками: державними акціонерними, кооперативними, товариствами з обмеженою відповідальністю.

Засновниками та учасниками банків другого рівня можуть виступати юридичні та фізичні особи. В основі функціонування неемісійних банків лежить комерційна діяльність, тому їх називають *комерційними банками* (див. тему 11).

Банки другого рівня також є важливою ланкою в механізмі монетарного регулювання економіки. Нагляд за комерційними банками і регулювання їхньої діяльності здійснює Національний банк України.

Основна мета такої уваги регулятора: забезпечити стійкість і запобігти банкрутству банків, обмежити концентрацію капіталу в руках окремих банків, щоб зменшити монопольний контроль над грошовим ринком.

Для кожного комерційного банку обов'язковими економічними нормативами, які встановлює НБУ, є:

- мінімальний розмір статутного капіталу;
- платоспроможність банку;
- показники ліквідності балансу;
- максимальний розмір ризику на одного позичальника;
- розмір обов'язкових резервів, які розміщуються в НБУ.

Кредитна система включає також **небанківські фінансові** установ (*парабанки*), які здійснюють фінансування виробництва і довгострокове кредитування підприємств та держави.

У світовій практиці до парабанків належать:

1. *Інвестиційні компанії*, фонди (випускають і продають власні цінні папери, в основному дрібним індивідуальним інвесторам, а на отримані кошти купують цінні папери підприємств і банків, забезпечуючи своїм акціонерам дохід у вигляді дивідендів за акціями інвестиційних компаній).

2. *Лізингові компанії* (купують предмети довготривалого кредитування (машини, обладнання, транспортні засоби тощо) і надають їх у довгострокову оренду (на 5 років і більше) фірмі-орендарю, яка поступово сплачує лізинговій компанії вартість взятого в оренду майна).

3. *Факторингові компанії* (купують дебіторську заборгованість клієнта, пов'язану з постачанням товарів або наданням послуг).

4. *Страхові компанії* (утворюються для відшкодування можливих збитків від результатів стихійного лиха, інших несприятливих умов; страхові компанії досі мають значні та стійкі грошові ресурси, які вони вкладають у довгострокові цінні папери з фіксованими строками (в облігації промислових компаній).

5. *Пенсійні фонди (недержавні)* (утворюються для забезпечення населення коштами в період після виходу на пенсію (виплати пенсій); мають досить значні суми грошових коштів, які вкладають в акції та облігації різних підприємств).

6. *Фінансові компанії* (спеціалізуються на кредитуванні, продажу споживчих товарів та виплат, а також надають комерційні кредити).

7. *Ломбарди* (надають кредити під заставу рухомого майна, як правило, короткострокові (до трьох місяців) кредити на споживчі цілі).

8. *Інші (фінансові, трастові, брокерські та інші компанії, кредитні товариства, а також взаємні та інші фонди тощо; виконують допоміжну роль у кредитному механізмі, пов'язуючи різні сектори позикових капіталів у єдину систему) (див. тему 9).*

Кредитна структура різних держав неоднакова і відображає, зокрема, стан економіки країни на тому чи іншому етапі її розвитку. Так, кредитна система промислово розвинутих країн характеризується широкою розгалуженістю, наявністю великих універсальних банків, спеціалізацією дочірніх підрозділів банків на окремих видах операцій.

Незважаючи на значні відмінності побудови кредитних систем у різних країнах, можна виділити спільні їхні риси:

- ядро будь-якої кредитної системи — центральний банк, як головний орган уряду з аналізу фінансового стану, вироблення та організації грошово-кредитної політики держави;
- державні фінансові органи, що разом з центральним банком виконують регулюючі функції в сфері фінансів;

- фінансові посередники різних типів.

Отже, сучасна **кредитна система** — це *сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу*. Через кредитну систему реалізуються сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає в себе два основних поняття: 1) сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які ґрунтуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту; 2) сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду.

Слід враховувати, що кредитна система функціонує через **кредитний механізм**. Він являє собою, по-перше, систему зв'язків з мобілізацією та акумуляцією грошового капіталу між кредитними інститутами і секторами економіки; по-друге, відносини, пов'язані з перерозподілом капіталу між кредитно-фінансовими установами в межах ринку позикових капіталів; по-третє, відносини між кредитними інститутами та іноземними клієнтами.

Таким чином, кредитний механізм включає всі аспекти позикової, інвестиційної, засовницької, посередницької діяльності кредитної системи в особі її інститутів.

Сучасна кредитна система характеризується такими важливими процесами:

- концентрацією і мобілізацією банківського капіталу;
- подальшим зростанням конкуренції між різними видами кредитно-фінансових установ;
- продовженням злиття великих кредитно-фінансових інститутів з потужними промисловими, торговими, транспортними корпораціями і компаніями;
- інтернаціоналізацією діяльності кредитно-фінансових інститутів і створенням міжнародних банківських об'єднань і груп.

Отже, сучасна кредитна система забезпечує умови для розвитку науково-технічного прогресу, зростання виробництва, нагромадження капіталу, підтримки високої норми народногосподарського накопичення. Кредитна система сприяє вирішенню проблеми реалізації товарів та послуг на ринку, поглибленню соціальної та майнової диференціації між різними верствами населення.

Найбільш розвинутою вважається кредитна система США, яка представлена Федеральною резервною системою (виконує функції центрального банку), мережею банківських установ і небанківських кредитно-фінансових інститутів різних форм власності.

В Україні кредитна система перебуває в стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з НБУ, комерційних банків та системи фінансових посередників (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найбільш активними і потужними в системі кредитно-фінансових інститутів України є комерційні банки.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Які фактори зумовлюють необхідність кредиту?
2. Що таке кредит?
3. Охарактеризуйте суб'єктів кредитних відносин.
4. Назвіть функції кредиту та їх особливості.
5. Дайте характеристику формам кредиту та критеріям їх виділення.
6. У чому полягає різниця між забезпеченими і незабезпеченими кредитами?
7. Назвіть види забезпечення кредитів.
8. Що таке вид кредиту? Які виділяють види кредиту?
9. У чому полягає різниця між банківським і комерційним кредитом?
10. Сутність меж кредиту та їхні види.
11. Що таке кредитоспроможність клієнта? Від яких факторів вона залежить?
12. У чому полягає особливість кількісних меж кредиту на макро- та мікрорівні?
13. Назвіть способи відтворення меж кредиту. У чому полягає їхній зміст?
14. У чому проявляється роль кредиту? Яка роль кредиту у сфері грошового обороту?

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Необхідність кредиту. Загальні передумови формування кредитних відносин.
2. Сутність кредиту як форми руху вартості на зворотній основі. Позиковий капітал і кредит.
3. Стадії та закономірності руху кредиту. Об'єкти, суб'єкти та типи кредитних відносин.
4. Форми та види кредиту.
5. Поняття економічних меж кредиту, їхні види, причини і наслідки порушення. Кредитні відносини та інфляція.
6. Відсоток за кредит: види, економічні межі руху та фактори зміни ставки відсотка.
7. Функції кредиту та їхня класифікація. Роль кредиту в розвитку економіки.
8. Розвиток кредитних відносин в Україні.

Теми рефератів

1. Розвиток кредиту в економіці України (на прикладі однієї з галузей).
2. Роль кредиту у становленні ринкової економіки України.
3. Форми та види кредиту в Україні.
4. Позиковий відсоток та фактори його диференціації.
5. Споживчий кредит в Україні.

Тестові завдання

1. Кредит надається на принципах:

- а) повернення;
- б) платності;
- в) строковості;
- г) безстроковості.

2. Суть натуралістичної теорії кредиту вичерпується такими положеннями:

- а) об'єктом кредиту стає тимчасово вільний капітал у вигляді натурально-речових благ які можуть бути позичені одним економічним агентом іншому;
- б) банки — це не посередники в кредиті, а творці капіталу;
- в) банки виступають лише як посередники в кредиті;
- г) кредит, як і гроші, є безпосередньо капіталом.

3. Комерційний кредит — це:

- а) позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається в тимчасове користування на умовах повернення, строковості, платності;
- б) надання позичкових капіталів одних країн іншим у тимчасове користування на засадах оплати та повернення у домовлені строки;
- в) товарна форма кредиту, що надається продавцями покупцям у вигляді відстрочування платежу за продані товари, надані послуги.

4. Банківський кредит за строками погашення поділяється на:

- а) достроковий;
- б) короткостроковий;
- в) водночас а і б;
- г) з регресією платежів;
- д) довгостроковий;
- е) після закінчення обумовленого періоду.

5. Іпотечний кредит — це:

- а) кредит під заставу цінних паперів;
- б) кредит під заставу нерухомості;
- в) кредит під заставу товару;
- г) землі.

6. Який вид кредиту може бути реалізований у товарній формі:

- а) банківський;
- б) комерційний;
- в) міжнародний;
- г) споживчий;
- д) державний?

7. Який вид кредиту виконує антипацийну (емісійну) функцію:

- а) банківський;
- б) комерційний;

- в) міжнародний;
- г) споживчий;
- д) державний?

8. Міжбанківський кредит — це кредит, за якого позичальником є:

- а) банк;
- б) підприємство;
- в) приватна особа.

9. Що є джерелом сплати позикового відсотка:

- а) позиковий капітал;
- б) дохід кредитора;
- в) дохід на позиковий капітал;
- г) прибуток позичальника?

10. Функції кредиту:

- а) інформаційна;
- б) грошова (антипаційна);
- в) ревізійна;
- г) перерозподільна;
- д) контрольньо-стимулююча.

11. Макроекономічні чинники, що впливають на розмір процентної ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер.

12. Мікроекономічні чинники, що впливають на розмір відсоткової ставки:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції;
- е) термін кредиту;
- є) забезпеченість;
- ж) цільовий характер.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) становить середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;

- в) зараз не використовується;
- г) вводиться насамперед як засіб обмеження грошової маси.

14. Формами забезпечення кредитів можуть бути:

- а) застава рухомого та нерухомого майна;
- б) цінні папери;
- в) гарантія й поручництво;
- г) усі відповіді правильні.

Загари

Задача 1

Яку грошову суму необхідно покласти на депозит терміном 6 місяців, щоб отримати дохід у розмірі 5500 грн при річній відсотковій ставці 15,5%?

Задача 2

Комерційний банк надає кредит 5 млн грн під 20% річних за плаваючою відсотковою ставкою. Після трьох місяців ставка становила 22%, а через 8 місяців після надання кредиту вона збільшилась до 24%. Обчисліть, яку суму повинен повернути позичальник через рік після надання йому кредиту.

Задача 3

Вкладник вніс 100 000 грн у комерційний банк під 12% річних на 2 роки. Розрахуйте суму вкладу через 2 роки та дохід вкладника, якщо за вкладом нараховуються:

- а) прості відсотки;
- б) складні відсотки.

Задача 4

Банк нараховує щоквартально відсотки за вкладами за номінальною ставкою 17% річних (виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну депозиту). Визначте суму відсотків, нарахованих за два роки на суму 40 000 грн.

Задача 5

Банк сплачує своїм вкладникам 15% річних і надає позики під 29% річних. Чому дорівнює плановий банківський прибуток станом на кінець року, якщо відомо, що на початок року банк залучив 6,5 млн грн, нарахування відсотків за вкладами відбувається один раз на півріччя, за кредитами — наприкінці року, а банку вдається залучити до кредитного портфеля 65% залучених коштів протягом року (умовно вважати, що вклади та позики строком 1 рік з 01.07).

Задача 6

Виробничий концерн для поповнення своїх обігових коштів 23 червня отримав у банку позику 345 000 грн, терміном до 27 листопада під 31% річних. Через 39 днів

банк підвищив відсоткову ставку за позикою до 35%. На цей час було погашено 17% основної суми позики. Розрахуйте суму відсотків за користування позикою, яку ви-нен сплатити виробник.

Задача № 7

Звичайне домашнє господарство 15.06.2003 р. отримало позику на купівлю житла в сумі 1 000 000 грн, термін дії кредитної угоди 4 роки. Відсоткова ставка — плаваюча, на початку кожного наступного року коригується на розмір інфляції попереднього року; базова ставка — 6%. Річний темп інфляції становив 4, 5, 3, 7% відповідно. Яку суму відсотків сплатить домашнє господарство?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Виробничий концерн для поповнення своїх обігових коштів 1 серпня отримало у банку позику в сумі 600 000 грн терміном до 2 листопада під 24% річних. Через 45 днів банк підвищив відсоткову ставку за позикою до 28%. На цей час було погашено 25% основної суми позики. Розрахуйте суму відсотків за користування позикою, яку повинен сплатити виробник.

Розв'язок.

Оскільки відсоткова ставка змінювалася, необхідно розрахувати відсотки в по-денному режимі за кожний період окремо, враховуючи те, що день видачі і день по-гашення кредиту вважаються як один. Перший період, протягом якого діяла ставка 24 %, тривав 45 днів — з 1.08 по 15.09 включно. Використовуємо формулу

$$I_{\text{дн}} = \frac{K \times I \times n_{\text{дн}}}{365};$$
$$I_1 = \frac{600\,000 \times 0,24 \times 45}{365} = 17\,753,42 \text{ (грн)}.$$

Другий період, протягом якого діяла ставка 28%, тривав 47 днів — з 16.09 по 2.11. На цей момент заборгованість позичальника становила 75% початкової суми:

$$I_2 = \frac{(600\,000 \times 0,75) \times 0,28 \times (15 + 31 + 2 - 1)}{365} = 16\,224,66 \text{ (грн)}.$$

Загальна сума відсотків за позикою:

$$I_{\text{заг}} = I_1 + I_2 = 17\,753,42 + 16\,224,66 = 33\,978,08 \text{ грн}.$$

Відповідь: сума відсотків за користування позикою дорівнює:

$$I_{\text{заг}} = 33\,978,08 \text{ грн}.$$

Приклад 2

Приватний підприємець отримав позику в сумі 300 тис. грн, яку було надано 1.04.2009 р., термін погашення — 1.04.2010 р., ставка відсотка — 25%. Розрахуйте суму відсотків, яку сплатить приватний підприємець, якщо погашення основної суми по-зики відбувається щоквартально рівними частинами.

Розв'язок.

Погашення позики відбувається щоквартально рівними частинами, що означає поступове та рівномірне зменшення суми заборгованості позичальника, на яку нараховуються відсотки. Загальна сума відсоткових платежів за такої схеми погашення буде меншою, ніж при одноразовому погашенні всієї позики в кінці терміну кредитування.

Знаходимо величину щоквартальної частини повернення основної суми позики: термін кредитування 1 рік складається з 4-х кварталів. Отже, в кінці кожного кварталу клієнт повинен повертати по 1/4 основної суми кредиту, що становить 75 тис. грн. Оскільки сума заборгованості змінюється, необхідно розрахувати відсотки за кожний квартал окремо в помісячному режимі за формулою

$$I_M = \frac{K \times n_M \times i}{12}.$$

$$I_1 = 300\,000 \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 18\,750 \text{ (грн);}$$

$$I_2 = (300\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 14\,062,5 \text{ (грн);}$$

$$I_3 = (300\,000 - 75\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 9\,375 \text{ (грн);}$$

$$I_4 = (300\,000 - 75\,000 - 75\,000 - 75\,000) \times 0,25 \times \frac{3}{12} = 4\,687,50 \text{ (грн).}$$

Загальна сума відсотків за позикою:

$$I_{\text{заг}} = I_1 + I_2 + I_3 + I_4 = 18\,750 + 14\,062,5 + 9\,375 + 4\,687,50 = 46\,875 \text{ (грн).}$$

Відповідь: $I_{\text{заг}} = 46\,875$ грн.

Приклад 3

Комерційний банк надає позику під бізнес проект виробничій компанії сумою 2 млн грн під 18% річних за плаваючою ставкою. Після того як проект запрацював (два місяці), ставка зросла до 22%, а через 6 місяців від дати видачі збільшилася до 24%. Обчисліть, яку суму повинна повернути виробнича компанія банку через рік після надання їй позики.

Розв'язок.

Оскільки відсоткова ставка змінювалась, необхідно розрахувати відсотки за кожний період окремо, вимірюючи його тривалість у місяцях за формулою

$$I_M = \frac{K \times n_M \times i}{12}.$$

Перший період зі ставкою 18% тривав 2 місяці:

$$I_1 = 2\,000\,000 \times 0,18 \times \frac{2}{12} = 59\,999,80 \text{ (грн).}$$

Другий період зі ставкою 22% тривав $6 - 2 = 4$ місяці:

$$I_2 = 2\,000\,000 \times 0,22 \times \frac{4}{12} = 146\,666,60 \text{ (грн).}$$

Третій період зі ставкою 24% тривав $12 - 2 - 4 = 6$ місяців:

$$I_3 = 2\,000\,000 \times 0,24 \times \frac{6}{12} = 240\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{3az} = I_1 + I_2 + I_3 = 59\,999,80 + 146\,666,60 + 240\,000 = 446\,666,4 \text{ (грн).}$$

Сума, яку має повернути позичальник банку через рік після надання йому позики:

$$P + I_{3az} = 2\,000\,000 + 446\,666,4 = 2\,446\,666,40 \text{ (грн).}$$

Відповідь: сума, що має бути повернута клієнтом, становить 2 446 666, 40 грн.

Приклад 4

Звичайне домашнє господарство отримало позику на купівлю житла 01.03.2000 р. — у сумі 500 тис. грн, термін дії кредитної угоди 5 років. Відсоткова ставка — плаваюча, на початку кожного наступного року коригується на розмір інфляції попереднього року; базова ставка — 8%. Річний темп інфляції становив: 3, 5, 2, 6, 1% відповідно. Яку суму відсотків сплатить домашнє господарство?

Розв'язок.

Оскільки, відсоткова ставка плаваюча, тобто змінюється щороку, то необхідно розрахувати відсотки за кожний рік окремо, до того ж за 2000 та 2004 роки — в помісячному режимі за формулою

$$I = K \times i \times n_p,$$

де n_p — термін користування грошима в роках.

$$I_{2000} = 500\,000 \times 0,08 \times \frac{10}{12} = 33\,333,30 \text{ (грн);}$$

$$I_{2001} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03) \times 1 = 55\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2002} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05) \times 1 = 80\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2003} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02) \times 1 = 90\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2004} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02 + 0,06) \times 1 = 120\,000 \text{ (грн);}$$

$$I_{2005} = 500\,000 \times (0,08 + 0,03 + 0,05 + 0,02 + 0,06 + 0,01) \times \frac{2}{12} = 20\,875 \text{ (грн).}$$

Загальна сума відсотків за позику:

$$I_{3az} = I_{2000} + I_{2001} + I_{2002} + I_{2003} + I_{2004} + I_{2005} = 33\,333,30 + 55\,000 + 80\,000 + 90\,000 + 120\,000 + 20\,875 = 399\,208,30 \text{ (грн).}$$

Відповідь: $I_{3az} = 399\,208,30$ (грн).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гончаренко В. В.* Кредитна кооперація. Форми економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія методологія практика). — К.: Глобус, 1998. — 330 с.
2. *Гроші та кредит* / Авт. кол. під. кер. М. І. Савлука — К.: Лібра, 2006. — 598 с.
3. *Гроші та кредит: Підручник* / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
4. *Гроші та кредит: Підручник* / Відп. ред. Демківський А. В. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
5. *Гроші та кредит: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец.* / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
6. *Гроші та кредит. Практикум: Навч. посібник* / Войнаренко М. П., Барановський О. І., Гуцал І. С. / — Львів: Новий Світ — 2000, — 2008. — 312 с.
7. *Загорський В. С. Вівчак О. Д.* Стратегія становлення банківської системи // *Фінанси України.* — 2006. — № 10.
8. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України // *Фінанси України.* — 2007. — № 4. — С. 28–36.
9. *Крупка М. І., Євтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // *Фінанси України.* — 2007. — № 1. — С. 43–57.
10. *Луценко А.* — Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні // *Економіка України.* — 2008. — № 5. — С. 37–42.
11. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України* — 2007. — № 11. — С. 64–72.
12. *Поляков В. П., Московина Л. А.* Основи денежного обращения й кредита. — М.: Инфра, 1996.
13. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України.* — 2007. — № 10. — С. 148–156.

Тема 9

ФІНАНСОВІ ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ

9.1. Фінансові посередники та їхнє місце в структурі фінансового ринку.

9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.

9.1. Фінансові посередники та їхнє місце в структурі фінансового ринку

Фінансові посередники — це різноманітні установи фінансового (грошового) ринку, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти (капітал) і розміщують їх серед позичальників як доходні активи у вигляді цінних паперів та кредитів.

Кошти від «заощаджувачів» до «позичальників» передаються завдяки **прямому** та **опосередкованому** фінансуванню. Розглянемо процес опосередкованого фінансування, тобто передачу коштів за допомогою фінансових посередників, зображену на рис. 9.1.

Це система грошових відносин банківських та спеціальних фінансово-кредитних інститутів, які забезпечують функціонування фінансових ресурсів країни, їх постійне переміщення, розподіл і перерозподіл під впливом законів попиту і пропозиції.

Фінансовий ринок (грошовий ринок) складається з багатьох потоків, за якими грошові кошти переміщуються від власників заощаджень до позичальників.

В умовах ринку виникають дві протилежні ситуації в потоках грошей:

- **перша ситуація** — *домашні господарства, як правило, витрачають коштів на багато менше, ніж отримують доходів, тому в них з'являються заощадження, які можна перетворити на інвестиції;*
- **друга, протилежна ситуація**, *виникає з фірмами. Вони змушені позичати гроші, що пов'язано з необхідністю здійснювати прямі інвестиції і забезпечувати процес відтворення.*

Механізмом передавання заощаджень (вільних грошових коштів) домашніх господарств у розпорядження суб'єктів господарювання (фірм) може виступати тільки фінансовий, або грошовий, ринок (рис. 9.1).

Канали фінансового ринку, по яких гроші рухаються від власників заощаджень до позичальників поділяються на дві групи:

I група — канали **прямого фінансування** — це канали, якими грошові кошти рухаються безпосередньо від власників до позичальників грошових коштів.

Способи прямого фінансування:

1) передача коштів позичальникові для здійснення інвестицій в обмін на право участі у власності на цю фірму (наприклад, отримання *акцій*, які дають право на участь у капіталі, управлінні, розподілу доходів тощо). Цей спосіб називається **капітальним фінансуванням**;

2) передача коштів фірмі для здійснення інвестицій в обмін на зобов'язання повернути ці кошти в майбутньому з відсотками (через отримання від фірм-позичальників — *облігацій*). Це спосіб фінансування шляхом **отримання позик**.

Наявність сектора прямого фінансування має важливе економічне значення. Він є інституційною базою фінансового ринку. Для покупців грошей розширюються можливості вибору вигідних умов купівлі, зниження плати за користування коштами. Продавець грошей тут може знати свого покупця, що дає можливість вибирати найбільш надійних позичальників та уникати зайвих ризиків. Крім цього, наявність цього сектора загострює конкурентну боротьбу між фінансовими посередниками на фінансовому (грошовому) ринку, змушує їх знижувати ціни та розширювати асортимент своїх послуг.

II група — канали **непрямого фінансування (опосередкованого)** — це канали, якими грошові кошти рухаються від власників заощаджень до позичальників через фінансових посередників (банки, інвестиційні, страхові компанії, пенсійні фонди тощо).

Рис. 9.1. Небанківські фінансово-кредитні установи в структурі фінансового ринку

Вони створюють власні зобов'язання й вимоги, які можуть бути самостійними інструментами фінансового (грошового) ринку, зумовлювати появу нових грошових потоків. З наведеної схеми видно, що назустріч потокам грошей, які спрямовуються від продавців до покупців (грошей), переміщуються відповідні інструменти фінансового (грошового) ринку.

Сектор опосередкованого фінансування створює спеціальний механізм реалізації тих зв'язків між кредиторами і позичальниками, які не можуть бути реалізовані через сектор прямого фінансування. Насамперед йдеться про зв'язки, установлення яких потребує великих витрат грошей і часу на пошуки і вивчення контрагента (фірми) чи реалізація яких пов'язана зі значними ризиками.

До складу *фінансових посередників* входять такі типи кредитно-фінансових установ:

- депозиторські установи (комерційні банки та ощадні установи, взаємоощадні банки, позикоощадні асоціації та кредитні спілки);
- ощадні установи контрактного типу (страхові компанії — компанії зі страхування життя, компанії, що забезпечують інші види страхування, пенсійні фонди);
- інвестиційні посередники (інвестиційні та іпотечні банки, фінансові компанії).

Основна їхня функція — допомога в передачі коштів від потенційних заощаджувачів до потенційних інвесторів, і навпаки. Фінансові посередники створюють свої фонди, беручи кошти в борг у заощаджувачів, за що останнім виплачується відсотковий дохід. Акумулюючи так кошти, вони надають їх під вищі відсотки інвесторам. Різниця між отриманим і виплаченим відсотковим доходом спрямовується на покриття витрат фінансового посередника та на його прибуток.

Є різні види фінансових посередників. Розглянемо їх докладніше.

• **Депозиторські установи** — кредитно-фінансові установи, що мають право залучати внески на депозитні рахунки. До складу таких установ входять:

а) *комерційні банки* — кредитні установи, що надають клієнтам універсальні банківські послуги. Джерелом залучення коштів є внески клієнтів на депозитні рахунки. Кошти позичкового фонду, що є в кожному комерційному банку, використовуються для надання банківського та споживчого кредиту, для придбання державних і муніципальних облігацій (*детально це питання розглянуто в темі 11*);

б) *ощадні установи*, що розподіляються на:

- позиково-ощадні асоціації — кредитно-фінансова установа, що акумулює кошти, які зберігаються на ощадних, термінових і чекових депозитах. Кошти, що зберігаються в цих установах, використовуються для надання кредиту під заставу нерухомості;
- кредитні спілки — невеликі фінансові установи, що утворюються на кооперативних засадах певної соціальної групи для надання кредитів членам цієї групи.

Джерелами залучення коштів є внески учасників спілки, а використовуються вони для надання споживчого кредиту.

• **Ощадні установи контрактного типу** — це кредитно-фінансові установи, які залучають довготермінові заощадження на контрактних засадах. Фонди свої формують завдяки періодичним внескам згідно з контрактами.

Ощадні установи поділяються на:

а) *компанії зі страхування життя*, страхування від пожеж і нещасних випадків. Кошти цих компаній формуються за рахунок внесків юридичних і фізичних осіб, а

використовуються для довготермінового кредитування і фінансування, завдяки купівлі державних облігацій, акцій та облігацій корпорацій;

б) *пенсійні фонди* створюються фірмами для сплати пенсій робітникам і службовцям. Створення таких фондів дає змогу знизити податкові платежі фірм і використати їхні кошти для придбання акцій та облігацій корпорацій.

• **Інвестиційні посередники**, до складу яких долучаються:

а) *інвестиційний банк*, який проводить довготермінове кредитування, завдяки чому імовірно втілення великих науково-технічних проєктів. Розподіл функцій між комерційними та інвестиційними банками, наприклад у США, відбувся після кризи 1929–1933 рр.

Спеціалізація у сфері довготермінового кредитування має сенс, оскільки впровадження великих інвестиційних проєктів пов'язане із значним ризиком. Інвестиційний банк мобілізує довгостроковий позичковий капітал і передає його позичальникам завдяки випуску та розміщенню облігацій або інших боргових зобов'язань;

б) *іпотечний банк* — банк, що спеціалізується на видачі довготермінової позики під іпотеки (тобто ресурси за рахунок випуску та розміщення іпотечних облігацій);

в) *фінансова компанія* — отримує фонди шляхом продажу комерційних паперів, випуску акцій та облігацій. Залучені кошти надає споживачам у вигляді позик або кредитів на придбання споживчих товарів довготермінового користування, для ремонту будинків, на потреби малого бізнесу.

Наведена класифікація фінансових посередників характерна для кредитно-фінансової системи США, але значна кількість фінансових посередників уже працює на українському фінансовому ринку.

9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи

Останніми роками на національних ринках позикових капіталів розвинутих країн важливу роль стали відігравати спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути, які посіли важливе місце в накопиченні та мобілізації грошового капіталу.

Кредитно-фінансові установи в переважній більшості країн посідають важливе місце у їхніх кредитних системах, спеціалізуються на виконанні кількох операцій або в обслуговуванні обмеженого кола клієнтів, а останніми роками навіть починають діяти як серйозні конкуренти комерційних банків на ринку фінансових послуг. Найважливішою їх ознакою є вузька спеціалізація, обслуговування тих секторів ринку позикових капіталів, де потрібні спеціальні знання й особливі технічні прийоми, які з різних причин не достатньо якісно обслуговуються комерційними банками.

Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові інститути (СНФКІ) (парабанки) як окрема ланка кредитної системи почали формуватись на початку ХІХ ст.

У першій половині ХХ ст. значного розвитку набули страхові компанії, а пізніше — пенсійні фонди і кредитні спілки, які поступово почали займати значні сектори ринку позикових капіталів. Цей процес був зумовлений рядом об'єктивних причин:

— по-перше, економічне зростання багатьох країн у післявоєнний період супроводжувалося зростанням доходів і заощаджень різних верств населення, а потреби їх використання з належним зиском зумовлювали потребу відповідних фінансових послуг;

- по-друге, зростання обсягу операцій на ринку цінних паперів зумовлювало потребу у функціонуванні спеціалізованих фінансових посередників, що полегшують рух капіталів в економіці та забезпечують інвестування коштів.

Застосовуючи фінансові інновації на фінансовому ринку, кредитно-фінансові небанківські установи поступово починають діяти як конкуренти банківського сектора. *Особливо важливим етапом їхнього розвитку є здатність акумулювати значні суми грошових коштів на тривалій період та перетворювати один вид активу на інший.*

Розвиток кредитно-фінансових інститутів в Україні зумовлений задоволенням об'єктивних потреб у фінансових послугах у зв'язку з переходом до моделі динамічно зростаючої економіки, зростанням доходів і заощаджень різних верств населення, оптимізацією структури виробничих витрат підприємств усіх форм власності, прискоренням і полегшенням руху капіталів та забезпеченням довгострокового інвестування коштів.

У нашій державі така ланка кредитної системи розвинута ще досить слабо. Це підтверджується фактом дуже незначної величини їхніх активів у сукупному ВВП (на 2007 рік активи позабанківських кредитних установ становили до 2% від ВВП). У розвинутих країнах, таких як Німеччина, цей показник сягає 75,5% від ВВП, а в США — 261,8%.

Становлення вітчизняних небанківських кредитних установ відбувається дуже повільно і зовсім не відповідає тим завданням, що стоять перед державою в період розбудови ринкової економіки. Серед найбільш **актуальних проблем**, які гальмують формування потужної ланки небанківських кредитних установ з посиленням їхньої ролі в розвитку вітчизняної економіки, є:

- *недосконале правове поле*, в межах якого ці установи діють;
- *високий рівень недовіри* населення до дії багатьох установ цієї системи з причин багатьох випадків шахрайства з боку організаторів цілого ряду фінансових компаній;
- досить *слабкий контроль держави* за діями позабанківських кредитних установ, що значно підвищує ступінь ризику всіх учасників цього процесу і, передусім, ризик головного агента — інвестора.

До таких установ слід віднести: *страхові компанії, пенсійні фонди, позиково-ощадні асоціації, будівельні товариства, інвестиційні та фінансові компанії, інвестиційні та благодійні фонди, кредитні спілки тощо*. Ці інститути суттєво потіснили банки в акумуляції заощаджень населення і стали важливим постачальником позикового капіталу.

Основні форми діяльності цих установ на ринку позикових капіталів зводяться до акумуляції заощаджень населення, надання кредитів через облігаційні позики корпораціям та державі, мобілізації капіталу через усі види акцій, надання іпотечних та споживчих кредитів, а також кредитної взаємодопомоги. Вказані інститути ведуть гостру конкуренцію між собою як за залучення грошових коштів, так і в сфері кредитних операцій.

Інвестиційна компанія — це інститут колективного інвестування, який за своїм головним функціональним призначенням є установою, що об'єднує індивідуальні заощадження і надає своїм пайовикам, у тому числі й тим, хто не має значних заощаджень, можливість вкласти їх у цінні папери та інші активи.

Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди здійснюють кредитування малих та середніх фірм. Їхні інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються в невеликих масштабах, на відміну від інвестиційних банків. Інвестиційні компанії бувають двох видів: відкритого та закритого типу. В першому випадку інвестиційні компанії зобов'язуються викупити свої акції в акціонерів, у другому — ні.

Становлення ринкової економіки в Україні й гострота проблеми інвестиційних ресурсів зумовлюють необхідність розвитку інвестиційних інститутів. В Україні вони виникли ще до того, як з'явилися перші законодавчі акти, що регламентували їхню діяльність. На початку 1994 р. Президент України підписав Указ «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії». Відповідно до указу Президента України, передбачено створення інститутів взаємного інвестування у формі інвестиційних фондів та інвестиційних компаній. Основна різниця між ними знаходилась у площині їхніх різних можливостей на ринку цінних паперів. *Інвестиційні фонди* створювалися як інститути спільного інвестування, тоді як *інвестиційна компанія* виступала як професійний торговець на ринку цінних паперів, крім того, за певних умов мала змогу здійснювати і колективне інвестування. Різниця була також у розмірах статутного фонду, формах організаційної структури та ін.

Інвестиційний фонд в Україні створювався як юридична особа, функцією якого було спільне інвестування. Його організаційна форма — акціонерне товариство закритого та відкритого типів. Статутний фонд формується за рахунок грошових коштів, цінних паперів, нерухомого майна тощо.

Згодом у 2001 р. прийнято *Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)»*.

Згідно з положеннями цього закону, в Україні створюються інститути спільного інвестування, які можуть бути відкритого, інтервального і закритого типів.

За формою своєї організації інститути спільного інвестування можуть бути *корпоративними інвестиційними фондами та пайовими*.

Корпоративний інвестиційний фонд організовує свою діяльність за нормами, встановленими законом України для акціонерних товариств.

Пайові інвестиційні фонди — це активи, які належать інвесторам на правах спільної часткової власності. Ці активи перебувають в управлінні компанії, яка спеціалізується на управлінні активами. Пайові інвестиційні фонди не є юридичними особами.

Як свідчить досвід високорозвинутих країн Заходу, подальше вдосконалення інвестиційного бізнесу відбувається в напрямі посилення тієї ланки, яка забезпечує саме колективну організацію інвестування. Така перспектива розвиває і вітчизняні інвестиційні фонди.

У 2007 р. в Україні було зареєстровано 107 публічних інститутів спільного інвестування. З них 8 — відкритих, 19 — інтервальних, 53 — закритих, а 27 перебували в процесі реєстрування [16, с. 26–35].

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їхніх боргових зобов'язань. Серед фінансових компаній важливе місце посідають холдинг-компанії. Купівля зобов'язань дозволяє їм тримати великі пакети акцій компаній і здійснювати контроль над їхньою діяльністю. До фінансових компаній належать і кредитні установи, що обслуговують гуртову та роздрібну торгівлю, зокрема які діють у сфері споживчого кредиту.

Фінансові компанії надають такі послуги:

- залучення фінансових активів юридичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- залучення фінансових активів фізичних осіб із зобов'язанням щодо наступного їх повернення шляхом укладення договорів управління майном;
- надання позик;
- надання гарантій;
- надання фінансових кредитів за рахунок власних коштів;
- факторинг;
- фінансовий лізинг;
- діяльність з обміну валют;
- залучення коштів установників управління майном з метою фінансування будівництва житла;
- інші.

Враховуючи розмаїття фінансових послуг, які можуть надавати *фінансові компанії*, доцільно умовно розподілити фінансові послуги на три групи:

- діяльність з управління фінансовими активами;
- послуги кредитування;
- діяльність із забезпечення проведення розрахунків.

На кінець 2007 р. було 409 установ фінансових компаній, які мають право надавати фінансові послуги (*302 — фінансові установи зареєстровано в 2006 р., 277 — у 2005 р.*) [16, с. 26–35].

Станом на кінець 2007 р. фінансові компанії залучили на будівництво житла 5,92 млрд грн, від фізичних та юридичних осіб — більше ніж 6 млрд грн, укладено договорів факторингу на суму 485,2 млн грн, а величина статутного та власного капіталів фінансових компаній становила майже 1,51 млрд грн.

Отже, позитивна статистика свідчить, що фінансові компанії в Україні динамічно розвиваються, незважаючи на недосконале законодавство та інші правові перешкоди.

Недержавні пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій та допомоги працівникам і службовцям. Створення таких фондів дає змогу зменшити податкові платежі фірми та використовувати їх для купівлі акцій інших компаній, що забезпечує зміцнення фінансової могутності компанії.

Кошти цих фондів утворюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій самих пенсійних фондів. У пенсійних фондах західних країн акумулюються значні кошти, які інвестуються переважно в акції акціонерних компаній як на національному, так і міжнародному ринках позикових капіталів. Профспілкові фонди є самостійною ланкою західної кредитної системи. Уряд заохочує розвиток пенсійних фондів, тому що частина їхніх резервів розміщується в короткострокові і довгострокові цінні папери.

Система недержавного пенсійного забезпечення становить третій рівень пенсійної системи, запроваджений *Законом України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 р.*

Як відомо, в Україні відбувається помітне погіршення демографічної ситуації. Одним з прикладів цього є старіння населення. Так, якщо частка пенсіонерів у загальній кількості населення в 1991 р. становила 25,2%, то вже на початок 2007 р. цей показник сягав 30%. Тому все частіше в Україні постає питання щодо трансформації і реформування пенсійної системи.

Верховна Рада України прийняла два закони: *«Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»* та *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* від 2003 р.

Закон України *«Про недержавне пенсійне забезпечення»* дає можливість створити систему недержавного пенсійного забезпечення і розвитку недержавних пенсійних фондів. На початку 2008 р. таких фондів було трохи більше ніж 90, а їхні активи становили 281 млн грн (0,033 млрд дол. США), тоді як у Росії в таких фондах накопичено 15,5 млрд дол. США, а в Польщі – 40,7 млрд дол. США. Пенсійні внески від фізичних та юридичних осіб становили 234,4 млн грн.

Загальний розподіл пенсійних фондів за регіонами України залишається відносно сталим. Найбільше недержавних пенсійних фондів зареєстровано в м. Києві – 64 з 96 [16, с. 33–34]. Активами недержавних пенсійних фондів управляють 44 компанії.

Досвід роботи таких фондів ще дуже малий, ситуація в економіці досить складна, але початок реформуванню пенсійної системи в нашій державі вже покладено. Про збільшення інтересу до недержавного пенсійного забезпечення в **2007 р.** свідчить зростання кількості учасників НДФ відповідно до укладених контрактів: протягом року вона зросла на 85,4 тис. осіб (на 44%) і на 31.12.07 **становила 278,7 тис. осіб** (88,4 тис. осіб – 2005 р., 193,3 тис. осіб – 2006 р.).

Особливою групою є **ощадні установи**. Ощадні каси – це державні установи, які належать місцевим органам влади (муніципалітетам) або створені при державних поштових установах. Вони залучають вклади дрібних вкладників, купуючи на них облігації державних позик. Так, у США існують три види ощадних установ: ощадні банки, ощадно-позикові асоціації та кредитні спілки.

Особливістю ощадних банків є те, що вони купують цінні папери (облігації державних та місцевих органів влади). Ощадні банки можуть бути власністю клієнтів (взаємощадні банки) або функціонувати як акціонерні товариства (фондові ощадні банки). В США існують також гарантійні ощадні банки, вкладники яких або отримують стабільний відсоток закладами («звичайні вкладники»), або відсоток, що коливається залежно від результатів діяльності банку («спеціальні вкладники»).

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створюваних окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки утворюються на паях для короткострокового кредитування їхніх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

Перший спеціальний нормативний акт щодо *кредитних спілок в Україні* з'явився в 1993 р. Це був Указ Президента України, який затверджував «Тимчасове положення про кредитні спілки в Україні». Відповідно до нього, кредитна спілка набу-

ває статусу суспільної організації, що мала об'єднувати не менш як 50 осіб. За мету своєї діяльності кредитні спілки визначили фінансовий і соціальний захист членів спілки на основі взаємного кредитування. У кінці 2001 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про кредитні спілки». Згідно з цим законом, кредитна спілка визначена як неприбуткова організація, що на кооперативних засадах заснована фізичними особами, яка за рахунок сукупних грошових внесків задовольняє потреби своїх членів у взаємному кредитуванні та наданні різних фінансових послуг.

На кінець 2007 р. в Україні вже налічувалося більше ніж 834 кредитних спілок (725 кредитних спілок – 2005 р.; 781 кредитна спілка – 2006 р.).

Позичковий портфель цих спілок налічує 3,5 млрд грн (1,9 млрд грн – 2006 р.; 1,1 млрд грн – 2005 р.), загальні активи сягають 5,2 млрд грн (3,2 млрд грн – 2006 р.; 1,9 млрд грн – 2005 р.), а членами є понад 2392 тис. громадян нашої держави (1791 тис. осіб – 2006 р.; 1231 тис. осіб – 2005 р.) [16, с. 33–34].

Ринок кредитних спілок України продовжує стрімко розвиватися і демонструє позитивні тенденції. Основні з них такі:

- значно підвищився рівень капіталізації більшості кредитних спілок, а також суттєво поліпшився їхній фінансовий стан;
- зросла кількість «майданчиків» для надання послуг;
- КС досягли вищого рівня організаційної та системної інтеграції через участь у Всеукраїнських та місцевих асоціаціях, утворення об'єднання КС **«Програма захисту вкладів»**, подальший розвиток мережі об'єднаних КС, утворення нових елементів сервісної інфраструктури;
- започатковано проекти, що сприяють зростанню прозорості та відкритості діяльності КС, підвищенню рівня економічної освіченості та захисту прав їхніх членів.

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. Важливим новим явищем у розвитку страхування в нашій державі стала поява нових видів страхування – страхування підприємницьких ризиків, перестраховування тощо.

У нашій країні існує майнове і особисте страхування. Майнове страхування розрізняється залежно від категорії та за видами застрахованого майна – страхування будівель та споруд, сільськогосподарських культур та тварин, засобів автотранспорту і рибальських суден, домашнього майна тощо.

Взаємні страхові компанії являють собою кооперативну форму організації. Їхній капітал утворюється за рахунок платежів окремих осіб. Кожний застрахований згідно з правилами організації компанії стає частковим її співвласником. Тарифи взаємних компаній вищі, ніж акціонерних. Капітал цих компаній утворюється за рахунок продажу полісів, які дають право на участь у прибутках. Кожний застрахований вносить страхові платежі залежно від допустимої суми збитків компанії. Якщо внаслідок страхових операцій у компанії залишається прибуток, то його розподіляють між її членами або спрямовують на рахунок майбутніх платежів чи на збільшення страхової суми.

Процес розвитку страхової справи в Україні поступово набирає сили. На початок 2008 р. в Україні налічувалось 446 страхових компаній (411 страх. компаній. — 2006 р.; 398 страх. компаній — 2005 р.) [16, с. 21–22]. Проте потужність страхових компаній ще далека від тих вимог, які ставить ринкова економіка нашої країни. Так, на кінець 2007 р. загальні активи всіх страхових компаній **України становили близько 32,2 млрд грн** (23,9 млрд грн — 2006 р.; 20,9 млрд грн — 2005 р.) Із існуючих ризиків застраховано тільки 10%, тоді як у розвинутих країнах цей показник сягає 90–95%.

Правова база, яка регламентує **страхову справу**, пройшла декілька етапів розвитку:

- Декрет КМУ «Про страхування», який було прийнято в 1993 р.;
- Закон України «Про страхування» від 1996 р.;
- Закон України Про внесення змін до Закону України «Про страхування» від 2001 р.

Для контролю за діяльністю страхових компаній створено Комітет у справах нагляду за страховою діяльністю.

Ломбарди — це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. В нашій країні вони виникли на початку 20-х років. Ломбарди є державними госпрозрахунковими підприємствами. Вони перебувають у розпорядженні місцевих Рад у системі установ побутового обслуговування. Ломбарди були створені з метою надання можливості населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжитку, а також брати позику під заставу цих речей.

Ломбарди видають позики на строк до трьох місяців у розмірі 75% від вартості оцінки заставлених речей і до 90% — вартості виробів з дорогоцінних металів, камнів, годинників у золотій оправі тощо. Оцінка речей, що здаються на зберігання або під заставу для одержання позики, здійснюється за домовленістю сторін, а вироби з дорогоцінних металів — за державними розцінками. Для розвитку своїх операцій ломбарди можуть користуватися банківським кредитом.

Порівняно з банками та кредитними спілками ломбарди мають меншу частку на ринку кредитування. Але у зв'язку з простою процедурою оформлення ломбардні кредити користуються попитом.

Сума фінансових кредитів, наданих під заставу майна (дорогоцінних металів, побутової техніки, нерухомості та ін.), в Україні становить:

- 2005 р. — 1,04 млрд грн;
- 2006 р. — 1,06 млрд грн;
- 2007 р. — 1,4 млрд грн.

Як бачимо, в нашій країні ломбарди залишаються одним із найбільших консервативних і стабільних фінансових інститутів для фізичних осіб — вони орієнтовані на видачу дрібних та короткострокових кредитів. Середня сума ломбардного кредиту в Україні за останні три роки коливається в межах 300–450 грн, а середній строк кредиту — 10–12 днів. Відсоткові ставки коливаються від 0,3 до 1% за день [16, с. 31–32].

Отже, **небанківські фінансово-кредитні інститути** потрібно розглядати як третю складову частину кредитно-фінансової системи країни, яка помітно впливає на економіку. Їх відносять до менш надійних, ніж банки, проте через відсутність регулятивних вимог і обмежень, які пред'являються до банків, вони можуть надавати клієнтам дешеві фінансові послуги, сплачувати вищі відсотки за депозитами тощо. Вони успішно конкурують з банками за рахунок значно вигіднішої структури витрат і доходів, високої якості, а головне — нижчої вартості фінансових послуг, що пропонуються клієнтові.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність фінансових посередників.
2. Місце фінансових посередників у структурі фінансового ринку.
3. Спеціалізовані небанківські установи.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути: сутність, основні види та об'єктивні умови становлення і розвитку.
2. Страхові компанії та основні напрями їхньої спеціалізації.
3. Кредитні спілки та ломбарди: перспективи їх розвитку в Україні.
4. Лізингові компанії.
5. Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди, їхнє місце в грошово-кредитній системі України.
6. Міжбанківські об'єднання та їхня роль у діяльності кредитної системи.
7. Недержавні пенсійні фонди: механізм їхнього функціонування та характеристика.
8. Правове забезпечення фінансово-кредитних інститутів.
9. Причини становлення та розвитку спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
10. У чому проявляються відмінності СФКІ від банків?
11. Кредитні спілки та їхні відмінності від інших ФКУ.
12. У чому специфіка ломбардних позичкових операцій.

Теми рефератів

1. Класифікація і характеристика фінансових посередників.
2. Функції фінансових посередників.
3. Аналіз діяльності недержавних пенсійних фондів України.
4. Аналіз діяльності страхових компаній, основні операції та функції.
5. Кредитні спілки як різновид кооперативів.
6. Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди, кредитування малих та середніх фірм.
7. Розвиток кредитно-фінансових інститутів в Україні.
8. Проаналізуйте позитивні й негативні риси державних і приватних пенсійних фондів.

Тестові завдання

1. *До спеціалізованих небанківських кредитно-фінансових установ відносять:*

- а) страхові компанії;
- б) пенсійні фонди;
- в) НБУ;
- г) інвестиційні компанії;
- д) банківські концерни.

2. До інвестиційних фінансових посередників відносять:

- а) пенсійні фонди;
- б) ломбарди;
- в) лізингові компанії;
- г) факторингові компанії;
- д) кредитні спілки.

3. Фінансовий посередник, що спеціалізується на видачі позичок населенню під заставу рухомого майна, – це:

- а) лізингові компанії;
- б) страхові компанії;
- в) ломбарди;
- г) інвестиційні фірми;
- д) факторингові компанії.

4. Пенсійні фонди – це:

- а) фінансові посередники, що спеціалізуються на управлінні вільними грошовими коштами інвестиційного призначення;
- б) посередники, що працюють на кооперативних засадах і спеціалізуються на задоволенні потреб своїх членів, переважно підприємств малого і середнього бізнесу будь-якої форми власності;
- в) спеціалізовані фінансові посередники, які на договірній основі акумулюють кошти юридичних і фізичних осіб у цільові фонди, з яких здійснюють виплати громадянам після досягнення певного віку;
- г) фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу;
- д) правильної відповіді немає.

5. Факторинг – це:

- а) купівля банком у клієнта права на вимогу боргу;
- б) діяльність комерційного банку за дорученням;
- в) посередництво в одержанні клієнтом боргу;
- г) здача в оренду на тривалий строк предметів довгострокового користування.

6. Джерелами формування ресурсів лізингових компаній є:

- а) резервний та пайовий капітали;
- б) власний капітал та банківські позички;
- в) короткострокові кредити;
- г) нерозподілений прибуток;
- д) сума додатково вкладеного капіталу.

7. Не можуть бути об'єктами лізингу:

- а) нерухоме і рухоме майно;
- б) продукція підприємства;
- в) земельні ділянки та інші природні об'єкти;
- г) транспортні засоби;
- д) обчислювальна техніка.

8. Основні операції, які виконують кредитні спілки:

- а) лізинг;
- б) короткострокове кредитування їхніх учасників;
- в) переказ грошей;
- г) створення депозитів;
- д) обслуговування рахунків громадян України.

9. Інвестиційні компанії – це:

- а) компанії, які інвестують кошти в устаткування, будівлі, споруди;
- б) фінансові посередники, що спеціалізуються на купівлі у фірм права на вимогу боргу;
- в) фінансові посередники, що спеціалізуються на придбанні предметів тривалого користування та передачі їх в оренду;
- г) фінансові посередники, які акумулюють грошові кошти дрібних приватних інвесторів шляхом випуску власних цінних паперів, а потім розміщують їх в акції інших корпорацій та в державні цінні папери.

10. З дивідендів і відсотків за цінними паперами формуються доходи:

- а) кредитних фондів;
- б) фінансових фондів;
- в) страхових фондів;
- г) лізингових фондів;
- д) інвестиційних фондів.

11. Діяльність щодо продажу паїв своїм членам, стягування з них спеціальних внесків, одержання позичок у банках, одержання доходів від поточної діяльності ведуть:

- а) інвестиційні фірми;
- б) кредитні спілки;
- в) факторингові компанії;
- г) фінансові компанії.

12. Факторинг, який є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги, називається:

- а) інвестиційним;
- б) конфеденційним;
- в) комісійним;
- г) емісійним;
- д) конвенційним.

13. Діяльність щодо продажу страхових полісів з метою мобілізації певної суми коштів та розміщення її в доходні активи здійснюють:

- а) інвестиційні компанії;
- б) фінансові компанії;
- в) кредитні спілки;
- г) страхові компанії;
- д) ломбарди.

14. Страховий платіж — це:

- а) плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховикові згідно з договором;
- б) ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування;
- в) грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку;
- г) грошова сума, яка виплачується страховиком за умови майнового страхування і страхування відповідальності в разі настання страхового випадку.

15. Діяльність щодо направлення мобілізованих коштів у позички фізичним і юридичним особам для придбання товарів здійснюють:

- а) лізингові компанії;
- б) фінансові компанії;
- в) факторингові компанії;
- г) інвестиційні фірми;
- д) ломбарди.

Zagari

Задача 1

Менеджер фірми *X* має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплатуватися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі *X* доведеться взяти кредит у кредитній спілці. Кредитна спілка надає фірмі *X* кредити з 12%-ою номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми *X* має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно повністю покрити фінансові витрати фірми *X*. Яким повинно бути значення цієї номінальної ставки?

Задача 2

Визначте номінальну теперішню вартість грошових коштів за такими даними: початкова сума розміщення становить 5000 грн; реальна річна відсоткова ставка дисконтування вартості грошових коштів — 40%; річний темп інфляції прогнозується на рівні 16%; періодом розміщення грошових коштів передбачаються 3 роки, інтервалом дисконтування вартості — 1 рік.

Задача 3

Клієнт банку бажає отримати 1000 грн 1 січня 2012 р. Банк проводить 17%-ий компаундинг щорічно за простою ставкою. Яку суму слід покласти на рахунок 1 січня 2009 р., з тим щоб 1 січня 1999 р. отримати 1000 грн?

Задача 4

Визначте поточне значення суми в 9000 грн, яка буде сплачена через три роки при використанні складної облікової ставки 13% річних.

Задача 5

Внесок у сумі 200 000 грн покладено в кредитну спілку на 5 місяців за простою відсотковою ставкою 14% річних. Визначте реальний дохід вкладника за умови очікуваного щомісячного темпу інфляції в 7,3%.

Задача 6

Потреба підприємства ЗАО «Укренергосоюз» у фінансуванні обсягом 100 тис. грн має бути покрита 1 серпня поточного року. Оберіть найкращий з двох варіантів покриття потреби підприємства ЗАО «Укренергосоюз» у коштах, забезпечивши мінімізацію витрат на обслуговування позичкового капіталу та виходячи з таких даних:

1) на балансі підприємства перебуває вексель підприємства ТОВ «Укрспецтехнологія» номіналом 150 тис. грн, виданий 1 травня поточного року зі строком платежу 30 листопада. Складна облікова ставка комерційного банку «Аваль», який погоджується інкасувати цей вексель, становить 38 % річних;

2) комерційний банк «УКР-СІБ» пропонує кредит у необхідній сумі строком на 4 місяці під складну ставку 32% річних.

Задача 7

Кредитне товариство «Капітал» нараховує щоквартально відсотки по депозиту, розміром 75 564 тис. грн за ставкою 12,4%, причому виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну дії депозитної угоди. Розрахуйте вартість депозиту при його закритті через 3,5 роки.

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

Позика в Кредитному товаристві видається на півроку за простою обліковою ставкою 15%. Розрахуйте суму, одержувану позичальником, і розмір дисконту, якщо треба повернути 25 000 грн.

Розв'язок.

Застосовуємо формулу:

$$P = S \times (1 - n \times i) = 25\,000 \times (1 - 0,5 \times 0,15) = 23\,125 \text{ (грн)},$$

де S – нарахована сума;

P – величина первинної грошової суми;

n – тривалість періоду нарахування в роках;

i – величина простої облікової ставки, виражена у вигляді десяткового дробу.

Далі:

$$D = S - P = 25\,000 - 23\,125 = 1\,875 \text{ (грн)},$$

де D — сума дисконту за період нарахування відсотків.

Відповідь: позичальник отримає в кредитному товаристві гроші в сумі 23 125 грн, при цьому розмір дисконту становитиме 1 875 грн.

Приклад 2

Визначте поточне значення суми в 8000 грн, яка буде сплачена через три роки при використанні складної облікової ставки 23% річних.

Розв'язок.

Застосуємо формулу

$$P = S \times (1 - i)^n = 8\,000 \times (1 - 0,23)^3 = \mathbf{3\,652,26 \text{ (грн)}},$$

де i — складна річна облікова ставка відсотків, виражена у вигляді десяткового дробу.

Відповідь: поточне значення суми, яка буде сплачена через три роки, становитиме 3 652,26 грн.

Приклад 3

Банк нараховує щоквартально відсотки за депозитом, розміром 100 тис. грн, за ставкою 5%, причому виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну дії депозитної угоди. Розрахуйте вартість депозиту при його закритті через 2 роки.

Розв'язок.

Оскільки виплата відсотків та суми депозиту буде здійснюватись наприкінці терміну дії депозитної угоди, то для розрахунку вартості цього депозиту при його закритті використовуємо метод нарахування складних відсотків. Враховуємо також те, що нарахування відсотків здійснюється щоквартально, отже, кількість періодів нарахування становить:

$$2 \text{ роки } 4 \text{ квартали} = 8.$$

$$S = P \times (1 + i)^n = 100 \times (1 + 0,05)^8 = 148 \text{ (тис. грн)}.$$

Відповідь: вартість депозиту при його закритті становитиме 148 тис. грн.

Приклад 4

Внесок у сумі 500 000 грн покладено в кредитну спілку на 10 місяців за простою відсотковою ставкою 25% річних. Визначте реальний дохід вкладника за умови очікуваного щомісячного темпу інфляції у 1,5%.

Розв'язок.

Реальний розмір доходу власника від депозиту оцінюється шляхом коригування номінальної суми доходу на індекс інфляції за період, протягом якого нараховуються відсотки за депозитом:

$$S_p = \frac{S_H}{I_{\text{инф}}},$$

де S_p – реальна майбутня вартість;
 S_H – номінальна майбутня вартість;
 $I_{\text{інф}}$ – індекс інфляції.

Розрахуємо номінальну майбутню вартість вкладу власника:

$$S_H = P \times (1 + i \times n) = 500\,000 \times \left[1 + 0,25 \times \frac{10}{12} \right] = 604\,166,7 \text{ (грн)}.$$

Індекс інфляції за період, протягом якого нараховуються відсотки за депозитом, розраховуємо за формулою

$$I_{\text{інф}} = (1 + T_{\text{інф}})^t,$$

де $T_{\text{інф}}$ – темп інфляції за місяць,
 t – тривалість розрахункового періоду в місяцях.
 $I_{\text{інф}} = (1 + 0,015)^{10} = 1,16;$

$$S_p = \frac{604\,166,7}{1,16} = 520\,833,4 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: реальній дохід вкладника становитиме 520 833,4 грн.

Приклад 5

Потреба підприємства ЗАО «Укренергосоюз» у фінансуванні обсягом 120 тис. грн має бути покрита 1 вересня поточного року. Оберіть найкращий з двох варіантів покриття потреби підприємства ЗАО «Укренергосоюз» у коштах, забезпечивши мінімізацію витрат на обслуговування позичкового капіталу та виходячи з таких даних:

1) на балансі підприємства перебуває вексель підприємства ТОВ «Укрспецтехнологія» номіналом 170 тис. грн, виданий 1 травня поточного року зі строком платежу 31 грудня. Складна облікова ставка комерційного банку «Аваль», який погоджується інкасувати цей вексель, становить 45% річних;

2) комерційний банк «УКР-СІБ» пропонує кредит у необхідній сумі строком на 6 місяців під складну ставку 47% річних.

Розв'язок.

Для розрахунку суми, що може сплатити за вексель банк «Аваль», використовується така формула:

$$P = S \times (1 - i)^n.$$

Оскільки між датою видачі векселя (1 травня поточного року) та датою його можливого інкасування (1 вересня п. р.) мине 4 місяці, то облікова ставка (i) дорівнюватиме:

$$\frac{4 \times 45\%}{12} = 15\%.$$

Відповідно, підприємство ЗАО «Укренергосоюз» може отримати за вексель підприємства ТОВ «Укрспецтехнологія» таку суму грошей:

$$P = 170\,000 \times (1 - 0,15) = 144\,500 \text{ грн}.$$

Якщо підприємство ЗАО «Укренергосоюз» візьме гроші в кредит, то сума, яку воно повертатиме банку «УКР-СІБ», розраховується за формулою:

$$S = P \times (1 + i)^n.$$

Оскільки кредит пропонується на півроку, то відсоткова ставка становитиме:

$$\frac{47\%}{2} = 23,5\%.$$

Звідси сума кредиту з нарахованими відсотками дорівнює:

$$S = 120\,000 \times (1 + 0,235) = 148\,200 \text{ (грн)}.$$

Отже, витрати, пов'язані з інкасуванням векселя (D) та з платою за кредит (I) відповідно становитимуть:

$$D = 170\,000 - 144\,500 = 25\,500 \text{ (грн)};$$

$$I = 148\,200 - 120\,000 = 28\,200 \text{ (грн)}.$$

Таким чином, більш вигідним є інкасування векселя в банку «Аваль».

Відповідь: кращим варіантом покриття потреби підприємства ЗАО «Укренерго-союз» у коштах є інкасування векселя підприємства ТОВ «Укрспецтехнологія» у банку «Аваль».

Приклад 6

Кредитне товариство «Капітал» нараховує щоквартально відсотки за депозитом, розміром 100 тис. грн за ставкою 5%, причому виплата відсотків та суми депозиту передбачається наприкінці терміну дії депозитної угоди. Розрахуйте вартість депозиту при його закритті через 2 роки.

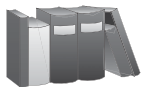
Розв'язок.

Оскільки, виплата відсотків та суми депозиту здійснюватиметься наприкінці терміну дії депозитної угоди, то для розрахунку вартості цього депозиту при його закритті використовуємо метод нарахування складних відсотків. Беремо до уваги також те, що нарахування відсотків здійснюється щоквартально, отже, кількість періодів нарахування становить:

2 роки 4 квартали = 8.

$$S = P \times (1 + i)^n = 100 \times (1 + 0,05)^8 = 148 \text{ (тис. грн)}.$$

Відповідь: вартість депозиту при його закритті становитиме 148 тис. грн.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 12.07.2000 р.
2. Закон України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 2001 р.
3. Закон України «Про кредитні спілки» від 2001 р.
4. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2004 р.
5. Декрет КМУ «Про страхування» який було прийнято в 1993 р.
6. Закон України «Про страхування» від 1996 р.
7. Закон України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.
8. Гетьман В. Банківська система України: діяльність і проблеми // Банківська справа. — 1995. — № 1.
9. Гроші та кредит / Авт. кол. під кер. М. І. Савлука. — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
10. Корнієв В. Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // Економіка України. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
11. Леоненко П. М., Юхименко П. І., Ільєнко А. А. та ін. Теорія фінансів: Навч. посібник / За ред. О. Д. Василика — М.: Центр навчальної літератури, 2005 р. — 480 с.
12. Мороз. А. М. Чи достатньо в економіці України платіжних засобів? // Вісник НБУ. — 1996. — № 3.
13. Савелко Т. Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // Економіка України. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
14. Славянюк Р. А. Кооперативні кредитні установи у фінансовому забезпеченні розвитку фінансового бізнесу // Фінанси України. — 2006. — № 2. — С. 96–105.
15. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. В. І. Оспіщева. — К.: Знання, 2008. — 567 с.
16. Фінансові послуги // Всеукраїнський аналітичний журнал // Підсумки діяльності ринків небанківських фінансових послуг України. — 2008. — № 3. — С. 20–35.
17. Швайка М. А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 196 с.
18. Ющенко В. А. Банківська система України у ринковій економіці // Економіка України. — 1994. — № 3.

Тема 10 ЦЕНТРАЛЬНІ БАНКИ

10.1. Загальна характеристика центральних банків.

10.2. Функції центральних банків.

10.3. Національний банк України та його функції.

10.4. Грошово-кредитна політика НБУ.

10.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.

10.1. Загальна характеристика центральних банків

Головною ланкою банківської та кредитної системи будь-якої держави є *центральний банк*.

Центральний банк — це емісійно касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Центральні банки в їхньому сучасному вигляді існують порівняно недавно. На ранніх стадіях розвитку капіталізму чіткого розмежування між центральними (емісійними) та комерційними банками не було. Комерційні банки активно вдавалися до випуску банкнот з метою залучення капіталу. У міру розвитку кредитної системи проходив процес централізації банківської емісії в деяких великих комерційних банках. Підсумком цього процесу стало закріплення за одним з банків монопольного права на випуск банкнот. Спочатку такий банк називався емісійним, або національним, а в подальшому — центральним, що відповідало його зверхньому положенню в кредитній системі.

Перший національний банк — шведський «Ріксбанк» — був заснований у 1668 р. на межі переходу від феодалізму до капіталізму. В 1694 р. був заснований Банк Англії. Але ці банки не володіли правом на емісію грошових знаків і їхні функції відрізнялись від функцій сучасних центральних банків. Так, Банк Англії спочатку повинен був фінансувати торгівлю та промисловість, а Банк Нідерландів — внутрішню та зовнішню торгівлю. Центральні банки в їхньому сучасному вигляді виникли в ХІХ ст.

Цей процес здійснювався різними шляхами і його суть полягала в передачі монопольного права на випуск банкнот одному банку або групі банків. Так, у США в 1863 р. прийнято закон про національні банки, яким і було передано виняткове право емісії банкнот, однак підсумковим результатом цього процесу стала передача права на випуск банкнот одному банку.

Конкретні спроби виникнення центральних банків були різними, але в цілому вони зводились до двох основних варіантів:

1) держава на основі спеціального законодавчого створювала спеціальний державний банк, за яким закріплювалося виняткове право на випуск (емісію) банкнот. Так було, наприклад, у Росії, де в 1860 р. створено Державний банк. Таким же чином як єдині, емісійні центри були створені: Бундесбанк у Федеративній Республіці

Німеччина (1957 р.), система банків Федерального резерву в США (12 федеральних резервних банків) (1913 р.), резервний банк Австрії (1960 р.) та ін.;

2) право емісії закріплювалося за одним із комерційних банків. У такий спосіб виник центральний Банк Англії. Заснований як приватна акціонерна компанія з фінансування з військової компанії Короля Вільгельма III проти Франції, цей банк у винагороду за свою допомогу отримав виняткове право емісії банкнот у Лондоні. Його привілей посилювався в 1849 р., коли актом Р. Піля було заборонено всім новоствореним банкам займатись емісією банкнот, а остаточно монополія за Банком Англії була закріплена в 1921 р.

Нині центральні банки здебільшого належать державі. Цей факт у багатьох випадках став наслідком націоналізації. Так, у 1945 р. було націоналізовано Банк Франції, у 1942 р. — Банк Японії, у 1938 — Банк Канади.

У сучасних умовах головною ланкою банківської системи країни, як правило, є центральний банк. У різних країнах цей банк називається по-різному: *національний, центральний, резервний, народний, державний* (наприклад: Австрійський національний банк, Резервний банк Австралії, Народний банк Китаю, Шведський державний банк, Центральний банк Російської Федерації).

Тепер практично в усіх країнах світу існують центральні банки, але між ними є вагомі відмінності, зумовлені особливостями політичного та фінансово-економічного розвитку країн.

Серед різних функцій центральних банків потрібно виділити основні, без яких неможливе виконання головної мети центрального банку, — *збереження стабільності національної грошової одиниці, професійний нагляд та координація діяльності банківської системи*, та додаткові, що відповідають вирішенню цього завдання.

Центральні банки самостійно розробляють і впроваджують конкретні заходи щодо реалізації пріоритетів грошово-кредитної політики, визначених урядом, беруть безпосередньо участь у формуванні пропозиції грошей, щоб ефективно здійснювати урядові програми і стимулювати економічну кон'юнктуру в країні.

Центральні банки мають особливий правовий статус, обумовлений тим, що вони поєднують у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Центральні банки здійснюють банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з іноземною валютою, операції з цінними паперами), але метою проведення цих операцій не є проведення прибутку.

Організаційною формою центральних банків найчастіше є акціонерне товариство. Основна частина капіталу такого товариства, як правило, належить державі. Так, у таких країнах, як Німеччина, Франція, Великобританія, Нідерланди 100% капіталу центральних банків перебуває у власності держави. У деяких країнах основу капіталу центрального банку становить капітал комерційних банків (наприклад, у США) або комерційних банків та інших фінансових установ (наприклад, в Італії). Але в таких випадках держава через формування органів управління цими банками відіграє провідну роль в організації їхньої діяльності.

Центральний банк нашої країни — **Національний банк України** за своїми функціями принципово не відрізняється від центральних банків інших країн. Він підзвітний Верховній раді України, а тому незалежний від Уряду, але активно співпрацює з ним.

Зростаючі масштаби **сучасної економічної діяльності**, ускладнення характеру внутрішніх та зовнішніх господарських зв'язків суб'єктів господарювання створюють об'єктивні економічні передумови посилення ролі держави в регулюванні суспільного виробництва. Основні завдання економічної політики держави в умовах ринкової економіки зумовлені існуючими рівнями інфляції та безробіття, досягненням певних темпів економічного зростання і рівноваги платіжного балансу. Успішність досягнення таких цілей значною мірою залежить від ефективності роботи **кредитно-фінансової системи** країни, ключова ланка якої — **центральний банк**. Він є головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою монетарних важелів. Відповідно до монетарних цілей центральний банк проводить державну валютну політику, основними критеріями визначення якої є рівень розвитку валютного ринку, валютний курс і пов'язана з ним стабільність національних грошей. За таких обставин валютно-курсова політика як одна з головних форм регулювання зовнішньоекономічних відносин набуває ключового значення в практичній реалізації державного впливу на перебіг усіх господарських процесів з метою реалізації стратегії економічного розвитку і розбудови ефективно функціонуючого ринкового механізму.

Валютно-фінансові відносини є складовою економіки окремих країн та світового співтовариства в цілому. Тісні економічні зв'язки між країнами мають як негативний, так і позитивний вплив на стан світової та національної валютних систем. Саме механізми **валютного регулювання** забезпечують стабільність валютних відносин в окремій державі й у світі, захищають національні валютні системи від негативно-го впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, стимулюють розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, сприяють вирішенню економічних проблем держави. Перехід до відкритої ринковоорієнтованої економіки, що здійснюється в *Україні* в межах економічної реформи, розширення зовнішньоекономічної діяльності, спрямованої на поглиблення світогосподарських зв'язків, зумовили необхідність глибокого, всебічного обґрунтування тих принципових змін, що відбуваються в процесах валютного регулювання в умовах переходу від адміністративно-командної до ринкової економіки.

Основною метою грошово-кредитної та валютної політики, як правило, є стабільний рівень цін та стабільність грошової одиниці.

Цінову стабільність як кінцеву мету грошово-кредитної політики обирають, насамперед, економічно розвинуті країни, зокрема це стосується країн, де центральні банки таргетують інфляцію. Першими про цінову стабільність подбала влада Нової Зеландії (1990 р.) та Канади (1991 р.), згодом до них приєднались Велика Британія, Фінляндія, Швеція, Австралія та Іспанія. У європейській системі центральних банків влада кожної країни обрала первинною метою своєї політики цінову стабільність. У Японії в 1998 р. законодавство про центральний банк було переглянуто, у результаті чого цінова стабільність була визначена як принцип валютного та грошово-кредитного регулювання (табл. 10.1).

У законах про центральний банк країн, що розвиваються, та країн з перехідною економікою кінцевою метою зазначена «внутрішня та зовнішня стабільність національної грошової одиниці» — низька інфляція та стійкий валютний курс.

Україна не є винятком — ст. 99 Конституції України встановлено особливий конституційно-правовий статус Національного банку України, а його основною функцією названо забезпечення стабільності грошової одиниці України.

Таблиця 10.1

Кінцева мета діяльності центральних банків країн «Великої сімки»

Грошова влада	Мета грошово-кредитної політики
ФРС США	Ефективне сприяння цілям максимальної зайнятості, стійких цін та помірних довгострокових відсоткових ставок
Банк Канади	Сприяння результатам економічної діяльності та поліпшенню стандарту життя канадців шляхом збереження низької, стійкої та передбачуваної інфляції
Банк Англії	1. Грошова стабільність (цінова стабільність та довіра до національної валюти). 2. Фінансова стабільність (виявлення та скорочення загроз фінансової системи в цілому)
Банк Франції	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Німецький Бундесбанк	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Італії	Забезпечення цінової стабільності (згідно з Маастрихтською угодою в межах єврозони)
Банк Японії	1. Емісія банкнот, а також валютне та грошово-кредитне регулювання. 2. Забезпечення безперерійних розрахунків між банками та іншими фінансовими інститутами, сприяння впорядкованому функціонуванню фінансової системи

Відповідно до ст. 6 **Закону «Про Національний банк України»**, на виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності. Це пояснюється дією у сфері забезпечення цінової стабільності чинників, які перебувають поза межами монетарної політики НБУ і до яких належать адміністративне регулювання цін з боку уряду, практика монопольного ціноутворення, незавершеність структурних реформ, низька потужність фондового ринку, зовнішні та внутрішні цінові шоки.

10.2. Функції центральних банків

Основні функції, що здійснюються всіма без винятку центральними банками, поділяються на регулювальні, контрольні та обслуговувальні.

До регулювальних функцій відносять:

- управління сукупним грошовим оборотом;
- регулювання грошово-кредитної сфери;
- регулювання попиту та пропозиції на кредит.

Під контрольними функціями розуміють:

- здійснення контролю за функціонуванням кредитно-банківської системи;
- проведення валютного контролю.

Обслуговувальні функції здійснюються в разі:

- організації платіжно-розрахункових відносин комерційних банків;
  - кредитування банківських установ та уряду;
  - виконання центральним банком ролі фінансового агента уряду.
- Розглянемо ці функції більш детально.

Регулювальна функція, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, включає *розроблення та проведення грошово-кредитної політики*, яка включає в себе:

- визначення напрямів розвитку грошово-кредитної політики;
- вибір основних інструментів грошово-кредитної політики;
- створення та впровадження статистичної бази даних по грошовій масі, кредитах та заощадженнях;
- проведення аналізу і досліджень з проблем економіки та грошово-кредитної сфери даної країни або інших держав, які створюють основу грошово-кредитної політики;
- складання грошових програм та контроль за їхнім виконанням.

Не менш важливою регулювальною функцією центрального банку є *регулювання попиту та пропозиції* на кредит та іноземну валюту, що здійснюється за допомогою проведення інтервенцій на грошовому та валютному ринках. З метою кредитної експансії центральні банки застосовують заходи щодо зниження рівня ліквідності кредитно-банківських інститутів, а при кредитній експансії застосовують протилежні дії. Аналогічне значення мають валютні інтервенції.

Контроль за функціонуванням кредитно-банківської системи — одна з основних функцій центральною банку, яка зумовлена необхідністю підтримати стабільність цієї системи, оскільки довіра до національної грошової одиниці допускає наявність стійких та ефективно працюючих кредитно-банківських інститутів.

Не менш важливою контрольною функцією центрального банку є здійснення валютного контролю та валютного регулювання.

Забезпечення безперерйного функціонування системи готівкових та безготівкових розрахунків — одна з **обслуговувальних функцій** центрального банку.

Першочергово діяльність центрального банку в цій сфері обмежувалась випуском в обіг паперово-грошових знаків. Грошова емісія і зараз є основою діяльності всіх центральних банків. У подальшому в міру розвитку безготівкових розрахунків центральний банк почав виступати в ролі організатора і учасника платіжно-розрахункових відносин.

За допомогою кредитування уряду центральні банки здійснюють фінансування державного боргу та дефіциту державного бюджету. Це особливо широко використовується в країнах, що розвиваються, де позики центрального банку уряду становлять значну частину їхніх активів. І навпаки, розвинуті держави уникають подібної практики. У зв'язку з цим така функція належить не до основних, а до додаткових.

Ще одна обслуговувальна функція центрального банку — здійснення ним *ролі фінансового агента уряду*, тобто ведення урядових рахунків та управління активами різних урядових відомств. У деяких країнах, наприклад у США, центральні банки здійснюють цю функцію разом з комерційними банками. В інших державах, наприклад в Італії, центральний банк є практично бухгалтером урядових установ.

Додаткові функції центрального банку не пов'язані безпосередньо з його головним завданням (збереження стабільності національної грошової одиниці), але сприяють його реалізації. До цих функцій відносять: керування державним боргом, проведення аналітичних розслідувань та ведення статистичної бази даних, виготовлення банкнот тощо.

Функції проведення *аналітичних та статистичних досліджень* за своїм характером можуть бути досить неоднаковими та нерівнозначними в центральних банках різних країн. Аналіз у сфері грошово-кредитної та валютної політики в основному ґрунтується на даних платіжних балансів. У деяких країнах (Бельгії, Німеччині, Франції, Нідерландах, Японії) це зумовлено делегуванням центральному банку функції збору та аналізу такого роду даних.

Завдання всіх центральних банків — випуск в обіг банкнот та забезпечення їхньої циркуляції на території країни. При цьому лише деякі центральні банки (Італії, Великобританії, Бельгії, Іспанії) мають спеціальні структурні підрозділи з випуску банкнот.

Таким чином, **центральні банки** — це органи державного регулювання економіки, яким надано монополічне право випуску банкнот, регулювання грошового обігу, кредиту, валютного курсу, зберігання золотовалютних резервів. Центральний банк є «банком банків», фінансовим агентом уряду при обслуговуванні державного бюджету.

10.3. Національний банк України та його функції

В Україні центральним банком є **Національний банк України (НБУ)**. Він являє собою перший рівень банківської системи. НБУ створений згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» і діє на підставі Закону «Про Національний банк України». Як центральний банк, НБУ виконує такі основні функції:

- емісія грошей та організація їхнього обігу;
- є кредитором останньої інстанції для комерційних банків;
- організація розрахунків між банками;
- обслуговування державного боргу країни;
- проведення операцій на ринку державних цінних паперів та валютному ринку;
- видача комерційним банкам ліцензій на здійснення банківських операцій та операцій з іноземною валютою;
- контроль за діяльністю комерційних банків.
- визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує і контролює електронні платіжні засоби;
- складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування;
- здійснює валютне регулювання і валютний контроль, визначає порядок здійснення платежів в іноземній валюті;
- забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними;
- організовує інкасацію та перевезення банкнот та інших цінностей;
- здійснює інші функції в межах Закону «Про НБУ».

Він виконує традиційні функції, характерні для центрального банку держави: є емісійним і розрахунковим центром держави, «банком банків» і банкіром уряду. Він здійснює регулювання і контроль за кредитно-фінансовою системою країни в цілому (рис. 10.1).

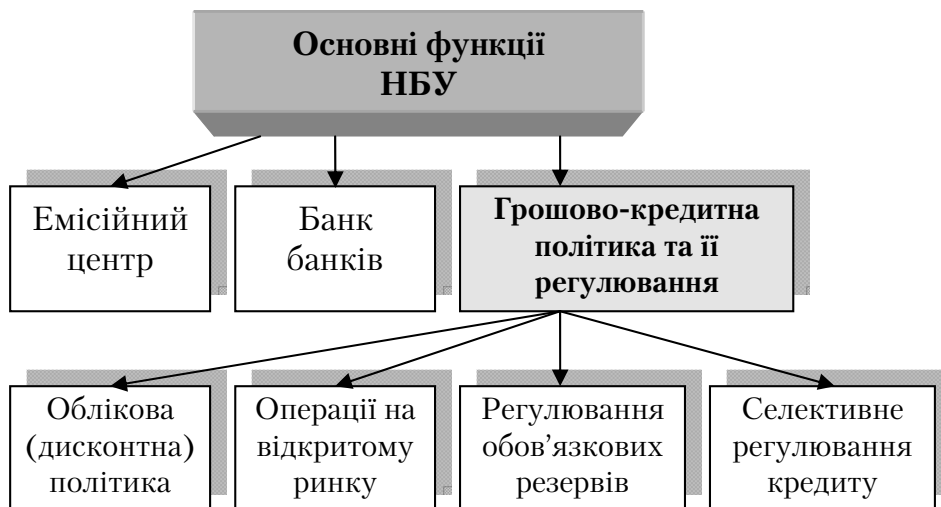

Рис. 10.1. Основні функції Національного банку України

! Основна функція Національного банку України — це **забезпечення стабільності грошової одиниці та організація грошово-кредитної політики (ГКП)**. За її організацію відповідає та спеціальна структура — рада — НБУ на правах одного з двох керівних органів цього банку, перед якою поставленні завдання грошово-кредитної політики на кожний рік, засади якої розробляються та затверджуються до 15 вересня поточного року. До реалізації завдань, визначених в основних засадах, залучається й апарат НБУ.

Через грошово-кредитну політику можна досягти вирішення **загальноекономічних цілей держави**, зокрема: *зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін та відсоткових ставок, збалансування платіжного балансу, стабілізація валютного ринку та ін (див. 10.4)*.

Національному банку надане **монопольне право на випуск грошей в обіг**. Казначейство ж Міністерства фінансів України не має права емісії грошей і здійснює фінансування державних витрат у межах доходів, що надійшли в бюджет, а також отриманих кредитів. Цим самим забезпечується кредитна основа сукупного грошового обігу України.

Національний банк України як **емісійний центр країни** здійснює випуск в обіг грошей на кредитній основі. Це відбувається шляхом кредитування комерційних банків, уряду, а іноді й великих підприємств. Для цього банк прогнозує необхідну для розвитку економіки грошову масу (як готівкову, так і безготівкову), стежить за співвідношенням грошей в обох сферах грошового обігу.

Процедура випуску грошей в обіг здійснюється шляхом продажу банкнот і монет комерційним банкам в обмін на їхні резерви, що містяться на окремому кореспондентському рахунку в НБУ. Він також здійснює емісію депозитних грошей шляхом кредитування комерційних банків, купівлі іноземної валюти, золота та цінних паперів уряду (казначейських білетів, облігацій тощо).

Отже, НБУ, використовуючи названі канали емісії грошей, збільшує свої активи – переважно у формі боргових зобов'язань. Збільшення активів приводить до відповідного зростання його пасивів – створення грошей.

Національний банк України був створений у 1991 р. Він являє собою систему єдиного банку, що включає в себе центральний апарат, розташований у Києві, Кримське республіканське і 24 обласні управління. Управління НБУ діють від його імені в межах наданих їм повноважень і функцій. Вони підзвітні Правлінню банку.

До функціональних підрозділів НБУ належать обчислювальні, розрахунково-касові центри, регіональні і Центральна розрахункові палати. Структурним підрозділом НБУ виступає апарат інкасації. Керівним органом НБУ є Правління, яке очолює Голова Правління (рис. 10.2).

Як розрахунковий центр країни, НБУ встановлює правила проведення безготівкових розрахунків господарськими суб'єктами, а також організовує розрахунки між комерційними банками в Україні. Він представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних фінансово-кредитних установах.

НБУ встановлює правила і проводить реєстрацію комерційних банків, видає ліцензії на проведення валютних операцій, здійснює нагляд за діяльністю комерційних банків на території України.

Як **банк банків**, він веде рахунки комерційних банків, здійснює їхнє розрахунково-касове обслуговування, надає кредити комерційним банкам, установлює правила функціонування міжбанківського кредитного ринку в Україні.

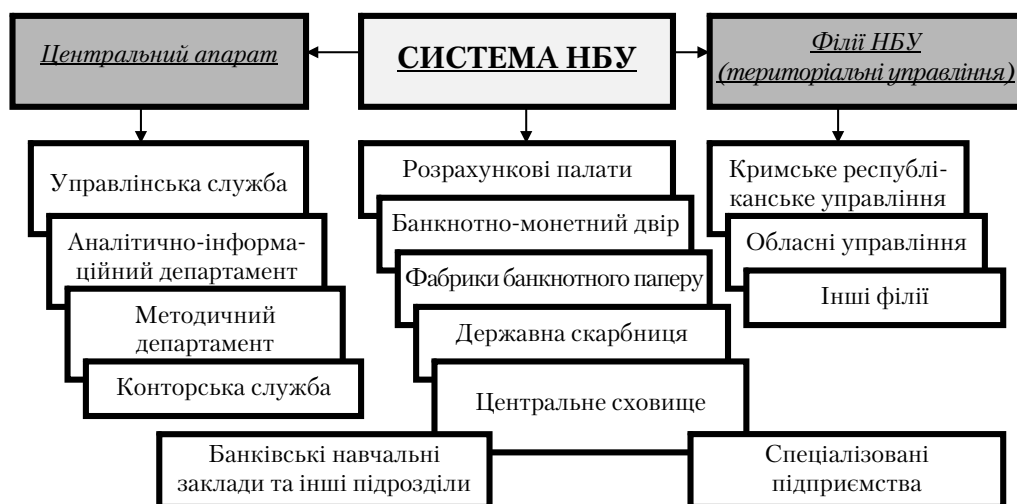

Рис. 10.2. Організаційна структура НБУ

НБУ організовує касове виконання бюджету банківською системою України, надає кредити уряду. На нього покладене виконання операцій щодо розміщення державних цінних паперів, обслуговування внутрішнього державного боргу.

Крім того, на Національний банк покладене виконання операцій, пов'язаних із функціонуванням валютного ринку України. Він, за узгодженням із Кабінетом Міністрів, установлює офіційний курс національної грошової одиниці, створює валютні резерви, організовує операції з монетарними металами.

10.4. Грошово-кредитна політика НБУ

Однією з найважливіших регулювальних функцій, яка притаманна всім без винятку центральним банкам, є розробка та проведення високоефективної **грошово-кредитної політики (ГКП)** — це один із елементів економічної політики держави, який являє собою сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обороті обсягів кредитів, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обороту і ринку позичкових капіталів.

В Україні головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк. Як передбачено конституцією України, Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням.

Грошово-кредитна політика спрямована на досягнення стабільного економічного зростання, низького рівня інфляції та безробіття.

У зарубіжній економічній літературі грошово-кредитна політика поділяється на «вузьку» й «широкую». «Вузька» грошово-кредитна політика, на думку деяких заокеанських та західноєвропейських економістів, забезпечує стабільність національної валюти за допомогою проведення валютних інтервенцій, змін рівня облікової ставки, а також інших інструментів, що впливають на стан національної грошової одиниці. «Широка» грошово-кредитна політика безпосередньо впливає на обсяг грошової маси в обороті.

Основні напрями (типи) грошово-кредитної політики, які обирає центральний банк (НБУ):

- політика грошово-кредитної рестрикції (політика «дорогих» грошей);
- політика грошово-кредитної експансії (політика «дешевих» грошей).

Зміст грошово-кредитної політики НБУ структурно можна відобразити на схемі (рис. 10.3).

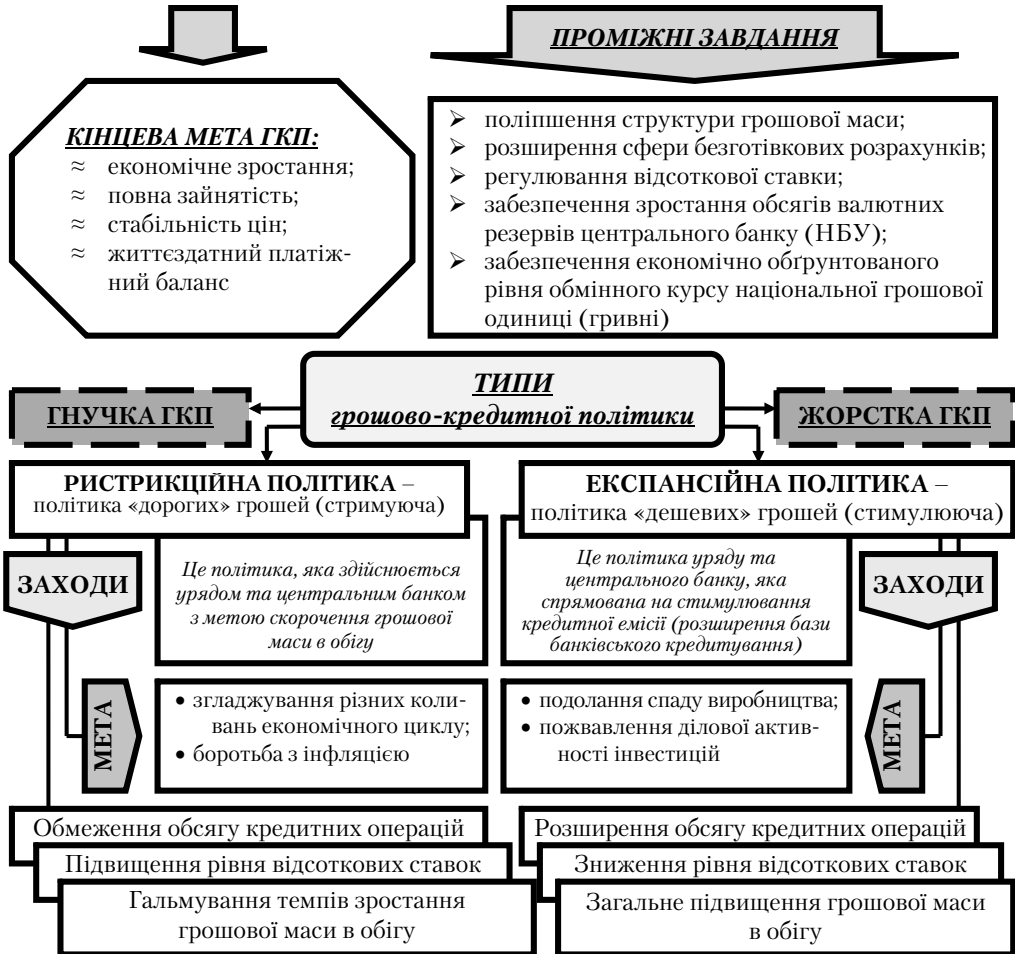
Залежно від обраних цілей визначаються інструменти грошово-кредитної політики, вибір яких є прерогативою НБУ.

Усі їх можна поділити на дві групи (рис. 10.4):

- інструменти опосередкованого впливу на грошовий ринок та економічні процеси;
- інструменти прямого впливу.

Методами реалізації грошово-кредитної політики в обох її напрямках можуть бути:

- дисконтна політика;
- операції на відкритому ринку;

ГКП рестрикційного і експансійного типів може мати тотальний (всеохоплюючий) і селективний (вибірковий) характер. Тотальна ГКП охоплює всі заклади банківської системи II рівня. Селективна ГКП охоплює окремі кредитні інститути, їхні відділення або окремі види банківських операцій.

Рис. 10.3. Зміст грошово-кредитної політики НБУ

- зміна норм обов’язкових резервів комерційних банків у центральному банку;
- державне регулювання окремих видів кредитів та кредитування окремих економічних суб’єктів тощо.

Будучи посередником між державою та банківською системою, центральний банк покликаний регулювати грошові та кредитні потоки за допомогою певних інструментів. Вибір цих інструментів досить широкий. Їхнє використання може змінюватися залежно від спрямованості економічної політики країни, ступеня відкритості її економіки, традицій та інших конкретних обставин. Існуючі в розпорядженні центрального банку інструменти грошово-кредитного регулювання поділяються за:

- безпосередніми об'єктами впливу (пропозиція грошей, ставка відсотка, валютний курс, швидкість обігу грошей та ін.);
- за характером параметрів, що встановлюються під час регулювання (кількісні — кредитні можливості банків, якісні — вартість банківських кредитів);
- за строками впливу (короткострокові — тактичні; довгострокові — стратегічні);
- за формою впливу (прямі, опосередковані).

Вибір інструментів грошово-кредитної політики залежить від завдань, які вирішуються на конкретному етапі економічного розвитку. На початкових етапах переходу до ринкових відносин найбільш результативними є наприклад, прямі механізми втручання центрального банку в грошово-кредитну сферу. З розвитком ринкових відносин спостерігається перехід до опосередкованих (економічних) методів державного управління грошовим оборотом.

Грошово-кредитна політика охоплює чотири класичні за змістом механізми монетарної політики:

- 1) здійснення операцій на відкритому ринку;
- 2) регулювання облікової ставки на позики, що надаються центральному банку;
- 3) регулювання норми банківських резервів.

Кожний із зазначених механізмів має набір власних інструментів формування та вдосконалення, яких здійснюється десятиріччями і дає можливість вирішити комплекс проблем грошової політики.

4) визначення засобами ринкового механізму реальної вартості державного боргу, а значить, і цінних паперів, що його обслуговують.

Інструменти монетарної політики представлені на рис. 10.4.

Розглянемо деякі з них докладніше:

Операції на відкритому ринку — це найбільш застосований інструмент грошово-кредитної політики в країнах з високо розвинутими економіками. Сутність операцій на відкритому ринку полягає в тому, що, купуючи цінні папери на ринку, НБУ додатково спрямовує в оборот відповідну суму грошей і цим збільшує банківські резерви, внаслідок чого потім збільшується і загальна маса грошей в обороті. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обороті. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків.

При здійсненні операцій на відкритому ринку купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси — управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їхніх структурних агрегатів.

Рис. 10.4. Інструменти монетарної політики

Також, при здійсненні операцій на відкритому ринку з купівлі-продажу казначейських векселів та облігацій (*взаємодія НБУ з Урядом*) – НБУ забезпечує:

- бездефіцитне фінансування державних витрат, а звідси – управління на цій основі державним боргом;
- надання об'єктам ринкової економіки надійних і високоліквідних інструментів для тимчасового розміщення власних фінансових ресурсів;
- надання можливості центральному банку економічними засобами впливати не лише на попит і пропозицію грошей, а й на співвідношення їх структурних агрегатів.

В умовах високорозвинутого ринку цінних паперів цей інструмент монетарної політики має суттєві переваги, зокрема:

- високу оперативність. Наприклад, якщо НБУ вирішив збільшити чи зменшити пропозицію грошей та її розмір, то він може негайно дати розпорядження своїм дилерам купити чи продати цінні папери на відповідну суму;
- на дію цього інструменту не впливають ніякі інші суб'єкти ринку, крім центрального банку, що робить його регулювальний вплив досить значним і ефективним.

Недоліком цього інструменту є те, що для його ефективного використання потрібна згода всіх контрагентів на відкритому ринку (продати чи купити цінні папери).

За допомогою **управління обов'язковими резервами** центральний банк має можливість впливати через базу грошової маси на кредитоспроможність комерційних банків, в тому числі на розміри кредитної мультиплікації. Відповідно до цього, механізм управління обов'язковими резервами розглядається теорією та практикою грошей як один із найдієвіших механізмів монетарної політики (*має негайну та невідворотну дію*).

Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового резервування залучених коштів зі зберіганням відносної суми їх на кореспондентських рахунках чи в касах без права використання і без виплати відсотків по них. Збільшуючи норму обов'язкового резервування, НБУ негайно скорочує обсяг надлишкових резервів банків, зменшує їхню кредитну спроможність, знижує рівень мультиплікації депозитів, і навпаки.

Цей інструмент монетарної політики має перевагу тому, що він однаково впливає на всі банки, змінюючи пропозицію грошей негайно і досить потужно, але він має і значні недоліки, зокрема: *підвищення норми обов'язкового резервування може призвести всі банки з невеликим надлишковим резервом в неліквідний стан, оскільки НБУ обмежує їхні доходи за активними операціями.*

Поряд із вище означеними механізмами винятково важливим інструментом монетарної політики є **регулювання облікової ставки**. Через зміну облікової ставки збільшується або зменшується на грошовому ринку пропозиція кредитних ресурсів.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки відсотків (облікова ставка НБУ) за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їхнього рефінансування. Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ стримує попит комерційних банків на свої позики та мультиплікацію депозитів і врешті-решт *зменшує зростання пропозиції грошей в економіці*. В результаті цієї операції на монетарному ринку гроші починають «дорожчати», зумовлюючи падіння ринкової кон'юнктури.

Відсоткова політика має певні недоліки, зокрема вплив на пропозицію грошей не досить чіткий і оперативний. Для комерційних банків та інших суб'єктів господарювання важлива не проста зміна відсоткової ставки, а зміна її співвідношення з ринковими відсотковими ставками, за якими вони одержують позички в інших кредиторів і самі надають позики.

Використовуються й інші інструменти грошово-кредитної політики і механізми **регулювання грошового обороту**. Це свідчить, що грошово-кредитна політика може бути ефективною лише в разі комплексного застосування різних важелів монетарного регулювання.

Грошово-кредитна політика повинна бути гнучкою, узгодженою із загальними механізмами макроекономічного регулювання. Монетарна політика має бути узгоджена з фіскальною, зовнішньоекономічною і валютною політикою.

Отже, найпоширенішим і найдієвішим механізмом впливу на економіку в цілому і грошову систему зокрема є інструмент опосередкованого (економічного) впливу і в особливості операції на відкритому ринку. Вони не мають різкого негативного впливу на ефективність роботи банківської системи і легко контролюються центральним банком.

10.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації

Система валютного регулювання в Україні формувалась у складних і суперечливих соціально-економічних умовах. Вони характеризувались різким падінням обсягів виробництва, розривом традиційних господарських зв'язків між республіками СРСР та колишньої Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), гіперінфляцією, посиленням хаотичних процесів в економіці.

На практиці використання такої системи означало реальне введення режиму конвертованості валюти без попереднього забезпечення її економічних передумов (конкурентоспроможної економіки, соціальних «амортизаторів», гнучкої системи цін, розвинутої банківської інфраструктури, помірних темпів інфляції тощо). Результатом такого підходу стала хронічна нерівновага на валютному ринку (нестача пропозиції), постійна девальвація національної валюти, доларизація внутрішнього обігу та бартеризація зовнішньоторгового обороту.

Нормативно-правові передумови управління валютною сферою в Україні як незалежній державі були закладені прийняттям 16 квітня 1991 р. *Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність»*. Обов'язковому розподілу підлягала виручка в іноземній валюті від зовнішньоекономічної діяльності всіх суб'єктів цієї діяльності.

У 1993 р. вводиться в дію *Декрет Кабінету Міністрів України № 15 від 19 лютого «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»*. Цим Декретом визначаються основні принципи валютного регулювання в країні, порядок виконання валютних операцій, функції державних органів, що забезпечують валютне регулювання, а також права і обов'язки суб'єктів валютних відносин та їхню відповідальність за порушення валютного законодавства.

Згідно з Декретом, єдиним законним платіжним засобом на території України є *валюта України*. У зв'язку з цим усі надходження резидентам країни в іноземній валюті підлягають обов'язковому продажу через уповноважені банки.

У статті 8 Декрету «Валютний (обмінний) курс» визначається, що рівень валютного курсу встановлюється «Національним банком України на підставі результатів торгів валютними цінностями на міжбанківському валютному ринку України».

З жовтня 1994 р. розпочався новий етап розвитку валютного регулювання в Україні. Суть його полягала в подальшій лібералізації валютного ринку, встановленні єдиного обмінного курсу для готівкових розрахунків, у підготовці передумов для введення нової грошової одиниці — гривні. Підвалини цього етапу закладалися *Указом Президента України від 22 серпня 1994 р.*, котрий визначав правові рамки функціонування міжбанківського валютного ринку і передбачав у II півріччі 1994 р. забезпечити поступове зближення й уніфікацію офіційного і ринкового валютних курсів.

На цьому етапі розвитку валютного регулювання, що тривав до вересня 1996 р., основним напрямом валютної політики, передбаченим програмою економічних реформ Президента України, було здійснення заходів щодо поступової лібералізації та децентралізації валютного ринку України, а саме:

- створення умов, які щонайбільше наближали б курс національної валюти до його реального значення (розформування Тендерного комітету, визначення курсу українського карбованця на підставі відновлених торгів на УМВБ);
- забезпечення пріоритету національної валюти як платіжного засобу через поступове обмеження готівкового та безготівкового обігу іноземної валюти в Україні;
- здійснення децентралізації внутрішнього валютного ринку (створення незалежних валютних бірж у різних регіонах країни, зняття обмежень на здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку з купівлі-продажу іноземної валюти щодо поточних операцій);
- здійснення лібералізації внутрішнього валютного ринку (поступове скорочення обмежень щодо використання валюти та форми платежів).

Розвиток валютного ринку в Україні, забезпечення внутрішньої конвертованості та певна стабілізація національної валюти створили передумови для того, щоб Україна в травні 1997 р. могла заявити про приєднання до статті VIII Статуту МВФ. Це означало, що з юридичного погляду в рамках світової валютної системи гривня стала вільно конвертованою валютою за поточними операціями.

Після успішного впровадження гривні восени 1996 р. Україна вийшла на новий рівень своєї стабілізаційної політики, адже введення нової грошової одиниці в країнах з перехідною економікою часто розглядається як важливий необхідний крок започаткування реального відродження економіки. Валютна політика 1997 р. характеризувалася своєю послідовністю і прозорістю, що було зумовлено встановленням чіткого валютного коридору та його утриманням протягом усього року.

У 1999 р. валютна політика зазнала ще одного нового повороту, що суттєво відрізняв її реалізацію від такої, що спостерігалась у два попередні роки. Стрімка девальвація в 1999 р. була продовженням кризи 1998 р., а слабкі структурні перетворення не дали можливості усунути кризових чинників. Головною ознакою валютної політики року стало безумовне наповнення валютних резервів центрального банку в умовах наближення високих виплат обслуговування зовнішніх боргів і фактично повної відмови від інтервенцій на підтримку національної валюти. Вартістю такої політики стало падіння гривні в другій половині 1999 р. — на початку 2000 р.

Відповідно до грошово-політичних цілей НБУ проводить *поточну валютну політику та довгострокову або стратегічну (структурну) валютну політику.*

Поточна валютна політика — це сукупність заходів, спрямованих на щоденне, оперативне регулювання валютного курсу, валютних операцій, функціонування валютного ринку та ринку золота, в тому числі за допомогою дисконтної та девізної політики, зокрема валютної інтервенції, валютних обмежень, валютного субсидування та диверсифікації валютних обмежень.

Головним завданням поточної валютної політики є забезпечення нормально-го функціонування національної валютної системи, уникнення стійкого від'ємного сальдо платіжного балансу країни, узгодження інтересів експортерів та імпортерів.

Основна мета проведення *поточної валютної політики*:

- підвищити ефективність зовнішньоекономічних зв'язків через проведення політики курсоутворення;
- забезпечити стабільність у сфері обміну, що опосередковується використанням іноземної валюти;
- підвищити ліквідність національних грошей (це поняття не тотожне з міжнародною ліквідністю країни);
- підтримати збалансованість статей платіжного балансу.

Поточна валютна політика також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень і системи економічних нормативів (зокрема проведення операцій на страховому ринку, фондовому та інших сегментах фінансового ринку);
- створення сприятливих умов для інвестування національної економіки;
- оперативне регулювання кон'юнктури валютного ринку за допомогою інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний ринок;
- вдосконалення організаційно-правової структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за операціями з переміщення капіталу резидентами й нерезидентами на валютному ринку;
- вдосконалення контролю за експортно-імпортними операціями;
- вдосконалення міждержавних розрахунків і опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції;
- вдосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці;
- проведення валютно-курсової політики, яка ґрунтується на цільових орієнтирах сфери грошово-кредитних відносин.

Поточна валютна політика здійснюється на основі щоденних операцій на валютному та фінансовому ринку, а також за допомогою застосування контролюючих та регламентуючих важелів впливу на сферу валютних операцій. Тобто повсякденний рух валютних цінностей між учасниками економічних процесів є об'єктом регулятивного впливу поточної валютної політики держави. Важливим елементом проведення поточної валютної політики є *таргетування валютного курсу*.

Центральний банк країни, яка щільно інтегрована у світогосподарські зв'язки і, крім того, має значну частку експорту та імпорту у ВВП, може розглядати рівень зовнішньої купівельної спроможності національних грошей (валютний курс) як проміжний орієнтир монетарної політики. Це означатиме, що стан зовнішнього сектора економіки є як джерелом, так і об'єктом впливу на вектор монетарної політики. Коливання зовнішньої купівельної спроможності національних грошей багато в чому впливають на стан не тільки реального, а й фінансового сектора. Крім того, валютний

ринок відображає ту активність кредитних інститутів, яка не пов'язана з кредитуванням економіки. Тобто надлишкова ліквідність банківської системи спрямовується на валютні спекуляції, які можуть дестабілізувати платіжний баланс країни. Тому НБУ часто обирає за один з проміжних орієнтирів валютний курс, намагаючись нівелювати вплив на нього тих процесів, що не пов'язані з тенденціями світової економіки чи тенденціями в реальному секторі національного господарства.

Якщо НБУ передбачає високу ймовірність впливу на валютний курс суто монетарних чинників, то використання інструментів грошово-кредитного регулювання спрямовується на те, щоб вивільнити його зі сфери впливу цих негативних тенденцій.

Стратегічна або структурна валютна політика охоплює досить тривалий період та передбачає проведення довгострокових заходів структурного характеру щодо послідовної зміни валютного механізму, а саме: реструктуризацію платіжного балансу країни, зміни у сфері розрахунків в іноземній валюті, запровадження конвертованості валюти тощо. До довгострокової валютної політики включають політику щодо участі в міжнародних організаціях валютно-фінансового співробітництва, оскільки членство країни в цих організаціях потребує прийняття певних зобов'язань щодо вектора та характеру валютної політики. Важливим критерієм відмінності структурної валютної політики від поточної є реформістський характер заходів у довгостроковій перспективі, що спрямовуються на заміну чи реновацію ключових компонентів валютної системи. До них відносять:

- порядок міжнародних розрахунків;
- режим валютних курсів;
- політику щодо золотовалютних резервів;
- режим конвертованості валют;
- участь у міжнародних організаціях тощо.

Об'єктивними факторами структурної політики є посилення економічної взаємозалежності національних господарств, зміни їх місця і ролі у світогосподарських відносинах, сталість інтересів їхніх суб'єктів. Довгострокова валютна політика як сукупність заходів, спрямованих на здійснення тривалих структурних змін у світовій валютній системі, впливає на поточну політику.

В Україні протягом усього періоду реформування економіки політика обмінного курсу Національного банку відображала **основні напрями реалізації грошово-кредитної політики**, спрямованої на обмеження чи експансію на грошовому ринку. Це відобразалося на виборі конкретного режиму встановлення валютного курсу. На практиці це означає, що валютно-курсова політика НБУ за весь період ринкової трансформації ґрунтувалася на послідовному використанні усіх видів режимів *обмінних курсів: плаваючого, фіксованого, обмежено плаваючого і регульовано плаваючого*.

Протягом усього часу існування гривні не припинялися широкі дискусії про режим валютного курсу для України, а іноді навіть поновлювалися дискусії про доцільність повернення до множинного курсоутворення. До кінця 1994 р. в Україні практикувалися множинні обмінні курси. Необхідність їх була зумовлена вимогами адміністративного обмеження доступу на валютні ринки (для штучного зменшення попиту, насамперед готівкового, у 1993 р. був зафіксований рекордний рівень інфляції — більше

10000% на рік), а також широким лобіюванням експортно-імпортних операцій (насамперед пов'язаних зі значним реекспортом сировинних та низько технологічних матеріалів).

Така множинність утримувала як високі спекулятивні тенденції внаслідок високих валютних премій на різних ринках, так і підвищувала реальний обмінний курс, роблячи товари українських виробників неконкурентними внаслідок переоцінки національної валюти. Офіційний та ринково-формовані курси відрізнялися у 2–3 рази. Лише з листопада 1994 р. офіційний курс почав визначатися за результатами аукціонних торгів, а в 1996 р. після впровадження нової грошової одиниці — гривні вдалося скоротити різницю між біржовими та готівковими ринками. Валютні премії, які виникають внаслідок різниці множинних курсів, часто безпосередньо пов'язуються з вигодами тіншового сектора чи тіншових валютних ринків. Тому утримання множинних курсів також пов'язується з поширенням корупції, що шкодить розвитку підприємницького середовища та репутації країни.

Валютно-курсову політику НБУ останніх п'яти років можна назвати політикою курсової стабільності — з початку 2002 р. до кінця 2007 р. девальвація гривні щодо долара становила всього близько 2,2%, або в середньому 0,04% за місяць. Така курсова стабільність, що досить упевнено підтримувалася після значних девальвацій 1998 р. (80,5%) та 1999 р. (52,2%), очевидно, потребує ретельного аналізу її причин і наслідків для грошової сфери та економіки в цілому, а також оцінювання подальших перспектив.

Політика курсової стабільності в 2002–2007 рр. не означала консервування застиглої в часі незмінності якогось конкретного значення курсу. В умовах значного за обсягом припливу валюти, суттєвого перевищення пропозиції над попитом і тиску на зміцнення курсу, характерних для зазначеного періоду, ця політика мала на меті забезпечити таку динаміку помірних без значних коливань поступових змін курсу, які найповніше відповідали б широким кінцевим цілям Національного банку — забезпеченню фінансової стабільності та підтримці економічного зростання.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Який банк є головною ланкою дворівневої банківської системи?
2. Як виникли центральні банки?
3. Які завдання виконують центральні банки?
4. Назвіть функції центральних банків.
5. Які функції виконує НБУ?
6. Що таке грошово-кредитна політика?
7. Цілі грошово-кредитної політики.
8. Дайте характеристику інструментам грошово-кредитної політики.
9. Який із інструментів грошово-кредитної політики, на ваш погляд, є найбільш дієвим при переході до ринкової економіки?
10. Назвіть особливості грошово-кредитної політики України.

Питання для обговорення на семінарських заняттях

1. Центральний банк. Його походження і призначення.
2. Поняття грошово-кредитної політики центрального банку, її завдання та типи.
3. Інструменти грошово-кредитної політики.
4. Державне регулювання грошової сфери. Центральний банк як орган державного регулювання грошової сфери.

Теми рефератів

1. Національний банк України. Його структура і функції.
2. Грошово-кредитна політика НБУ.
3. Незалежність центрального банку

Тестові завдання

1. Кредитна система – це:

- а) сукупність банків, які здійснюють мобілізацію грошових ресурсів і надають їх у позики;
- б) сукупність кредитних відносин у країні;
- в) спеціалізовані КФІ, які здійснюють кредитування суб'єктів господарського життя;
- г) сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини;
- д) НБУ і система комерційних банків.

2. Знайдіть зайвий елемент у СКФІ:

- а) страхові компанії;

- б) пенсійні фонди;
- в) лізингові компанії;
- г) поштово-ощадні установи;
- д) фінансові компанії.

3. Організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період:

- а) СКФІ;
- б) кредитна система;
- в) банківська система;
- г) об'єднання банків;
- д) парабанківська система.

4. Функції банківської системи:

- а) контрольна;
- б) перерозподільча;
- в) стабілізаційна;
- г) інформаційна;
- д) трансформаційна.

5. Основні функції ЦБ:

- а) валютне регулювання;
- б) емісійний центр;
- в) виконавець державного бюджету;
- г) банкір уряду;
- д) державний скарбник.

6. Основні функції Центрального банку:

- а) функція «банку банків»;
- б) акумулювання тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб;
- в) довірче управління майном клієнтів;
- г) емісійний центр країни;
- д) організатор міжбанківських розрахунків.

7. Національний банк — координуючий і регулюючий центр всієї банківської системи. Мета діяльності Національного банку України:

- а) отримання прибутку;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) розроблення напрямів грошово-кредитної політики;
- г) розвиток і зміцнення банківської системи України.

8. Для обмеження готівкового грошового обігу НБУ використовує такі методи регулювання:

- а) лімітування залишку грошей у касах суб'єктів господарювання;
- б) лімітування видачі заробітної плати готівкою;
- в) контроль за проведенням безготівкових розрахунків;

- г) лімітування залишку грошових коштів у касах комерційних банків;
- д) контроль за порядком оплати громадянами всіх товарів та послуг готівкою.

9. Купівля-продаж центральним банком цінних паперів здійснюється з метою:

- а) отримання доходу;
- б) виконання функції агента уряду;
- в) оперативного регулювання обсягу грошової маси в обігу;
- г) стратегічного регулювання економіки країни.

10. Регулювання готівкового грошового обігу в Україні полягає в регламентації Національним банком:

- а) безготівкових розрахунків;
- б) касових оборотів комерційних банків;
- в) касових операцій установ банку;
- г) касових операцій підприємств та організацій;
- д) платежів готівкою громадян;
- е) міжбанківських розрахунків.

11. Обслуговуючи внутрішній державний борг уряду, НБУ виконує функції:

- а) емітента державних цінних паперів;
- б) депозитарія державних цінних паперів;
- в) дилера на вторинному ринку державних цінних паперів;
- г) агента уряду з обслуговування емісії державних цінних паперів;
- д) контролюючого органу.

12. Принцип побудови банківської системи в Україні:

- а) однорівневий;
- б) дворівневий;
- в) багаторівневий.

13. Норма обов'язкових резервів:

- а) вводиться як засіб, що охороняє від вилучення вкладів;
- б) складає середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;
- в) зараз не використовується;
- г) вводиться насамперед як засіб обмеження грошової маси.

14. Функції ЦБ як органу валютного регулювання:

- а) контроль за повнотою сплати податків;
- б) формування бюджетної політики щодо валютних цінностей;
- в) нагромадження, управління і розміщення валютних резервів;
- г) контроль за повнотою переказу валюти, вивезенням та ввезенням валюти і золота;
- д) визначення сфери і порядку обігу іноземної валюти в країні;
- е) формування і використання валютного фонду;
- є) визначення курсу національної грошової одиниці;

- ж) регулювання платіжного балансу;
- з) встановлення механізму обліку валютних операцій;
- и) обслуговування зовнішнього боргу;
- і) надання ліцензій КБ на здійснення валютних операцій;
- ї) валютний контроль.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Барановський О. І. Стійкість банківської системи України // Фінанси України. — 2007. — № 9. С. 75–87.
4. Белінська Я. Можливості і наслідки валютно-фінансової лібералізації в Україні // Вісник НБУ. — 2006. — № 1. — С. 28–34.
5. Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О. Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. С. 3–30.
6. Грищенко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики // Вісник НБУ. — 2005. — № 11. — С. 8–18.
7. Гроші та кредит: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
8. Колосова В. П. Європейський інвестиційний банк в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 2. С. 15–26.
9. Кораблін С. О. Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // Фінанси України — 2007. — № 9. — С. 112–123.
10. Корнєєв В. Банконцентрична основа фінансового ринку України // Економіка України. — 2008. — № 9. — С. 18–26.
11. Крупка М. І., Євтух Л. Б. Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
12. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика в эпоху ценовой стабильности // Бизнес и банки. — 2006. — № 11. — С. 3–8.
13. Національний банк і грошово-кредитна політика / За ред. А. М. Морозата, М. Ф. Пудовкіної. — К.: КНЕУ, 1999.
14. Ставицький А. В., Хом'як В. Г. Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України — 2007. — № 10. — С. 51–59.
15. Статистичний бюлетень НБУ. — 2008.
16. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / За ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної. — К.: КНЕУ, 2005. — 556 с.
17. www.bank.gov.ua (офіційний сайт НБУ).

Тема 11

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ ТА ЇХНІ ОСНОВНІ ОПЕРАЦІЇ

- 11.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні.
- 11.2. Класифікація і характеристика комерційних банків.
- 11.3. Операції та ресурси комерційних банків.
- 11.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку.

11.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні

Термін «банк» походить від латинського «*banco*» й означає «контора», «лава», «стіл», за яким здійснювався обмін грошей. Французьке слово «*banque*» означає «скриня», тобто вказує на функцію збереження чогось цінного.

За свідченнями істориків, перші банківські операції почали здійснюватись у Стародавньому Вавилоні, де не тільки обмінювалися гроші однієї держави на гроші іншої, а й практикувалося прийняття вкладів та видання за ними певних відсотків. Подальшого розвитку банківська справа набула в Стародавній Греції (Елладі), де організацію банківської справи було закладено понад дві з половиною тисячі років тому в давньогрецьких містах на узбережжях Середземного, Егейського і Чорного морів. Жвава торгівля та наявність у греків власних монет підштовхнули до виникнення грошово-кредитних відносин, де останню роль відігравали «мінйяли», які розумілися на монетах, перевіряли їхню якість, займалися обміном грошей однієї монетно-вагової системи на іншу, а пізніше приймали коротко- або довгострокові вклади.

Мінйяли (або «трапедзиги», від слова «*trapeze*» — стіл) здійснювали грошові перекази в інші міста, позичали гроші під відсотки, за певну плату зберігали цінності й документи, укладали різноманітні угоди від імені свого клієнта. На кінець V ст. до н.е. «трапедза» — лавка мінйяли, перетворилась на *прототип сучасного банку*.

В Європі виникнення банківської справи і поява перших лихварів пов'язано з князівськими дворами торговими домами пізнього середньовіччя. У XVI ст. з'явилися перші банківські дома — Медичі в Італії, купецькі гільдії Амстердама, Венеції, Генуї, Мілана, які створили навіть спеціалізовані банки — «жиро-банки», що здійснювали безготівкові розрахункові операції між купцями.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками капіталістичних банків, виникли в кінці XVI ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувались на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків.

Пізніше за аналогічним принципом були створені банки в Амстердамі (1605) та Гамбурзі (1618). Найважливішими функціями банків того періоду було *посередництво в платежах і кредитування торгівлі*.

Банківська справа в сучасному вигляді зародилася в період мануфактурної стадії капіталізму, коли виникли банкірські дома, які надавали кредит промисловим і торговим капіталістам під помірний відсоток. Досить відомими на той час банкірськими домами були Уайльда в Англії, Ротшильда у Франції, Фуггерів у Німеччині та ін.

Перший російський банк заснований у 1733 р., коли указом було створено державний позичковий банк, який значною мірою відіграв роль казенного ломбарду.

У 1754 р. було засновано два банки: Державний зайомний банк для дворянства у Москві і Санкт-Петербурзі, для кредитування купецтва, однак ці банки швидко припинили свою діяльність, зіткнувшись із проблемою повернення кредиту. В 1772 р. поряд з банками з'являються спеціалізовані кредитні установи, які приймали внески до запитання і видавали позики або під заставу іпотеки (охоронні каси), або під заставу коштовних металів (позичкові каси). У 1769 р. у Санкт-Петербурзі та Москві було засновано Асигнаційний банк, а в 1786 р. — Державний земельний банк, почали також з'являтися інститути довгострокового іпотечного кредитування. *Отже, в цей період у Росії розпочинається формування банківської системи.*

В Україні початок банківської діяльності було покладено в середині XVIII ст. Вона розвивалася разом зі становленням банківської системи Росії. У ті часи торгівля велася за готівку, а промисловість розвивалася в основному за рахунок держави. Першими позичальниками були уряд і землевласники, а в ролі кредиторів виступали одноосібні підприємці-лихварі.

Кредитна система в Україні була започаткована в 1781 р., коли Російський Асигнаційний банк відкрив свої банківські контори в Києві, Ніжині, Харкові, а в 1782 р. — у Херсоні. У 1839 р. в Києві засновується місцева контора державного комерційного банку. Указом від 31 травня 1860 р. було створено Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і здійснював низку кредитних операцій, а в Україні діяли його контори: в Києві, Харкові та Одесі. Крім того, в цей період в Україні почали функціонувати великі комерційні банки (Дворянський, Селянський), налагоджувалась мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення.

Після реформи 1861 р. в Україні було створено місцеві банки: 1864 р. — Херсонський земський банк, 1871 р. — Харківський земельний банк, 1868 р. — Київський приватний комерційний банк, Київський промисловий банк та Катеринославський комерційний банк, а в Одесі формується Бессарабсько-Таврійський земельний банк та ін. Усі вони видавали позики під заставу поземельної власності або нерухомості.

У радянський період правове становище банків неодноразово змінювалось. Декретами ВЦВК від 14 грудня 1917 р. всі банки та приватні кредитні установи було націоналізовано, а банківську справу проголошено державною монополією. У 1920 р. Україна залишилася без власної грошової одиниці і без банківської системи. Після реформ 1930–1932 рр. банківська система складалась із Державного банку СРСР, який став єдиним розрахунковим центром і займався концентрацією короткострокового кредитування і платіжного обігу, та чотирьох спеціалізованих банків (Промбанк, Сільгоспбанк, Торгбанк, Цекомбанк, Зовнішньоторговельний банк).

У 1987 р. в СРСР з метою *реорганізації банківської системи* було проведено банківську реформу: новоутворені шість банків (Держбанк СРСР, спеціалізовані банки Агропромбанк СРСР, Промбудбанк СРСР, Житлосоцбанк СРСР, Ощадний банк, Зовнішньоекономічний банк СРСР) підпорядковувались Раді Міністрів СРСР і одночасно виступали як органи державного управління та юридичні особи, займались господарською діяльністю.

В Україні в цей період існувала широка мережа установ Держбанку і Будбанку, трудових ощадних кас.

Фундамент нової банківської системи в Україні було закладено створенням перших кооперативних комерційних банків на підставі Закону СРСР «Про кооперацію» (1988 р.). Перший кооперативний банк «Таврія» зареєстровано в 1988 р., а перший комерційний банк — Український інноваційний банк заснований у січні 1989 р. в Києві.

У ході перебудови СРСР почалося становлення комерційних банків за допомогою акціонування державних банків і створення нових кредитних установ на кооперативній і акціонерній основі. На 01.04.1991 р. вже було зареєстровано **1417** комерційних і кооперативних банків, з яких 1175 — на території Росії, а 242 — в інших республіках, у тому числі **74** комерційних банки в Україні.

Формування нової банківської системи України почалось із побудови суверенної держави і прийняття Декларації про державний суверенітет України (16 листопада 1990 р.) та Закону України «Про економічну самостійність України» (3 серпня 1990 р.).

Діюча в країні банківська система виникла на основі прийнятого Верховною Радою України 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність» та охоплює кілька періодів:

- **перший період** (1989–1991 рр.) — українські банки реєструвалися в Москві (перетворення спеціалізованих державних банків, що існували в умовах централізованої планової економіки, на комерційні);
- **другий період** (1991–1992 рр.) — починаючи з жовтня 1991 р. відбувається перереєстрація Національним банком усіх комерційних банків, які працюють на території України, по суті більшість їх мали засновників в особі міністерств та відомств;
- **третій період** (1992–1993 рр.) характеризується створенням банків «нової хвилі» із залученням значного приватного капіталу. До них належать «Аваль», «Інко», «Відродження», «Трасбанк» та ін. Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних «кишенькових» банків (понад 100 банківських установ);
- **четвертий період** (1994–1996 рр.) — призупиняється інфляція та активізується діяльність НБУ з регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, а все це призвело до банкрутства окремих банків. У 1994 р. збанкрутило 12 банків, 1995 р. — 20, 1996 р. — 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. В цей період банківська система України перебувала в стані стагнації: скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мали необхідного сплаченого статутного фонду;
- **п'ятий період** (1996–2000 рр.) характеризується активною діяльністю НБУ у подоланні інфляційних процесів, створенням сприятливих умов для здійснення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці (1996 р.) — гривні. В банківській системі спостерігаються позитивні тенденції, вона набуває ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки (табл. 11.1) та їхні представництва.

Таблиця 11.1

Динаміка розвитку банківської системи України 2003–2008 рр.

Показники	2003	2004	2005	2007	2008
Кількість банків за реєстром (на кінець періоду)	179	181	186	198	198
у тому числі зареєстровано протягом періоду	5	7	5	13	6
Із загальної кількості:					
Кількість банків, які мають ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій (на кінець періоду)	158	160	165	170	175
Кількість діючих банків	158	160	160	175	184
Із них банки за організаційно-правовою формою господарювання:					
– акціонерні товариства:	151	132	132	134	141
відкриті	107	92	91	91	99
<i>у тому числі державні</i>	2	2	2	2	2
закриті	44	40	41	43	42
– товариства з обмеженою відповідальністю	28	28	31	35	32
– кооперативні	–	–	–	–	–
Банки з іноземним капіталом:					
– кількість банків	19	19	23	35	47
у тому числі зі 100% іноземним капіталом	7	7	9	17	17
Актив банків, усього	105 539	141 497	223 024	619 004	973 332
Пасиви банків, усього	100 234	134 348	213 878	599 396	926 086
Власний капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн грн	12 882	18 421	25 451	69 578	119 263
Кількість банків, виключених з Державного реєстру (за період)	8	4	1	1	7

Джерело: <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ)

На сьогодні банківська система України є ключовою частиною фінансової системи країни, важливим елементом господарського механізму, де реформування починаються раніше, ніж в інших секторах економіки. Саме банківська система повинна відіграти важливу роль у створенні оптимального середовища для мобілізації й вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки і розвитку підприємництва.

За станом на **01.01.2009 р.** ліцензію Національного банку України на здійснення банківських операцій в Україні отримали 198 банків. Із загальної кількості діючих банків 141 (76,63% від загальної кількості діючих банків) є *акціонерними товариствами*. З них 101 банк (51%) – відкриті акціонерні товариства і 42 банки (21%) – закриті акціонерні товариства). Решта 32 банки (16%) – товариства з обмеженою відповідальністю (див. табл. 11.1).

Національний банк України розподіляє банки на 4 групи: *найбільші, великі, середні та малі* (табл. 11.2).

Таблиця 11.2

Найбільші та великі банки України станом на 01.01.2008 р.

Назва банку	Активи, тис. грн
Група 1	
ПриватБанк	20 014 395
Аваль	17 285 870
Промінвестбанк	13 840 452
Укрсоцбанк	9 479 699
Укрсиббанк	8 833 081
Укрексімбанк	7 787 642
Ощадбанк	7 728 627
Райффайзенбанк Україна	5 377 003
Надра	4 687 154
Брокбізнесбанк	3 844 989
Група 2	
Фінанси та Кредит	4 025 294
Укрпромбанк	3 798 957
Форум	3 359 739
Перший Український міжнародний банк	2 702 662
Кредитпромбанк	2 253 765
Укргазбанк	1 976 066
Правекс-Банк	1 971 308
ВАБанк	1 957 275
Південний	1 939 677
Хрещатик	1 918 784
Кредит Банк (Україна)	1 760 304
Експрес-Банк	1 647 510
Донгорбанк	1 618 125
ІНГ Банк Україна	1 596 404

Джерело: Офіційний сайт Національного банку України // www.bank.gov.ua

За даними НБУ, на 01.01.2008 р. нараховувалося 10 найбільших (6% загальної кількості), 14 великих (9%), 31 середніх (19%) та 108 малих (66%) банків, що мали банківську ліцензію. Перелік найбільших та великих банків наведено в табл. 11.2.

За розміром активів виділяють банки I групи (найбільші), II групи (великі), III групи (середні), IV групи (малі) (див. табл. 11.2). Національний банк України кожного року переглядає граничне значення активів для кожної з груп банків і затверджує на рік рішенням Комісії Національного банку України з питань нагляду та регулювання діяльності банків.

11.2. Класифікація та характеристика комерційних банків

Комерційні банки — це багатопрофільні кредитні інститути, що здійснюють фінансові операції та послуги, пов'язані з обслуговуванням клієнтів у всіх секторах економіки.

У сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Залежно від того або іншого критерію їх можна **класифікувати так**:

за формою власності: державні, акціонерні, кооперативні, приватні та змішані;

за організаційно-правовою формою: банки, які утворюються у формі акціонерного капіталу (акціонері товариства відкритого і закритого типів), товариства з обмеженою відповідальністю (пайові) або кооперативні;

за територіальною ознакою: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні, та міжрегіональні що обслуговують декілька регіонів країни;

за національною належністю: національні та іноземні;

за функціями та характером діяльності: депозитні, універсальні та спеціалізовані банківські установи;

залежно від розміру активів комерційні банки поділяються на малі, середні, великі та найбільші. На банківському ринку України більшість банків є середніми (активи — понад 10 млн грн; див. табл. 11.2).

Розглянемо деякі з них (рис. 11.1).

Залежно від форм власності та їхньої організації

Акціонерні банки організуються у формі акціонерних компаній. У сучасних умовах акціонерна форма є головною формою організації банків у промислово розвинутих країнах.

Розрізняють *акціонерні банки відкритого і закритого типів*. Вони формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників і учасників за допомогою випуску і розміщення акцій банку. Власником капіталу є саме акціонерне виробництво, тобто банк. Статутний фонд акціонерного банку формується з основного капіталу, поділеного на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Розмір статутного фонду визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, установлений НБУ.

Акціонери не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків, що робить їх більш стійкими та надійними по відношенню до банків іншої форми власності.

В Україні кількість акціонерних банків постійно зростає і на 01.01.2009 р. становить 76,63% загальної кількості діючих банків (див. табл. 11.1).

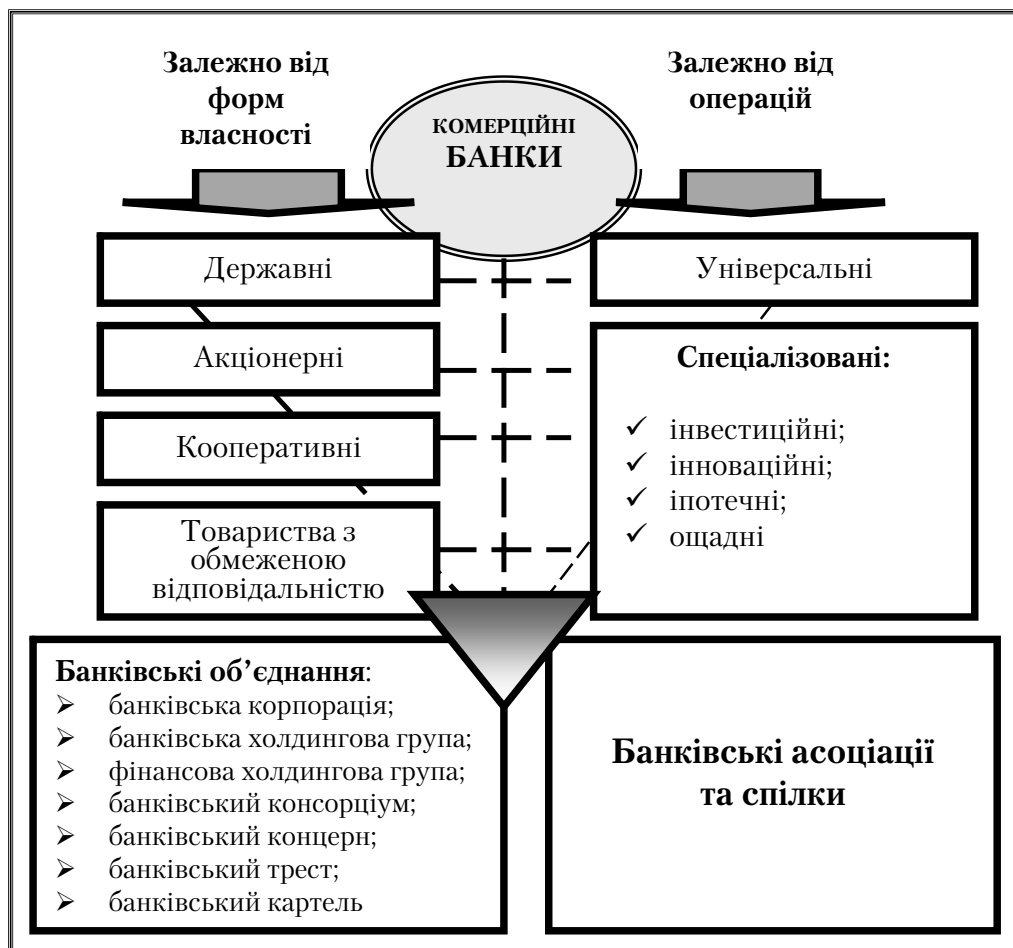

Рис. 11.1. Класифікація комерційних банків

- Пайові банки** формують свій капітал за рахунок внесків грошових коштів (паїв) у статутний фонд. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Пайові комерційні банки організуються на принципах **товариств із обмеженою відповідальністю**, де відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску в капітал банку. В Україні їх кількість по відношенню до інших банків незначна: на 01.01.2009 р. вона становить 16% (див. табл. 11.1).
- Кооперативні банки** — це кредитно-фінансові інститути, що створюються товаровиробниками на ділових засадах для задоволення взаємних потреб; виникли в першій половині XIX ст. Їх поява була зумовлена прагненням дрібних виробників (ремісників, селян) звільнитися від кабального лихварського кредиту, до якого вони були змушені звертатися внаслідок недоступності банківського кредиту. Кооперативні банки створювалися на умовах добровільного

об'єднання грошових коштів фізичних та юридичних осіб. Основне завдання їхньої діяльності — надання кредитів та здійснення інших банківських операцій на пільгових умовах для членів банку. Широкого розвитку вони набули в Німеччині, Великобританії, Франції, Італії, США, Японії та інших країнах. За обсягом операцій вони схожі з комерційними банками.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на *місцеві та центральні кооперативні банки*. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше ніж 50 осіб. Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки.

В Україні за останні сім років (2003–2009 рр.) не зареєстровано жодного кооперативного банку.

Державні банки являють собою кредитні установи, що знаходяться у власності держави. Їх прообрази існували ще в Стародавньому Римі, Вавилоні, Єгипті. В Європі вони з'явилися в XVI–XVII ст. Найбільшого розвитку державні банки набули в умовах державно-монополістичного капіталізму у зв'язку з посиленням тенденції до усупільнення виробництва. Вони виникали в результаті націоналізації кредитних установ, а також шляхом створення державних кредитних інститутів. Існують три види державних банків: центральні, комерційні банки, спеціальні кредитні установи.

В Україні функціонують два банки з державною формою власності: Ощадбанк і Ексімбанк. Статутні фонди цих банків створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ.

Змішані банки — банки за участю державного і приватного капіталу.

Залежно від операцій

Універсальні банки — кредитні установи, що здійснюють усі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та ін. Універсальними є комерційні банки Німеччини, Швейцарії, Австрії та інших країн.

Спеціалізовані банки — банки, що спеціалізуються на кредитуванні певної галузі економіки або господарської діяльності чи групи населення або ж на формах залучення коштів у вклади; характеризуються вузькою спеціалізацією. *Банк набуває статусу спеціалізованого банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу.*

До категорії спеціалізованих банків включена велика кількість видів інститутів, функцій та назви яких, а також обсяги і види операцій, роль в економіці різноманітні в різних країнах.

Різновиди спеціалізованих кредитних банків:

- *інвестиційні банки*, що мобілізують ресурси та надають позики шляхом випуску і розміщення облігацій та інших зобов'язань. Інвестиційні банки виступають посередниками між інвесторами і тими, кому потрібна позика, а також у ролі гаранта емісій та організаторів гарантійних банківських синдикатів, здійснюють купівлю-продаж акцій та облігацій за свій рахунок, надають кредити покупцям цінних паперів;
- *ощадні банки* — банківські установи, основною функцією яких є залучення заощаджень і тимчасово вільних коштів населення; як правило, невеликі кредитні установи, що діють в регіональному масштабі;

- *банки розвитку* (функціонують на національному та локальному рівнях), які здійснюють кредитування промисловості в масштабах усієї країни або ж окремих галузей економіки. Серед цих банків переважають державні банківські інститути, але існують і змішані — за участю приватного національного та іноземного капіталу;
- *іпотечні банки* — спеціалізовані комерційні банки, які у своїй діяльності в основному спираються на довгострокове іпотечне кредитування та фінансування операцій з нерухомістю.

Система іпотечного кредитування включає два напрями:

- надання банками іпотечних кредитів безпосередньо позичальникові;
- продаж іпотечних зобов'язань фінансовим посередником.

За першим напрямом: іпотечні банки надають довгострокові кредити під заставу нерухомості (землі, будівель виробничого та житлового призначення, квартир тощо). За другого напрямку кредитування: фінансові компанії скуповують на фінансовому ринку забезпечені заставою активи банків, а потім від свого імені на їхній основі випускають цінні папери (облігації), які обертаються на вторинному ринку.

- *інноваційні банки* — спеціалізовані банки, які здійснюють фінансування і кредитування інноваційної діяльності за циклом «наука–техніка–виробництво» з метою підтримки науково-технічного прогресу. Інноваційні банки можуть створюватись за участю держави для фінансування загальнодержавних цільових програм.

Міжбанківські об'єднання

У кредитних операціях все більшу роль відіграють **міжбанківські об'єднання**. Вони утворюються з метою координації дій, підвищення ефективності операцій та захисту професійних інтересів учасників цього об'єднання.

Згідно із законом України «Про банки та банківську діяльність», банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Банківська корпорація — це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків — учасників корпорації, підвищення їхньої загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їхньою діяльністю.

Банківська холдингова група — це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки. Материнському банку банківської холдингової групи має належати не менше ніж 50% акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками.

Фінансова холдингова група має складатися переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою. Материнській компанії має належати більше ніж 50% акціонерного (пайового) капіталу кожного з учасників фінансової холдингової групи.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати **неприбуткові спілки (асоціації)**.

Банківські спілки (асоціації) не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку.

Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися в діяльність банків — членів асоціації (спілки).

У світі існує велика кількість різноманітних міжбанківських об'єднань, утворення яких ґрунтується як на добровільному об'єднанні самостійних банків («злиття»), так і на правах власності, контролю, централізованого управління, прямого підпорядкування та залежності («поглинання»).

Головні представники міжбанківських об'єднань:

- асоціативного комерційного типу — *консорціуми та картелі*;
- корпоративного типу — *концерни та трести*.

Банківський консорціум — це тимчасове об'єднання на договірній основі кількох банків для спільного проведення кредитних, гарантійних або інших банківських операцій. Головна мета консорціуму: збільшення обсягів операцій концентрацією ресурсів, розподіл ризиків, що дає можливість обмежити втрати для кожного учасника консорціуму в разі неплатежів позичальників.

Банківський картель — об'єднання великих банків, в основі якого лежить угода про розподіл сфер діяльності (узгодження і проведення єдиної політики при встановленні відсоткових ставок та виплати дивідендів, умов кредитування тощо).

Банківський концерн — це монопольне об'єднання акціонерних банків, де великий банк (головне акціонерне товариство) володіє контрольним пакетом акцій юридично самостійних банків (дочірніх товариств), тим самим фактично встановлює фінансовий контроль за їхньою діяльністю.

Банківський трест — це монопольне об'єднання банків, яке утворюється об'єднанням власності банків, що входять до його складу. При цьому останні втрачають юридичну, комерційну самостійність і підпорядковуються єдиному органу управління. На відміну від концерну, трест ґрунтується не на акціонерній, а на пайовій формі власності.

Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою НБУ, підлягають обов'язковій реєстрації, а ліквідуються за рішенням його учасників або за ініціативи НБУ за рішенням суду. НБУ може ініціювати ліквідацію банківського об'єднання у випадку, коли його діяльність суперечить антимонопольному законодавству або загрожує інтересам вкладників чи стабільності банківської системи.

В Україні перше асоціативне міжбанківське об'єднання створено 1992 року — асоціація українських банків. Асоціація об'єднувала 130 банків.

У сучасних ринкових умовах банки відіграють важливу економічну роль у суспільстві та суттєво розширили сферу своїх **основних функцій**:

- мобілізація тимчасово вільних грошових коштів і перетворення їх в капітал;
- кредитування підприємств, держави та населення;

- випуск кредитних засобів обігу (кредитних грошей);
- здійснення розрахунків та платежів в господарстві;
- емісійно-засновницька діяльність;
- консультування, надання економічної та фінансової інформації.

Виконуючи функцію **мобілізації вільних грошових коштів і перетворюючи їх на капітал**, банки акумулюють грошові доходи і заощадження у вигляді вкладів. Вкладник отримує винагороду у вигляді відсотка або наданих банком послуг. Сконцентровані у вкладах заощадження перетворюються на позиковий капітал, що використовується банками для надання кредитів підприємствам і підприємцям.

Використання кредитів забезпечує розвиток виробничих сил країни в цілому. Користувачі позик вкладають кошти в розширення виробництва, купівлю нерухомості, споживчих товарів. В результаті за допомогою банків заощадження перетворюються на капітал.

Кредитні можливості банків залежать від розмірів накопичення грошових коштів населення та збільшення власних грошових коштів підприємств. Постійне зростання цих коштів у промислово розвинутих країнах і потреба в кредитних ресурсах з боку підприємств створюють умови для розширення кредитування.

Важливе економічне значення має функція **кредитування підприємств, держави і населення**. Пряме надання в борг вільних грошових капіталів їхніми власниками користувачам позик в практичному господарському житті ускладнено. Банк виступає фінансовим посередником, отримуючи грошові кошти у кінцевих кредиторів і передаючи їх кінцевим користувачам кредитів.

Останніми роками зростає попит на кредит. Підприємствам необхідні додаткові грошові кошти для оновлення капіталу і розширення виробничих потужностей. Для задоволення попиту з боку підприємств комерційні банки розробляють нові форми кредитування, удосконалюють його механізм.

Випуск кредитних грошей є специфічною функцією, що відрізняє банки від інших фінансових інститутів. Сучасний механізм грошової емісії пов'язаний з двома поняттями: банкнотна та депозитна емісія. Відповідно грошова маса виступає в готівковій (банкнотна) та безготівковій (депозитна) формах. Готівковий (банкнотний) грошовий оборот здійснюється за допомогою банкнот (банкнотна емісія) та розмінної монети (розмінна емісія). Безготівковий (депозитний) грошовий оборот здійснюється за допомогою депозитів (депозитна емісія).

Частка готівкових грошей складає в промислово розвинутих країнах близько 10%, причому спостерігається її подальше зменшення. **Банкнотну емісію** здійснює емісійний (центральный) банк, який має монополне право випуску грошей. В структурі грошового обороту переважає безготівковий оборот, а основними емітентами грошей є не центральні, а комерційні банки.

Комерційні банки здійснюють **депозитну емісію** — випуск кредитних інструментів обігу на основі створення банком вкладів (депозитів), які утворюються в результаті видачі позик клієнту. Грошова маса збільшується, коли банки видають позики своїм клієнтам, і зменшується, коли повертаються позики, отримані від банків.

Позика, що надається клієнту, зараховується на його рахунок у банку, тобто банк створює депозит (вклад до запитання). При цьому збільшуються боргові зобов'язання банку. Власник депозиту може отримати в банку готівкові кошти в розмірі вкладу: таким чином, банк створює гроші проти вимог клієнта і відбувається збільшення грошей в обігу.

За наявності попиту на банківські кредити сучасний емісійний механізм дозволяє **розширяти грошову емісію**, що підтверджує зростання грошової маси в промислово розвинутих країнах. Банківський кредит став однією з головних причин цього збільшення. Разом з тим економіка потребує необхідної, але не надлишкової кількості грошей, тому комерційні банки функціонують в рамках обмежень, передбачених державою в особі центрального банку. Ці обмеження повинні регулювати процес кредитування і відповідно процес створення грошей та здійснювати контроль за цим процесом.

11.3. Операції комерційних банків

Банківські операції — це операції, спрямовані на вирішення завдань банків (завдань, що відображають банківську діяльність і, як правило, пов'язані з рухом особливого товару — грошей): залучення грошових коштів та вкладення їх: у позики, цінні папери і послуги, фінансування та кредитування капітальних вкладень та ін.

Відповідно до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність», **на підставі банківської ліцензії банки мають право здійснювати такі банківські операції:**

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;
- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;
- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- операції з валютними цінностями;
- емісію власних цінних паперів;
- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання або відчуження права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;
- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;
- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

Спробуємо їх класифікувати та розділимо їх на три основні групи (рис. 11.2):

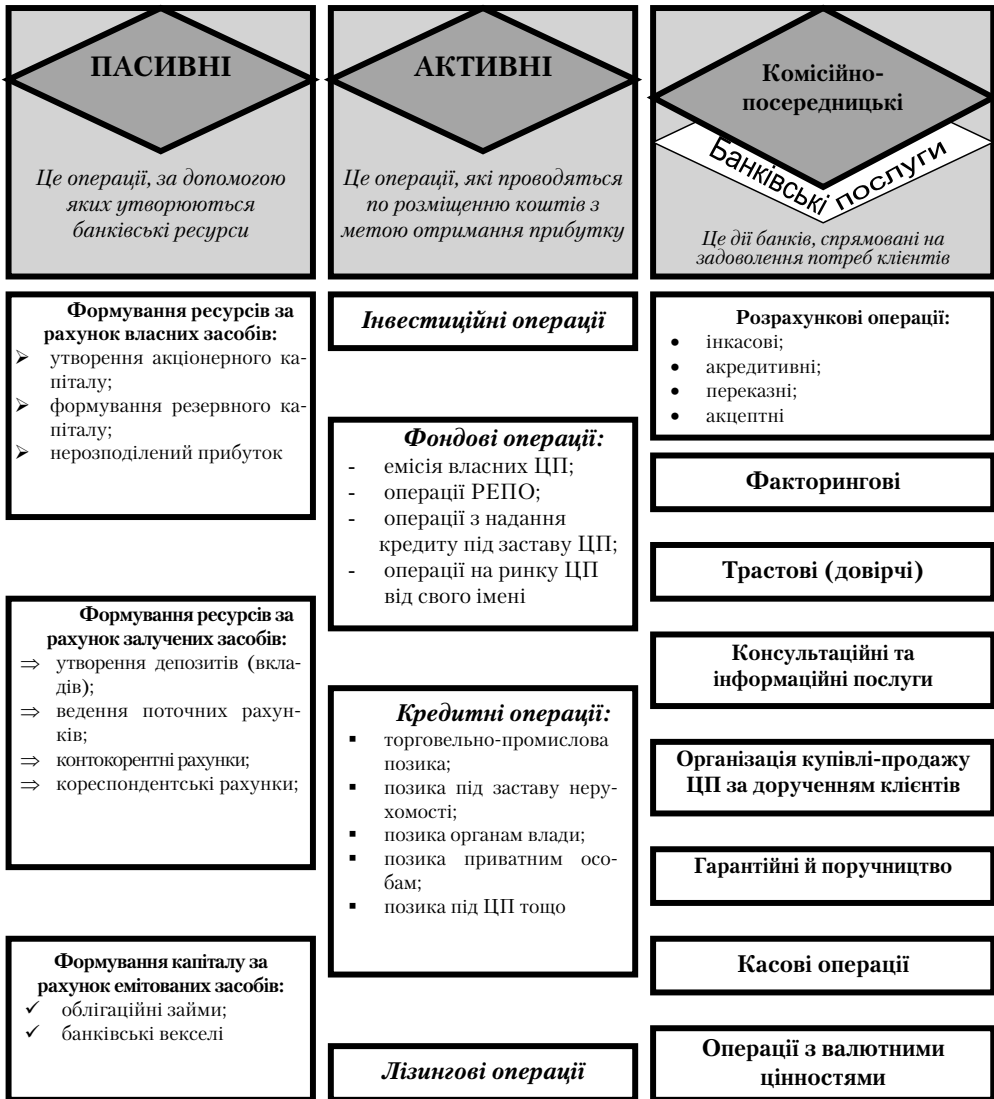

Рис. 11.2. Банківські операції та їхня характеристика

Пасивні операції банків

Пасивні операції — це операції, за допомогою яких банки утворюють **свої ресурси (пасиви)**. Пасиви банків складаються з їхніх власних капіталів і притягнутих засобів.

Власний капітал індивідуального банку — це капітал, що належить банку. Власний капітал акціонерного банку належить акціонерам. Він складається з акціонерного, резервного капіталів і нерозподіленого прибутку поточного року. Акціонерний капітал — це капітал, мобілізований шляхом продажу акцій. Його сума дорівнює номінальній вартості випущених акцій. Резервний капітал складається з установчого

прибутку, що являє собою різницю між курсовою і номінальними вартостями випущених акцій, а також із щорічних відрахувань від поточного прибутку.

Власний капітал комерційного банку становить незначну частку всіх його пасивів — менш як 10%. В Україні в 2008 р. цей показник дорівнював 12,88% (див. табл. 11.1). Це пояснюється тим, що комерційний банк виступає в ролі посередника в кредиті і власному капіталі, є лише основою для залучення чужих засобів. З розвитком капіталізму частка власних засобів скорочується. Так, власний капітал усіх комерційних банків США в 1875 р. становив 35%, у 1900 р. — 20, у 1920 р. — близько 12, а в даний час — зразково 7–8% усіх пасивів. В Англії власні капітали комерційних банків у 1900 р. становили 18%, частка зараз — менш як 3% їхніх пасивів. У великих банків частка власних капіталів менша, ніж у дрібних.

*Власний капітал комерційного банку поділяється на **основний і додатковий** (див. далі структуру банківських ресурсів).*

*Притягнуті засоби (**зобов'язання**) комерційних банків складаються в основному із внесків юридичних і фізичних осіб. Внески комерційних банків утворюються двома шляхами:*

- за рахунок внеску вкладниками готівки (реальні внески);
- за рахунок банківських кредитів, зачислюваних на поточний рахунок позичальника, наданих у межах установленого ліміту (уявні вклади). Необхідність у створенні уявних вкладів об'єктивно викликається потребами товарообігу, що розширюється, у засобах платежу (рис. 11.3).

Отже, однією з необхідних передумов для ефективного функціонування банків та їх фінансової стійкості є стабільність і достатність РЕСУРСНОЇ БАЗИ банків.

***Банківські ресурси** — сукупність грошових ресурсів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для виконання активних та інших операцій.*

Структура ресурсів комерційного банку показана на рис. 11.3.

Акумулюючи грошові накопичення доходи і заощадження юридичних і фізичних осіб, банки перетворюють їх на позиковий капітал, тобто грошовий капітал, який надається в позику власниками на умовах повернення за плату у вигляді відсотка. Тому банківські ресурси називаються **банківським капіталом**.

Ресурси комерційного банку, як і ресурси будь-якого суб'єкта господарювання, складаються з **власних коштів (власного капіталу)** та коштів, наданих у тимчасове користування за певну плату. Останні називають **залученими коштами, або зобов'язаннями банку**.

Власний капітал банку включає основний капітал і додатковий капітал.

До основного капіталу належать:

- сплачений і зареєстрований статутний капітал;
- розкриті резерви, які створені або збільшені за рахунок перерозподіленого прибутку, надбавок до курсу акцій і додаткових внесків акціонерів у капітал;
- загальний фонд покриття ризиків, що створюється під невизначений ризик при проведенні банківських операцій, за винятком збитків за поточний рік і нематеріальних активів.

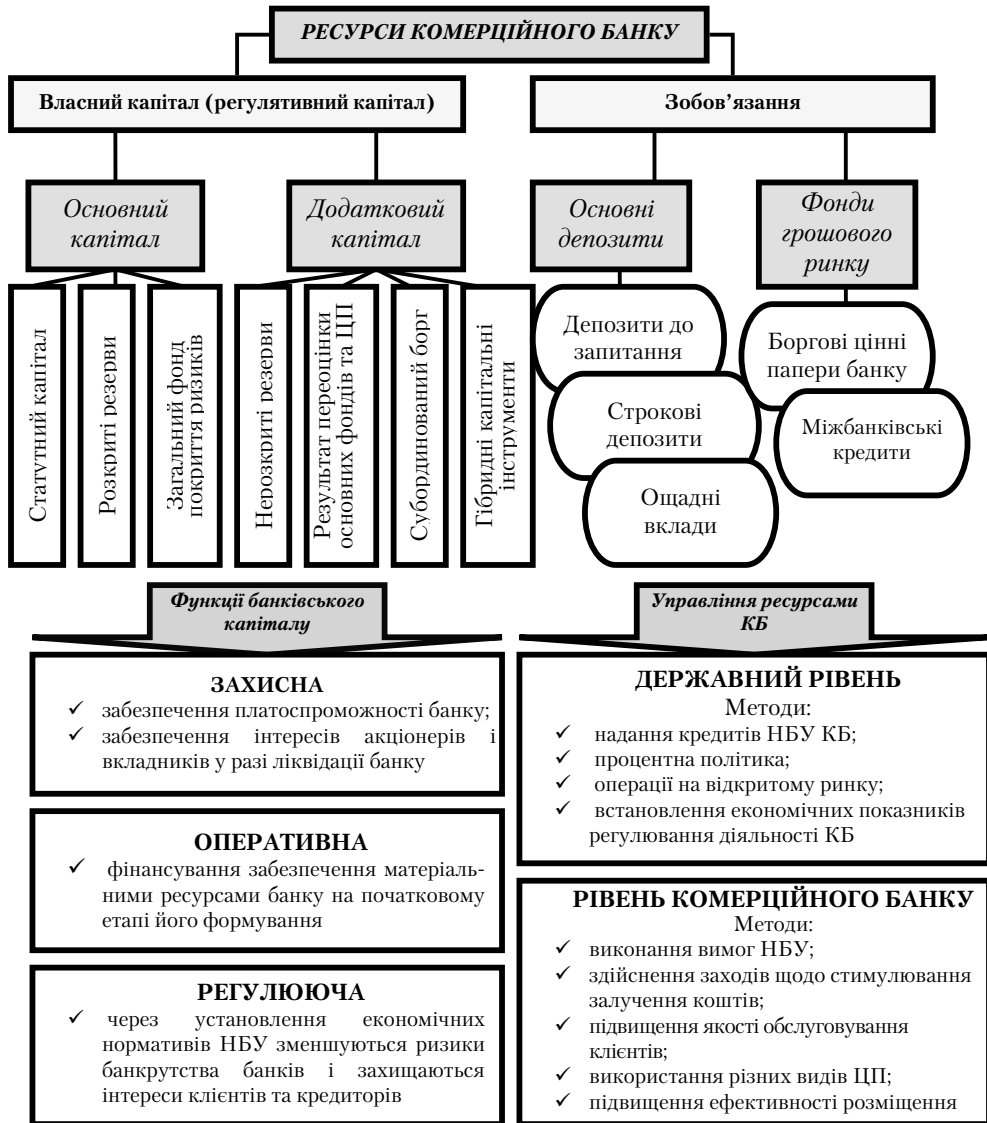

Рис. 11.3. Структура ресурсів комерційного банку

Статутний капітал посідає базове місце в капіталі банку. Він формується при створенні комерційного банку за рахунок мобілізації коштів акціонерів. Інструментом мобілізації є випуск акцій. Розмір статутного капіталу визначається засновниками банку, але не може бути нижчою, ніж мінімальний рівень, установлений Національним банком України.

Мінімальний розмір статутного капіталу на момент реєстрації банку не може бути менший:

- для місцевих кооперативних банків — **1,5 млн євро**;
- для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області, — **5 млн євро**;
- для банків, які здійснюють свою діяльність на всій території України, — **8 млн євро**.

Національний банк України має право встановити, залежно від спеціалізації комерційних банків, диференційований мінімальний статутний капітал на момент реєстрації банку, але не нижче від розмірів, передбачених у Законі України «Про банки і банківську діяльність». Банк має право збільшувати статутний капітал після того, як усі учасники повністю виконали свої зобов'язання щодо оплати паїв або акцій і попередньо оголошений підписний капітал повністю оплачено.

Банк не має права без згоди НБУ зменшувати розмір регулятивного капіталу (власних коштів) нижче від мінімального встановленого рівня. *Капітал банку не може бути меншим від статутного капіталу, необхідного для заснування банку.*

Додатковий капітал складається з нерозкритих резервів, результатів переоцінки основних засобів та цінних паперів, що відображались у балансі за вартістю придбання, гібридних капітальних інструментів та субординованого боргу.

Гібридні капітальні інструменти є незабезпеченими зобов'язаннями, які не можуть бути погашені за ініціативою власника, можуть брати участь у покритті збитків і дають можливість відстрочення відсоткових платежів, якщо рівень прибутковості банку не дає змоги здійснювати такі виплати.

Субординований борг — це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовами контракту не можуть бути заборані з банку раніше ніж через 5 років, а у випадку банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій всіх інших кредиторів. Сума таких коштів, включених до капіталу, не може перевищувати 50% розміру основного капіталу.

Загальна сума капіталу, яка береться в розрахунок при обчисленні нормативів, називається *регулятивним капіталом*. Вона часто відрізняється від загальної суми банківського капіталу, що показується у фінансовій звітності.

Операції із залучення коштів (зобов'язання) — це сукупність заходів банків щодо мобілізації коштів на поточних, строкових, та інших рахунках клієнтів (юридичних і фізичних осіб). Основну суму залучених коштів становлять тимчасово вільні грошові капітали, що виникають на основі кругообороту промислового і торговельного капіталу, грошові накопичення громадських організацій суспільних фондів фінансових посередників та головне місце посідають особисті грошові накопичення населення.

В Україні на початок **2009 р. зобов'язання** всіх діючих комерційних банків становлять **806,8** млрд грн, зокрема з них:

- перед юридичними особами — 143,9 млрд грн (17,8%);
- перед фізичними особами — **213,2 млрд грн (26,4%)**;
- інші 449,7 млрд грн.

Залучені кошти банку можна класифікувати за різними ознаками:

а) *за терміном залучення* вони поділяються на кошти до запитання та залучені на певний термін (коротко-, середньо- та довгострокові);

б) *за економічною природою* всі залучені кошти банку (зобов'язання) поділяють на дві основні категорії: депозити та недепозитні залучені кошти;

в) за джерелами походження це можуть бути кошти фізичних і юридичних осіб, підприємств, фінансових інститутів, центрального банку, інших комерційних банків, бюджетні кошти тощо;

г) залежно від умов залучення коштів (вкладнику може сплачуватися фіксований чи плаваючий відсоток і т.д.).

За багатьма видами залучених ресурсів банк має здійснювати резервування коштів у вигляді обов'язкових резервів у центральному банку, з тим щоб захистити вкладників від можливих ризиків і втрат.

Розглянемо деякі з них.

Кошти (депозити) до запитання — розміщуються у банку на поточному рахунку клієнта. Вони використовуються власниками для здійснення поточних розрахунків з їх господарським партнерами. На вимогу клієнта кошти з його поточного рахунка у будь-який час можуть вилучатися шляхом видачі готівки, виконання платіжного доручення, оплати чеків або векселів.

Кошти, залучені на певний термін (строкові депозити), — це кошти, які розміщені в банку на певний строк не менше ніж на один місяць і які можуть бути зняті після закінчення цього терміну або після попереднього повідомлення банку. Вилучення строкових вкладів відбувається переказуванням грошей на розрахунковий (поточний) рахунок або готівкою з каси банку.

Строкові вклади підприємств — це тимчасово вільні грошові капітали, що перевищують необхідний мінімум платіжних засобів на поточному рахунку. Оскільки за внесками на поточні рахунки банки відсотків не платять, то їхньому власникові вигідніше надлишок засобів перевести на строковий вклад.

Строкові вклади більш стійкі порівняно із безстроковою частиною позикових засобів банку. Тому вони можуть бути джерелом не тільки короткострокових, а й середньо-, і довгострокових позичок, а також джерелом інвестицій у цінні папери. Відсоток, виплачуваний за строковими вкладками, залежить від терміну, на який поміщений внесок. Чим більший термін, тим вищий відсоток.

Одним із джерел поповнення ресурсів комерційного банку є **міжбанківський кредит**. Кредитними ресурсами торгують фінансово стійкі комерційні банки, в яких завжди є надлишок ресурсів. Ці банки для одержання прибутку прагнуть розмістити вільні ресурси в інших банках.

Важливу роль у формуванні ресурсів банків відіграють їхні позички в **центральному банку** як кредитора останньої інстанції і як регулятора грошового ринку. Таке позичання коштів може здійснюватись через участь в операціях НБУ на відкритому ринку та одержання стабілізаційного кредиту.

Операції на відкритому ринку НБУ проводить, здійснюючи короткострокове та середньострокове рефінансування банків через організацію тендерів, а також через постійно діючу лінію рефінансування (кредит «овернайт»).

НБУ здійснює рефінансування комерційних банків через операції на відкритому ринку тільки під забезпечення державних цінних паперів, векселів суб'єктів господарської діяльності і веселів Державного казначейства України.

Залучені кошти формують переважну частину ресурсів, які використовують для виконання активних операцій банків.

Активні операції банків

Активні операції банків пов'язані з розміщенням коштів і проводяться переважно з метою отримання доходу та для підтримки ліквідності. До активних операцій належать надання кредитів та позичок, купівля-продаж цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові і факторингові операції, інвестиції в основні засоби тощо.

Розглянемо деякі з них.

Система банківського кредитування — це модель, що відповідає характеру економічних відносин господарюючих суб'єктів. Вона охоплює принципи, методи кредитування, механізми надання та погашення позик, а також контроль у процесі кредитування (рис. 11.4).

Кредити видаються в межах наявних ресурсів, які має банк. Загальний розмір кредитів, наданих банком усім позичальникам, з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку, не може перевищувати восьмикратного розміру власних коштів банку.

Кредитування позичальників має здійснюватися з дотриманням комерційним банком економічних нормативів регулювання банківської діяльності та вимог НБУ щодо формування обов'язкових, страхових і резервних фондів.

Позички класифікують за багатьма ознаками: умовами повернення і термінами, на які вони надаються, характером забезпечення, методами надання і цільовому призначенню (див. рис. 11.4). За умовами повернення позички поділяються на термінові і безстрокові.

Термінові позички надаються на певний строк, до витікання якого банк не має права вимагати їхнього повернення. Вони, у свою чергу, поділяються на короткострокові (до одного року), середньострокові (від одного до п'яти років), довгострокові (понад п'ять років). Середньо- і довгострокові позички звичайно погашаються не одноразовим платежем, а різними частинами через визначені проміжки часу — місяць чи квартал.

Безстрокові позички — це позички, що надаються без установлення визначеного терміну погашення. Банк може зажадати їхнього повернення в будь-який час без попередження чи з попереднім повідомленням. Якщо банк не вимагає повернення позичок, позичальник погашає їх за своїм бажанням. Такі позички надаються в межах установленого для позичальника банком ліміту кредитування і біржових спекулянтів під забезпечення цінними паперами.

Залежно від забезпечення позички поділяються на забезпечені і незабезпечені. Надання банками позичок зв'язано з визначеним ризиком непогашення їх у випадку банкрутства позичальника чи ж його нечесності. Тому якщо банк недостатньо упевнений у платоспроможності чи чесності позичальника, він вимагає забезпечення позички визначеними цінностями. Характер забезпечення позички залежить від терміну, на який береться позичка. Так, короткострокові позички забезпечуються векселями, товарними документами і цінними паперами, а середньо- і довгострокові — цінними паперами і заставними на нерухоме майно. Позички під забезпечення векселями поділяються на два види: облік векселів і позички під їхню заставу.

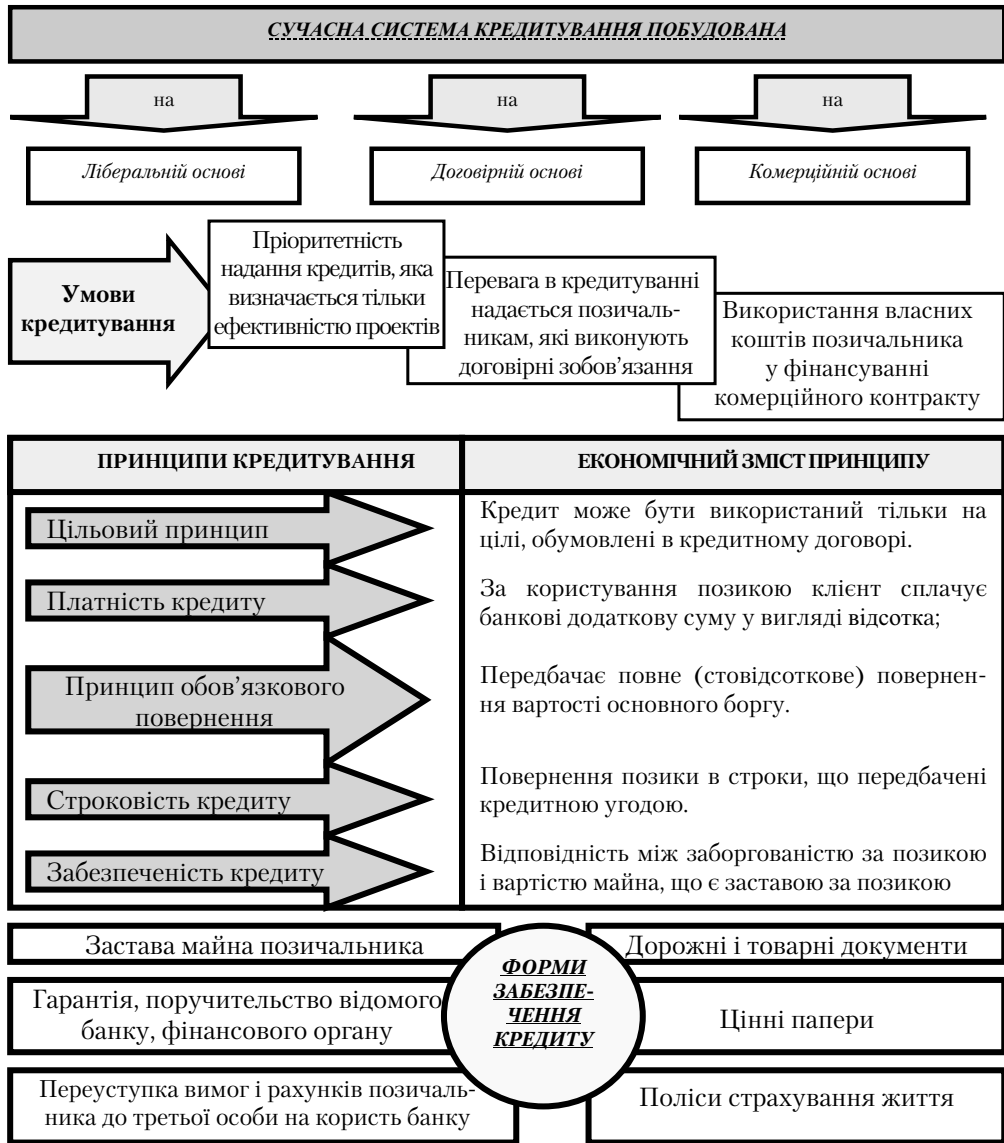

Рис. 11.4. Система банківського кредитування.

Позички без забезпечення (бланкові) представляються під зобов'язання самого позичальника – під соло-векселі (італ. *solo*, лат. *solus* – один). Вони більш обтяжливі для позичальника порівнянно з позичками під забезпечення. По них банки стягують більший відсоток. Крім того, при наданні середньо- і довгострокових позичок без забезпечення банк накладає певні обмеження на дії позичальника. Він вимагає, щоб позичальник не знижував розміру оборотного капіталу нижче від визначеного рівня протягом усього періоду заборгованості, обмежує цілі, на які використовується

позичка, і суму загальної заборгованості позичальника. Позичальник зобов'язаний періодично представляти банку звіти, що характеризують результати його господарської діяльності, для контролю за дотриманням прийнятих їм зобов'язань і оцінювання його фінансового положення. Банки одержують право на оцінку задовільного чи незадовільного керівництва підприємством-позичальником.

Комерційні банки застосовують два методи надання позичок. Перший полягає в тому, що можливість надання позички щоразу зважується в індивідуальному порядку на підставі заяви позичальника. Цей метод застосовується завжди при наданні термінових позичок і є одним з методів надання безстрокових позичок.

При другому методі позички надаються в межах заздалегідь установленого банком для позичальника ліміту кредитування, що використовується позичальником у міру потреби випискою чеків на банк. Сума ліміту кредитування встановлюється банком з урахуванням розміру капіталу і фінансового положення позичальника, обумовленого на основі наданої їм фінансової звітності. Вона також залежить від кредитних можливостей банку і загального економічного становища країни в даний період. Установлений ліміт кредитування банк періодично (мінімум один раз на рік) переглядає.

Другий метод має ряд переваг перед першим. Для банку він вигідніший тим, що скорочується обсяг кредитної документації, а для позичальника — виключає необхідність щораз вирішувати питання з банком про одержання позички, а також тим, що при ньому позичальник платить відсотки тільки за дійсно використаними сумами кредиту, а у випадку індивідуальних позичок він повинен оплачувати усю суму з дня його одержання, незалежно від того, використана вона чи ні.

Згідно з чинним законодавством, в Україні банки можуть використовувати такі форми **забезпечення позичок**: застава, гарантія, перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків до третьої особи, іпотека, страхова угода (поліс).

Банк здійснює контроль за виконанням позичальниками умов кредитного договору, цільовим використанням кредиту, своєчасним і повним його погашенням і сплатою відсотків за ним. Якщо буде порушено умови кредитної угоди з боку позичальника, то банк має право застосувати економічні і правові санкції.

Лізингові операції. *Лізинг* (від англ. *lease* — оренда) — це складна торгово-фінансова угода, за якої лізингова фірма, тобто орендодавець, відповідно до побажань і спеціалізації орендаря, купує у виробника певне майно і здає його в оренду. Лізингові фірми часто виступають філіями чи дочірніми підприємствами великих компаній і банків. Кількість їхніх операцій останнім часом швидко збільшується.

Наприклад, у США лізинг устаткування за 90-ті роки подвоївся і перетворився на бізнес із обсягом угод близько 120 млрд дол. Лізинг одержав значне поширення й у Західній Європі. Величина його операцій досягла: у Франції — 14 млрд дол., у Німеччині — понад 7, в Італії — близько 6, у Швеції — більше ніж 3, у Японії вони виростили до 50, а в Австралії — до 12 млрд дол.

Лізингові фірми, які є власниками устаткування, що здається в оренду, мають значний власний основний капітал. Домогтися цього, почавши з нуля і пройшовши всі стадії нагромадження в сучасному суспільстві, вдається небагатьом. Тому більшість фірм починають свою діяльність при безпосередній чи непрямій підтримці банків. Найчастіше лізингові фірми виникають як філії банків.

Незважаючи на те, що при здачі устаткування в оренду вимагаються великі капітальні вкладення для закупівлі устаткування, банк, що займається лізинговими операціями, може одержати ряд переваг, насамперед розширити коло операцій, збільшити кількість клієнтів за рахунок підвищення якості обслуговування, знизити ризик втрат у зв'язку з неплатоспроможністю орендаря, одержати стабільний доход у вигляді комісії з лізингу, заощадити якусь частину засобів за рахунок спрощення організації обліку платежів за лізингом порівняно з бухгалтерським обліком при довгостроковому кредитуванні.

Лізингові відносини виникають так. На прохання клієнта банк за свій рахунок закуповує майно (устаткування, транспортні засоби, сільськогосподарську техніку тощо) і бере на себе практично всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження майна, оплату майнових податків тощо. Клієнт, на прохання якого було куплено майно, укладає з банком строковий договір оренди, в якому визначаються обов'язки орендаря, розмір орендної плати тощо. Плата за лізингову послугу нижча від позичкового відсотка, тому клієнту вигідніше користуватися лізингом, ніж брати грошову позику для придбання дорогого обладнання.

Інвестиційні операції. Комерційні банки проводять активну інвестиційну політику, здійснюючи інвестиційну діяльність за принципом реінвестицій — проведення реальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій. Прямі фінансові інвестиції передбачають внесення коштів або майна для збільшення статутного капіталу юридичної особи і придбання таким чином корпоративних прав. Фінансові інвестиції банк здійснює через **інвестиції в цінні папери**, шляхом вкладення коштів у цінні папери підприємств різних форм власності. Крім цього, банки можуть здійснювати інші операції з цінними паперами, які мають назву **фондових**, до них належать:

- емісія власних цінних паперів;
- операції РЕПО (продаж цінних паперів із можливістю наступного викупу їх);
- операції з надання кредиту під заставу цінних паперів;
- операції на ринку цінних паперів від свого імені.

Основними об'єктами інвестиційної діяльності банків є облігації приватних компаній і держави, а також акції корпорацій. Сукупність банківських ресурсів, вкладених у цінні папери, утворює *інвестиційний портфель банку*.

Структура інвестиційного портфеля комерційних банків має бути оптимізована (диверсифікована) таким чином, щоб максимально знизити ризик імовірних витрат коштів, вкладених у цінні папери, що пов'язано з невиконанням емітентом узятих на себе зобов'язань.

Комісійно-посередницькі операції банків (банківські послуги)

До послуг, які можуть надавати банки, відносять розрахункові операції, переказні, факторингові, послуги з управління активами інших суб'єктів ринку, консалтингові, гарантійні, посередницькі, довірчі (трастові) та інші послуги (див. рис. 11.2). Проаналізуємо деякі з них.

Розрахункові операції. Розрахункові операції пов'язані з функцією банку як посередника в розрахунках. Існує декілька форм розрахунків і видів операцій, які можна об'єднати в дві групи — **інкасові й акредитивні**.

Найбільш масові — **інкасові** (від італ. *incasso* — виторг) **операції**, за допомогою яких банк за зданими йому клієнтами розрахунковими документами, чеками, векселями та іншими платіжними вимогами) одержує гроші і зараховує їх на поточні рахунки. Якщо кредитор (одержувач грошей) і боржник (платник) виступають у ролі клієнтів того самого банку, то техніка розрахунків зводиться до того, що банк на основі зданих йому розрахункових документів списує гроші з поточного рахунка боржника і зараховує їх на поточний рахунок кредитора.

Якщо ж кредитор і боржник є клієнтами різних банків, то, перш ніж зарахувати гроші на поточний рахунок кредитора, банк кредитора повинен одержати їх у банку боржника. Однак клієнти кожного банку видають зобов'язання клієнтам інших банків і самі одержують від них зобов'язання, тобто мають платіжні вимоги до них. Отже, банк не тільки одержує гроші від інших банків, а й повинен платити їм за зобов'язаннями своїх клієнтів.

Тому практика розрахунків між банками зводиться до обміну зустрічними вимогами через *розрахункові палати* — організації, створені комерційними банками для обміну зустрічними вимогами своїх клієнтів.

Сутність розрахунків через розрахункову палату полягає в такому. Кожен банк — член розрахункової палати — щодня складає відомості чеків і векселів, зданих йому на інкасо клієнтами, окремо за кожним банком — членом розрахункової палати. Ці відомості разом з чеками і векселями направляються в розрахункову палату. Службовці розрахункової палати на підставі отриманих відомостей складають загальну розрахункову відомість, у якій визначається кінцевий результат обміну платіжними документами: хто з банків боржник і хто — кредитор.

Ця відомість направляється до центрального банку, а чеки і векселі — до банків, клієнтам яких вони видані. Згідно з даними розрахункової відомості, центральний банк списує гроші з поточних рахунків комерційних банків-боржників і зараховує їх на поточні рахунки банків-кредиторів. У зв'язку з установленням кореспондентських зв'язків між комерційними банками в нас також виникає потреба в створенні розрахункових палат (розрахункових центрів).

Акредитиви поділяються на туристські (грошові) і комерційні. **Туристський акредитив** — це грошовий документ, виданий банком клієнту з проханням до зазначеного в ньому відділенням банку чи банками-кореспондентами у своїй країні або за кордоном оплачувати в межах визначеної суми протягом визначеного часу чек, виписаний власниками акредитива. Туристам, що виїжджають за кордон, акредитив може бути виписаний у національній чи іноземній валюті, залежно від бажання туриста.

Комерційний акредитив — це форма розрахунків між покупцем і постачальником, застосовувана тоді, коли постачальник недостатньо впевнений у платоспроможності покупця. Застосовується вона, головним чином, у розрахунках по зовнішній торгівлі. Сутність її зводиться до того, що банк покупця гарантує постачальнику оплату товарів покупцем. Техніка розрахунків полягає в такому.

Банк імпортера на прохання останнього видає гарантійний лист-акредитив, яким підтверджує, що виставлені експортером відповідно до акредитива векселі будуть оплачені чи акцептовані за пред'явленням. Такі векселі експортер легко може

врахувати у своєму банку, одержавши платіж одразу ж після відправлення товарів. Комерційний акредитив може також бути у вигляді форму письмового доручення банку-імпортера банку-кореспонденту в країні експортера, де буде зазначено, оплатити чи акцептувати в межах зазначеної суми протягом визначеного терміну векселі, виставлені експортером.

Переказні операції — це операції по переказу банком грошей, внесених наявними грошима чи списаних з поточного рахунка клієнта у своє відділення чи у відділення банку-кореспондента (усередині країни чи за кордоном), де їх може одержати сам клієнт чи особа, якій адресовано переказ. У разі переказу грошей клієнту видається чек чи грошовий акредитив. При телеграфному переказі банк видає клієнту квитанцію на суму прийнятих до переказу грошей і сповіщає телеграфом своє відділення чи банку-кореспондента, яка сума повинна бути виплачена.

Факторингові операції. Факторинг — це різновид розрахункових операцій, що сполучається з кредитуванням оборотного капіталу клієнта шляхом переуступки клієнтом-постачальником банку неоплачених платіжних вимог, рахунків-фактур (від лат. *factura* — обробка) за поставлені товари, виконані роботи і зроблені послуги і відповідно — права одержання платежу за ними, тобто шляхом інкасування дебіторської заборгованості клієнта (одержання засобів за платіжними документами).

У цьому випадку банк стає власником неоплачених платіжних вимог і бере на себе ризик їхньої несплати, хоча кредитоспроможність боржників попередньо перевіряється. Відповідно до договору, він зобов'язується оплатити суму переуступлених йому платіжних вимог незалежно від того, чи оплатили свої борги контрагенти постачальника. Внаслідок цього постачальник знає точну дату оплати своїх платіжних вимог і може планувати здійснення своїх платежів. Завдяки факторингу досягається прискорення оборотності засобів у розрахунках.

Довірчі (трастові) операції — це операції, при виконанні яких банк є довірчою особою. Довірителями виступають окремі фізичні особи і корпорації, а також навчальні, релігійні, благодійні й інші заклади. Для окремих осіб банки керують на довірчих засадах нерухомим майном, цінними паперами і грошовим капіталом. Прийняті для керування цінні папери банк може продати, щоб придбати більш прибуткові папери.

При передачі банку грошових капіталів довіритель може наказати сферу їхнього використання. Якщо таких вказівок немає, банк за своїм розсудом пускає їх в оборот. Часто банки на основі заповіту померлого чи, якщо немає заповіту, то за рішенням суду здійснюють операції по розділу майна між його спадкоємцями відповідно до існуючого закону. Якщо при цьому в числі спадкоємців є неповнолітні, він може залишитися опікуном таких спадкоємців.

Банки виконують різні трастові операції і для корпорацій. Нерідко корпорації передають банкам для керування пенсійні фонди, що створені за рахунок засобів робітників і частково за рахунок самих корпорацій. Банки виступають як довірені особи при випуску корпораціями облігаційних позик.

Якщо облігації випускаються під забезпечення акцій дочірніх підприємств, то вони передаються банку як довірчій особі на весь період до погашення облігацій. При випуску облігацій під забезпечення нерухомим майном банк є «власником» власності на таке майно. У даному випадку він захищає інтереси власників облігацій. Тому в разі необхідності йому надається право за своїм розсудом вирішувати питання із закладеним майном.

Банки виступають агентами по реєстрації випущених корпораціями акцій з метою недопущення їхнього випуску понад дозволена кількість, а також агентами по переказу акцій від однієї особи до іншої при їхньому продажі.

Торгово-комісійні операції — це операції, пов'язані з купівлею і продажем цінних паперів і дорогоцінних металів для клієнтів. Банки беруть активну участь у розміщенні облігацій державних позик. Здобуваючи облігації в держави, вони потім розміщують їх на фондовому ринку між фінансово-кредитними установами і приватними особами. Крім того, вони здійснюють великі обороти з акціями й облігаціями акціонерних підприємств, продаючи їх за дорученням одних клієнтів і купуючи для інших.

Акцептні операції. У тісному зв'язку з кредитними операціями комерційних банків знаходяться акцептні, пов'язані з акцептом комерційних векселів. Акцепт означає згоду боржника платити по виставленому на нього кредитором векселю. Ця згода оформляється у виді напису на лицьовій стороні векселя слова «акцептована», дати і підпису акцепту.

Виконання банками акцептних операцій викликано тим, що постачальники товарів не завжди упевнені в платоспроможності свого покупця, який бере товари в кредит. Якщо постачальник не впевнений у платоспроможності свого покупця, він вимагає, щоб виставлений ним вексель був акцептований не самим покупцем, а банком покупця чи яким-небудь іншим банком, у якого висока репутація. У цьому випадку покупець домовляється з відповідним банком про акцепт. Свою згоду на акцепт банк підтверджує в письмовій формі видачею покупцю акредитивного (від лат. *accreditivus* — довірчий) листа, що висилається постачальникові.

Акцептом векселя банк гарантує його плату і тим самим додає йому велику мобільність як засобу звертання і платежу. Крім того, такі векселі більш охоче приймаються до обліку іншими банками. Банк оплачує вексель за рахунок боржника, який до настання терміну платежу вносить у банк необхідну суму грошей. У випадку банкрутства боржника банк оплачує вексель за свій рахунок.

Акцептні операції носять характер пасивно-активних: з наданням акцепту в банку одночасно виникає зобов'язання стосовно кредитора (власника векселя) і вимога стосовно боржника, за якого він поручився. Вони, не будучи зв'язані з вкладенням у них капіталу, за винятком випадків банкрутства боржників, є важливим джерелом прибутку банку у вигляді комісійних.

11.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку

Сучасний банк виконує більш як 180 різноманітних операцій, а стан справ банку відображається в балансовому звіті банку.

Баланс складається з двох частин:

- права сторона — пасиви (містить джерела залучення коштів та власний капітал);
- ліва сторона — активи (напрями використання залучених коштів);

Баланси комерційного банку складаються щоденно, щомісячно, щоквартально. На його підставі контролюються: а) формування та розміщення залучених та власних коштів; б) стан кредитних, розрахункових, касових та інших банківських операцій; в) ефективність діяльності банку.

Основними показниками, що відображають ефективність діяльності банку, є показники ліквідності, прибутковості, ефективності, якості активів, достатності капіталу та фінансового лівериджу.

Показники ліквідності. Ліквідність характеризує спроможність банку відповідати за своїми зобов'язаннями в терміни і без втрат, тобто відображає спроможність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань перед клієнтами банку. Комерційні банки повинні дотримуватися певних рівнів ліквідності.

Норми ліквідності встановлюються як відношення різних статей активів балансу банку до всієї суми або до певних статей пасивів, або, навпаки, пасивів до активів. Норму ліквідності ще називають **коефіцієнтом ліквідності**. Це показник, що характеризує спроможність банку перетворювати свої активи на наявні гроші для задоволення вимог вкладників щодо одержання своїх внесків, і потреб клієнтів в позичках.

Наприклад, **норматив миттєвої ліквідності** ($K_{Л1}$) розраховують за формулою

$$K_{Л1} = \frac{\text{Кошти в касі банку} + \text{Кошти на кореспондентських рахунках}}{\text{Поточні рахунки}} \times 100\%.$$

Норматив ліквідності ($K_{Л2}$) характеризує частку високоліквідних активів у робочих активах. Його визначають за формулою:

$$K_{Л2} = \frac{\text{Високоліквідні активи}}{\text{Робочі активи}} \times 100\%.$$

Коефіцієнти $K_{Л1}$ та $K_{Л2}$ мають бути не менше ніж 20%.

Норматив $K_{Л3}$ відображає ступінь використання основних депозитів для надання позик:

$$K_{Л3} = \frac{\text{Позики}}{\text{Депозити}} \times 100\%.$$

Норматив $K_{Л4}$ визначає частку кредитів у загальному обсязі активів банку:

$$K_{ЛА} = \frac{\text{Позики}}{\text{Активи}} \times 100\%.$$

Показники прибутковості активів та прибуткового капіталу вимірюють спроможність банку генерувати власний капітал для забезпечення зростання та подолання економічних труднощів. *Коефіцієнт прибутковості власного капіталу* ($K_{ПК}$, або ROE) та *коефіцієнт прибутковості активів* ($K_{ПА}$, або ROA) розраховують за такими формулами:

$$ROE = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина власного капіталу}} \times 100\% ;$$

$$ROE = \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Середня величина активів}} \times 100\%.$$

Більшість банків мають показник ROA: 0,5–1,5%, показник ROE – 10–20%.

Якщо показник ROE набагато перевищує показник ROA, то це свідчить про незначний розмір власного капіталу в загальному обсязі капіталу.

Основними показниками ефективності діяльності банку є показники *прибутковості, чистий спред та чиста маржа*.

Чистий СПРЕД (SPRED) відображає, наскільки ефективно банк виконує свою основну функцію посередника між вкладниками та позичальниками і враховує тільки активи, за якими нараховуються відсотки, та пасиви, за якими сплачується відсоток:

$$\text{Чистий СПРЕД} = \frac{\text{Відсоткові доходи}}{\text{Дохідні активи}} - \frac{\text{Відсоткові витрати}}{\text{Пасиви, за якими сплачуються відсотки}}.$$

Чиста маржа визначає спроможність банку отримувати прибуток за рахунок залучення на вигідних умовах ресурсів та наступного ефективного використання їх. Для оцінювання ефективності різних видів діяльності банку використовують *чисту відсоткову маржу, невідсоткову та операційну*:

$$\text{Чиста відсоткова маржа} = \frac{(\text{Відсоткові доходи} - \text{Відсоткові витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% ,$$

$$\text{Чиста відсоткова маржа} = \frac{(\text{Невідсоткові доходи} - \text{Невідсоткові витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% ,$$

$$\text{Чиста операційна маржа} = \frac{(\text{Операційні доходи} - \text{Операційні витрати})}{\text{Середня величина активів}} 100\% .$$

Чиста відсоткова маржа більшості банків становить 1–5%.

Прибутковість відіграє важливу роль у діяльності банку, оскільки досягнення задовільного рівня прибутку дає змогу поповнювати капітал, формує основу життєдіяльності банку, а також забезпечує прийнятний рівень дивідендних виплат акціонерам. Рівень прибутковості безпосередньо пов'язаний з рівнем ризику. Вищий рівень

ризикую дає можливість отримати підвищений прибуток, проте не виключає можливість втрат. Мінімізація рівня ризику дає змогу отримати невисокий, але стабільний прибуток.

За ступенем ліквідності активи банку можна об'єднати в три групи: активи в безпосередньо ліквідній формі, легко- і важколіквідні активи.

Активи в безпосередньо ліквідній формі — це касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку, оскільки комерційні банки можуть у будь-який час вилучити ці засоби готівкою. Касовий резерв готівки і засобу на поточному рахунку в центральному банку є незайнятими активами комерційних банків, що не приносять їм прибутку. Тому комерційні банки намагаються тримати мінімум своїх ресурсів у вигляді активів у безпосередньо ліквідній формі. Цей мінімум необхідний для забезпечення своєчасного повернення внесків і безперервного виконання розрахунків з іншими комерційними банками через центральний банк в умовах нормального зворотного припливу позичок і нових внесків.

Зазвичай касовий резерв готівки і коштів на поточному рахунку в центральному банку (без обов'язкових резервів) не перевищує 10% усіх пасивів комерційних банків.

Оскільки активи в безпосередньо ліквідній формі становлять порівняно незначну частину позикових засобів і не завжди можуть поповнюватися за рахунок нових внесків, визначену частину позикових засобів комерційні банки повинні розміщувати таким чином, щоб у разі необхідності їх можна було легко і без втрат перетворити на готівку, тобто визначена частина банківських активів повинна бути легколіквідною.

З усіх зайнятих активів *найбільш ліквідними* є позички до запитання, облік векселів і короткострокові позички. Повернення позичок до запитання банк може зажадати в будь-який час. Облік векселів здійснюється банками щодня, і оскільки векселі є короткостроковими зобов'язаннями (в основному з термінами платежу до трьох місяців), то щодня настають терміни платежу за раніше врахованими векселями.

Найменш ліквідними статтями активів комерційних банків виступають середньо- і довгострокові позички, а також інвестиції в цінні папери. Останні теоретично можуть бути завжди перетворені на готівку, але практично таке перетворення не завжди здійснюється без втрат. Реалізація ж цінних паперів за цінами, нижчими від цін придбання, може призвести до банкрутства банку.

Ліквідність банківських активів і їхня прибутковість взаємно протилежні. Активи в безпосередньо ліквідній формі (готівка в касі і засоби на поточному кошторисі в центральному банку) зовсім не приносять прибутків, а найбільш ліквідні зайняті активи (позички до запитання) приносять найменший дохід. Найбільш дохідні довгострокові позички й інвестиції в цінні папери є найменш ліквідними статтями активів.

Для ефективного виконання банківською системою своєї основної місії кожна банківська установа повинна дотримувати збалансованого співвідношення між власними й залученими коштами, постійно поліпшувати **якість активів**. Недостатня увага до якісного стану портфеля банківських активів є основною причиною збиткової діяльності банків і як наслідок — банківських банкрутств.

Прагнення банків помістити максимум засобів у найбільш дохідні статті активів веде до погіршення їхньої ліквідності, що може призвести до банкрутства. Банкрутство банків підриває довіру до них вкладників і тим самим ще більше ускладнює функціонування банківської системи, що є свого роду нервовою тканиною всього

народного господарства. Тому в розвинутих країнах спостерігається все активніше втручання держави в банківську сферу щодо підтримки ліквідності банківських активів. Це втручання здійснюється у формах різного роду заходів:

- введення системи державного страхування депозитів;
- заборона інвестицій в акції й облігації промислових і торгових корпорацій;
- законодавче встановлення мінімальної норми легколіквідних статей активів стосовно пасивів банків.

Таку саму мету переслідує і встановлення норм обов'язкових резервів комерційних банків у центральному банку.

Отже, балансування між прибутковістю та ризиком, тобто пошук оптимального їх співвідношення, — є одним із важливих і складних завдань стабілізації та ефективної діяльності банку.

ПРАКТИКУМ

Запитання для самоконтролю

1. Загальна характеристика комерційних банків.
2. Як класифікуються комерційні банки?
3. Операції комерційних банків та їхня характеристика.
4. Небанківські фінансово-кредитні установи, їхнє призначення та види. Проблеми небанківських фінансово-кредитних установ.
5. Стійкість банківської системи як вирішальна передумова її успішного функціонування. Механізм забезпечення стабільності банківської системи.

Питання для обговорення на семінарах

1. Що таке комерційний банк?
2. Класифікація комерційних банків.
3. Охарактеризуйте категорію «банківські ресурси».
4. Чому банківські ресурси називають банківським капіталом?
5. Статутний фонд комерційного банку і порядок його формування.
6. Охарактеризуйте всі види банківських операцій.
7. У чому сутність пасивних та активних операцій банку?
8. Назвіть статі пасивів і активів банку. Дайте їм характеристику.
9. Етапи системи банківського кредитування.
10. Які документи необхідні для оцінювання фінансового стану позичальника?
11. Які економічні перспективи встановлює НБУ для діяльності кооперативних та акціонерних банків?
12. Ліквідність банківських активів та його групи.
13. Прибутковість банку та показники її вимірювання.

Теми для рефератів

1. Банківська система України (стан та перспективи розвитку).
2. Комерційні банки України (аналіз діяльності найбільших банків України).
3. Індикатори фінансової безпеки банківської системи (на прикладі кооперативних банків).

Тестові завдання

1. За організаційно-правовою формою діяльності КБ поділяються на:

- а) державні;
- б) акціонерні;
- в) приватні;
- г) пайові;

- д) кооперативні;
- е) змішані.

2. Комерційні банки проводять операції і надають послуги з метою одержання доходу. До складу доходів банку входять:

- а) відсотки за наданими кредитами;
- б) комісія за касові та інші операції;
- в) доходи від здавання майна в оренду;
- в) штрафи, пені та неустойки одержані;
- г) штрафи, пені та неустойки сплачені.

3. Основні групи банківських операцій:

- а) операції з ЦП;
- б) власні операції;
- в) кредитні операції;
- г) депозитні операції;
- д) банківські послуги;
- е) традиційні операції;
- є) пасивні;
- ж) трастові;
- з) активні;
- и) валютні.

4. Міжбанківські асоціативні об'єднання – це:

- а) концерни;
- б) спілки;
- в) картелі;
- г) трести;
- д) консорціуми;
- е) асоціації;
- є) синдикати;
- ж) ліги;
- з) корпорації.

5. Рентабельність діяльності банку – це:

- а) відношення прибутку до акціонерного капіталу банку;
- б) відношення сукупних активів до витрат банку;
- в) відсотки і дисиденти за капіталами, розміщеними в цінні папери;
- г) доходи від спекуляції цінними паперами;
- д) відношення маси прибутку до змін в активах частки позичок.

6. Ліквідність банківських активів – це:

- а) це здатність банку вчасно і без втрат перетворювати зайняті активи в готівку;
- б) прибуток нерозподілений;
- в) активні і пасивні банківські операції;
- г) відношення маси прибутку до витрат банку.

7. Комерційний банк може активно випускати в обіг безготівкові гроші в межах:

- а) грошей Національного банку, які перебувають у його розпорядженні;
- б) своїх внесків;
- в) свого касового резерву;
- г) свого надлишкового резерву.

8. Основні джерела інформації про стійкість банку:

- а) статистичний звіт;
- б) звіт про фінансові результати;
- в) звіт про прибутки і збитки;
- г) баланс;
- д) звіт про сплату податків.

9. Причини порушення ліквідності КБ:

- а) прорахунки в оцінці ризиків;
- б) різкі зміни облікової ставки ЦБ;
- в) форс-мажорні обставини;
- г) порушення збалансованості активів і пасивів банку;
- д) мала капіталізація банку.

10. Суб'єкти зовнішнього контролю за діяльністю банку:

- а) відділ внутрішнього банківського аудиту;
- б) незалежні аудиторські фірми;
- в) НБУ;
- г) ревізійні комісії;
- д) ДПА;
- ж) правоохоронні органи;
- з) збори акціонерів (учасників).

11. Яких санкцій вживає НБУ за систематичне порушення КБ його вимог:

- а) стягнення грошового штрафу, фінансове оздоровлення, відкликання ліцензії;
- б) підвищення норми обов'язкових резервів, стягнення штрафу, відкликання ліцензії;
- в) проведення заходів фінансового оздоровлення, застосування санкції у вигляді: штрафу, підвищення норми обов'язкових резервів, призначення тимчасової адміністрації, відкликання ліцензії?

12. Проведення центральними банками політики «дешевих грошей» — це:

- а) проведення ЦБ рестрикційної політики;
- б) політика, спрямована на подорожчання кредиту;
- в) політика, спрямована на зниження відсоткових ставок, норм обов'язкового резервування, купівля державних цінних паперів.

13. Яка частка статутного фонду законодавчо дозволена юридичним та фізичним особам під час створення комерційного банку:

- а) не більше ніж 50%;
- б) не більше ніж 35%;
- в) не більше ніж 33%?

14. Активи банку – це:

- а) готівкові гроші, акції та вклади до запитання;
- б) готівкові гроші, власність і акції;
- в) внески до запитання та банківські ресурси;
- с) вклади населення, строкові депозити, вільні резерви;
- д) сума наданих позик.

15. Пасиви банку – це:

- а) власний капітал банку;
- б) залучені вклади й депозити;
- в) готівкові гроші, власність та акції;
- г) власність, сума наданих позик.

Загари

Задача 1

1 січня 2007 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 6 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2011 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Задача 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 2000 грн при ставці 14% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Задача 3

Банк «Капітал» платить за внесками 10 відсотків за рахунками його грошового ринку при щоквартальному компаундингу. Менеджери банку «СИБ» вимагають, щоб рахунки грошового ринку цього банку дорівнювали ефективній ставці банку «Капітал», але щоб при цьому компаундинг проводився щомісячно. Яка для цього повинна бути номінальна ставка, встановлена банком «СИБ»?

Задача 4

Менеджер фірми «Ресурс» має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплатитися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі «Ресурс» доведеться взяти кредит у банку. Банк надає фірмі «Ресурс» кредити з 18%-ною номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми «Ресурс» має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно повністю покрити фінансові витрати фірми «Ресурс». Яким має бути значення цієї номінальної ставки?

Приклади розв'язання типових задач

Приклад 1

1 січня 2009 року клієнт поклав 2000 грн на банківський рахунок під 8 річних відсотків та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується. Яка сума буде на цьому рахунку 1 січня 2012 року, якщо банк проводить компаундинг відсотка щорічно?

Розв'язок.

(Компаундинг — це процес нарахування складних банківських відсотків, тобто нарахування відсотків на суму, що включає відсотки, які нараховані з попереднього періоду).

Для знаходження майбутньої вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$S = P \times (1 + i \times n).$$

Оскільки n дорівнює три повних роки (2009, 2010, 2011), а річна відсоткова ставка 8%, то майбутня вартість поточного вкладу 2000 грн становитиме:

$$S = 2\,000 \times (1 + 0,08 \times 3) = 2\,480 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: 1 січня 2012 року на депозиті обліковуватиметься вклад вартістю 2480 грн.

Приклад 2

Яку суму грошей необхідно покласти на 6-місячний депозит, щоб отримати наприкінці терміну розміщення 1000 грн, при ставці 20% річних та за умовою, що відсоток на відсоток не нараховується?

Розв'язок.

Для знаходження поточної вартості вкладу за простою відсотковою ставкою використовуємо формулу

$$P = S \times \frac{1}{1 + i \times n}.$$

Оскільки ж відсоткова ставка річна, а термін дії депозитної угоди 6 місяців, то в нашому випадку n дорівнює $\frac{6}{12}$, або $\frac{1}{2}$, і після підстановки даних формула набуває такого вигляду:

$$P = 1000 \times \frac{1}{1 + 0,2 \times \frac{1}{2}} = 909 \text{ (грн)}.$$

Відповідь: на депозит необхідно покласти 909 грн.

Приклад 3

Банк «Капітал» платить за внесками 20% за рахунками його грошового ринку при щоквартальному компаундингу. Менеджери банку «СИБ» вимагають, щоб рахунки грошового ринку цього банку дорівнювали ефективній ставці банку «Капітал», але щоб при цьому компаундинг проводився щомісячно. Яка для цього повинна бути номінальна ставка, встановлена банком «СИБ»?

Розв'язок.

Визначення ефективної відсоткової ставки в процесі нарощення вартості грошових засобів за складними відсотками здійснюється за формулою

$$i_E = \left(1 + \frac{i}{n}\right)^n - 1,$$

де i_E — ефективна середньорічна відсоткова ставка при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

i — періодична відсоткова ставка, яка використовується при нарощенні вартості грошових засобів за складними відсотками, що виражається десятковим дробом;

n — кількість інтервалів здійснення кожного відсоткового платежу за відсотковою ставкою протягом року.

Виходячи з наведеної формули, номінальну ставку відсотка можна розрахувати за такою формулою:

$$i = n \times \left((1 + i_E)^{\frac{1}{n}} - 1 \right).$$

Спершу розраховуємо ефективну ставку відсотка банку «Капітал». Після підстановки вихідних даних у відповідну формулу отримуємо:

$$i = \left(1 + \frac{0,2}{4}\right)^4 - 1 = 0,2155, \text{ або } 21,55\%.$$

Тепер можна розрахувати номінальну ставку для банку «СИБ». Оскільки за умовою задачі кількість інтервалів нарахування відсотків дорівнює 12, то формула набуває такого вигляду:

$$i = 12 \times \left((1 + 0,2155)^{\frac{1}{12}} - 1 \right) = 0,1968, \text{ або } 19,68\%.$$

Відповідь: номінальна ставка відсотка в банку «СИБ» має дорівнювати 19,68%.

Приклад 4

Менеджер фірми «Ресурс» має намір продати продукцію в кредит, надавши змогу покупцям розплатитися через два місяці. Але для того щоб розплатитися за рахунками, фірмі «Ресурс» доведеться взяти кредит у банку. Банк надає фірмі «Ресурс» кредити з 12%-ною номінальною складною ставкою із щомісячним компаундингом. Менеджер фірми «Ресурс» має намір покласти виплати за номінальною ставкою на своїх покупців, що в результаті повинно повністю покрити фінансові витрати фірми «Ресурс». Яким повинно бути значення цієї номінальної ставки?

Розв'язок.

За умовою задачі витрати за кредитом покладаються на покупців, отже, необхідно визначити ставку відсотка, за якою буде здійснено нарахування за період відстрочення платежу (та, відповідно, терміну заборгованості фірми «Ресурс» перед банком) — за 2 місяці:

$$i_E = \left(1 + \frac{0,12}{12}\right)^2 - 1 = 0,0201, \text{ або } 2,01\%.$$

Оскільки розраховане значення ставки відображає двомісячне нарахування відсотків за кредитом банку, то можна визначити ставку щомісячного нарахування їх, яка також буде і номінальною щомісячною ставкою товарного кредиту, який фірма «Ресурс» надасть покупцям своєї продукції:

$$2,01\% : 2 = 1,005\%.$$

Таким чином, номінальна річна ставка, за якою надаватиметься товарний кредит, становитиме:

$$1,005\% \times 12 = 12,06\%.$$

Відповідь: значення номінальної ставки, за якою надаватиметься товарний кредит, становитиме 12,06%.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
3. Наказ Президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
4. *Гроші та кредит* / Авт. кол.; за ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2006. — 744 с.
5. *Гроші та кредит*: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
6. *Діба М. І., Осадчий Є. С.* Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 77–88.
7. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 15–26.
8. *Куштим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 96–105.
9. *Матвієнко П.* Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 1. — С. 42–52.
10. *Матвієнко П.* Рейтингова оцінка діяльності банків України // *Економіка України*. — 2008. — № 2. — С. 37–46.
11. *Савелко Т.* Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // *Економіка України*. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
12. *Савлук М., Сугоняко О.* Чи вистачає грошей економіці України? // *Вісник НБУ*. — 1997. — № 4.
13. *Твердохлібова Д.* Методика оцінки фінансового складу банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 4. — С. 43–55.
14. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 57–67.
15. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України*. — 2008. — № 1. — С. 138–146.
16. *Шаповал А. В., Міщенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектору // *Фінанси України*. — 2008. — № 4. — С. 45–56.
17. *Шалудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України*. — 2007. — № 10. — С. 148–156.
18. <http://www.bank.gov.ua/Statist/Banks.xls> (офіційний сайт НБУ).

Тема 12

МІЖНАРОДНІ ВАЛЮТНО-КРЕДИТНІ УСТАНОВИ ТА ФОРМИ СПІВРОБІТНИЦТВА ЇХ З УКРАЇНОЮ

12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ.

12.2. Фінанси міжнародних установ.

12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.

12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ

Міжнародні фінансові інститути поділяються на дві групи: *всесвітні* та *регіональні*. До *всесвітніх* належать Міжнародний валютний фонд (МВФ), група Всесвітнього банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні створюються за континентальною ознакою: Європейський банк реконструкції та розвитку, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку та ін.

Міжнародний валютний фонд (International Monetary Fund) є провідним світовим фінансовим інститутом, який має статус спеціалізованої установи ООН. Він був заснований на міжнародній конференції в Бреттон-Вудсі в 1944 р., а почав функціонувати в 1947 р. Основними цілями діяльності МВФ є сприяння розвитку міжнародної торгівлі й співробітництва у сфері валютного регулювання та надання кредитів у іноземній валюті для вирівнювання платіжних балансів країн-членів Фонду.

Капітал МВФ утворюється за рахунок внесків країн-членів Фонду. Розмір внеску визначається рівнем економічного розвитку країни та її місцем у світовій економіці й міжнародній торгівлі.

Станом на 01.01.1999 р. членами МВФ була 181 країна, в т.ч. з вересня 1992 р. — Україна. Внесок України становить 997,3 млн SDR. Внесок кожної країни є її квотою. Четверть внеску проводиться у вільноконвертованій валюті, решта — в національній.

Кількість голосів у Фонді визначається таким чином: 250 голосів незалежно від розмірів квот плюс один голос на кожні 100 тисяч SDR квоти. При цьому Статут МВФ передбачає періодичний (не менше одного разу на п'ять років) загальний перегляд квот. Це пов'язано з тим, що змінюється рівень розвитку окремих країн та їхнє місце у світовій торгівлі.

За необхідності, крім власного капіталу, МВФ може використовувати позикові кошти. За статутом, він може отримувати кошти в будь-якій валюті як від офіційних органів, так і на приватному ринку позикових капіталів.

Досі позики отримувалися від казначейств та центральних банків країн-членів Фонду, а також від Швейцарії та Банку міжнародних розрахунків. На приватному ринку кошти не залучалися.

Діяльність МВФ охоплює три основні напрями:

- кредитування;
- регулювання міжнародних валютних відносин;
- постійний нагляд за світовою економікою.

Кредитування здійснюється з різними цілями в різних формах та на неоднакових умовах. Воно включає кредитування для потреб вирівнювання платіжного балансу, компенсаційне фінансування та допомогу найбільш біднішим країнам. Фінансові операції, які є основним напрямом діяльності, МВФ здійснює тільки з офіційними органами країн-членів Фонду.

Виділення кредитів залежить від трьох основних чинників: потреби в ресурсах для вирівнювання платіжного балансу, квоти країни та виконання вимог Фонду. Механізм кредитування полягає в тому, що МВФ продає необхідну країні валюту за її національну валюту. Обсяги кредитування залежать насамперед від резервної і кредитної часток та кредитної політики.

Резервна частка становить 25% квоти країни, тобто ту частину, яка внесена в іноземній валюті. У межах цієї частки кредити видаються на першу вимогу країни без сплати відсотків і комісійних. Кредитна частка становить повну величину квоти країни. Ця сума ділиться на чотири рівні частини, які є окремими траншами.

Прохання стосовно виділення кредитів у рамках кредитної частки розглядаються Виконавчою радою Фонду. Надання кредитів обумовлюється виконанням країною певних політичних та економічних вимог. У тих випадках, якщо потреби в іноземній валюті перевищують резервну і кредитну частки країни (тобто 125% її квоти), можуть використовуватися системи розширеного та додаткового фінансування і збільшеного доступу.

Система розширеного фінансування, що почала діяти з 1974 р., передбачає надання кредитів з метою покриття дефіцитів платіжних балансів на більш тривалі терміни (як правило, до трьох років) і в більших розмірах, ніж ті, що забезпечені резервною і кредитною частками. *Система додаткового фінансування* (1977–1981), а пізніше — збільшеного доступу націлена на надання фінансової допомоги при значних і затяжних дефіцитах платіжних балансів у тих випадках, якщо вичерпані ліміти звичайних кредитів.

Поряд із наданням звичайних кредитів існує *система компенсаційного кредитування*, яка повинна вирівнювати відхилення в платіжному балансі, що виникають з незалежних від країни причин. Сюди належать кредити на компенсацію втрат від скорочення виручки від експорту внаслідок падіння цін на світовому ринку, від збільшення вартості імпорту зерна, від непередбачених втрат, фінансування створення резервних запасів. Важливу роль відіграє фінансова допомога найбільш біднішим країнам, що здійснюється на пільгових умовах, насамперед на структурну перебудову економіки.

Другим основним напрямом діяльності МВФ є **регулювання валютних взаємовідносин**. У сучасних умовах, коли курси валют плаваючі, а не фіксовані, роль Фонду полягає в узгодженні валютної політики країн-членів Фонду. Насамперед кожна країна повинна, відповідно до статуту МВФ, співробітничати з Фондом та з іншими країнами з метою забезпечення і підтримки стабільних валютних курсів. Її економічна та фінансова політика має спрямовуватися на забезпечення економічного зростання при розумній стабільності цін. Недопустимими є валютні маніпулювання з метою отримання певних переваг у міжнародній торгівлі. При цьому МВФ установлює певні валютні обмеження.

Так, країни-члени Фонду не можуть без його згоди вводити обмеження за платежами і переказами з поточних міжнародних операцій, використовувати дискримінаційні валютні засоби, застосовувати систему кількох видів валютних курсів.

Виступаючи провідним міжнародним фінансовим інститутом, МВФ здійснює постійний нагляд і спостереження за світовою економікою. Він формує значний масив інформації як у цілому по світовій економіці, так і в розрізі окремих країн. Щомісячний збірник фінансової статистики, що видається МВФ, включає дані про динаміку економічного зростання і цін, грошовий обіг, експорт та імпорт, стан платіжного балансу, величину офіційного золотого запасу, рівень валютних резервів, розміри зарубіжних інвестицій, динаміку валютних курсів та ін. Країни-члени Фонду зобов'язані без перешкод надавати всю необхідну інформацію.

Нагляд за макроекономічною та валютною політикою країн здійснюється насамперед за допомогою **консультування**. МВФ детально аналізує податкову, грошово-кредитну і валютну політику та стан платіжних балансів країн. На основі аналізу готується доповідь, що подається країні, в якій формулюються певні рекомендації щодо вироблення та коригування економічної, фінансової та валютної політики. Важливою формою нагляду є також публікація та всебічне обговорення доповіді «Світовий економічний огляд». На підставі аналізу наявної інформації розробляються середньострокові економічні прогнози, які дають можливість координувати макроекономічні політики країн-членів Фонду.

В Україні в червні 1992 р. прийнято Закон України про її вступ до МВФ, а також до Міжнародного банку реконструкції та розвитку і трьох його філій (МФК, МАР, та БАП). У вересні того самого року Україна вступила до МВФ. Наша квота становила 997,3 млн SDR. Оскільки Україна в момент вступу до МВФ перебувала в стані глибокої кризи і не мала змоги зразу внести ці кошти, то вона скористалася Позичковим фондом при МВФ, з коштів якого країнам, що переживають певні фінансові труднощі, видають безстроковий, безвідсотковий кредит, який поступово треба погасити.

Зі вступом до МВФ Україна взяла на себе великі зобов'язання як країна — член Фонду з валютного регулювання. Ці зобов'язання полягають у тому, що наша держава не може здійснювати будь-які маніпулювання валютним курсом для забезпечення власної переваги перед іншими країнами. Сюди ж належить і зобов'язання при здійсненні валютної політики суворо дотримуватись основних положень МВФ і не допускати таких дій, які були б руйнівними для інших країн.

У цілому співпраця України з МВФ перспективна і нині зосереджена на таких напрямках:

- надання різноманітних послуг і фінансової підтримки приватизованим підприємствам;
- підтримка фінансового сектора країни для посилення стабільності банківської системи й зміцнення небанківських кредитних установ;
- розвиток сільськогосподарського виробництва і розбудова інфраструктури села.

Для реалізації цих напрямів МВФ надає нашій державі кредити. Вони використовуються для покриття дефіциту державного бюджету та інших цілей.

Починаючи з кінця 1994 р., Україна отримує фінансову підтримку від МВФ при вирішенні багатьох своїх економічних проблем. Спочатку це була допомога, спрямована на подолання величезних труднощів, спричинених зростанням цін на енергоносії, які Україна імпортувала з Росії. Потім у 1995–1999 рр., коли наша держава мала дефіцит рахунка поточних операцій платіжного балансу, цей дефіцит на 66,3%

покривавився за рахунок кредитів МВФ. Загальна сума такого кредитування з боку МВФ за цей період досягла 3,3 млрд дол.

У 1998 р. між Україною і МВФ підписано угоду про надання кредиту розширеного фінансування загальним розміром 2 млрд 266 млн дол. Цей кредит, розрахований на 10-річний термін з пільговим періодом 4,5 року, був наданий під відносно невисокий (до 7%) відсоток. Він надавався Україні певними траншами, хоч і не завжди обіцянки про надання нам позики дотримувались МВФ.

Оцінюючи в цілому значення кредитів МВФ як позитивне для України явище, що дозволило подолати досить суттєві труднощі на шляху становлення ринкової економіки, слід вказати й на певні негативні моменти. Серед останніх головне місце посідає суттєве зростання нашого боргу перед МВФ. Загальна заборгованість України перед МВФ досить велика і продовжує збільшуватись. Так, якщо в 1994 р. Україна заборгувала МВФ 249,3 млн СДР, то в 1998 р. — вже близько 2 млрд СДР. Це ставить питання про розроблення стратегії наших відносин з цією організацією.

У 2008 р. Україна почала отримувати кредит від МВФ у розмірі **16,5 млрд дол.** США на подолання наслідків світової фінансової кризи, яка почалась у вересні 2008 р. Кредит надають на умовах повернення (два роки) та платності (7% на рік). Він буде наданий чотирма траншами, перший з яких становитиме 4,5 млрд дол. США (при виконанні всіх вимог МВФ). Це найбільший кредит за всю історію незалежної України, який надасть можливість стабілізувати національну одиницю та банківську систему України (під час кризи) та продовжити розвиток усіх стратегічних галузей України.

Другою за значенням у системі міжнародних фінансів є **група Всесвітнього банку (The World Bank)**, яка включає до свого складу чотири міжнародні фінансові інститути: *Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР)*, *Міжнародну асоціацію розвитку*, *Міжнародну фінансову корпорацію та Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій*.

Кошти, що надходять від Світового Банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані не тільки на погашення дефіциту бюджету й платіжного балансу, але й на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту.

Позики Світового Банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією СБ Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче середнього), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Відсотки за кредит сплачуються за плаваючою ставкою і становлять близько 6,5% річних.

За рахунок Світового Банку в Україні реалізується 16 проєктів на загальну суму 2895 млн доларів та 15 млн євро.

Розглянемо розподіл фінансування Світового банку по окремих проєктах в Україні:

- реабілітаційна позика (500 млн дол.);
- інституційна позика (27 млн дол.);
- проєкт реабілітації гідроенергетики (114 млн дол.);
- проєкт із розробки насінництва (32 млн дол.);

- експериментальний проект у вугільній галузі (16 млн дол.);
- проект розвитку підприємств (310 млн дол.);
- проект структурної перебудови вугільної галузі (300 млн. дол.);
- проект «Морський старт» (100 млн дол.);
- проект структурної перебудови сільського господарства (300 млн дол.);
- проект розвитку підприємств, II етап (300 млн дол.);
- проект розвитку експорту (60 млн дол.);
- проект розвитку ринку електроенергії (317 млн дол.);
- проект підтримки соціального захисту (2,6 млн дол);
- проект структурної перебудови фінансового сектора (300 млн дол);
- проект реабілітації та розширення тепlopостачання м. Києва (200 млн дол.);
- розвиток системи казначейства (16, 4 млн дол.).

Серцевиною групи виступає **МБРР (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD)**, який був заснований разом з МВФ у 1945 р. і почав функціонувати в 1946 р. Учасниками банку можуть бути лише країни-члени МВФ. Основною метою діяльності банку виступає сприяння розвитку економіки країн-членів МБРР шляхом надання довгострокових кредитів та гарантування приватних інвестицій. Спочатку ця діяльність була спрямована на країни, що потерпіли внаслідок Другої світової війни. Нині головним напрямом діяльності є країни, що розвиваються. Джерелами ресурсів банку виступають:

- статутний капітал;
- залучення коштів шляхом випуску облігаційних позик;
- резервний фонд.

Статутний капітал сформовано за рахунок внесків країн-членів. Внески здійснюються шляхом передплати на акції в межах установлених квот. Квоти кожної країни визначаються відповідно до її економічного потенціалу. Резервний фонд утворюється за рахунок банку.

Основними напрямками кредитування виступають галузі інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок), а також сільське господарство, охорона здоров'я та освіта. Кредити видаються на термін до 20 років під гарантії урядів. МБРР може бути також гарантом за аналогічними довгостроковими кредитами комерційних банків. Виділення кредитів зумовлюється наданням інформації про фінансовий стан країни, що позичає кошти та про об'єкти кредитування. Кредити надаються на основі пайової участі банку у фінансуванні певних об'єктів — до 30% їхньої вартості.

Міжнародна асоціація розвитку надає кредити терміном до 50-ти років на пільгових умовах — 0,75%.

Міжнародна фінансова корпорація надає кредити високорентабельним приватним підприємствам країн, що розвиваються, без гарантії уряду.

Агентство з гарантування багатосторонніх інвестицій проводить страхування капіталовкладень у країнах, що розвиваються, на випадок політичних ризиків: від експропріації, воєн, заворушень, зривів контрактів тощо, чим сприяє розвитку діяльності інститутів Всесвітнього банку.

Слід зазначити, що співпраця України з групою Всесвітнього банку не повинна зосереджуватися тільки на кредитних відносинах. Україна повинна (особливо під час

світової фінансової кризи) використовувати консультаційні та інформаційні можливості цього банку.

У цілому всесвітні міжнародні фінансові інститути відіграють, як видно з їхніх функцій, важливу роль у світовій економіці, забезпечують надійний рух міжнародних грошових потоків. Тим самим вони сприяють і надійному функціонуванню національних фінансових систем. Крім того, їхні кредити є важливим джерелом фінансування країн, що розвиваються.

У Європі в рамках ЄС функціонують *Європейський інвестиційний банк, Європейський фонд валютного співробітництва і Європейський банк реконструкції та розвитку*.

ЄБРР (European Bank for Reconstruction and Development), який був створений у 1990 р. і відкритий у 1991 р., аналогічно МБРР, діяльність якого спрямована на країни, що розвиваються, здійснює діяльність у країнах Східної і Центральної Європи, які проводять ринкові реформи. Засновниками банку є країни Європи та провідні країни світу. Україна є членом ЄБРР з 1992 р. Не менше 60% кредитів ЄБРР має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40% у державну інфраструктуру.

В Україні 2008 р. ЄБРР продовжує здійснювати ряд проектів. Серед них — кредити під будівництво доріг (співпраця з ДП «Укравтодор»), облаштування пунктів переходу в митній (прикордонній) зоні, співпраця з ДП «Укрзалізниця» (модернізація рухомого складу), будівництво нового «саркофагу» для Черніобильської атомної електростанції та ін. Загальний обсяг інвестицій сягає більше ніж 2 млрд дол. США.

Європейський банк реконструкції та розвитку, на відміну від інших валютно-кредитних установ, ставить перед тими, хто з ним співпрацює, політичні умови:

- багатопартійна демократія;
- плюралізм та розвинута ринкова економіка.

Саме з урахування цього і для посилення ринкових засад організації суспільного виробництва ЄБРР видає кредити тільки за умови, що не менше ніж 60% цих коштів піде на недержавний сектор і переважно на підтримку малого й середнього бізнесу. При цьому ЄБРР може кредитувати і проекти в державному секторі, але такі, що зорієнтовані на підтримку ініціатив приватних підприємств.

Завданням *Європейського інвестиційного банку*, який був створений у 1958 р., є фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Кредити надаються терміном 20–25 років. У галузевому плані пріоритетні такі галузі інфраструктури: енергетика, транспорт, телекомунікації, а також проекти, що пов'язані з охороною навколишнього природного середовища. Кредити банку видаються на ринкових умовах. Пільги встановлюються лише в тих випадках, якщо передбачається боніфікація за рахунок бюджету ЄС.

Європейський банк валютного співробітництва, що створений у 1973 р. в рамках Європейської валютної системи, виконує функції, аналогічні МВФ — надає кредити на покриття дефіциту платіжного балансу.

Міжнародна асоціація розвитку — МАР (International Development Association — IDA) утворена в 1960 році. Місцезнаходження — Вашингтон.

Нараховує 160 країн-учасниць, які поділяються на дві групи. До першої групи входить 22 високорозвинуті країни, а також Кувейт і Об'єднані Арабські Емірати. Другу групу складають країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою.

Основні цілі МАР:

- сприяння економічному розвитку країн-членів;
- підвищення продуктивності праці;
- зростання рівня життя в державах-членах, в першу чергу, таких, що розвиваються.

Діяльність МАР спрямована, головним чином, на допомогу країнам, що розвиваються, через заохочення розвитку приватного сектора, мобілізації внутрішніх і зовнішніх джерел капіталу.

МАР надає безпроцентні позики найбіднішим країнам. Критерієм «бідності» є рівень ВВП на душу населення, що не перевищує 925 доларів. Позики МАР мають 10-річний пільговий період й погашаються протягом 35–40 років. Решті країн кредит надається за ставкою 5% річних.

Кредити плануються в основному в розвиток інфраструктури і в сільське господарство. Так, в 1998 році на кредитування сільського господарства пішло 18% виділених коштів МАР, на освіту — 16%, на охорону здоров'я — 14%, на транспорт — 13%, на енергетику — 12%. Іноді МАР і МБРР спільно кредитують один і той же об'єкт, якщо на нього необхідні великі кошти. Кредити МАР надаються тільки урядам під їх гарантії. МАР сформувала Фонд для скорочення боргів у 100 млн. доларів; його призначено для найбідніших країн. Кредити надаються в національній валюті держав.

Міжнародна фінансова корпорація — МФК (International Finance Corporation — IFC) заснована в 1956 році. Штаб-квартира — Вашингтон. Нараховує 181 країну-члена, серед них Україна (з 1993 р.).

Головна мета МФК — сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються, через заохочення приватного підприємництва у виробничому секторі.

Кредитна діяльність. МФК, як правило, кредитує тільки високорентабельні підприємства в нових індустріальних країнах. Менш розвиненим країнам важче одержати кредит через високу кредитну ставку, яка вище пересічних ставок на основних ринках позичкових капіталів. Привабливою ж стороною цих кредитів є те, що вони спрямовані на реалізацію таких проектів, які не одержали б коштів з інших джерел.

Звичайно МФК фінансує не більше як 25% загальної вартості проекту, решта коштів відшукується за рахунок приватних компаній і комерційних банків.

На відміну від МБРР для інвестування коштів МФК не вимагає урядових гарантій. Це відгороджує приватні компанії від державного контролю. Іншою відмінністю є те, що МФК не тільки надає кредити, але й здійснює інвестиції в акціонерний капітал підприємств, що створюються, з наступним перепродажем акцій приватним інвесторам. З моменту утворення й до середини 1998 р. МФК здійснила інвестицій на суму 24 млрд. доларів.

Крім своєї головної функції — заохочення приватних інвестицій — МФК надає країнам-членам також і технічну допомогу. В 1986 р. вона заснувала Консультативну службу з іноземних інвестицій для надання допомоги урядам країн, що розвиваються, щодо ефективного використання інвестицій. Сфера консультування — капітали,

технологія, менеджмент. Видається регулярний довідник «База даних» по новим ринкам.

Співпраця України і МФК:

Україна стала акціонером і членом IFC в 1993 р. До 4 травня 2007 р. IFC інвестувала близько 692 мільйонів доларів в 33 проекти. Інвестиційна програма IFC в Україні в цей час розширюється високими темпами, при цьому основна увага зосереджена на інвестиційних можливостях у фінансовому секторі, агробізнесі, виробництві будівельних матеріалів, роздрібній торгівлі й послугах, енергетиці, виробництві устаткування для транспорту та інфраструктури.

В 2006 фінансовому році (1 липня 2005 – 30 червня 2006), обсяг інвестицій IFC в Україну зріс другий рік підряд до \$295 мільйонів. Серед проектів IFC цього року не можна не відзначити інвестиції в мережу автозаправних станцій, у розвиток складської інфраструктури й логістики, а також у виробництво керамічної плитки. Серед існуючих клієнтів, IFC надала додаткове фінансування «Сандорі» для розширення й модернізації виробництва соків і напоїв, «Нової Лінії» для будівництва нових торгових центрів, і субординований кредит банку «Аваль» для капіталу другого рівня банку.

З 1992 р. IFC реалізує в Україні масштабну програму технічної допомоги. IFC сприяла приватизації малих підприємств і об'єктів незавершеного будівництва, а також приватизації земель і масової приватизації.

У цей час у рамках фінансованих програм МФК розробляються рекомендації з корпоративного керування компаній і банків, розвитку агробізнесу, лізингу, ведеться робота з поліпшення умов господарювання й стимулюванню росту малих і середніх підприємств.

Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій – БАГІ (Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) заснована в 1988 році. Місцезнаходження – Вашингтон. нараховує 145 членів. Україна стала членом БАГІ з 1995 року.

Основні цілі БАГІ:

- сприяння збільшенню притоку інвестицій в країни, що розвиваються, через надання гарантій, включно страхування, по некомерційним ризикам;
- здійснення досліджень, збір і поширення інформації для сприяння інвестуванню;
- надання технічної допомоги країнам, проведення консультацій з інвестиційних питань.

Основні напрямки діяльності БАГІ:

- вона була утворена з тим, щоб забезпечити потенційних інвесторів до країн, що розвиваються, від некомерційних ризиків і таким чином стимулювала туди потоки інвестицій. До некомерційних ризиків належать: війни, соціальні вибухи, експропріація вкладеного капіталу, неможливість переводу прибутку за кордон тощо;
- гарантії надаються тільки інвесторам із кран-членів БАГІ. Строк гарантій – 15–20 років по прямих інвестиціях, по позиках – понад три роки. Основна умова надання гарантій: інвестор повинен бути резидентом країни-члена БАГІ; інвестиція ж може призначатися для будь-якої країни, навіть такої, що не входить до БАГІ;

- гарантії БАГІ, по суті, є страховкою, за одержання якої треба сплатити від 0,25% до 1,25% за кожні 100 доларів вартості гарантії. За станом на середину 1997 р. БАГІ видало гарантій на суму 3,4 млрд. доларів;
- БАГІ надає консультативні й рекламні послуги через спеціальний департамент політичних і консультативних послуг.

12.2. Фінанси міжнародних установ

Фінансова діяльність міжнародних організацій пов'язана з формуванням і використанням їхнього бюджету та цільових фондів. Формування доходів здійснюється насамперед за рахунок внесків країн, що входять до складу цих організацій. Використання коштів проводиться на основі затвердженого бюджету. Розглянемо фінанси провідних міжнародних організацій — ООН та ЄС.

Організація Об'єднаних Націй була заснована в 1945 р. Головним завданням ООН є підтримання миру. До сфер її діяльності також входять економічні, соціальні та гуманітарні проблеми, права людини, охорона навколишнього природного середовища,

Діяльність ООН здійснюється через керівні органи та спеціалізовані організації. Так, питаннями миру і безпеки займаються департаменти операцій з підтримання миру, з питань роззброєння і регулювання озброєнь. Економічний напрям діяльності здійснюється через Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД), Організацію промислового розвитку (ЮНІДО), Регіональні комісії (наприклад, Європейська економічна комісія) та ін. Соціальна і гуманітарна політика проводиться Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Фондом ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), Світовою продовольчою програмою (МПП), Центром ООН з населених пунктів (ХАБІТАТ) та ін. Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) проводить значну роботу, пов'язану із забезпеченням екологічної безпеки на планеті.

Бюджет ООН формується із внесків країн. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів, який залежить від обсягів ВВП певної країни.

Нині ООН переживає фінансову кризу, пов'язану з тим, що багато країн мають заборгованість із внесків до її бюджету. Це істотно звужує фінансові можливості ООН, ускладнює фінансування передбачених заходів.

За видатками бюджет ООН поділяється на дві частини: адміністративні та накладні витрати і програмні видатки. Адміністративні та накладні видатки нині становлять 38%, програмні — 62%, Поставлено завдання скоротити адміністративні витрати до 25%, що дасть змогу вивільнені кошти спрямувати на соціально-економічні програми.

Бюджет ООН за видатками складається в розрізі окремих підрозділів та організацій. При цьому також виділяються адміністративні й накладні витрати та кошториси на окремі програми, що виконуються даним підрозділом. Наприклад, у рамках ЮНІДО на 1998–1999 рр. виділялися такі програми: «Зміцнення промислових потенціалів», «Екологічно чистий та стійкий промисловий розвиток», «Управління регіональними програмами», «Управління технічним співробітництвом».

Європейський Союз (European Union). Перший крок у бік створення сучасного Євросоюзу був зроблений в 1951: ФРН, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Франція, Італія підписали договір про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЕОВС, ECSC – European Coal and Steel Community), метою якого стало об'єднання європейських ресурсів з виробництва сталі й вугілля, в дію даний договір вступив з липня 1952 року.

З метою поглиблення економічної інтеграції ті ж шість держав в 1957 заснували Європейське економічне співтовариство (ЄЕС, Спільний ринок) (EEC – European Economic Community) і Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, Euratom – European Atomic Energy Community). Найважливішим і найширшим за сферою компетенції з цих трьох європейських співтовариств було ЄЕС, в 1993 році (ЄС – European Community).

Бюджет ЄС формується за рахунок надходжень від країн Союзу. Усі доходи поділяються на дві групи:

- внески країн-членів;
- доходи бюджету ЄС.

Внески кожної країни до бюджету визначаються залежно від рівня її економічного розвитку, який відображається у виробленому ВВП. Специфікою бюджету ЄС як ланки міжнародних фінансів є наявність власних доходів. До них належать, поперше, мита і сільськогосподарські податки, якими обкладаються продукти, що імпортуються з країн, які не є членами Союзу. По-друге, важливе місце посідає податок на додану вартість, який встановлюється за єдиною для всіх країн ставкою по відношенню до уніфікованої в усіх країнах бази оподаткування (ставка податку не може перевищувати 1,4%). Установлено ліміт бюджету ЄС – він не може перевищувати 1,2% загального обсягу ВВП Союзу.

Видатки бюджету ЄС поділяються на адміністративні (≈5%) та операційні (до 95%). Операційні видатки складаються з фінансування сільського господарства (до 50%), структурних перетворень в економіці країн Союзу, наукових досліджень і освіти, зовнішньої діяльності (реструктуризація економіки країн Центральної і Східної Європи та підготовка їх до вступу в ЄС, надання технічної і гуманітарної допомоги і т.ін.).

Бюджет ЄС розробляється Європейською комісією і затверджується Європейським парламентом. Виконує бюджет фінансове управління Європейської комісії, яке перебуває під подвійним контролем – з боку Палати аудиторів і Європарламенту. До складу Палати аудиторів входять 15 членів, які перевіряють надходження доходів і фінансування видатків.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інститутами.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів – держави, підприємств, громадян, – виділяються наднаціональні суб'єкти – міжнародні організації і міжнародні фінансові інститути. У зв'язку з цим цю сферу можна розподілити на дві частини:

- міжнародні фінансові відносини;
- міжнародні фінанси.

Міжнародні фінансові відносини характеризують грошові потоки між суб'єктами різних країн:

- підприємствами;
- урядами країн;
- підприємствами та урядами;
- громадянами та урядами.

Взаємовідносини між підприємствами складаються в процесі купівлі-продажу. З одного боку, ці взаємовідносини відображають фінанси суб'єктів господарювання. Однак, оскільки ці суб'єкти належать до різних країн, то ці взаємовідносини відображають рух нових потоків між країнами. Забезпечення еквівалентності обміну досягається через валютне регулювання — встановлення курсу.

Відхилення курсу валют від реального співвідношення між даними валютами спричинює міжнародний перерозподіл фінансових ресурсів. Міжнародна торгівля характеризується торговим балансом кожної країни. При цьому сальдо експортно-імпортних операцій характеризує приплив чи відплив валюти.

Взаємовідносини між урядами різних країн виникають у сфері державного кредиту, коли одна країна виступає позичальником, а інша — кредитором. Аналогічний характер мають взаємовідносини з *урядом певної країни юридичних і фізичних осіб* інших країн. За змістом ці всі відносини належать до державного кредиту, а за напрямом руху коштів — до міжнародних фінансових відносин,

Торговельні взаємовідносини між *суб'єктами господарювання різних країн* характеризують два грошових потоки: надходження підприємству валютних доходів від експорту товарів і послуг; оплата підприємством товарів та послуг, що імпортуються. Кредитні взаємовідносини є двосторонніми: з одного боку — надання позики позичальником кредитором, з іншого — погашення позики і сплата процентів.

Міжнародні фінанси відображають діяльність міжнародних організацій і фінансових інститутів. Це наднаціональна надбудова, яка характеризується концентрацією фінансових ресурсів у певних узагальнених чи цільових фондах. За своєю організацією міжнародні фінанси досить схожі з державними фінансами, тільки суб'єктом виступає не держава, а міжнародна організація (інститут). Діяльність таких організацій, як і окремої держави, пов'язана з виконанням певних функцій, які визначаються їхніми статутами. Фінансове забезпечення виконання цих функцій здійснюється через фонди, що створюються цими організаціями. Це можуть бути узагальнені фонди, наприклад бюджет ООН, і цільові — під конкретні заходи і програми.

Міжнародні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм цих організацій, на утримання їх апарату та на фінансову допомогу окремим країнам. Таким чином, кожна країна може отримувати кошти від міжнародних організацій як у вигляді прямого фінансування (зазвичай, тільки в окремих випадках), так і в опосередкованій формі через різні централізовані заходи, проекти і програми, які стосуються певної країни чи поширюються на неї.

Міжнародні фінансові інститути мають взаємовідносини з урядами та суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за двома напрямками.

Перший відображає процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн. Другий характеризує кредитні взаємовідносини — надання кредитів урядам та їх погашення і сплату відсотків.

Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер. Міжнародні фінансові інститути, здійснюючи фінансове забезпечення певних проєктів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінанси відображають світові інтеграційні процеси. Централізація певної частини фінансових ресурсів на світовому рівні забезпечує потреби світового господарства. Саме на ці потреби й спрямована діяльність міжнародних організацій та міжнародних фінансових інститутів.

Вони фінансують окремі проєкти і програми, керуючись інтересами саме світового господарства в цілому, а не окремих країн, якими б важливими вони для цих країн не були. Звісна річ, порівняно з національними фінансовими системами міжнародні фінанси знаходяться тільки на початку свого розвитку.

Однак наростання міжнародної економічної інтеграції веде як до посилення ролі діючих організацій та інститутів, так і до створення нових. Це веде до підвищення рівня централізації фінансових ресурсів, збільшення як їх маси, так і обсягів міжнародних фінансових потоків. Врешті-решт цей інтеграційний процес веде до створення єдиної грошової одиниці, спочатку в рамках регіональних об'єднань, а в перспективі, — можливо, і в усьому світі.

12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання

Організація міжнародних грошових потоків між суб'єктами господарювання застосовується на встановлених формах розрахунків та системі валютного регулювання. Порядок проведення розрахунків регламентується відповідними міжнародними документами і угодами. Стандартизація документального оформлення розрахунків необхідна для забезпечення відповідних гарантій експортерам та імпортерам на поставку товарів та на їх оплату. Вона встановлює також систему однакового тлумачення прав, зобов'язань і відповідальності сторін.

Основними **формами** міжнародних розрахунків виступають інкасо та акредитив. Також використовуються банківський переказ та відкритий рахунок.

При розрахунках на основі *інкасо* банк імпортера перераховує кошти на рахунок експортера після передачі імпортеру отриманих від банку експортера документів, передбачених контрактом, тобто застосовується схема: платежі проти документів. Така схема розрахунків досить проста, однак вона не дає достатніх гарантій на оплату товарів і послуг.

На відміну від інкасо, *акредитивна форма* передбачає достатні гарантії експортеру за рахунок відкриття акредитива в банку імпортера. Платіж на відкритий рахунок — найменш надійна форма. Експортер поставляє товари, імпортер переказує гроші на день платежу. Банківський переказ являє собою доручення одного банку іншому виплатити певну суму отримувачеві.

Форми розрахунків у системі міжнародних фінансових відносин характеризують організаційну сторону руху грошових потоків, порядок проведення операцій, їхнє документальне оформлення, відповідальність сторін і банків та ін. Це дуже важлива

сторона, однак вона підпорядкована сутнісній — забезпеченню еквівалентності обміну. Тому серцевиною міжнародних розрахунків, з позицій фінансової теорії, є встановлення курсу валют.

Валютний курс відображає ціну грошової одиниці певної країни у валюті інших країн чи міжнародних валютних одиницях. Встановлення валютного курсу означає співвідношення цінності грошей різних країн, які виступають інструментом фінансових відносин, в т.ч. і міжнародних. Без такого зіставлення міжнародні фінансові потоки неможливі.

Установлення курсу валют — досить складний багатофакторний процес. На нього впливає безліч чинників — економічних, фінансових, політичних. **Економічні чинники** полягають у тому, що в основі формування курсу лежать вартісні пропорції обміну. Вони визначаються на основі зіставлення цін товарів та послуг споживчого кошика. Співвідношення його сумарної цінової оцінки в одній і другій валюті дає вихідну пропорцію, яка визначає основу курсу валют. Свого часу існував *золотий стандарт*, тобто вміст золота в грошовій одиниці. Зіставлення золотого вмісту двох грошових одиниць і визначало курс цих двох валют.

Встановлення вихідного рівня валютного курсу на основі порівняння цінової оцінки споживчого кошика має певні неточності. Вони полягають у тому, що цінність товарів і послуг споживчого кошика в різних країнах неоднакова. Тому курс валют, установлений на основі такого підходу, завжди має певні похибки. Проте вони, поперше, не настільки суттєві, а по-друге, цей курс є тільки своєрідною точкою відліку. Він коригується з урахуванням впливу фінансових і політичних чинників.

Крім методу порівняння цінової оцінки споживчого кошика з метою визначення точного співвідношення валют, застосовується також метод *валютного кошика*. Суть його полягає у встановленні умовної міжнародної грошової одиниці.

Так, Міжнародний валютний фонд установив міжнародний платіжний засіб — SDR (спеціальні права запозичення). До валютного кошика SDR включаються (у встановлених МВФ пропорціях) долар США, німецька марка, японська єна, британський фунт стерлінгів та французький франк. Частка кожної валюти в цьому кошику залежить від її частки в загальному зовнішньоторговому обороті у світі. У світовій валютній системі SDR може відігравати роль загального еквівалента, до якого встановлюються курси валют. Однак нині реальна практична значимість SDR досить обмежена, а роль загального еквівалента більше властива реальним провідним валютам світу (наприклад, долару США).

У рамках Європейського Союзу також була створена міжнародна рахункова грошова одиниця — **ЕКУ**. До валютного кошика ЕКУ включались валюти таких європейських країн: Німеччини, Франції, Голландії, Італії, Бельгії, Люксембургу, Данії, Ірландії, Іспанії, Великої Британії, Греції, Португалії.

На відміну від SDR, яка є швидше умовною грошовою одиницею, ЕКУ відігравав значно більшу роль у європейській валютній системі. На основі цієї рахункової одиниці здійснювалося валютне регулювання в рамках Європейського Союзу. ЕКУ виступає як розрахункова і кредитна одиниця у взаємовідносинах між центральними банками країн союзу. Значна роль ЕКУ привела до його використання як рахункової одиниці також за межами ЄС. Наприклад, в Україні ставки акцизного збору та ввізного мита на окремі товари встановлені в ЕКУ.

Розвиток європейської інтеграції і досягнення достатньої стабільності валют країн ЄС привели до нової стадії розвитку європейської валютної системи — переходу

до єдиної валюти — **євро**. На відміну від SDR і ECU, євро — реальна валюта, що обслуговує платіжний оборот ЄС. Відповідно до прийнятої програми, введення євро в обіг проводиться з початку 1999 р. Важливу роль у впровадженні євро відіграв досвід використання ECU.

Введення в обіг євро означає новий етап у розвитку системи міжнародних фінансів у цілому і європейської валютної системи зокрема. Нині міжнародні фінансові відносини, в т.ч. міжнародні розрахунки, являють собою досить складну систему взаємовідносин. Інструментом фінансових відносин, як відомо, є гроші. У межах національних фінансових систем використовується одна грошова одиниця, що ставить ці відносини на єдину уніфіковану основу. У міжнародних відносинах використовуються дві валюти, що суттєво ускладнює ці відносини. Навіть створена досить складна система валютного регулювання, в т.ч. на міжнародному рівні, не в змозі до кінця вирішити проблеми. Введення ж єдиної валюти вирішує проблему, оскільки знімає її причину, а не впливає на наслідки.

Установлення вихідного курсу валют на основі споживчого чи валютного кошика є тільки основою валютного регулювання. На діючий курс валют істотно впливають фінансові та політичні чинники. До **фінансових** належать стан національної фінансової системи: дефіцит бюджету, державний борг, рівень інфляції, стабільність банківської системи, активність на фінансовому ринку та міжнародних фінансових відносин (торговий та платіжний баланс). **Політичні чинники** пов'язані зі стабільністю політичної системи в країні та стабільністю її законодавства.

Нестабільність політичної і фінансової ситуації в тій чи іншій країні веде до певного зниження обмінного курсу її національної валюти порівняно з реальним співвідношенням. Ця різниця являє собою своєрідну плату за названі ризики, страхування на випадок можливого зниження курсу цієї валюти, ймовірність чого досить висока.

Установлення курсу валют ґрунтується на двох основних методах: адміністративному та ринковому. Суть **адміністративного методу** полягає в офіційному встановленні урядом чи центральним банком курсу національної валюти стосовно іноземних валют. За такого методу необхідні точні розрахунки, бо при значних відхиленнях офіційного курсу від реального його або не визнаватимуть, або припиняться проведення міжнародних розрахунків. При адміністративному встановленні курсу національної валюти може існувати паралельний курс неорганізованого ринку, де буде встановлюватися більш реальне співвідношення валют.

Ринковий метод полягає в тому, що курс встановлюється на основі механізму ціноутворення під впливом попиту і пропозиції; іноземна валюта при цьому виступає товаром на валютному ринку. Суб'єктами валютного ринку виступають банки, брокерські фірми, валютні біржі.

Залежно від обсягу і характеру валютних операцій, переліку валют, що виставляються на торги, виділяють світові, регіональні та національні валютні ринки. Світовими центрами валютного ринку виступають Лондон, Париж, Токіо. Перелік валют, що виставляються тут на торги, досить широкий. На регіональних і національних валютних біржах здійснюються торги з обмеженого переліку найважливіших валют.

В Україні функції валютного ринку виконує *Міжбанківська валютна біржа*. Торги з основних валют (євро, американського долара, російського рубля) проводяться щоденно. Крім того, торгують фунтами стерлінгів Великої Британії, австрійськими шилінгами, італійськими лірами, канадськими доларами та деякими іншими валютами залежно від наявності попиту і пропозиції на них.

Установлення співвідношення грошових одиниць різних країн на валютних, як і на будь-яких інших ринках, відбувається під впливом двох основних чинників — попиту і пропозиції. Особливістю валютного ринку є те, що як товаром, так і платіжним засобом виступають гроші. Тому зазначені чинники фактично подвоюються: попит і пропозиція відповідної іноземної валюти та національної валюти.

Валютний ринок, як правило, регульований. Національний ринок регулюється центральними банками. При цьому можуть використовуватися два способи. Перший — установлення валютного коридору, тобто мінімального й максимального рівня обмінного курсу, який є по суті напівадміністративним. Другий — участь центрального банку в торгах.

За необхідності підтримання курсу національної валюти центральний банк може проводити *валютні інтервенції*, тобто виставляти на торги додаткову масу іноземної валюти. За необхідності утримання курсу певної іноземної валюти — навпаки, скуповувати її.

Крім того, центральний банк як емісійний центр країни може впливати на обмінні курси через регулювання грошової маси національної валюти. Обмеження обсягу національної валюти зменшує її пропозицію в обміні на іноземну й тим самим сприяє утриманню курсу. Навпаки, емісія грошей веде до розширення пропозиції національної валюти і таким чином до зниження її курсу.

Розглянемо механізм установлення валютного курсу на валютному ринку на прикладі Української міжбанківської валютної біржі (рис. 12.1).

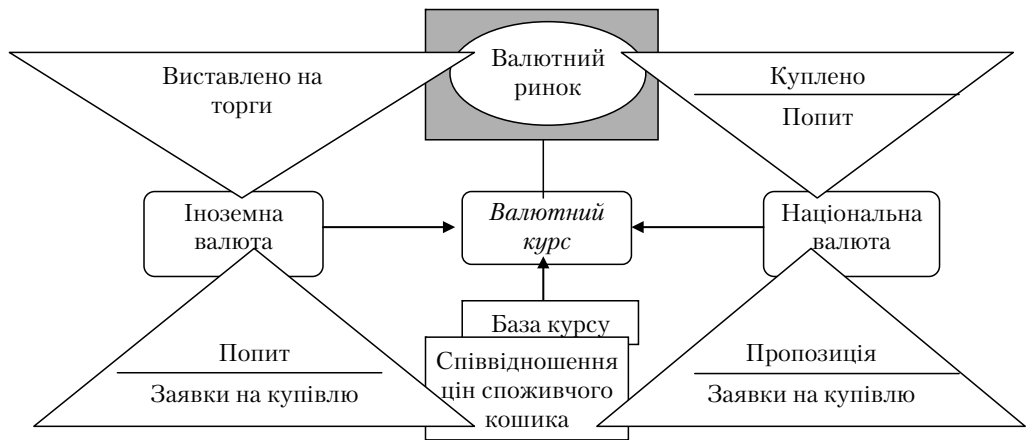

Рис. 12.1. Ціноутворення на валютному ринку

Учасниками торгів на біржі виступають комерційні банки, що мають відповідну ліцензію, та НБУ.

На торги виставляється іноземна валюта. Попит на неї формується на основі заявок банків на купівлю певної валюти. Заявки відображають власні потреби банку та потреби його клієнтів на певну валюту для проведення міжнародних розрахунків. Пропозиція іноземної валюти формується, виходячи з виставлених на продаж сум валюти, що відображають потреби банків та їхніх клієнтів у національній валюті.

Пропозиція з боку національної валюти відображається в заявках на іноземну валюту, попит — у виставленій на торгах іноземній валюті.

Валютний курс, що складається на валютному ринку, таким чином, відображає рівноваженість попиту і пропозиції. Результат торгів — обсяг купівлі тієї чи іншої валюти порівняно з її обсягом, виставленим на продаж, характеризує задоволення попиту чи недостатність пропозиції. При задоволенні попиту на іноземну валюту курс національної валюти залишається стабільним, при недостатності пропозиції — падає, при надмірній пропозиції — зростає. Саме тут проявляється роль центрального банку. Він, з метою підтримання стабільного курсу національної валюти, проводить валютні інтервенції при недостатності пропозиції валюти на ринку чи скупку валюти в разі недостатності попиту на неї.

Політика валютного регулювання кожної країни визначається її економічними інтересами в міжнародній торгівлі.

Валютне регулювання характеризує встановлений порядок визначення валютного курсу та його регламентування, здійснення валютних операцій суб'єктами валютного ринку (комерційними та центральним банками, юридичними і фізичними особами), порядок ввезення і вивезення іноземної та національної валюти, порядок проведення міжнародних розрахунків. Основою валютного регулювання є вплив на валютний курс. У більшості випадків кожна країна зацікавлена в стабільності національної валюти, адже це забезпечує стабільність як внутрішньої, так і зовнішньої економічної політики. Однак у певних умовах може проводитись політика як на зниження, так і на зростання курсу національної валюти.

Політика зниження рівня курсу національної валюти вигідна за тих умов, якщо в країні експорт переважає над імпортом. У цьому випадку доходи підприємств експортерів у національній валюті зростатимуть, оскільки за кожну одиницю валютної виручки підприємство отримає більше національної валюти. Прикладом такої політики у 80-ті роки була постійна девальвація японської єни стосовно до американського долара. Як відомо, в ті часи в сальдо торгового балансу між Японією і США спостерігалась істотна перевага Японії. Оскільки таке відхилення обмінного курсу від реального вело до перерозподілу фінансових ресурсів на користь Японії, США постійно вводили обмеження на ввезення японських товарів.

Політика на зростання курсу національної валюти доцільна в тому випадку, коли переважає імпорт товарів і послуг. У цьому випадку витрати імпортерів на закупівлю валюти для оплати поставок у країну зменшуватимуться. Звичайно, при цьому втрачають експортери, оскільки вони отримують менше доходів. Однак перевищення імпорту над експортом веде і до перевищення виграшу імпортерів від завищеного курсу над втратами експортерів.

Необхідність встановлення реальних курсів валют врешті-решт привела до встановлення **системи міжнародного валютного регулювання**. Вона полягає у прийнятті загальних для всіх країн правил проведення валютних операцій. В умовах золотовалютного стандарту особливих потреб у такому регулюванні не було. Можливість вільно обміняти паперові гроші на золото надавало такій системі достатньої стабільності.

Однак відхід від золотовалютного стандарту чітко визначив проблему валютного регулювання. Першою спробою вирішення цієї проблеми стала *Бреттон-Вудська валютна система*. Вона була заснована лідерами провідних країн світу в 1944 р. на

конференції в Бреттон-Вудсі. Суть цієї системи полягала у встановленні стабільних курсів валют, що могли піддаватись незначним коливанням.

Утримувати систему стабільних курсів в умовах нерівномірності розвитку країн було надзвичайно складно. У кінці 60-х — на початку 70-х років виявилися значні коливання курсів валют. У зв'язку з цим у 1976 р. відбулася конференція Міжнародного валютного фонду на Ямайці, яка зафіксувала створення нової — *Ямайської* валютної системи. Суть її полягала у встановленні ринкового методу визначення валютних курсів. Валютні курси стали «плаваючими», тобто такими, що змінюються під впливом попиту і пропозиції, на відміну від попередніх стабільних. Одночасно встановлювалася система контролю і резервування з метою недопущення різких коливань курсу, що могло б негативно вплинути на світову економіку.

Нині створено досить надійні міжнародні та національні системи валютного регулювання. Вони дають змогу ефективно контролювати валютні курси. Разом з тим, оскільки курс національної валюти відображає стан економіки країни, вони не мають на меті утримувати валютний курс за будь-яку ціну. Навпаки, це недоцільно і небезпечно. Перевага ринкового механізму якраз і полягає в тому, що він дає змогу встановити на певну дату курс валюти, максимально наблизений до реального. Це, ставить на міцну основу міжнародні фінансові відносини.

ПРАКТИКУМ

Зайтання для самоконтролю

1. Які напрями охоплюють міжнародні фінансові відносини?
2. Що являють собою міжнародні фінанси?
3. Що таке міжнародні фінансові інститути?
4. Які існують форми міжнародних розрахунків?
5. Що таке валютний курс і як він установлюється?
6. Що являють собою SDR і як вони використовуються?
7. Що являє собою ECU і яка сфера його використання?
8. Які передумови і порядок введення єдиної валюти Європейського Союзу — євро?
9. Які існують методи визначення валютного курсу?
10. Що таке валютне регулювання?
11. Формування і використання бюджету ООН?
12. Формування і використання бюджету ЄС.
13. Які функції виконує МВФ?
14. Як сформовано капітал МВФ?
15. У яких формах здійснюється кредитування МВФ?
16. Методи валютного регулювання МВФ.
17. Які фінансові інститути входять до групи Всесвітнього банку?
18. Які функції і напрями діяльності Міжнародного банку реконструкції і розвитку?
19. Як формується капітал і ресурси МБРР?
20. Які функції і сфери діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку?

Питання для обговорення на семінарах

1. Характеристика міжнародних валютно-кредитних установ.
2. Фінанси міжнародних організацій.
3. Міжнародні фінансові інститути.
4. Міжнародні розрахунки.
5. Платіжний баланс.
6. Валютний курс.
7. Золотий стандарт.
8. Валютний кошик.
9. Міжнародна грошова одиниця.
10. Валютний ринок.
11. Валютне регулювання.
12. Бюджет ООН.
13. Бюджет ЄС.
14. Міжнародний валютний фонд.
15. Форми співробітництва міжнародних фінансових установ з Україною.

Теми рефератів

1. Роль іноземних кредитів у розвитку економічного потенціалу України.
2. Транснаціоналізація банківської системи України.
3. Значення іноземних інвестицій для розвитку національної економіки України.
4. Україна та МВФ в ХХІ ст.: перспектива та напрями діяльності.
5. Україна та ЄБРР: форми співробітництва та перспективи співпраці.

Тестові завдання

1. Короткостроковий ринок, на якому фінансові посередники (банки) зводять між собою кредиторів і позичальників, — це ринок:

- а) міжнародний;
- б) фінансовий;
- в) міжнародний грошовий;
- г) грошовий.

2. Дії, спрямовані на вирішення певного завдання з організації та управління грошовими відносинами, що виникають під час формування та використання відповідних коштів, — це операції:

- а) фінансові;
- б) економічні;
- в) грошові;
- г) кредитні.

3. Різноманітні фінансові активи, до яких належать національні гроші, іноземна валюта, цінні папери, дорогоцінні метали, нерухомість, охоплюють:

- а) суб'єкти економічних операцій;
- б) суб'єкти фінансових операцій;
- в) об'єкти фінансових операцій;
- г) об'єкти господарських операцій.

4. Вирізняють такі види фінансових операцій:

- а) операції з переказу грошей;
- б) інвестиційні операції;
- в) спекулятивні операції та операції з капіталом;
- г) операції з переказу грошей, інвестиційні операції, спекулятивні операції та операції з капіталом.

5. Яка функція міжнародних фінансів ґрунтується на тому, що міжнародні фінанси відображають рух суспільного продукту в грошовій, тобто універсальній (зіставлюваній), формі (це дає можливість здійснювати у будь-який час, на будь-якому етапі облік та аналіз руху світового суспільного продукту в грошовій формі):

- а) інформаційна;
- б) організаційна;
- в) контрольна;
- г) аналітична?

6. Міжнародна фінансова політика держави має ґрунтуватися на:

- а) аналітичних даних фахівців у цій галузі;
- б) вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку країни;
- в) наукових концепцій у галузі міжнародних фінансів;
- г) наукових концепціях у цій галузі, аналізі попередньої практики та вимогах поточного і стратегічного соціально-економічного розвитку як окремої країни, так і всього світу.

7. Сукупність заходів і рекомендацій держави в галузі міжнародних фінансів — це:

- а) фінансова функція держави;
- б) державна політика;
- в) міжнародна фінансова політика;
- г) функція держави.

8. Що таке знецінення курсу національної валюти у формі зниження її курсу (ціни) відносно іноземних валют, міжнародних розрахункових грошових одиниць (раніше — золота):

- а) ревальвація;
- б) валютна інтервенція;
- в) девальвація;
- г) політика валютних обмежень?

9. Що відображає можливість обміну (конверсії) валюти однієї країни на валюти інших країн за діючим валютним курсом:

- а) конвертованість валют;
- б) валютні обмеження;
- в) оборотність валют;
- г) правильні відповіді а і в?

10. Зворотне котирування — це:

- а) вартість одиниці національної валюти, що виражається в іноземній валюті;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) обмінний курс продажу чи купівлі, що використовується у валютних операціях.

11. Повне котирування — це:

- а) курс продавця та покупця, згідно з яким банк купує або продає іноземну валюту за національну;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

12. Курс «спот» — це:

- а) обмінний курс продажу чи купівлі, який використовується для валютних операцій без будь-якої угоди про здійснення майбутньої купівлі чи продажу;
- б) курс, згідно з яким банк-резидент купує іноземну валюту за національну;
- в) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти.

13. Крос-курс — це:

- а) співвідношення між двома валютами, визначене через їхній курс до третьої валюти;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

14. Різниця залишків коштів в іноземних валютах, які формують кількісно незбіжні зобов'язання (пасиви) і вимоги (активи) для учасників валютного ринку, — це:

- а) відкрита валютна позиція;
- б) валютна позиція;
- в) коротка відкрита валютна позиція;
- г) довга валютна позиція.

15. Перевищення вимог (активів) в іноземній валюті над зобов'язаннями (пасивами) — це:

- а) довга валютна позиція;
- б) відкрита валютна позиція;
- в) коротка валютна позиція.

16. Фіксинг — це:

- а) процедура котирування;
- б) різниця між курсами продавця та покупця;
- в) залишки коштів в іноземних валютах;
- г) надлишок надходжень.

17. Різниця між курсами продавця та покупця — це:

- а) маржа;
- б) фіксинг;
- в) крос-курс;
- г) курс «спот».

18. Пряме котирування — це:

- а) вартість одиниці іноземної валюти, що виражається в національній валюті;
- б) вартість одиниці національної валюти, що виражається в певній кількості іноземної валюти;
- в) курс, згідно з яким банк продає валюту.

19. Яка політика держави може бути пов'язана з наданням кредитів національним імпортерам та експортерам; з наданням кредитів іноземним позичальникам; з одержанням кредитів від інших держав, міжнародних організацій та зарубіжних комерційних банків; з наданням гарантій за отриманими кредитами:

- а) фінансова;
- б) міжнародна;
- в) кредитна;
- г) валютна?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття). — 494 с.
2. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. М. І. Савлук.* — К.: Київ, 2006. — 598 с.
3. *Гроші та кредит: Підручник / Відп. ред. Демківського А. В.* — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
4. *Гроші та кредит: Підручник / Щетинін А. І.* — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.
5. *Фінанси зарубіжних корпорацій / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, Н. С. Рязанова.* — К.: Либідь, 2006. — 435 с.
6. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспіщева В. І.* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
7. *Версаль Н. І.* Розвиток системи комерційних банків в Україні та Росії в 2000–2006 роках. // *Фінанси України.* — 2007. — № 2. — С. 97–104.
8. *Глущенко С. В.* Інвестиційні послуги банків: зарубіжна практика та українські перспективи // *Фінанси України.* — 2007. — № 5. — С. 96–104.
9. *Козоріз М. А.* Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України // *Фінанси України.* — 2007. — № 11. — С. 95–102.
10. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України.* — 2008. — № 2. С. 15–26.
11. *Куштим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України.* — 2007. — № 12. — С. 96–105.
12. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // *Фінанси України.* — 2008. — № 4. — С. 57–67.
13. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // *Фінанси України.* — 2008. — № 1. — С. 138–146.
14. *Шаповал А. В., Міщенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектору // *Фінанси України.* — 2008. — № 4. — С. 45–56.
15. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектору в Україні // *Фінанси України.* — 2007. — № 10. — С. 148–156.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Обов'язковий мінімум знань науково-теоретичних термінів і понять
з курсу «Гроші та кредит»

Абсолютна ліквідність — здатність активу негайно обмінюватись на будь-які блага.

Актив банку — частина бухгалтерського балансу (ліва сторона), яка характеризує склад, розміщення і використання коштів банку, згрупованих за їх економічним значенням у процесі відтворення.

Активи високоліквідні — кошти та активи, які можуть бути швидко трансформовані в наявні кошти.

Активи робочі банку — кошти на коррахунках, в касі, вкладені в майно, розміщені в інших банках, цінних паперах, надані кредити; інші кошти та інші активи, що дають прибуток банку.

Активні операції банку — фінансові операції з розміщення вільних коштів з метою отримання прибутку. До активних операцій належать: надання кредитів та позичок, придбання цінних паперів, вкладення коштів у комерційні проекти, лізингові, факторингові операції, операції з векселями та інші банківські операції.

Акціонерний капітал банку — сплачена частка основного капіталу, вкладеного в банк в обмін на вимогу щодо частки в будь-яких майбутніх прибутках, які розподіляються у формі дивідендів. Основними формами акціонерного капіталу в порядку черговості ставлення вимог на прибуток, що розподіляється, є привілейовані та прості акції. Використовується також для позачасового статті в пасиві балансу, що вказує суму, яку внесли акціонери і яка разом із нерозподіленим прибутком та іншими фондами становить власний капітал.

Балансовий прибуток банку — загальна сума прибутку від усіх видів діяльності банку, яка відображається в балансі. Складається з прибутку від операційної діяльності та надходжень і збитків від позареалізаційних операцій.

Банк — кредитна установа, яка мобілізує кошти, надає їх у позичку, здійснює підрахунки між економічними суб'єктами.

Банківська операція — діяльність банку, пов'язана з виконанням його специфічно банківських функцій. Коло банківських операцій в Україні винятково визначене законодавством.

Банківські операції — це операції, спрямовані на вирішення завдань банків (завдань, що відображають банківську діяльність і, як правило, пов'язані з рухом особливого товару — грошей): залучення грошових коштів та вкладення їх: у позики, цінні папери і послуги, фінансування та кредитування капітальних вкладень та ін.

Банківська система — це законодавчо визначена чітко структурована і субординована сукупність фінансових посередників, які здійснюють кредитні та фінансові операції на професійній основі й функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру.

Банківська ліквідність — здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Визначається збалансованістю між строками і сумами.

Банківський відсоток — плата за надані в торг гроші.

Банківський кредит — вид кредиту, що надається банками, як правило у грошовій формі. Банки можуть виступати не тільки кредиторами, але й позичальниками.

Банківські ресурси — сукупність грошових ресурсів, що перебувають у розпорядженні банків і використовуються ними для виконання активних та інших операцій.

Банкнота — банківський білет, грошовий знак, що випускається в обіг центральним емісійним банком. Забезпечений усіма активами банку та масою товарів, що належать державі.

Бартер — обмін одного товару на інший без допомоги грошей.

Білонна монета — розмінна монета меншого номіналу, ніж основна грошова різниця.

Бланковий кредит — кредит, який надається без забезпечення — лише під зобов'язання повернути кредит і, як правило, надійним позичальникам. Комерційні банки можуть надавати бланкові позики лише в межах наявних власних коштів.

Валюта (від італ. *valuta* — вартість) — грошова одиниця, яка обслуговує міжнародні економічні відносини і використовується як міжнародна розрахункова одиниця чи міжнародний засіб обігу і платежу.

Валютний курс — це ціна грошової одиниці певної країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу та коливається залежно від попиту та пропозиції.

Валютний ринок — це система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

Валютні відносини — відносини, що виникають під час функціонування грошей у міжнародному обігу.

Валютні обмеження — законодавчо визначені обмеження на здійснення валютних операцій у країні (для певних груп економічних суб'єктів, для певних видів операцій, валют тощо).

Валютний арбітраж — це комбінація з кількох операцій з купівлі та продажу двох чи кількох валют за різними курсами з метою одержання додаткового доходу. Це типова спекулятивна операція, розрахована на дохід завдяки різниці в курсах на одному й тому самому ринку, але в різні строки (часовий арбітраж), або в один і той самий час, але на різних ринках (просторовий арбітраж).

Валютний своп — це комбінація двох конверсійних операцій з валютами на умовах спот і форвард, які здійснюються одночасно і розраховані на одну й ту саму валюту. Наприклад, на умовах спот долари США негайно продаються. А на умовах форварду у того самого контрагента долари купуються з поставкою через певний строк і за домовленим курсом. Валютний своп забезпечує зворотний рух валютного потоку, що дає можливість ефективно використовувати його в спекулятивних цілях, для хеджування валютними ризиками та управління валютною позицією банку.

Вексель — це боргове зобов'язання чітко визначеної форми, що дає незаперечне право на одержання зазначеної в ньому суми грошей у термін, який указано у векселі.

Великий кредит — сукупний розмір позик комерційного банку стосовно одного позичальника, який перевищує 10% власних коштів (капіталу) банку.

Відсотковий ризик — ризик змін процентних ставок, що негативно позначається на прибутку банку.

Власні кошти банку — сукупність різних за призначенням фондів, які забезпечують економічну самостійність і стабільність банку.

Готівкові гроші — знаки вартості, виготовлені з паперу або малоцінного металу.

Гривня — грошова одиниця незалежної держави Україна. «Гривня» як грошова й вагова одиниця Київської Русі походить від найменування обруча — прикраси із золота чи срібла, який носили на шиї («загривку»). Частина цього обруча (рублена гривна), що оберталася в ролі грошей, стала основою найменування грошової одиниці «рубль».

Гроші — специфічний товар, що обмінюється на будь-який інший товар і є загальним еквівалентом. Гроші є засобом вираження вартості товарів.

Грошова база — це консолідуючий показник, який характеризує масу грошей з боку пров'язу її на балансі центрального банку, що їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку і на загальну масу грошей.

Грошова система — це законодавчо встановлена форма організації грошового обороту в країні. Вона є складовим елементом господарського механізму і регулюється законами, встановленими державою.

Грошові агрегати — показники грошової маси в обігу. Це визначена законодавством відносно до ступеня ліквідності специфічна група ліквідних активів (M_0, M_1, M_2, M_3).

Грошово-кредитна політика (ГКП) — це один із елементів економічної політики держави, який являє собою сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обороті обсягів кредитів, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обороту і ринку позичкових капіталів.

Грошовий мультиплікатор — це величина множника (коефіцієнта), на яку збільшується кількість грошей в обігу в результаті операцій на монетарному ринку.

Грошовий оборот — це рух грошових коштів у готівковій та безготівковій формах, що обслуговує реалізацію товарів, а також нетоварні платежі в народному господарстві.

Грошовий потік — сукупність платежів, які обслуговують окремий етап (чи його частку) процесу розширеного відтворення.

Грошовий ринок — сукупність грошових інститутів, що спрямовують потоки грошових коштів від власників до позичальників.

Дворівнева банківська система — система, в якій емісійно-організаційні банківські функції відокремлені від інших і реалізуються в так званому першому (верхньому) рівні банківської системи.

Девальвація — офіційне зниження державного металевого вмісту та валютного курсу (чи тільки курсу) національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Деномінація — укрупнення грошової одиниці без зміни її найменування, що проводиться з метою забезпечення грошовою обороту і надання більшої повноцінності грошам.

Депозит банківський — грошові кошти фізичних і юридичних осіб або цінні папери, які передані на зберігання до банку за відповідну плату.

Депозитний відсоток — ставка відсотка, який виплачується закладами населення та юридичних осіб.

Депозитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які не мають речового вираження й існують лише у вигляді певних сум на рахунках у банках.

Державний кредит — вид кредиту, за якого одним із суб'єктів кредитних відносин (як правило, позичальником) виступає держава.

Дефіцитне фінансування — спосіб розширення сукупного попиту шляхом застосування державного регулювання. Зазвичай це здійснюється перевищенням державних витрат над доходами, наслідком чого є створення бюджетного дефіциту.

«**Дешеві**» гроші — грошово-фінансова політика утримання відсоткових ставок на низькому рівні, що проводиться з метою стимулювання економічної діяльності шляхом зниження вартості кредитів та інвестицій.

Довгостроковий кредит — кредит, що охоплює позики, які надаються на строк понад п'ять років і призначені для формування основних фондів.

«**Дорогі**» гроші — кредитно-фінансова політика, що припускає стримування обсягу кредитів за рахунок високих відсоткових ставок центрального банку.

Економічні межі кредиту — межа відносин з приводу передачі вартості в тимчасове використання.

Електронні гроші — умовна назва фінансових коштів, які використовує їх власник на основі електронної системи банківських послуг.

Емісійна функція кредиту — в сучасній економіці гроші виникають внаслідок банківського кредитування. Нестача платіжних засобів у економіці також може покриватися за рахунок розширення комерційного кредиту.

Ефект витіснення — зниження обсягів інвестицій внаслідок зростання відсоткової ставки.

Ефект доходу — зміна співвідношення між поточним та майбутнім споживанням як реакція на зміну сукупного доходу, що спричинений зміною відсоткової ставки.

Євро (EUR) — європейська валютна одиниця, функціонує в обігу з 1.01.1996 р. в рамках Європейської валютної системи відповідно до положень Маастрихтської угоди. євро (€, Euro, *Euro*) — офіційна валюта 16 з 27 держав Європейського Союзу.

Євровалютний ринок — це автономний і незалежний оптовий ринок, де оперують, як правило, великими сумами. Він майже не піддається регулюванню, не підкоряється національному законодавству, майже не оподатковується. Євровалюти є джерелом дешевого кредиту для позичальника і високого прибутку для позикодавця.

Забезпечення кредиту — матеріальні й нематеріальні активи, які в разі неповернення кредиту кредитор може використати для компенсації своїх збитків.

Залучені кошти банку — сукупність коштів, які акумулюються банком на різних рахунках клієнтів у вигляді депозитів або придбані на грошовому ринку міжбанківські кредити чи централізовані ресурси.

Інвестиції — грошові, майнові цінності, що вкладаються в об'єкти підприємницької діяльності з метою отримання прибутку чи збільшення капіталу.

Інвестиційні можливості фірм — доходність інвестицій, що визначає попит.

Інновації — нові досягнення в галузі технології чи управління, призначені для використання в операційній та іншій діяльності підприємства.

Інфляція — це процес знецінення грошей та загальне підвищення цін на товари і послуги внаслідок надмірної емісії та переповнення каналів обігу грошовою масою, яка виявилась не забезпеченою економічними благами.

Індивідуальна пропозиція заощаджень — залежність між відсотковою ставкою та обсягом заощаджень.

Іпотечний кредит — економічні відносини, що виникають з приводу надання кредиту під заставу нерухомого майна та землі.

Капіталовкладення — витрати на придбання об'єктів основного капіталу.

Комерційний банк — це багатопрофільний кредитний інститут, що здійснює фінансові операції та послуги, пов'язані з обслуговуванням клієнтів у всіх секторах економіки.

Комерційний кредит — вид кредиту, що надається продавцем покупцеві у вигляді відстрочення платежу за реалізовані товари і послуги.

Конвертованість — здатність вільного обміну національної грошової одиниці на інші валюти.

Конкурентний ринок — ринок, на якому жоден з учасників не має змоги впливати на ціну.

Контрольно-стимулююча функція кредиту — контроль з боку кредитора над використанням коштів позичальником. З іншого боку, необхідність віддати в кредит стимулює позичальника ефективніше використовувати кошти.

Короткостроковий кредит — кредит, що надається для задоволення короткострокових (до 1 року) потреб позичальника, які виникають у зв'язку з витратами виробництва й обігу та не забезпечуються надходженням коштів у відповідному періоді.

Котирування — визначення офіційними державними органами (чи іншою фінансовою установою) курсу (ціни) іноземної валюти.

Кредит (лат. «*creditum*» — позичка, борг; «*credo*» — вірити) — це суспільні відносини, що виникають між економічними суб'єктами у зв'язку з передачею один одному в тимчасове користування вільних коштів (вартості) на засадах зворотності, платності та добровільності.

Кредитна експансія — комплекс заходів, спрямованих на розширення банківського кредитування (збільшення грошової пропозиції). Спрямована на прискорення економічного зростання і застосовується при антициклічному регулюванні економіки.

Кредитна картка — іменний грошовий документ, що видається банком власникові поточного рахунку і дає йому можливість сплатити через ЕОМ свої покупки і погасити борги, переказуючи гроші за рахунком без використання готівки.

Кредитна операція — угода про надання кредиту, що супроводжується відповідними записами в балансах кредитора і позичальника.

Кредитна рестрикція — комплекс заходів, спрямованих на скорочення банківського кредитування (зниження пропозиції грошей). Використовується для обмеження платоспроможного попиту і скорочення інфляції.

Кредитна система — це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини. Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів на умовах повернення і платності для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна спілка — громадська організація, головною метою якої є фінансовий та соціальний захист її членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування.

Кредитний портфель — сукупність усіх позик, наданих банком з метою отримання прибутку. Банк може видавати кредити безпосередньо, укладаючи угоду з позичальником, або купувати позику чи частину її, яка була видана іншим кредитором, шляхом укладення угоди з позичальником.

Надання кредиту може відбуватись у формі позик, простих векселів, підтверджених авансів, векселів, строк сплати яких вже настав, рахунків факторингу, овердрафтів, короткострокових комерційних векселів, банківських акцептів та інших подібних зобов'язань.

Кредитний портфель містить агреговану балансову вартість усіх кредитів, у тому числі і прострочених, пролонгованих та сумнівних до повернення кредитів. Кредитний портфель не містить: відсотків нарахованих, але ще не сплачених, не профінансованих; зобов'язань видати кредит; кредитних ліній, які ще не списані; гарантій та акредитивів; депозитів в інших банках.

Кредитний ризик — ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків за користування кредитом.

Кредитні гроші — неповноцінні знаки вартості, які виникають і функціонують в обігу на основі кредитних відносин. Це узагальнена (збірна) назва різних видів грошей, що виникають як заміщення майнових боргових зобов'язань.

Кредитно-інвестиційний портфель — сукупність усіх позичок, наданих ринком, та придбаних цінних паперів.

Кредитоспроможність — наявність передумов для отримання кредиту і здатність повернути його. Визначається показниками, які характеризують позичальника: акуратністю при розрахунках за раніше отримані кредити, поточним фінансовим станом, здатністю в разі потреби мобілізувати кошти з різних джерел.

Кредитори — це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам. Кредиторами можуть бути фізичні особи, юридичні особи (підприємства, організації, установи), держава, банки.

Купівельна спроможність — «сила» валюти, що виражається як сума товарів та послуг, які можна придбати на дану грошову одиницю.

Ланка кредитної системи — група установ кредитної системи, яка функціонує за однаковими принципами чи реалізує єдину групу кредитних відносин (банки, інвестиційні компанії, страхові компанії).

Лізинговий кредит — це кредит, який надається в товарній формі лізингодавцем лізингоодержувачеві. Суб'єктами кредитних відносин тут виступають: у ролі кредитора — лізингодавець, позичальник — лізингоодержувач.

Ломбард — спеціалізована небанківська кредитна установа, яка видає позички під заклад рухомого майна.

Маржа — різниця між ставками позичкового та депозитного процента, яка і є прибутком банку.

Маржа банківська — різниця між курсами валют, цінних паперів, відсотковими ставками й іншими показниками.

Маса грошей — сукупність грошових коштів у будь-якій їхній формі, яка є в економічних суб'єктів у вказаний момент.

Масштаб цін — це рахункова функція грошей, що відображає вартість товарної маси в грошових одиницях.

Міжбанківський відсоток — відсоток за кредитами, що видаються одним комерційним банком іншому.

Міжгосподарський (вексельний, комерційний) — це кредит, який існує між функціонуючими суб'єктами господарювання. Його різновидами є: комерційний кредит, дебіторсько-кредиторська заборгованість, лізинг і аванси покупців, облігаційні позики підприємств.

Міжнародний кредит — вид кредиту, що обслуговує рух позичкового капіталу у сфері міжнародних економічних відносин.

Мобільність капіталу — ступінь свободи, з якою капітали переміщуються з країни в країну під впливом зміни відсоткових ставок.

Монетаризм — школа в економічній науці, яка ставить гроші в центр макроекономічної політики; ґрунтується на кількісній теорії грошей, що пов'язує рівень цін з кількістю грошей у народному господарстві країни.

Монетарна політика — те саме, що й грошово-кредитна політика.

Монетарний ринок — це сукупність усіх грошових ресурсів країни, що постійно переміщуються, розподіляються та перерозподіляються під впливом попиту і пропозиції з боку різних суб'єктів економіки.

Монетизація — продаж урядом цінних паперів банкам з метою фінансування дефіциту бюджету.

Небанківські фінансово-кредитні інститути — фінансові посередники, діяльність яких не пов'язана з базовими операціями грошового ринку.

Нейтральність грошей — проявляється, коли кількість грошей в економіці впливає тільки на рівень цін, не впливаючи на зміну відсоткових ставок, рівень зайнятості та інші реальні показники.

Неповноцінні гроші (замінники повноцінних грошей, кредитні гроші) — це гроші, номінальна вартість яких вища від реальної (набувають своєї вартості виключно в обігу), тобто фактично витраченої на їхнє виробництво суспільної праці. До них належать:

1) металеві знаки вартості — золота монета, що стерлася, білонна монета (дрібна монета, виготовлена з дешевих металів, наприклад міді, алюмінію);

2) паперові знаки вартості, зроблені, як правило, з паперу.

Нецінова конкуренція — конкуренція за кредитні ресурси та кредитні вкладення між фінансовими інститутами, що виконують неоднорідні за характером операції, за якими не можна порівняти ціну (наприклад страхування та інвестування на ринку цінних паперів).

Норма відсотка — співвідношення доходу на позичковий капітал із сумою наданої позики (вимірюється у відсотках).

Норма обов'язкового резервування — кошти, котрі комерційні банки зобов'язані зберігати в центральному банку. Підвищення або зниження норми відповідно зменшує чи збільшує суму вільних грошових коштів комерційного банку для активних операцій.

Нуліфікація — оголошення державою знецінених паперових грошей недійсними або обмін знецінених паперових грошей на нові грошові знаки в надзвичайно низькій пропорції, так що плата за такі гроші має суто символічне значення.

Об'єкти кредиту — економічні процеси, відносно яких укладається кредитна угода.

Облікова ставка відсотка — плата, що оголошується й стягується центральним банком за кредитні ресурси, які надаються комерційним банкам.

Облікова ставка НБУ — плата (у відсотках), що стягується Національним банком України за проведення операцій за кредитування комерційних банків шляхом рефінансування їхніх активних операцій (обліковий кредит).

Обліковий відсоток — відсоток, установлений як плата за кредити, що надається центральним банком комерційним банкам.

Обов'язкові банківські резерви — сума грошових коштів, яку повинні постійно зберігати комерційні банки на своїх рахунках у центральному банку. Визначаються у вигляді норми у відсотках до банківських пасивів.

Овердрафт — дебетове сальдо за контокорентним рахунком, із яким погодився банк, різновид кредиту.

Операції на відкритому ринку — купівля і продаж центральним банком державних цінних паперів. Купівля цих паперів комерційними банками скорочує їхні кредитні ресурси, а викуп цінних паперів центральним банком розширює кредитні ресурси комерційних банків. Відповідно не впливає на грошову масу в обігу.

Опосередковане фінансування — переміщення грошей між суб'єктами ринку через фінансових посередників.

Опціонні операції — це різновид строкових операцій, за яких між учасниками укладається особлива угода, що надає одному з них право (але не обов'язок) купити чи продати другому певну суму валюти в установленій строк (чи протягом певного строку) і за узгодженим сторонами курсом. Така угода називається опціоном.

Паперові гроші — нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою (казначейством) для покриття своїх витрат і наділяються нею примусовим курсом.

Пасиви банку — одна з двох частин бухгалтерського балансу (права сторона), в якій на певну дату в грошовому вираженні відображені джерела утворення коштів банку.

Пасивні операції банків — операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси для здійснення активних операцій.

Перерозподільна функція кредиту — розподіл через кредитний механізм позичкового капіталу між окремими економічними агентами, галузями народного господарства, регіонами і в глобальному масштабі.

Плаваюча відсоткова ставка — ставка, розмір якої може змінюватися під час дії кредитної угоди.

Платіжний баланс — відображення співвідношення всієї сукупності надходжень із-за кордону та платежів за кордон за певний відрізок часу (рік, квартал, місяць).

Платіжний оборот — уся сукупність платежів грошима в готівковій та безготівковій формах щодо погашення всіх грошових зобов'язань, які виникають між економічними суб'єктами.

Платоспроможність — здатність юридичної чи фізичної особи своєчасно і повністю виконати свої платіжні зобов'язання.

Повноцінні гроші (товарні та металеві) — гроші, реальний зміст яких відповідав їхній номінальній вартості. Повноцінні гроші мали дві складові вартості:

- однієї вони набували завдяки витратам на матеріали, з яких вони були зроблені (прикраси, різні метали тощо), — внутрішня реальна вартість;
- другу вони отримували в процесі обігу (певні номінали, корисність, цінність тощо) — еквівалентна вартість.

Повноцінні монети — реальний ваговий вміст монети відповідає її номінальній вартості.

Позичальники — це учасники кредитних відносин, які мають потребу в додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів. Позичальниками можуть бути всі ті особи, що й кредиторами.

Позичковий відсоток — ставка відсотка, що виплачується позичальником банку за користування позичкою.

Позичковий капітал — грошовий капітал, який передається в позику і приносить його власникові дохід у вигляді позичкового відсотка.

Попит на гроші — це запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).

Принцип кредитування — положення кредитного механізму, що визначає процес кредитування. До принципів кредитування належать: строковість, забезпеченість, платність, цільовий характер використання.

Ревальвація (реставрація) — офіційне підвищення державного золотого вмісту та валютного курсу або тільки валютного курсу національної грошової одиниці щодо іноземних валют.

Регульовальна функція кредиту — в сучасних умовах засіб державного регулювання економічних процесів.

Рейтинг банку — показник, за яким проводиться порівняння банків за допомогою обраних критеріїв.

Рефінансування — погашення старої заборгованості шляхом випуску нових позик, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Ризик банківський — можливість понесення втрат у разі виникнення несприятливих для банку обставин.

Ризик відсотковий — небезпека втрат банку через перевищення відсоткових ставок, що виплачуються за залученими коштами, над ставками за наданими позичками.

Ризик ліквідності — ризик, при якому в банку виявиться недостатньо грошових коштів для виконання платіжних зобов'язань у встановлені строки.

Ринок грошей — це монетарний ринок, де продаються грошові кошти у вигляді короткострокових позик (до одного року) і депозитних операцій з метою обслуговування руху обігових коштів підприємств, банків, населення і держави.

Ринок капіталів — це відносини акумулювання й купівлі-продажу середньострокових і довготермінових кредитів і фінансових активів строком використання понад один рік. Структурними сегментами ринку капіталів є ринок цінних паперів і ринок середньо- та довготермінових банківських кредитів (тема 9).

Сеньйораж — прибуток, отриманий від різниці між номінальною вартістю випущених в обіг грошей та витратами на їхню емісію.

Середньостроковий кредит — кредит, який охоплює позики строком від одного до трьох років, призначені для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень.

Спеціальні права запозичення (англ. Special Drawing Rights) — умовна міжнародна розрахункова одиниця, що використовується країнами МВФ для регулювання міжнародних платежів, вирівнювання платіжних балансів країн членів МВФ, кредитування й зіставлення курсів національних валют тощо.

Споживчий кредит — вид кредиту, що надається в грошовій чи товарній формах населенню фінансово-кредитними інститутами та нефінансовими організаціями (фірмами) з метою придбання товарів тривалого користування. Реалізується у вигляді банківського і споживчого кредиту.

Статутний фонд — сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними в постійне розпорядження банку.

Страхова компанія (страховик) — установа, яка спеціалізовано займається реалізацією відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб під час окремих подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що акумулюються з отриманих ними страхових внесків (страхових премій).

Суб'єкти кредиту — учасники кредитної угоди (як мінімум кредитор і позичальник).

Трансакція — операція, угода, що супроводжується взаємними поступками: купівлі-продажу товарів та послуг, переказ коштів тощо.

Трансформаційна функція банківської системи — можливість змінювати (трансформувати) строки грошових капіталів, їх розміри та фінансові ризики, мобілізуючи грошові кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам.

Факторинг — придбання права на стягнення боргів (купівля дебіторів).

Фіксована відсоткова ставка — ставка, розмір якої не змінюється протягом дії кредитної угоди.

Фінансовий інструмент — засіб, який використовує уряд для досягнення своєї макроекономічної мети. Наприклад, державні видатки та оподаткування можуть розглядатися як інструменти, спрямовані на досягнення повної зайнятості.

Форвардні операції — це різновид строкових операцій, що полягає в купівлі-продажу валюти між двома суб'єктами з наступним передаванням її в обумовлений строк і за курсом, визначеним у момент укладення контракту. У форвардних контрактах строки передавання валюти звичайно визначаються в 1, 2, 3, 6 та 12 місяців. При їх підписанні ніякі аванси, задатки тощо не допускаються.

Функція грошей — робота грошей щодо обслуговування руху вартості товарів.

Ф'ючерсні операції — це різновид строкових операцій, у яких два контрагенти зобов'язуються купити або продати певну суму валюти в певний час за курсом, установленим у момент укладення угоди (купівлі-продажу ф'ючерсного контракту).

Центральний банк — це емісійно касовий центр країни (державна установа), що здійснює нагляд за банківською системою і несе відповідальність за проведення монетарної політики в державі з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

Чек — письмовий наказ власника поточного рахунка банку на виплату певній особі зазначеної в ньому суми грошей (доходність, ліквідність).

Швидкість обігу грошей — це частота (оберти), з якою кожна одиниця готівкових, в обороті, грошей (гривня, долар тощо) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

**ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ
ДЛЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ
ПРОГРАМИ З КУРСУ ДИСЦИПЛІНИ
«ГРОШІ ТА КРЕДИТ»**

1. Сутність та функції грошей.
2. Історичні форми та види грошей і їхня еволюція.
3. Функції грошей та їхня характеристика.
4. Концепції походження грошей (кількісна теорія, теорія грошей класичної школи політекономії тощо).
5. Гроші як загальний еквівалент і абсолютно ліквідний актив.
6. Відмінності золотих і паперових грошей.
7. Відмінності паперових і кредитних грошей.
8. Електронні гроші та їхній розвиток в Україні.
9. Вартість грошей та методи їхнього вимірювання.
10. Роль грошей у розвитку ринкової економіки.
11. Сутність та структура грошового обігу.
12. Класифікація грошових потоків.
13. Запас грошей і грошовий дохід.
14. Структура грошового обігу і його моделі.
15. Організація прогнозування і регулювання готівкового обігу.
16. Умови і принципи організації безготівкового платіжного обігу.
17. Форми безготівкових розрахунків.
18. Грошова маса та її структура. Показники вимірювання грошової маси.
19. Дайте оцінку обсягу і структури грошової маси в Україні.
20. Грошові агрегати та їх характеристика (M_0 ; M_1 ; M_2 ; M_3).
21. Грошова база.
22. Закон грошового обігу та його зміст. Сталість грошей та механізми її забезпечення.
23. Механізми поповнення маси грошей та їхній обіг.
24. Сутність понять «випуск» та «емісія» грошей.
25. Швидкість обігу грошей і її характеристика.
26. Сутність та механізми «грошового мультиплікатора».
27. Сутність грошового (монетарного) ринку і його структура.
28. Об'єкти, суб'єкти та інструменти грошового ринку.
29. Схема руху грошових потоків на фінансовому ринку (пряме фінансування, непряме фінансування тощо).
30. Міжбанківський ринок грошей.
31. Ринок капіталів та його характеристика.
32. Ринок цінних паперів, фінансова біржа.
33. Дайте оцінку недержавних цінних паперів в Україні.
34. Курс цінних паперів та фактори, що на нього впливають.
35. Попит на гроші і його складові частини.
36. Попит на «запас грошей», «попит на гроші», «попит на грошовий дохід» Попит на гроші для трансакцій і попит на гроші як на активи.
37. Характеристика чинників, що впливають на попит грошей.
38. Теоретичні моделі і «номінальний попит».
39. «Грошові захисники» і «номінальний попит».

40. Пропозиція грошей на фінансовому ринку та її залежність.
41. Компоненти грошової бази та пропозиції грошей.
42. Роль банківської системи у формованій пропозиції грошей.
43. Емісія готівкових грошей (емісійно-касове регулювання).
44. Рівновага на грошовому ринку та процент.
45. Суть грошової системи та її елементи
46. Призначення грошової системи та її місце в економічній системі країни.
47. Основні типи грошових систем та їхня характеристика.
48. Класифікація типів грошових систем.
49. Еволюція грошових систем.
50. Сучасна грошова система України та її характеристика.
51. Особливості функціонування об'єднаної грошової системи.
52. Класифікація розрахунків.
53. Організація розрахунків.
54. Розрахунки із застосуванням платіжних доручень.
55. Розрахунки платіжними вимогами.
56. Розрахунки із застосуванням платіжних вимог-доручень.
57. Механізм здійснення розрахунків чеками.
58. Механізм використання векселя у платіжному обороті.
59. Розрахунки акредитивами та механізм сплати.
60. Міжбанківські кореспондентські відносини.
61. Сутність, форми і причини інфляції.
62. Теоретичні концепції інфляції.
63. Види інфляції.
64. Наслідки інфляції.
65. Особливості інфляції в Україні.
66. Показники вимірювання інфляції.
67. Методи регулювання інфляції.
68. Сутність грошових реформ та їхня класифікація.
69. Моделі грошових реформ і їх функції.
70. Особливості проведення грошової реформи в Україні.
71. Походження і сутність кредиту. Об'єкт і суб'єкт кредиту.
72. Перетворення грошей на капітал та розвиток кредиту.
73. Функції та роль кредиту.
74. Функціональні характеристики інших кредитних відносин.
75. Форми кредиту та їхня загальна характеристика.
76. Характерні ознаки кредиту в ринковій економіці.
77. Характеристика окремих видів кредиту.
78. Переваги використання лізингу в розвитку економіки України.
79. Державний кредит та його види.
80. Комерційні кредити.
81. Банківський кредит його види і ознаки.
82. Система банківського кредитування.
83. Принципи банківського кредитування.
84. Форми забезпечення кредитів.
85. Методи банківського кредитування.
86. Механізм банківського кредитування.
87. Оцінка платоспроможності підприємств при отриманні кредиту.
88. Відсоток загального кредиту (позиковий кредит). Норма відсотка (відсоткова ставка).
89. Вартість кредиту.
90. Роль кредиту в розвитку ринкових відносин.

91. Кредитна система та її структура.
92. Національний банк України та його функції.
93. Державні банки: ознаки, функції та управління.
94. Акціонерні банки – основні ланки кредитної системи.
95. Функції та види банків нижчого рівня.
96. Ознаки та характеристика кооперативних банків.
97. Капітал банку, його види та управління ним.
98. Активні операції банків та їхня структура.
99. Пасивні операції банків та їхня структура.
100. Комісійно-посередницькі операції банків.
101. Депозитні операції банків. Вклади та їхні типи.
102. Ризик та управління ним.
103. Банківські об'єднання та їхні типи.
104. Міжбанківські кореспондентські відносини.
105. Міжбанківський ринок грошей.
106. Надлишковий резерв, хто його визначає.
107. Грошово-кредитна політика національного банку.
108. Інструменти грошово-кредитної політики.
109. Політика центрального банку щодо обов'язкового резервування.
110. Міжнародний кредит та характеристика міжнародних операцій.
111. Недоліки у використанні міжнародних кредитів в Україні.
112. Сутність та особливості іпотечного кредиту. Організація роботи банків з клієнтами та кредитний договір.
113. Загальна характеристика основних спеціалізованих фінансово-кредитних інститутів.
114. Валютні відносини та валютні системи.
115. Валюта та конвертованість валюти.
116. Валютний курс та курсова політика.
117. Види та порядок визначення валютних курсів.
118. Регулювання валютних курсів та валютний коридор.
119. Загальна характеристика та структура валютного ринку.
120. Валютні операції.
121. Валютні ризики і методи валютного страхування.
122. Платіжний баланс та його структура.
123. Методи балансування та формування платіжного балансу.
124. Загальна характеристика основних міжнародних кредитних організацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Конституція* України. — К.: Преса України, 1997. — Ст. 85, 95, 96, 97, 98, 116, 119.
2. *Закон* України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999 р. (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр. — 1999. — № 120–121. — С. 1–9.
3. *Закон* України «Про банки і банківську діяльність» № 2121-III від 07.12.2000 р. (із змінами та доповненнями) // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. — 2001. — № 1. — С. 3–47.
4. *Закон* України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» від 2001 р.
5. *Закон* України «Про кредитні спілки» від 2001 р.
6. *Закон* України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 2004 р.
7. *Закон* України «Господарський кодекс України» від 2001 р.
8. *Закон* України «Про заставу» від 1992 р.
9. *Закон* України «Про цінні папери та фондову біржу» від 1991 р.
10. *Закон* України «Про страхування» від 1996 р.
11. *Закон* України Про внесення змін до закону України «Про страхування» від 2001 р.
12. *Декрет* КМУ «Про страхування» від 1993 р.
13. *Наказ* Президента України «Про грошову реформу в Україні» // Вісник НБУ. — 1996. — № 5.
14. *Александрова М. М., Маслова С. О.* Гроші, фінанси, кредит. — К., 2002.
15. *Алексєєв І. В., Колісник М. К. Вівчар О. Й. та ін.* Гроші та кредит: Навч. посібник — М.: Львів: Вид-во нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. — 168 с.
16. *Барановський О. І.* Стійкість банківської системи України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 75–87.
17. *Білик М. Д., Надточій С. І.* Грошові потоки підприємств у мікро- та макроекономічному аспекті // Фінанси України. — 2007. — № 6. — С. 133–147.
18. *Боринець С. Я.* Міжнародні фінанси: Підручник. — 2-ге вид., перероб. і доп. — К.: Знання, 2006. — 494 с. — (Вища освіта 21 століття). — 494 с.
19. *Бровкова Е. Г., Продивус І. П.* Фінансово-кредитна система государства. — К., 1997.
20. *Бровкова Е. Г., Продус І. П.* Финансово-кредитная система государства. — К., 1997.
21. *Буковинський С. А., Грищенко А. А., Кричевська Т. О.* Середньострокова монетарна стратегія та проблеми її формування й реалізації в Україні // Фінанси України. — 2008. — № 6. — С. 3–30.
22. *Василик О. Д.* Державні фінанси України: Навч. посібник. — К.: Вища шк., 2005. — 480 с.
23. *Версаль Н. І.* Розвиток системи комерційних банків в Україні та Росії в 2000–2006 роках // Фінанси України. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
24. *Гай-Нижник П. П.* Грошова (емісійна) політика уряду Української держави 1918 року // Фінанси України. — 2007. — № 4. — С. 136–145.
25. *Гальчинський А. С.* Світова грошова криза: витоки, логіка трансформацій № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008 р.
26. *Глущенко С. В.* Інвестиційні послуги банків: зарубіжна практика та українські перспективи // Фінанси України. — 2007. — № 5. — С. 96–104.
27. *Грищенко А. А.* Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України // Фінанси України. — 2007. — № 9. — С. 88–97.
28. *Гроші та кредит* / Авт. кол.: За ред. М. І. Савлука. — К.: Либідь, 2006. — 598 с.
29. *Гроші та кредит: Підручник, 4-е вид., пер.* / За ред. М. І. Савлука. — К.: Київ, 2006. — 748 с.
30. *Гроші та кредит: Підручник* / Щетинін А. І. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 432 с.

31. *Гроші та кредит*: Підручник / Демківський А. В. — К.: ДАКОР. — 2007. — 528 с.
32. *Гроші та кредит*: Підручник / Відп. ред. Демківський А. В. — Віра-Р. — 2006. — 528 с.
33. *Гроші та кредит*: Підручник / Івасів Б. С. — Тернопіль, К.: КонДор, 2008. — 528 с.
34. *Гроші та кредит*: Підручник / За ред. проф. Івасіва Б. С. — К.: КНЕУ, 2007. — 528 с.
35. *Гроші та кредит*: Навч. посібник з курсу «Гроші та кредит» для студентів екон. спец. / Автори: В. М. Семененко, О. В. Семененко / КНУТД, 2006. — 146 с.
36. *Деркач Н. И., Гордеева Л. П.* Бюджет и бюджетный процесс в Украине. — Днепропетровск, 1995.
37. *Доба М. І., Осадчий Є. С.* Капіталізація банківської системи як чинник підвищення надійності економіки України // *Фінанси України*. — 2008. — № 6. — С. 77–88.
38. *Дьяконова І. І.* Податки та податкова політика України. — К.: Наук. думка, 1997.
39. *Єпіфанова А. О., Сало І. В., Дьяконова І. І.* Бюджет і фінансова політика України: Навч. посібник. — К.: Наук. думка, 1997.
40. *Іванілов О. С., Тітенкова М. В.* Іпотечне кредитування у країнах Західної Європи, США та України // *Фінанси України*. — 2007. — № 4. — С. 28–36.
41. *Карпенко Г. В.* Кредитна діяльність вітчизняних банків та можливості їх інтеграції до світової фінансової системи // *Фінанси України*. — 2007. — № 2. — С. 89–96.
42. *Козоріз М. А.* Методологічні засади дослідження впливу іноземного капіталу на розвиток банківської системи України // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 95–102.
43. *Козюк В. В.* Валютні резерви в глобальних умовах // *Фінанси України*. — 2007. — № 2. — С. 97–104.
44. *Козюк В. В.* Вплив відкритості економіки на характер зв'язку між інфляцією та безробіття // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 17–26.
45. *Колосова В. П.* Європейський інвестиційний банк в Україні // *Фінанси України*. — 2008. — № 2. — С. 15–26.
46. *Корабліні С. О.* Валютно-курсова політика України: стабілізаційні ефекти та можливі перспективи розвитку // *Фінанси України*. — 2007. — № 9. — С. 112–123.
47. *Корнієв В.* Еволюція і перспективи фінансового ринку в Україні // *Економіка України*. — 2007. — № 9. — С. 21–29.
48. *Корнієв В.* Банконцентрична основа фінансового ринку України // *Економіка України*. — 2008. — № 9. — С. 18–26.
49. *Косова Т., Роганова Т.* — Проблеми розподілу чистого грошового операційного потоку підприємства на прибуток і амортизацію // *Економіка України*. — 2008. — № 7. — С. 57–64.
50. *Костіна Н. І.* Гроші та грошова політика. — К.: НІОС, 2001.
51. *Крупка М. І., Євтух Л. Б.* Теоретичні аспекти управління механізмом кредитування довгострокових програм розвитку економіки в Україні // *Фінанси України*. — 2007. — № 1. — С. 43–57.
52. *Куштим В. В., Ляшенко В. В.* Динаміка розвитку банківського сегмента міжнародного фінансового ринку // *Фінанси України*. — 2007. — № 12. — С. 96–105.
53. *Леоненко П. М., Юхименко П. І., Львенко А. А. та ін.* Теорія фінансів: Навч. посібник / За ред. О. Д. Василика. — М.: Центр навчальної л-ри, 2005 р. — 480 с.
54. *Луценко А.* — Деякі аспекти правового регулювання споживчого кредитування в Україні // *Економіка України*. — 2008. — № 5. — С. 37–42.
55. *Матвієнко П.* Капіталізація як дійовий інструмент підвищення надійності банківської системи України // *Економіка України*. — 2008. — № 1. — С. 42–52.
56. *Матвієнко П.* Рейтингова оцінка діяльності банків України // *Економіка України*. — 2008. — № 2. — С. 37–46.
57. *Михальський В. В.* Грошово-кредитний потенціал золота в умовах обмеженості ресурсів // *Фінанси України*. — 2007. — № 11. — С. 64–72.

58. *Мозговой О. Н.* Фондовый рынок Украины. — К.: ФЕНИКС, 1997.
59. *Общая теория финансов: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Дробозиной.* — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1995.
60. *Опарін В. М.* Фінанси (загальна теорія). — К.: КНЕУ, 2007. — 164 с.
61. *Павлюк К. В.* Фінансові ресурси держави. — К.: НІОС, 1998.
62. *Поддерогін А. М., Невмержицький Я. І.* Ефективність управління грошовими потоками підприємства // Фінанси України. — 2007. — № 11. — С. 119–127.
63. *Полозенко Д. В.* Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці // Фінанси України. — 2008. — № 2. — С. 82–88.
64. *Сабанти Б. М.* Теория финансов: Учеб. пособие. — М.: Менеджер, 1998.
65. *Савелко Т.* Теоретичні аспекти ринку банківських послуг України // Економіка України. — 2007. — № 8. — С. 27–32.
66. *Сало І. В.* Фінансово-кредитна система України та перспективи її розвитку. — К.: Наук. думка, 1995.
67. *Сапір Ж.* — Настільки тяжко, наскільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // Економіка України. — 2008. — № 10. — С. 73–93.
68. *Ставицький А. В., Хом'як В. Г.* Вплив монетарної політики на економічну безпеку України // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 51–59.
69. *Сумароков В. М.* Государственные финансы в системе макроэкономического регулирования. — М.: Финансы и статистика, 1996.
70. *Суторміна В. М., Федосов В. М., Андриюченко В. А.* Держава, податки, бізнес. — К.: Либідь, 1992.
71. *Твердохлібова Д.* Методика оцінки фінансового складу банківської системи України // Економіка України. — 2008. — № 4. — С. 43–55.
72. *Теорія грошей.* — К.: Основи, 2006. — 428 с.
73. *Теория финансов: Учеб. пособие / Под ред. Н. Е. Заяц, М. К. Фисенко.* — Минск: Вышэйшая шк., 1997.
74. *Терещенко О. О., Валюшанюк Н. В.* Трансфертне ціноутворення як інструмент контролінгу // Фінанси України. — 2007. — № 5. — С. 127–135.
75. *Финансово-кредитный словарь.* — М.: Финансы и статистика, 1994.
76. *Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посібник / За ред. Оспіщева В. І.* — К.: Знання, 2008. — 567 с.
77. *Фінансові послуги // Всеукраїнський аналітичний журнал // Підсумки діяльності ринків небанківських фінансових послуг України.* — 2008 — № 3. — С. 20–35.
78. *Финансы.* Денежное обращение. Кредит: Учеб. пособие / Под ред. Л. А. Дробозиной. — М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997.
79. *Финансы: Учеб. пособие / Под ред. Л. М. Ковалевой.* — М.: Финансы и статистика, 1996.
80. *Чуб О. О.* Адаптація банківського законодавства України до права Європейського Союзу: стан, проблеми та перспективи // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 57–67.
81. *Чуб О. О.* Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // Фінанси України. — 2008. — № 1. — С. 138–146.
82. *Чухно А. А.* Природа сучасних грошей, кредиту та грошово-кредитної політики // Фінанси України. — 2007. — № 1. — С. 3–16.
83. *Шаповал А. В., Міщенко В. І.* Оцінка можливих наслідків вступу України до СОТ для банківського сектора // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 45–56.
84. *Шелудько Н. М.* Кредитна експансія та стійкість банківського сектора в Україні // Фінанси України. — 2007. — № 10. — С. 148–156.

ЗМІСТ

Передмова	3
Програма курсу «Гроші та кредит»	5
МОДУЛЬ 1. ГРОШІ ТА ГРОШОВИЙ ОБІГ	13
Тема 1. Сутність і функції грошей	13
1.1. Походження, сутність та концепції виникнення грошей.....	13
1.2. Форми грошей.....	16
1.3. Функції грошей та їхня еволюція.....	25
Практикум.....	31
Рекомендована література.....	36
Тема 2. Грошовий оборот і грошова маса	37
2.1. Характеристика і структура грошового обороту	37
2.2. Форми грошового обороту	42
2.3. Грошова маса та її показники.....	46
2.4. Закон грошового обігу.....	51
Практикум.....	55
Рекомендована література.....	67
Тема 3. Грошовий ринок.....	68
3.1. Суть і структура грошового ринку та механізм його функціонування	68
3.2. Попит і пропозиція грошей. Грошово-кредитний мультиплікатор	76
3.3. Характеристика облікового ринку та його особливості	85
3.4. Характеристика та операції міжбанківського ринку	88
Практикум.....	90
Рекомендована література.....	101
Тема 4. Грошові системи	102
4.1. Поняття та елементи грошової системи.....	102
4.2. Еволюція грошових систем	104
4.3. Форми безготівкових розрахунків.....	108
4.4. Створення грошової системи України	113
Практикум.....	115
Рекомендована література.....	120
Тема 5. Інфляція та грошові реформи.....	121
5.1. Інфляція її сутність, причини, види й типи	121
5.2. Вимірювання інфляції.....	128
5.3. Розвиток та особливості інфляції в Україні.....	130
5.4. Наслідки інфляції та антиінфляційна політика.....	132
5.5. Грошові реформи та методи їх проведення.....	134
Практикум.....	141
Рекомендована література.....	149
Тема 6. Валютний ринок і валютні системи	150
6.1. Сутність валюти та її конвертованість	150

6.2. Валютний курс і способи його визначення.....	156
6.3. Валютний ринок: суть та основи його функціонування	160
6.4. Валютна система та її розвиток.....	167
6.5. Формування валютної системи України.....	173
Практикум.....	177
Рекомендована література.....	185
Тема 7. Кількісна теорія грошей і сучасний монетаризм	186
7.1. Металістична теорія грошей.....	186
7.2. Номіналістична теорія грошей.....	188
7.3. Кількісна теорія грошей	190
7.4. Дж. Кейнс і його внесок у кількісну теорію грошей	193
7.5. Сучасний монетаризм	195
Практикум.....	196
Рекомендована література.....	200
МОДУЛЬ 2. КРЕДИТ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ ТА ПОСЕРЕДНИКИ ГРОШОВОГО РИНКУ	201
Тема 8. Кредит у ринковій економіці.....	201
8.1. Необхідність та сутність кредиту.....	201
8.2. Роль кредиту в умовах ринкової економіки	206
8.3. Функції кредиту.....	207
8.4. Форми та види кредиту	209
8.5. Позичковий відсоток, його сутність та основні види.....	218
8.6. Поняття про кредитну систему.....	222
Практикум.....	227
Рекомендована література.....	234
Тема 9. Фінансові посередники грошового ринку.....	235
9.1. Фінансові посередники та їхнє місце в структурі фінансового ринку.....	235
9.2. Спеціалізовані небанківські кредитно-фінансові установи.....	238
Практикум.....	246
Рекомендована література.....	254
Тема 10. Центральні банки	255
10.1. Загальна характеристика центральних банків	255
10.2. Функції центральних банків.....	258
10.3. Національний банк України та його функції	260
10.4. Грошово-кредитна політика НБУ	263
10.5. Валютна політика та роль НБУ в її реалізації.....	268
Практикум.....	273
Рекомендована література.....	276
Тема 11. Комерційні банки та їхні основні операції	277
11.1. Еволюція та розвиток комерційних банків в Україні.....	277
11.2. Класифікація та характеристика комерційних банків	282
11.3. Операції комерційних банків	288
11.4. Основні показники ефективності та прибутковості діяльності банку	301
Практикум.....	305
Рекомендована література.....	311

Тема 12. Міжнародні валютно-кредитні установи та форми співробітництва їх з Україною.....	312
12.1. Загальна характеристика міжнародних валютно-кредитних установ	312
12.2. Фінанси міжнародних установ	320
12.3. Міжнародні розрахунки та валютне регулювання.....	323
Практикум.....	329
Рекомендована література.....	333
Термінологічний словник	334
Орієнтовний перелік питань для контролю рівня засвоєння програми з курсу дисципліни «Гроші та кредит»	343
Література	346

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КОВАЛЕНКО Дмитро Іванович

ГРОШІ ТА КРЕДИТ

теорія і практика

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*3-тє видання
доповнене та перероблене*

Керівник видавничих проєктів — *Сладкевич Б. А.*

Оригінал-макет підготовлено
ТОВ «Центр учбової літератури»

Підписано до друку 05.10.2010. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 19,8.
Наклад 1000 прим.

Видавництво «Центр учбової літератури»
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК № 2458 від 30.03.2006